

2 (94) 2023

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

STUDIA PRAWNICZE KUL



KATOLICKI
UNIwersYTET
LUBELSKI
JANA PAWŁA II

KUL 1918



WYDZIAŁ PRAWA,
PRAWA KANONICZNEGO
I ADMINISTRACJI

**STUDIA
PRAWNICZE KUL**

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ PRAWA, PRAWA KANONICZNEGO I ADMINISTRACJI

RADA NAUKOWA:

Adam BŁAŚ, Remigio BENEYTO BERENGUER,
Ewelina CAŁA-WACINKIEWICZ, Janina CIECHANOWICZ-MCLEAN,
František ČITBAJ, ks. Antoni DĘBIŃSKI, abp Andrzej DZIĘGA, Giorgio FELICIANI,
Miroslaw GRANAT, Miomira KOSTIĆ, ks. Józef KRUKOWSKI,
William N. LAFORGE, Wojciech ŁĄCZKOWSKI, Barbara MIKOŁAJCZYK,
Carmen PARRA RODRÍGUEZ, Anna PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, Marek SAFJAN,
Stanisław SAGAN, Hesi SIIMETS-GROSS, ks. Piotr STANISZ, ks. Marian STASIAK,
Adam STRZEMBOSZ, Hanna SUCHOCKA, Péter SZABÓ, Renata SZAFARZ,
Andrzej SZAJKOWSKI, Miruna TUDORASCU, Krzysztof WIAK, Mustafa YASAN,
Michał ZAWIŚLAK, Marian ZDYB, Andrzej ZOLL

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Redaktor naczelny – Joanna MISZTAL-KONECKA

Zastępcy redaktora naczelnego:

Beata KUCIA-GUŚCIORA, Wojciech Sz. STASZEWSKI

Członkowie redakcji:

Wiesław BAR OFMConv
Andriy BOYKO
Anne FORNEROD
Stanisław WRZOSEK

Redaktorzy tematyczni:

Małgorzata GAŁĄZKA
Lidia JASKUŁA
Iryna KOZAK-BALANIUK
Izabela LERACZYK
Paweł WIDERSKI
ks. Grzegorz WOJCIECHOWSKI

STUDIA PRAWNICZE KUL

2 (94) 2023



Wydawnictwo KUL
Lublin 2023

Opracowanie redakcyjne:
Ewelina Fatyga

Opracowanie komputerowe:
Zuzanna Guty

Tłumaczenia streszczeń na j. ukraiński:
Iryna Kozak-Balaniuk

Tłumaczenia streszczeń na j. rosyjski:
Małgorzata Wideł-Ignaszczak



**Ministerstwo
Edukacji i Nauki**

Czasopismo dofinansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki
w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych”
na podstawie umowy nr RCN/SN/0317/2021/11 z dnia 7 grudnia 2022 r.
Okres realizacji projektu: 1 grudnia 2022 r. – 30 listopada 2024 r.

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

Adres Redakcji
Studia Prawnicze KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, tel. 81 445 37 12
e-mail: sp_red@kul.pl, <https://czasopisma.kul.pl/sp>

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1H
20-708 Lublin, tel. 81 45 45 678
e-mail: wydawnictwo@kul.pl, <https://wydawnictwo.kul.pl>

Studia i artykuły

Zaburzenia osobowości typu *borderline* jako przyczyna natury psychicznej niezdolności do zawarcia małżeństwa w orzecznictwie Sądu Metropolitalnego w Lublinie

Borderline personality disorders as a cause of mental incapacity to marry
in the judicature of the Metropolitan Court in Lublin

Пограничное расстройство личности (*borderline*) как психическая причина
неспособности вступить в брак в практике Церковного
суда Люблинской Митрополии

Розлади особистості типу бордерлайн як причина психічної неспроможності
одружитися в юриспруденції Митрополичого суду в Любліні

KS. GRZEGORZ BZDYRAK

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: grzegorz.bzdyrak@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1751-4318>

Streszczenie: Celem artykułu jest wskazanie, czym jest zaburzenie osobowości z pogranicza i w jaki sposób wpływa ono na zdolność nupturientów do zawarcia ważnego małżeństwa. Zaburzenia osobowości należy odróżnić od choroby psychicznej, choć często towarzyszące im objawy są do siebie zbliżone. W przeciwieństwie do choroby psychicznej zaburzenia osobowości nie są „uleczalne” – w wyniku terapii psychologicznej, często wspomaganej farmakoterapią. Osobę dotkniętą zaburzeniami można jedynie nauczyć radzenia sobie ze skrajnymi emocjami. Autor charakteryzuje zaburzenia osobowości *borderline*, wskazując, w jaki sposób wpływają one na podjęcie i wykonywanie istotnych obowiązków małżeńskich. Finalnie, na podstawie analizy akt spraw o nieważność małżeństwa toczących się przed Sądem Metropolitalnym w Lublinie, przedstawia konkretne zachowania, typowe dla osób z zaburzeniami osobowości z pogranicza.

Słowa kluczowe: zaburzenia osobowości, *borderline*, nieważność małżeństwa, niezdolność do zawarcia małżeństwa, osobowość z pogranicza

Summary: The purpose of the article is to present what borderline personality disorder is and how it affects the ability of prospective spouses to enter into a valid marriage. Personality disorders should be distinguished from mental illness, although the accompanying symptoms are often similar. Unlike mental illness, personality disorders are not “curable” – as a result of psychological therapy, often supported by pharmacotherapy. A person affected by the disorder can only be taught to cope with extreme emotions. The author of the study describes *borderline* personality disorders, indicating how they affect taking up and performing important marital duties. Finally, based on the analysis of the files of marriage annulment cases pending before the Metropolitan Court in Lublin, the author of the paper presents specific types of behaviour typical of people with borderline personality disorders.

Key words: personality disorder, *borderline*, nullity of marriage, incapacity to marry, borderline personality

Резюме: Цель данной статьи – разъяснить понятие пограничного расстройства личности, а также объяснить как оно влияет на способность нуптурientов вступать в действительный брак. Расстройства личности следует отличать от психических заболеваний, хотя сопутствующие симптомы часто похожи.

В отличие от психических заболеваний, расстройства личности не «излечиваются» – в результате психологической терапии, часто сопровождаемой фармакотерапией. Человека, страдающего этим расстройством, можно только научить справляться с экстремальными эмоциями. Автор характеризует пограничное расстройство личности, указывая, как оно влияет на принятие и выполнение основных супружеских обязанностей. Наконец, на основе анализа материалов дел о признании недействительности брака, находящихся на рассмотрении Церковного суда Люблинской Митрополии он представляет специфические формы поведения, характерные для лиц с пограничным расстройством личности.

Ключевые слова: расстройство личности, пограничное расстройство, *borderline*, недействительность брака, неспособность вступить в брак, пограничная личность

Резюме: Мета статті – вказати, що таке прикордонний розлад особистості та як він впливає на здатність майбутньої пари вступити в дійсний шлюб. Розлади особистості слід відрізнити від психічних захворювань, хоча супутні симптоми часто схожі. На відміну від психічних захворювань, розлади особистості не є «виліковними» – в результаті психологічної терапії, яка часто підтримується фармакотерапією. Людину, уражену розладом, можна лише навчити справлятися з екстремальними емоціями. Автор характеризує прикордонний розлад особистості, вказуючи, як він впливає на прийняття та виконання важливих подружніх обов'язків. Нарешті, ґрунтуючись на аналізі справ про анулювання шлюбу, які розглядаються в Митрополичому суді в Любліні, він представляє конкретну поведінку, типову для людей з прикордонним розладом особистості.

Ключові слова: розлади особистості, бордерлайн, розірвання шлюбу, нездатність одружитися, прикордонна особистість

Wstęp

Zaburzenia osobowości typu *borderline* mogą być przyczyną natury psychicznej niezdolności do małżeństwa. Choć nie są chorobą psychiczną, powodują, iż nupturient nie jest zdolny do tworzenia trwałej wspólnoty małżeńskiej nastawionej na dobro małżonka i potomstwa. Brak jest jednoznacznej przyczyny zaburzeń, mogą one wynikać chociażby z traumatycznych przeżyć w dzieciństwie lub też stanowić konsekwencje skrajnie nieodpowiedzialnego wychowania. Celem niniejszego opracowania jest wskazanie, czym są zaburzenia osobowości z pogranicza oraz jaki wpływ mają tego typu zaburzenia na zdolność nupturienta do pojęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich. Ponadto analiza akt spraw o nieważność małżeństwa toczących się przed Sądem Metropolitalnym w Lublinie w latach 1983–2019 wskaże, iż relacjom z osobą z *borderline* towarzyszą skrajne emocje wyniszczające współmałżonka. Niewątpliwym problemem w tego typu sprawach jest dojście do prawdy obiektywnej o zaskarżonym małżeństwie, gdyż osoby z *borderline* cechuje bardzo duży subiektywizm, a tym samym ich zeznania mogą być niewiarygodne, zwłaszcza po zestawieniu ich z niekwestionowanymi dokumentami czy zeznaniami świadków.

W odniesieniu do pojęcia osobowości możemy wyróżnić dwa jej aspekty – prawny i psychologiczny. Na gruncie prawa podstawowym terminem będzie

przede wszystkim osobowość w rozumieniu kanonicznym. Jednak w niektórych okolicznościach znaczenie będzie miała także osobowość w ujęciu psychologicznym. Prawo kanoniczne zawiera przepisy, które należy stosować, analizując osobowość człowieka w sensie psychologicznym. Określone cechy osobowości czy też ich brak powodują bowiem doniosłe konsekwencje prawne¹.

Zgodnie z Kodeksem prawa kanonicznego z 1983 r.², niezdolni do zawarcia małżeństwa są ci, którzy z przyczyn natury psychicznej nie są zdolni podjąć istotnych obowiązków małżeńskich³. Dla stwierdzenia nieważności małżeństwa na podstawie wspomnianego kan. 1095 n. 3 należy wykazać, że stan psychicznej niezdolności istniał w momencie zawierania małżeństwa. Nie jest przy tym istotne, czy niezdolność taka jest nieuleczalna, ważne jest, aby istniała ona w chwili wyrażania aktu zgody małżeńskiej⁴. Samo potwierdzenie stanu psychicznej niezdolności nie jest jednak wystarczające. Istotne jest bowiem, aby nasilenie takiego stanu uniemożliwiło tworzenie wspólnoty małżeńskiej i nawiązanie relacji z drugą osobą⁵.

Za niezdolność z przyczyn natury psychicznej do ważnego zawarcia małżeństwa należy uznać złożony zbiór anomalii psychicznych powodujących psychopatologiczną niemożność podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich. Warto podkreślić, że przyczyna natury psychicznej nie jest przyczyną nieważności małżeństwa, ale źródłem niemożności podjęcia obowiązków i dopiero taka niemożność stanowi o niezdolności⁶.

W kontekście spraw o nieważność małżeństwa osobowość typu *borderline* może stanowić przyczynę niezdolności do zawarcia ważnego małżeństwa kanonicznego. Będzie to przyczyna natury psychicznej uniemożliwiająca podjęcie istotnych obowiązków małżeńskich. Osobowość *borderline* jako przyczyna o charakterze psychicznym powinna zostać wskazana w opinii biegłego. Jednak to do sędziego należy ocena niemożności podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich przez nupturienta

¹ Zob. R. Szychmiller, *Znaczenie osobowości kandydata do małżeństwa w świetle obowiązującego prawa kanonicznego*, Prawo Kanoniczne 1997, t. 40, nr 1–2, s. 203.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1–317 z późn. zm., Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku, stan prawny na dzień 18 maja 2022 r., zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022 (dalej: KPK 1983).

³ Kan. 1095 n. 3 KPK 1983.

⁴ Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3. *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996, s. 159.

⁵ Zob. A. McGrath, *On the Gravity of Causes of a Psychological Nature in the Proof of Inability to Assume the Essential Obligations of Marriage*, *Studia Canonica* 1988, nr 22, s. 68.

⁶ Zob. P.J. Viladrich, *Zgoda małżeńska*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*, red. P. Majer, edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego, Kraków 2011, s. 815.

z uwagi na występujące cechy osobowości *borderline*⁷. Konieczne jest przy tym dokonywanie konkretnej oceny w każdej sytuacji oddzielnie, gdyż to nie samo zaistnienie, ale nasilenie zaburzenia jest decydującym czynnikiem⁸. Przykładem, który dotyczy osobowości *borderline*, rozważanej w aspekcie *incapacitatis praestandi consensus matrimoniale seu tradendi ius ad vitae consortium*, jest wyrok Trybunału Roty Rzymskiej *coram Pinto* z dnia 19 grudnia 1979 r.⁹

1. *Borderline* jako typ zaburzenia osobowości z pogranicza

Pierwszym autorem, który – w 1938 r. – wprowadził termin *borderline*, był psychoanalityk A. Stern. Sądził on, że osobowość tego typu posiada cechy zarówno neurotyczne, jak i psychotyczne¹⁰. Natomiast obecnie pod pojęciem *borderline* rozumie się zaburzenie, które zaliczane jest do grupy zaburzeń osobowości, czyli „długotrwałych, uporczywych i niezmiennych wzorów zachowań i doświadczeń wewnętrznych, które odbiegają od normy kulturowej i prowadzą do dystresu i niepełnosprawności”¹¹.

Opracowana przez Światową Organizację Zdrowia Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10¹² określa osobowość *borderline* jako typ osobowości chwiejnej emocjonalnie (F 60.3), która została umieszczona wśród specyficznych zaburzeń osobowości (F 60). Klasyfikacja Chorób ICD-10 zaburzenie osobowości traktuje jako utrzymujący się stan o znaczeniu klinicznym, który wydaje się być wyrazem stylu życia pacjenta i sposobu odnoszenia się do własnej osoby i do innych. Są to ściśle zintegrowane i trwałe wzorce zachowania, przejawiające się w postaci sztywnych reakcji na zmienne sytuacje osobiste i społeczne. Stanowią skrajne lub istotne odchylenia od standardowych w danej kulturze sposobów odbioru, myślenia, odczuwania, a zwłaszcza kontaktów z innymi osobami. Takie wzorce zachowania są stabilne i obejmują różnorodne

⁷ Tamże, s. 816.

⁸ Zob. szerzej B. Callieri, *Psicopatologia e nosologia del paziente borderline con particolare riferimento al consenso matrimoniale*, w: *Borderline, nevrosi e psicopatie in riferimento al consenso matrimoniale nel diritto canonico*, t. 6. *Annali di dottrina e giurisprudenza canonica*, Roma 1981, s. 3–37.

⁹ Zob. Decisio C. Pinto, 19.12.1979, w: *Borderline, nevrosi e psicopatie...*, t. 6, s. 81–96.

¹⁰ Zob. M.C. Zanarini, *Borderline Personality Disorder as an Impulse Spectrum Disorder*, w: *Borderline Personality Disorder: Etiology and Treatment*, red. J. Paris, Washington 1993, s. 67.

¹¹ A. Klatkiewicz, *Poznanie społeczne u osób z zaburzeniem osobowości z pogranicza*, Poznań 2012, s. 9.

¹² Zob. Światowa Organizacja Zdrowia, *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10. Rewizja dziesiąta*, t. 1, Kraków 2008.

sfery zachowania i funkcjonowania psychologicznego. Osobowość *borderline* należy do specyficznych zaburzeń osobowości określonych jako głębokie zaburzenia osobowości i behawioralnych tendencji jednostki, które nie są bezpośrednim następstwem choroby, urazu czy innego uszkodzenia mózgu ani innego zaburzenia psychicznego oraz zwykle obejmują kilka wymiarów osobowości, prawie zawsze skojarzonych z odczuwaniem znacznej przykrości osobistej i zerwaniem więzi społecznych¹³. Z kolei osobowość chwiejna emocjonalnie ogólnie charakteryzuje się wyraźną tendencją do działań impulsywnych bez przewidywania konsekwencji tych działań. W przypadku takiej osobowości nastroj jest zmienny i nie daje się przewidzieć. Co więcej, występuje skłonność do wybuchów emocjonalnych, niezdolność do kontrolowania działań impulsywnych oraz tendencja do zachowań zaczepnych i konfliktów z innymi, szczególnie wtedy, gdy te zachowania są potępiane lub kończą się niepowodzeniem. Konkretnie zaś typ *borderline*, poza wskazanymi wyżej cechami, odznacza się zaburzonym obrazem samego siebie, swoich celów i preferencji, stałym uczuciem pustki wewnętrznej, skłonnością do wchodzenia w intensywne i nietrwale związki z innymi, a ponadto tendencją do działań samouszkodzających, w tym do gróźb i prób samobójczych¹⁴.

Inna, opracowana przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób DSM-IV¹⁵ zalicza osobowość *borderline* do grupy dramatyczno-niekonsekwentnych zaburzeń osobowości, tworzących jedną z trzech grup zaburzeń osobowości. Pozostałe dwie grupy to zaburzenia dziwaczno-ekscentryczne i objawowo-lękowe¹⁶. Według Klasyfikacji Chorób DSM-IV osobowość *borderline* to utrwalony wzorzec niestabilności relacji interpersonalnych, obrazu „ja”, emocji oraz znacznej impulsywności, który pojawia się u jednostki w różnych kontekstach już w okresie adolescencji i utrwała się we wczesnej dorosłości¹⁷. Ponadto do symptomów tej zaburzonej osobowości możemy zaliczyć podejmowanie nieustannych wysiłków na rzecz uniknięcia prawdziwego lub wyobrażonego opuszczenia, niestabilne i intensywne wzorce relacji interpersonalnych charakteryzujące się oscylowaniem od skrajnej idealizacji do skrajnej dewaluacji, zaburzenia tożsamości w postaci znaczącego i trwałego braku stabilności obrazu i poczucia „ja”, impulsywność przejawiającą się przynajmniej w dwóch potencjalnie

¹³ ICD-10, s. 238.

¹⁴ Tamże, s. 239.

¹⁵ Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, *Kryteria diagnostyczne według DSM-IV*, wyd. pol. pod red. J. Wciórki, Wrocław 2008 (dalej: DSM-IV).

¹⁶ Zob. K. Karsten, *Orzeczenie nieważności małżeństwa. Aplikacja kan. 1095 nr 3 w wyrokach coram So-bański*, Kraków 2017, s. 48.

¹⁷ DSM-IV, s. 701.

autodestrukcyjnych obszarach, takich jak wydawanie pieniędzy, seks, nadużywanie substancji psychoaktywnych, kradzieże w sklepach czy obżarstwo, zachowania autodestruktywne polegające na groźeniu samobójstwem lub okaleczeniem się czy podejmowaniu prób samobójczych lub samookaleczeń, niestabilność emocjonalna z powodu reaktywności emocjonalnej, utrzymujące się poczucie pustki, nieadekwatna do sytuacji, silna złość lub wyraźne trudności z jej opanowaniem oraz przemijające objawy paranoidalne bądź poważne objawy dysocjacyjne związane ze stresem. O osobowości *borderline* można mówić, jeżeli występuje przynajmniej pięć z wyżej wymienionych objawów¹⁸. Z kolei zgodnie z ostatnim wydaniem Klasyfikacji Chorób DSM-V¹⁹ zaburzenie osobowości typu *borderline* charakteryzuje się zarówno znaczącym upośledzeniem funkcjonowania osobowości, jak i obecnością patologicznych cech osobowości²⁰.

Na podstawie przedstawionych klasyfikacji można wyróżnić pewne kryteria, których występowanie jest charakterystyczne dla osób z osobowością *borderline*. Osoby takie są niezwykle wyczulone na warunki środowiskowe. Będąc bardzo zaangażowanymi w związki interpersonalne (aktualne czy też już zakończone), które dostarczają im nad wyraz intensywnych uczuć, nieustannie podejmują środki mające zapobiec porzuceniu przez osoby bliskie. Rozstanie, tak trwałe, jak i jedynie chwilowe, oraz nieuniknione zmiany planów wywołują u osób z zaburzeniami typu *borderline* intensywny strach i często nieadekwatną do sytuacji złość. Takie nieakceptowanie opuszczenia i potrzeba bliskości innych osób spowodowane są przekonaniem o własnej niezaradności oraz lękiem przed samotnością. W konsekwencji chęć uniknięcia porzucenia za wszelką cenę wyzwala bardzo impulsywne działania, prowadząc do samookaleczeń czy prób samobójczych²¹. Relacje międzyludzkie w przypadku osobowości *borderline* cechuje niestabilność, gdyż empatia i opiekuńczość pojawiają się wyłącznie wraz z oczekiwaniem wzajemności w postaci bezwarunkowego zaspokajania potrzeb²². Innym przejawem zaburzeń osobowości typu *borderline* jest niestabilność własnego obrazu, własnej tożsamości, a tym samym poczucia własnej wartości, które jest niezwykle rozchwiane. Rola osoby niezaradnej, potrzebującej pomocy, w jednej chwili może zmienić się w rolę bezwzględniego kata, mszczącego się za zaniedbania osób, które miały się nim opiekować.

¹⁸ Zob. L. Cierpiałkowska, *Zaburzenie osobowości borderline*, w: *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*, red. L. Cierpiałkowska, E. Soroko, Poznań 2017, s. 174–175.

¹⁹ Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, *Kryteria diagnostyczne według DSM-V*, wyd. pol. pod red. P. Gałęckiego, M. Pileckiego, J. Rymaszewskiej, A. Szulc, S. Sidorowicz, J. Wciórki, Wrocław 2018.

²⁰ Szerzej L. Cierpiałkowska, *Zaburzenie osobowości borderline*, s. 177–178.

²¹ Tamże, s. 173.

²² Tamże, s. 174.

Co więcej, osoby z osobowością *borderline* często doświadczają porażek w sytuacjach, które powinny zakończyć się sukcesem, a ponadto niszczą zmierzające do większego zaangażowania i bliskości relacje z drugą osobą. Impulsywność jest kolejną cechą towarzyszącą zaburzeniu typu *borderline*. Wyraża się ona bądź poprzez samoniszczące zachowania ryzykowne, bądź przez podejmowane z uporem działania samouszkodzające. Jest to efekt nieradzenia sobie z doświadczaniem emocji, często wywołany antycypacją odrzucenia lub straty, czy też oczekiwaniami wzięcia odpowiedzialności za własne działania²³. Nadto niestabilność emocjonalna spowodowana głębokimi reaktywnymi zaburzeniami emocjonalnymi powoduje nieproporcjonalnie intensywną złość, którą trudno kontrolować. Agresja często ujawnia się, gdy osoby z zaburzeniami typu *borderline* zaczynają podejrzewać, że osoby im bliskie wycofują się lub chcą wycofać się z relacji z nimi albo też zaniedbują te relacje. Poza złością pojawia się wówczas poczucie winy lub wstydu i przyczynia się ono do pogłębienia przekonania o byciu złą osobą. Warto zauważyć, że wyobrażony czy rzeczywisty powrót osoby bliskiej do relacji może spowodować wystąpienie remisji²⁴.

Zaburzenia świadczące o osobowości *borderline* ujawniają się w okresie dojrzewania i utrzymują się przez całe życie²⁵. Należy przy tym zaznaczyć, iż są one rozpoznawane częściej u kobiet niż u mężczyzn. Przyczynami takiego stanu rzeczy wydają się być społeczno-kulturowe wzorce zachowania, zgodnie z którymi to kobiety mogą okazywać słabość, przechodzić załamania nerwowe oraz ujawniać zmienność zachowania, natomiast mężczyźni nie powinni tego robić²⁶. Warto także pamiętać, że przy cechach osobowości *borderline* często współwystępują cechy osobowości narcystycznej, histrionicznej, zależnej czy negatywistycznej. W konsekwencji, zależnie od nasilenia cech osobowości, można wyodrębnić cztery podstawowe typy osobowości z pogranicza: osobowość zniechęcona (z cechami osobowości unikającej, depresyjnej lub zależnej), osobowość autodestrukcyjna (z cechami osobowości depresyjnej lub masochistycznej), osobowość impulsywna (z cechami osobowości histrionicznej lub antyspołecznej) oraz osobowość drażliwa (z cechami osobowości negatywistycznej)²⁷.

²³ Tamże, s. 175–176.

²⁴ Tamże, s. 176.

²⁵ Zob. A. Klatkiewicz, *Poznanie społeczne u osób z zaburzeniem...*, s. 9.

²⁶ Zob. H.I. Kaplan, B.J. Sadock, *Osobowość „z pogranicza” borderline*, w: *Psychiatria kliniczna*, red. S. Sidorowicz, Wrocław 2004, s. 175–177.

²⁷ Szerzej T. Millon, R. Davis, C. Millon, L. Escovar, S. Meagher, *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, Warszawa 2005.

2. Zaburzenia osobowości typu *borderline* a podjęcie istotnych obowiązków małżeńskich

Zaburzenia osobowości typu *borderline* charakteryzują się przede wszystkim funkcjonowaniem osoby „na granicy”, pomiędzy normalnym działaniem a rzeczywistymi zaburzeniami psychicznymi. Posiadającego taką osobowość cechują więc różne postacie niestabilności. Z drugiej strony zdarzają się przewlekłe stany znudzenia²⁸, a także chroniczne uczucie pustki²⁹. Co więcej, osobowość *borderline* jest bardzo podatna na uzależnienie od alkoholu³⁰ czy autodestrukcyjne działania w postaci hazardu lub dokonywania kradzieży³¹.

Osobowość *borderline* powiązana jest z nasilaniem obniżania nastroju, czego głównym objawem jest niestabilność emocjonalna, ale również wybuchy złości, burzliwość relacji czy tendencje samobójcze³². Z cechami osobowości *borderline* związane są ponadto niepokój i obawy dotyczące dezintegracji „ja”. Prowadzą one do lęku przed utratą własnej tożsamości przez nawiązywanie czy kończenie jakichś bliskich relacji³³. Konsekwencją są poważne utrudnienia w funkcjonowaniu społecznym. Osoba z zaburzeniami typu *borderline* nie radzi sobie w codziennych, podstawowych relacjach międzyludzkich. Jest nastawiona na realizację własnych celów, a jej zachowanie cechuje powierzchowność³⁴.

Osoby o cechach osobowości *borderline*, w związku ze swoimi zaburzeniami, nie mają możliwości stabilizacji społecznej czy rodzinnej³⁵. Charakteryzuje je aktywne podejmowanie starań mających zapobiec odrzuceniu przez innych, nawet jeżeli to odrzucenie nie jest rzeczywiste, a tylko domniemane³⁶. Budowanie relacji interpersonalnych z osobą o osobowości *borderline* jest niezwykle trudne, szczególnie jeżeli chodzi o relację małżeńską. Współmałżonek z takimi zaburzeniami nie

²⁸ Zob. A. Reber, *Słownik psychologii*, Warszawa 2000, s. 469; por. S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095 n. 3*, Lublin 2009, s. 99.

²⁹ Zob. L. Cierpialkowska, *Zaburzenie osobowości borderline*, s. 176.

³⁰ Zob. S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa...*, s. 101.

³¹ Zob. A. Reber, *Słownik...*, s. 469.

³² Zob. B. Gawda, *Cechy zaburzeń osobowości a kontrola emocji negatywnych i regulacja nastroju*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J* 2018, t. 31, nr 3, s. 225.

³³ Zob. T. Wilkinson-Ryan, D. Westen, *Identity Disturbance in Borderline Personality Disorder: An Empirical Investigation*, *American Journal of Psychiatry* 2000, nr 157, s. 535.

³⁴ Zob. E. Mandal, D. Kocur, *Makiawelizm i taktyki manipulacji podejmowane przez pacjentów z zaburzeniem osobowości typu borderline w życiu codziennym i podczas terapii*, *Psychiatria Polska* 2013, t. 47, nr 4, s. 668–669.

³⁵ Zob. M. Masiak, *Zaburzenia osobowości w ujęciu klinicznym*, w: *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w roku akademickim 1986/87*, Lublin 1989, s. 281.

³⁶ Zob. H.I. Kaplan, B.J. Sadock, *Osobowość „z pogranicza” borderline*, s. 176.

jest w stanie zadbać o dobro partnera czy potomstwa, ponieważ liczą się dla niego wyłącznie jego własne potrzeby³⁷. Traktuje on związek funkcjonalnie, oczekując, że druga osoba będzie spełniać jego pragnienia, w niewyjaśniony sposób wiedząc, czego on oczekuje. W sytuacji zaś, kiedy partner przestaje wywiązywać się ze swojej zaspokajającej roli, u osoby z osobowością *borderline* pojawia się strach i wściekłość, a nawet potrzeba znalezienia innej osoby, lepiej spełniającej żądania. Poza tym omawianą osobowość cechuje nietolerancja wszelkich form rozłąki. Nawet krótkie rozstanie wywołuje poczucie opuszczenia i gniew w stosunku do partnera³⁸. Ponadto związki takich osób, ze względu na niestabilność i nieprzewidywalność zachowania, charakteryzuje wahanie między miłością a nienawiścią, od skrajnej idealizacji do dewaluacji³⁹. W konsekwencji występują liczne konflikty, zdrady, epizody zerwań i późniejszych pogodzeń oraz nadużycia fizyczne czy psychiczne, jak również agresja czy oskarżenia w przypadku braku realizacji potrzeb⁴⁰.

Osoby o cechach osobowości *borderline* nie potrafią nawiązywać głębszych więzi uczuciowych, mając trudności w sprawowaniu kontroli na własnymi emocjami. Osiągnięta przez nich bliskość bywa chwilowa. Często stosują manipulację, a wykorzystywane przez nie taktyki mają charakter zarówno atakujący, jak i obronny, co wskazuje na ogromną determinację w dążeniu do zaspokajania wyłącznie własnych celów⁴¹.

Zaburzenia osobowości, w tym osobowość *borderline*, co do zasady powodują nieważność zawieranego małżeństwa. Rozwiązanie takie, przyjęte przez prawodawcę kościelnego, ma na celu ochronę wolności osoby, która związała się z osobą dotkniętą tym zaburzeniem⁴². Osobowość *borderline* czyni bowiem człowieka niezdolnym do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich z przyczyn natury psychicznej, a zatem uniemożliwia wyrażenie w sposób ważny aktu zgody małżeńskiej. Cechy osobowości *borderline*, które zostały dostrzeżone w wyrokach dotyczących nieważności małżeństwa, to m.in. impulsywność zachowania, agresywność, konfliktowość, nieodpowiedzialność, działanie bez zastanowienia i liczenia się z konsekwencjami, nieadekwatność oceny sytuacji, brak samodzielności decyzji, przedmiotowe traktowanie współmałżonka, egoizm, brak samokrytycyzmu, brak

³⁷ Zob. S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa...*, s. 100.

³⁸ Szerzej J. Żenaty, *Związki z obiektem u osób „z pogranicza”*, w: *Pacjenci z pogranicza nerwicy i psychozy i psychotycy*, red. M. Sokolik, Warszawa 1991.

³⁹ Zob. szerzej M.M. Linehan, *Zaburzenie osobowości z pogranicza. Terapia poznawczo-behawioralna*, Kraków 2007, s. 66–76.

⁴⁰ Zob. B. Gawda, *Cechy zaburzeń osobowości a kontrola emocji...*, s. 218.

⁴¹ Zob. E. Mandal, D. Kocur, *Makiawelizm i taktyki manipulacji podejmowane przez pacjentów...*, s. 674.

⁴² Zob. R. Szychmiller, *Znaczenie osobowości kandydata do małżeństwa...*, s. 216.

konsekwencji w zachowaniu, niedotrzymywanie danego słowa, brak kontroli własnych impulsów, gwałtowne wybuchy emocjonalne, trudności w relacjach interpersonalnych, brak zdolności do nawiązywania prawdziwych i głębokich relacji emocjonalnych, czy też obwinianie innych za własne błędy⁴³.

3. Orzecznictwo Sądu Metropolitarnego w Lublinie

Badanie akt Sądu Metropolitarnego w Lublinie o nieważność małżeństwa pozwala na stwierdzenie, iż w co najmniej kilkunastu przypadkach przyczyny nieważności tkwiły w zaburzeniu osobowości w typie *borderline* u którejś ze stron. Przeanalizowano wszystkie tego typu sprawy, które w wielu aspektach są ze sobą bardzo zbieżne. Cechą charakterystyczną okazał się skrajny subiektywizm zeznań stron. Osoby obarczone tym zaburzeniem przedstawiały fakty ze wspólnego życia małżeńskiego, nadając im własną interpretację. Ponadto związki te można określić jako „burzliwe”, z licznymi kłótniami, niepozabawione agresji oraz irracjonalnych zachowań po stronie osoby zaburzonej, a relacje między stronami określane były przez świadków jako „toksyczne”.

W jednym z procesów, w opinii dotyczącej osobowości stron, biegły zdiagnozował u powoda zaburzenie osobowości typu *borderline*. Zaskarżył on ważność swojego małżeństwa w 2014 r., wskazując jako przyczynę nieważności niezdolność pozwanej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich z przyczyn natury psychicznej. Powód zarzucał pozwanej, iż zawarła małżeństwo jedynie w celu posiadania potomstwa, będąc osobą zawziętą i bardzo porywczą. Już w przeddzień wesela „dostała szału”, gdy okazało się, że rozsadzanie gości na sali nie jest po jej myśli. W dniu ślubu miała zachowywać się „niepoważnie i na pokaz”. W ocenie powoda wywoływała kłótnie i awantury, była agresywna, zwłaszcza po spożyciu alkoholu. W odpowiedzi na pozew pozwana zawnioskowała o prowadzenie procesu również z tego tytułu, jednak po stronie powoda. W jej ocenie powód był uzależniony od swojego ojca, który naciskał na zawarcie małżeństwa przez strony. Już w okresie przedślubnym powód nadużywał alkoholu. Był osobą upartą, nieznoszącą krytyki, prowadził rozrywkowy tryb życia na wysokim poziomie. Po ślubie główną przyczyną nieporozumień było nadużywanie przez niego alkoholu i ingerencja jego ojca w małżeństwo stron. Pod wpływem alkoholu powód uderzył

⁴³ Zob. szerzej wyroki opracowane przez sędziego R. Sobańskiego w Sądzie Metropolitarnym w Katowicach, K. Karsten, *Orzeczenie nieważności małżeństwa...*, s. 104.

pozwaną i upuścił dziecko na podłogę. Wówczas pozwana zdecydowała o rozstaniu. W sprawie przesłuchano strony oraz 4 świadków przez nie zgłoszonych. Świadkowie powoda potwierdzali jego wersję, wskazując, iż pozwana zwłaszcza po alkoholu była impulsywna, a małżeństwo z powodem zawarła jedynie w celu posiadania potomstwa. Natomiast świadkowie zgłoszeni przez pozwaną starali się uwiarygodnić jej zeznania. Była bratowa powoda twierdziła, iż powód nie otrzymał dobrego wzoru życia rodzinnego i małżeńskiego, gdyż w jego rodzinie generacyjnej nadużywano alkoholu, ojciec był despotyczny i traktował żonę przedmiotowo. W jej ocenie powód był „osobą podłą”, lekkoduchem, zadawał się z szemranym towarzystwem, miał poważne problemy emocjonalne: „potrafił w jednym momencie mówić, że kocha, a za chwilę wyzywać”. W trakcie trwania małżeństwa nadużywał alkoholu, prowadził samochód „pod wpływem”, nie wspierał pozwanej. Również matka pozwanej potwierdziła powyższe okoliczności. W sprawie powołano biegłego sądowego psychologa celem wydania opinii psychologicznej na temat osobowości stron. Podczas badania powoda zaprzeczał on temu, że nadużywał alkoholu. Jednak biegła zauważyła u niego wyraźne drżenie rąk i potliwość dłoni, co według niej charakteryzuje osoby nadmiernie spożywające alkohol przy spadku stężenia alkoholu w organizmie. Próbka pisma powoda potwierdziła charakterystyczne drżenia poalkoholowe. Ponadto biegła wskazała, iż wyniki badań psychologicznych wskazują na występowanie u niego cech osobowości *borderline* (F 60.31), takich jak: niestabilne i intensywne związki interpersonalne charakteryzujące się wahaniem między ekstremami idealizacji i dewaluacji; impulsywność w sferach, które są potencjalnie autodestrukcyjne (np. wydawanie pieniędzy, seks, nadużywanie substancji psychoaktywnych, lekkomyślne prowadzenie pojazdów). Cechy tej osobowości odegrały zasadniczą rolę w kształtowaniu się u niego codziennego nawyku sięgania po alkohol. Powód wykazywał tendencję do poszukiwania przyjemności, szybkich gratyfikacji, a także śmiałość i brak zahamowań. Przejawiał mechanizmy charakterystyczne w rozwoju choroby alkoholowej. Jego problem, który rozpoczął się jeszcze w okresie wczesnej młodości, był uwarunkowany przez czynniki wychowawcze. W domu powoda alkohol spożywało się często, co dawało wzór korzystania z niego w przyszłości. Cechy powoda, takie jak: obniżona odpowiedzialność za swoje czyny, mniejsza gotowość do wyrzeczeń i stawianie sobie niewielkich wymagań, nie wpłynęły korzystnie na budowanie relacji rodzinnych. Powód był zainteresowany głównie swoją osobą i realizowaniem własnych potrzeb. Po rozważeniu zgromadzonego materiału dowodowego sąd orzekł, iż powód był niezdolny z przyczyn natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich z uwagi na występujące u niego cechy osobowości *borderline* (F 60.31)

wraz z rozwijającą się chorobą alkoholową (F 10.2)⁴⁴. Sprawa została przekazana z urzędu do sądu apelacyjnego, który dekretem zatwierdził wyrok I instancji⁴⁵.

Kolejna z analizowanych spraw, w trakcie której również u powoda zdiagnozowano osobowość *borderline*, rozpoczęła się w 2015 r. Małżeństwo stron trwało niecały rok. Powód, zaskarżając ważność swojego małżeństwa, wskazał na brak współżycia pomiędzy stronami oraz to, że pozwana leczyła się na nerwicę lękową, miała napady drgawkowe, zamykała się w sobie, płakała całymi dniami. Podejmowane za jego namową próby leczenia czy też rozmów z rodzicami pozwanej nie przyniosły efektów. Pozwana zaprzeczyła okolicznościom wskazanym przez powoda, twierdząc, że nie miała nerwicy lękowej. Przyznała, iż nie doszło do współżycia między nimi dlatego, że powód miał problemy z potencją. Bardzo szybko zaczął zachowywać się irracjonalnie, krzyczał, a po 3 miesiącach pierwszy raz wyprowadził się, oznajmiając, że chce rozwodu, bo pozwana „zmarnowała mu życie”. Leczył się psychiatrycznie, miał niekontrolowane napady złości, agresji, myśli samobójcze, zwiady, opowiadał o poczuciu „zmniejszania się”. Kupował drogi sprzęt, mimo iż był na utrzymaniu pozwanej. Nie informował jej o swoich planach, a wręcz twierdził, iż to, co robi, to wyłącznie jego sprawa. Pozwana wskazywała również na jego chwiejność emocjonalną oraz poczucie jak gdyby jej cierpienie sprawiało mu przyjemność. Po rozstaniu dręczył ją, szantażował, oskarżał o rzeczy, które nie miały miejsca. Świadkowie zgłoszeni przez powoda wskazali, iż pozwana była osobą skrytą, nie odzywała się do powoda po kilka dni, ograniczała go w jego pasjach. Natomiast świadkowie pozwanej, potwierdzając jej wersję zdarzeń, zeznali, iż powód nie kontrolował swojego zachowania, urządzał awantury, miał napady agresji. W sprawie powołano biegłego sądowego psychologa celem wydania opinii psychologicznej na temat osobowości stron. W trakcie spotkania z psychologiem powód udzielał rozbudowanych odpowiedzi, często zawierających nieistotne, z punktu widzenia przedmiotu sprawy refleksje i własne subiektywne oceny rzeczywistości. Wykazywał trudności z koncentracją na istocie zagadnień i zdarzeń, o które był pytany. Tracił główny wątek, przedstawiał zdarzenia i fakty fragmentarycznie. W zeznaniach brakowało istotnych detali, co według biegłego jest charakterystyczne dla zeznań fałszywych lub konfabulacji. Wyniki badań psychologicznych wskazały na występowanie u powoda wyraźnych cech osobowości *borderline* (F 60.31). Jego związek z pozwaną charakteryzował się ekstremami pomiędzy idealizacją a dewaluacją. Wykazywał intensywność w sferze wydawania pieniędzy na swoje hobby. Robił to kosztem potrzeb rodziny, pozostając w trakcie trwania małżeństwa na utrzymaniu

⁴⁴ Archiwum Sądu Metropolitarnego Lubelskiego (dalej: ASML), sygn. 7867/2014/I.

⁴⁵ Archiwum Sądu Metropolitarnego Warszawskiego, sygn. 31661/II.

żony i teściów. Towarzyszyły mu wahania nastroju i napady intensywnego gniewu. Za swoje reakcje zawsze obwiniał pozwaną. Wykazywał silny lęk przed odrzuceniem. W sytuacjach kryzysowych prosił swojego ojca, aby był jego rozjemcą. Pragnął jawić się jako człowiek zaradny, wyrozumiały, pracowity, odpowiedzialny i empatyczny, co przeczyło jego rzeczywistym postawom. Cechowała go zawyżona samoocena. Miał problemy z podjęciem współżycia seksualnego, jednak winą za ten stan obarczał pozwaną. Nie skorzystał z pomocy seksuologa, a wymusił na pozwanej wizytę w poradni psychologiczno-psychiatrycznej, aby tam rozstrzygnąć problemy w małżeństwie leżące według niego po stronie żony. Wcześniej ułożone przez siebie informacje na jej temat przekazał specjalistom, oczekując odpowiedniego pokierowania sprawą. W związku ze stosowaniem mechanizmów obronnych u powoda dochodziło do zniekształceń rzeczywistości. Wyniki badań pozwanej wskazywały na jej prawdomówność, natomiast wyniki powoda świadczyły o skrajnym subiektywizmie wynikającym z zaburzonej osobowości *borderline*. Po rozważeniu zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego sąd stwierdził nieważność zaskarżonego małżeństwa, dopatrując się u powoda niezdolności z przyczyn natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich⁴⁶.

W sprawie toczącej się przed Sądem Metropolitarnym w Lublinie w 2016 r. biegły sądowy psycholog wskazał, że oprócz cech osobowości niedojrzałej, która utrudniała powodowi budowanie właściwych relacji z pozwaną, występowały u niego cechy osobowości *borderline*. Powód silnie przeżywał niezadowolenie pozwanej z pożycia małżeńskiego, co rodziło u niego stany depresyjne i myśli samobójcze. W ocenie psychologicznej miał silną potrzebę dominowania, cechowała go próżność i upór. Miał tendencję do przeceniania własnych dokonań, zawyżoną samoocenę, nastawienie egocentryczne i skłonność do reakcji upozorowanych. Ujawniał zmniejszoną umiejętność rozwiązywania problemów dnia codziennego, był zainteresowany sobą, bez uwzględniania potrzeb innych. Był niestabilny, skłonny do reakcji eksplozywnych, podatny na wpływy. Powód podkreślał, jak bardzo akceptował przyszłą żonę, ale w jego postawie pojawiały się również zachowania deprecjonujące jej osobę, co stanowi wzorzec niestabilnych relacji interpersonalnych, który cechuje na przemian skrajne idealizowanie i dewaluowanie. Cecha ta jest związana z kryterium osobowości *borderline*. Sąd uznał niezdolność powoda z przyczyn natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich⁴⁷.

W procesie, który przeprowadzono w 2016 r., zaburzenia *borderline* zdiagnozowano u powódki. Zaskarżyła ona ważność swojego małżeństwa, twierdząc, iż

⁴⁶ ASML, sygn. 8036/2015/I.

⁴⁷ ASML, sygn. 127/2016/I.

pozwany nadużywał alkoholu, zażywał narkotyki, nie łożył na utrzymanie rodziny, nie interesował się nią i dzieckiem. Małżeństwo stron trwało rok. W odpowiedzi na pozew pozwany zaprzeczył stawianym zarzutom. Powołany w sprawie biegły sądowy psycholog zwrócił uwagę na bardzo młody wiek stron w chwili zawierania małżeństwa (mieli po 18 lat) oraz bezpośrednią przyczynę decyzji o ślubie (nieplanowana ciąża powódki). Biegły wskazał również, że dziecko stron na chwilę opiniowania w sprawie zostało oddane pod opiekę pozwanego, kiedy to po interwencji szkoły z uwagi na zaburzenia emocjonalne należało mu zmienić środowisko wychowawcze. Syn był leczony psychiatrycznie, miał tiki nerwowe oraz duże zaległości edukacyjne. Zgodnie z orzeczeniem sądu pozwany otrzymał prawo opieki nad dzieckiem. Co ciekawe, ani powódka, ani jej świadkowie nie wspomnieli o tej okoliczności, a zarzucali pozwanemu całkowity brak zainteresowania dzieckiem. Wyniki badań psychologicznych powódki wskazały, iż nie posiadała umiejętności rozwiązywania problemów dnia codziennego, była zainteresowana tylko sobą, brakowało jej obiektywizmu, przeceniała siebie. Jej zakres zainteresowań był ograniczony, miała tendencje do unikania podejmowania decyzji i skłonność do reakcji krańcowych, takich jak wrogość, wściekłość, gniew. Była niestabilna emocjonalnie, co objawiało się lekkomyślnymi oraz gwałtownymi zachowaniami z towarzyszącymi silnymi reakcjami złości (nieproporcjonalne wybuchy gniewu w stosunku do sytuacji, która je sprowokowała). Według biegłego w ocenie psychologicznej powódka spełnia warunki natężenia cech osobowości *borderline* typ I (pograniczny), który charakteryzuje się brakiem stałości emocjonalnej i kontroli popędowej. Dominuje w nim zmienność nastroju, drażliwość, skłonność do gniewu i wytwarzania wrogości, a ograniczone przewidywanie konsekwencji zachowań prowadzi do konfliktów. Sąd stwierdził niezdolność powódki z przyczyn natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich⁴⁸.

W procesie, w trakcie którego efektem badania powódki przez biegłego sądowego psychologa było zdiagnozowanie u niej osobowości *borderline*, do akt sprawy dołączono również dokumentację medyczną leczenia psychiatrycznego, co pozwoliło na uzyskanie pełnej wiedzy o zaskarżonym małżeństwie. Pomiędzy stronami dochodziło do licznych kłótni, których przebieg był bardzo emocjonalny. Strony wzajemnie krzyczały na siebie, dochodziło do szarpanin. Powódka prezentowała demonstracyjne zachowania, a także wyrażała groźby samobójcze. Jako osoba zazdrosna i zaborcza chciała izolować pozwanego od znajomych. Zachowywała się histerycznie, prowokowała kłótnie, kłamała. Często symulowała dolegliwości, by uzyskać pożądaną efekt, manipulowała otoczeniem i pozwanym. Robiła to,

⁴⁸ ASML, sygn. 71/2016/I.

jednocześnie strasząc, że zrobi sobie krzywdę. Pozwany często był z nią na SOR-ach. Powódka załatwiała zwolnienia od pracy. W sytuacjach mocno stresujących w relacji z pozwanym prezentowała tendencje do rozwiązywania stojących przed nią problemów za pośrednictwem produkowanych przez siebie symptomów o charakterze somatycznym. Skutkiem były wyrażane przez nią groźby samobójcze, a ich opis wskazuje, że miały one charakter raczej demonstracyjny. Definitywny rozpad małżeństwa nastąpił po kolejnej awanturze, podczas której z uwagi na irracjonalne zachowanie powódki ojciec pozwanego zdecydował, że strony muszą się rozstać, gdyż ich relacje zaczynają być zbyt toksyczne. Biegła sądowa psycholog zauważyła, iż w diagnozowanym związku dochodziło do skrajnych zachowań – od idealizowania relacji do jej dewaluowania. Powódka podejmowała próby (często dramatyczne, rozpaczliwe, łącznie z myślami suicydalnymi, stosowaniem zachowań, gestów lub groźb samobójczych) zmierzające do uniknięcia opuszczenia, utraty znaczących osób. Skrajne uczucia powódki, jej niestabilność emocjonalna, problemy z kontrolą zachowań, drażliwość, złość i lęki wręcz uniemożliwiały wytworzenie wartościowej relacji interpersonalnej, a w szczególności małżeńskiej. Sąd orzekł nieważność tego małżeństwa, opierając uzasadnienie wyroku w dużej mierze na podstawie opinii biegłego sądowego psychologa, który zdiagnozował u powódki zaburzenia typu *borderline*⁴⁹.

Jedna ze spraw, w której osobowością *borderline* obarczony był pozwany, toczyła się w 2016 r. Sąd dysponował w niej dokumentacją medyczną. Powódka zaskarżyła ważność swojego małżeństwa, wskazując, iż pozwany już w chwili jego zawierania miał problemy psychiczne, leczył się psychiatrycznie i przyjmował leki. Opowiadał jej o swoim złym samopoczuciu, obniżonym nastroju, wyczerpaniu psychicznym. Był wycofany, często przespisał całe dni. Po ślubie, z uwagi na zły stan zdrowia psychicznego i towarzyszące temu myśli samobójcze, był hospitalizowany w klinice psychiatrii, gdzie zdiagnozowano u niego zaburzenia obsesyjno-kompulsywne. Powódka dołączyła do akt sprawy dokumentację medyczną pozwanego. Jednak on zaprzeczył, aby kiedykolwiek stwierdzono u niego chorobę psychiczną, twierdząc, iż diagnozowano jedynie zaburzenia. Pozwany opisując swoje samopoczucie, wskazał, że nie mógł pracować, bolała go głowa. Nocował w samochodzie lub na podłodze w pracy, potrafił siedzieć cały dzień i noc na ławce w parku. Myślał o samobójstwie, ponieważ stracił chęć do życia. Nie chciał decydować się na potomstwo, gdyż miał świadomość swoich problemów emocjonalnych i psychicznych. W końcu oświadczył powódce, że nie jest w stanie trwać w małżeństwie. Świadkowie potwierdzili powyższe okoliczności. W sprawie powołano biegłego sądowego psychologa celem

⁴⁹ ASML, sygn. 862/2019/I.

wydania opinii psychologicznej na temat osobowości pozwanego. Biegła stwierdziła, iż dokumentacja medyczna stanowi jednoznaczny dowód na występowanie u pozwanego przed zawarciem małżeństwa patologicznych objawów natury psychicznej, znacząco upośledzających jego funkcjonowanie psychospołeczne, zaburzających sferę emocjonalno-wolicjonalną oraz istotnie wpływających na tok myślenia. Wskazała na obecność po stronie pozwanego cech osobowości chwiejnej emocjonalnie, typu *borderline* z typową tendencją do prezentowania reakcji świadczących o zmienności nastroju, nieradzeniu sobie z emocjami, zaburzonym obrazie siebie, jak i innych osób, zamykaniu się w świecie własnych przeżyć, nadmiernym samokrytycyzmie, nieufności, oscylacji od zaangażowania się do wycofywania się z bliskich relacji, poczuciu braku kontroli nad własnym życiem; tendencją do kryzysów psychicznych, w tym gróźb samobójczych. Pozwany skoncentrowany był wyłącznie na sobie, a w szczególności na nieprawidłowych stanach psychicznych, których nieustannie doznawał. Funkcjonował w całkowitym odcięciu od potrzeb i oczekiwań powódki, nie włączał się w opiekę nad dzieckiem, nie zapewniał rodzinie środków finansowych na utrzymanie. Jako osoba zaburzona sam wymagał wsparcia, a w niektórych okresach stałej opieki i obecności osób trzecich. Po dokonaniu oceny zebranego materiału dowodowego sąd stwierdził nieważność zaskarżonego małżeństwa, ze względu na niezdolność pozwanego z przyczyn natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich⁵⁰.

W innej analizowanej sprawie, w trakcie której biegły sądowy psycholog zdiagnozował u pozwanej osobowość *borderline*, powód w pozwie wskazał, iż pozwana wielokrotnie leczyła się psychiatrycznie i dokonywała samookaleczeń (kolejna sprawa, w której sąd dysponował dokumentacją medyczną). Pozwana miała zmienne nastroje, nie interesowała się dziećmi, spożywała alkohol i zażywała w sposób niekontrolowany leki. W dokumentacji medycznej widnieje rozpoznanie: „osobowość niedojrzała, reakcje nerwowe polimorficzne sytuacyjne, osobowość dysharmonijna”. Pozwana podejmowała próby samobójcze, zgłaszała złe samopoczucie psychiczne i liczne dolegliwości somatyczne, zdiagnozowano u niej jadłowstręt psychiczny. Skarżyła się na niezrozumienie przez otoczenie, stany depresyjne. Pozwana w odpowiedzi na pozew stwierdziła, że to powód stosował wobec niej i dziecka przemoc fizyczną, dopuszczał się zrad. Ponadto, jak wynika z dokumentów, zarzuciła powodowi, iż chciał ją otruć (postępowanie zostało umorzona). W omawianej sprawie zarówno strony, jak i świadkowie opisują zupełnie inny przebieg tych samych wydarzeń. Nawet w kwestiach, wydawałoby się, oczywistych strony przedstawiają odmienne twierdzenia: powód oświadczył że nie był karany

⁵⁰ ASML, sygn. 17/2016/I.

sądownie, a pozwana twierdzi, że zapadł wobec niego wyrok skazujący za znęcanie się nad rodziną. Biegła powołana w sprawie oparła się w głównej mierze na załączanej dokumentacji medycznej, która ujawnia różne typy i objawy zaburzeń, takich jak: „wady osobowości, stany depresyjne, nerwica sytuacyjna, osobowość niedojrzała, reakcje nerwicowe polimorficzne i sytuacyjne, próby suicydalne, próby samobójcze w przebiegu zespołu depresyjnego, osobowość dysharmonijna, zaburzenia adaptacyjne, depresja atypowa, osobowość nieprawidłowa”. Biegła stwierdziła, że pogrupowanie objawów zaburzenia w domeny odzwierciedlające obszary trudności w funkcjonowaniu pozwanej najbliższe jest osobowości *borderline* (z pogranicza – jako zespołu cech osobowości stanowiących bardzo różnorodną mieszaninę cech neurotycznych i psychotycznych – F 60.31, zgodnie z Klasyfikacją zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10). Pozwaną cechowała duża wrażliwość emocjonalna, okresy niepokoju i smutku, zaburzenia lękowe. Jej stan odzwierciedlał specyficzne postrzeganie rzeczywistości przez pryzmat poczucia skrzywdzenia. Wyrazem tego bywały krótkotrwałe epizody urojeniowe, tendencje do samouszkodzeń, zachowań ryzykownych i impulsywnych, prób samobójczych. Cechowała ją duża intensywność reakcji emocjonalnych, przede wszystkim silne wyrażanie smutku. Biegła podkreśliła, iż zaburzenie osobowości z pogranicza wiąże się z ogromnym cierpieniem i wieloletnim złym funkcjonowaniem pozwanej, ale także – jak każda dolegliwość tego rodzaju – całego systemu rodzinnego. Sąd uznał niezdolność pozwanej z przyczyn natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich⁵¹.

Zakończenie

Zaburzenia osobowości typu *borderline*, nazywane inaczej osobowością z pogranicza, nie są chorobą psychiczną. Są utrwalonymi wzorcami postępowania, a ich leczenie polega na podjęciu psychoterapii, często połączonej z farmakoterapią. W przeciwieństwie do choroby psychicznej, nie dochodzi do remisji czy ustąpienia objawów. Zaburzeń osobowości nie można „wyleczyć” – osoba z *borderline* w wyniku terapii może jedynie nauczyć się panować nad własnymi, skrajnymi emocjami, wykształcić w sobie nowe mechanizmy radzenia z nimi. Bez specjalistycznej pomocy, nierzadko wspomaganej lekami, osoba zaburzona nie będzie w stanie prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie i nawiązywać „zdrowych” relacji. Związek osoby zabu-

⁵¹ ASML, sygn. 313/2017/I.

rzonęj nacechowany jest skrajnymi emocjami – wyniszcza nie tylko partnera, lecz także osobę zaburzoną. Z powodu zachowania osoby z *borderline* cierpi cała rodzina. Osoba z *borderline* nie jest zdolna do wytworzenia głębokiej więzi małżeńskiej, targając nią skrajne emocje, jest skłonna do irracjonalnych zachowań, często niebezpiecznych. Towarzyszące *borderline* stany depresyjne i myśli suicydalne zaburzają poczucie bezpieczeństwa współmałżonka i negatywnie odbijają się na rozwoju emocjonalnym posiadanego potomstwa. W poważniejszych przypadkach może dochodzić do zachowań agresywnych i stosowania przemocy fizycznej przez osobę zaburzoną, co już samo w sobie przeczy istotnemu obowiązkowi małżeńskiemu, jakim jest dążenie do dobra współmałżonka i potomstwa. Jak wskazuje praktyka Sądu Metropolitarnego w Lublinie, osoby z zaburzeniami osobowości typu *borderline* zawsze były uznawane za niezdolne do zawarcia małżeństwa.

Bibliografia

- Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, *Kryteria diagnostyczne według DSM-IV*, wyd. pol. pod red. J. Wciórki, Wrocław 2008.
- Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, *Kryteria diagnostyczne według DSM-V*, wyd. pol. pod red. P. Gałęckiego, M. Pileckiego, J. Rymaszewskiej, A. Szulc, S. Sidorowicz, J. Wciórki, Wrocław 2018.
- Callieri B., *Psicopatologia e nosologia del paziente borderline con particolare riferimento al consenso matrimoniale*, w: *Borderline, nevrosi e psicopatie in riferimento al consenso matrimoniale nel diritto canonico*, t. 6. *Annali di dottrina e giurisprudenza canonica*, Roma 1981.
- Cierpiałkowska L., *Zaburzenie osobowości borderline*, w: *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*, red. L. Cierpiałkowska, E. Soroko, Poznań 2017.
- Decisio C. Pinto, 19.12.1979, w: *Borderline, nevrosi e psicopatie in riferimento al consenso matrimoniale nel diritto canonico*, t. 6. *Annali di dottrina e giurisprudenza canonica*, Roma 1981.
- Gawda B., *Cechy zaburzeń osobowości a kontrola emocji negatywnych i regulacja nastroju*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J* 2018, t. 31, nr 3.
- Kaplan H.I., Sadock B.J., *Osobowość „z pogranicza” borderline*, w: *Psychiatria kliniczna*, red. S. Sidorowicz, Wrocław 2004.
- Karsten K., *Orzeczenie nieważności małżeństwa. Aplikacja kan. 1095 nr 3 w wyrokach coram Sobański*, Kraków 2017.
- Klatkiewicz A., *Poznanie społeczne u osób z zaburzeniem osobowości z pogranicza*, Poznań 2012, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/242786?id=242786> [dostęp: 26.04.2023 r.].
- Linehan M.M., *Zaburzenie osobowości z pogranicza. Terapia poznawczo-behawioralna*, Kraków 2007.

- Mandal E., Kocur D., *Makiawelizm i taktyki manipulacji podejmowane przez pacjentów z zaburzeniem osobowości typu borderline w życiu codziennym i podczas terapii*, Psychiatria Polska 2013, t. 47, nr 4.
- Masiak M., *Zaburzenia osobowości w ujęciu klinicznym*, w: *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w roku akademickim 1986/87*, Lublin 1989.
- McGrath A., *On the Gravity of Causes of a Psychological Nature in the Proof of Inability to Assume the Essential Obligations of Marriage*, *Studia Canonica* 1988, nr 22.
- Millon T., Davis R., Millon C., Escovar L., Meagher S., *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, Warszawa 2005.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3. *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996.
- Paździor S., *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095 n. 3*, Lublin 2009.
- Reber A., *Słownik psychologii*, Warszawa 2000.
- Sztuchmiller R., *Znaczenie osobowości kandydata do małżeństwa w świetle obowiązującego prawa kanonicznego*, *Prawo Kanoniczne* 1997, t. 40, nr 1–2.
- Światowa Organizacja Zdrowia, *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10. Rewizja dziesiąta*, t. 1, Kraków 2008.
- Viladrich P.J., *Zgoda małżeńska*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*, red. P. Majer, edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego, Kraków 2011.
- Wilkinson-Ryan T., Westen D., *Identity Disturbance in Borderline Personality Disorder: An Empirical Investigation*, *American Journal of Psychiatry* 2000, nr 157.
- Zanarini M.C., *Borderline Personality Disorder as an Impulse Spectrum Disorder*, w: *Borderline Personality Disorder: Etiology and Treatment*, red. J. Paris, Washington 1993.
- Ženatý J., *Związki z obiektem u osób „z pogranicza”*, w: *Pacjenci z pogranicza nerwicy i psychozy i psychotyicy*, red. M. Sokolik, Warszawa 1991.

Dopuszczalność stosowania podstępów przez rzecznika dyscyplinarnego podczas przesłuchania obwinionego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów

The admissibility of the use of deception by the disciplinary ombudsman during the interrogation of the accused in the disciplinary proceedings of police officers

Допустимость использования дисциплинарным уполномоченным уловки в ходе допроса обвиняемого в дисциплинарном производстве в отношении сотрудников полиции

Допустимість застосування підступу дисциплінарним речником під час допиту обвинувачених у дисциплінарному провадженні поліцейських

MARTA JASIŃSKA

Dr, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: marta.jasinska@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2889-0362>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest przedstawienie zagadnienia możliwości zastosowania podstępów podczas przesłuchania policjanta przez rzecznika dyscyplinarnego w ramach prowadzonego postępowania dyscyplinarnego. Kwestia odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów nie budzi wątpliwości, gdyż Policja jako zawód zaufania publicznego musi spełniać wyższe standardy moralne. Dlatego też występowanie tego rodzaju odpowiedzialności jest zasadne. Należy jednak pamiętać, że prowadzenie postępowania dyscyplinarnego nie może być dowolne, musi podlegać gwarancjom konstytucyjnym. Pierwszą kwestią, która została zbadana, jest możliwość odpowiedniego zastosowania przepisów Kodeksu postępowania karnego dotyczących warunków przesłuchania obwinionego, jako że ustawa resortowa w tym zakresie milczy, a odesłanie w niej zawarte do przepisów K.p.k. jest ograniczone i nie zawiera uregulowań w tym zakresie. Posłużono się metodą dogmatyczno-prawną, która doprowadziła do sformułowania wniosku, że na zasadach analogii legis dopuszczalne jest odpowiednie stosowanie przepisów o przesłuchaniu obwinionego z K.p.k. do postępowania dyscyplinarnego policjantów, a co za tym idzie, zdaniem autorki, możliwe jest stosowanie podstępów w sposób limitacyjny, uzależniony od indywidualnej sprawy.

Słowa kluczowe: podstęp, odpowiednie stosowanie, postępowanie karne, odpowiedzialność dyscyplinarna

Summary: The subject of this article revolves around the issue of the admissibility of the use of deception during the interrogation of a police officer by a disciplinary ombudsman in the course of disciplinary proceedings. The issue of the disciplinary responsibility of police officers is not in question, as the police – as a profession of public trust – must meet higher moral standards. Therefore, the existence of this type of accountability is justified. Nevertheless, it is important to remember that the conduct of disciplinary proceedings cannot occur on a discretionary basis and must be subject to constitutional guarantees. The first aspect examined was the possibility of the application of appropriate provisions of the Code of Criminal Procedure, which relate to the conditions of interrogation of the accused, as the ministerial act does not provide any information in this respect and the reference to the provisions of the aforementioned Code is limited and does not contain any regulations in this respect. The use of a dogmatic-legal method led to the conclusion that based on the principles of the legis analogy, it is permissible to appropriately apply the provisions on the interrogation of the accused contained in

the Code of Criminal Procedure during the disciplinary proceedings of police officers. According to the author, it is consequently possible to apply deception in a limiting manner, depending on the individual case.

Key words: deception, appropriate application, criminal proceedings, disciplinary responsibility

Резюме: Предметом настоящей статьи является изложение вопроса о возможности использования уловки в ходе допроса сотрудника полиции дисциплинарным уполномоченным в рамках дисциплинарного производства. Вопрос о дисциплинарной ответственности в данном случае не вызывает сомнений, поскольку сотрудники полиции, как представители профессии общественного доверия, должны соответствовать более высоким моральным стандартам. Поэтому существование данного вида ответственности является законным. Однако следует помнить, что ведение дисциплинарного производства не может быть произвольным и должно подчиняться конституционным гарантиям. Первый вопрос, который был рассмотрен – это возможность надлежащего применения положений Уголовно-процессуального кодекса об условиях допроса обвиняемого, поскольку ведомственный закон в этом отношении ничего не говорит, а содержащаяся в нем ссылка на положения Уголовно-процессуального кодекса ограничена и не содержит норм относительно этой области. В статье использован догматико-правовой метод, который позволил сформулировать вывод о том, что согласно принципам аналогии legis допустимо надлежащее применение положений о допросе обвиняемого из Уголовно-процессуального кодекса также к дисциплинарным производствам в отношении сотрудников полиции, и поэтому, по мнению автора, можно применять уловку в ограничительном порядке, в зависимости от конкретного случая.

Ключевые слова: уловка, надлежащее применение, уголовное разбирательство, дисциплинарная ответственность

Резюме: Предметом статті є представлення питання про можливість застосування підступу під час допиту поліцейського дисциплінарним речником у рамках дисциплінарного провадження. Питання дисциплінарної відповідальності поліцейських не викликає жодних сумнівів, адже Поліція, як професія, яка користується суспільною довірою, має відповідати вищим моральним стандартам. Тому наявність такого виду відповідальності є виправданою. Проте слід пам'ятати, що здійснення дисциплінарного провадження не може бути свавільним і відбуватися з урахуванням конституційних гарантій. Перше питання, яке розглядалося, це можливість належного застосування положень Кримінально-процесуального кодексу щодо умов допиту обвинувачених, оскільки відомчий акт про це нічого не говорить, а посилання в ньому на положення Кримінально-процесуального кодексу є обмеженим і нерегульованим у цьому відношенні. Використано догматично-правовий метод, який допоміг сформулювати висновок про допустимість на підставі законодавчої аналогії належного застосування положень КПК про допит обвинуваченого до дисциплінарного провадження поліцейських, і, таким чином, на думку автора, можна обмежено використовувати підступ, залежно від конкретної справию

Ключові слова: підступ, відповідне використання, кримінальне провадження, дисциплінарна відповідальність

Wstęp

Odpowiedzialność dyscyplinarna policjantów uregulowana w ustawie z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji¹ jest rodzajem odpowiedzialności represyjnej pozwalającej na zastosowanie sankcji, przewidzianej w przepisach, stanowiącej dolegliwość dla sprawcy

¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1882.

i która to odpowiedzialność opiera się na zasadzie winy². Trybunał Konstytucyjny stoi na stanowisku, że odpowiedzialność dyscyplinarna, mimo iż jest oparta na zasadzie winy i ma represyjny charakter, nie może być utożsamiana z odpowiedzialnością karną, jednakże gwarancje opisane w rozdziale II Konstytucji RP muszą mieć zastosowanie³. Głównym celem odpowiedniego stosowania przepisów procedury karnej jest zapewnienie osobie obwinionej praw i gwarancji zabezpieczających jej interesy w postępowaniu dyscyplinarnym⁴.

Postępowanie dyscyplinarne ma za zadanie odpowiedzieć na pytanie, czy doszło do popełnienia przewinienia dyscyplinarnego, kto je popełnił i jaką należy zastosować sankcję, albo czy należy postępowanie umorzyć. Znalezienie odpowiedzi na te pytania uzależnione jest od ustalenia stanu faktycznego poprzez prawidłowe przeprowadzenie postępowania dowodowego. Nie ulega wątpliwości, że każda decyzja podejmowana w ramach tego postępowania, w szczególności dotycząca ustalenia odpowiedzialności, musi opierać się na prawdziwych ustaleniach faktycznych, a organy prowadzące są zobowiązane do poczynienia tych ustaleń⁵. Organem uprawnionym do przeprowadzenia dowodów jest rzecznik dyscyplinarny, który zgodnie z art. 135e ust. 1 ustawy o Policji „zbiera materiał dowodowy i podejmuje czynności niezbędne do wyjaśnienia sprawy. W szczególności przesłuchuje świadków, obwinionego i pokrzywdzonego, przeprowadza oględziny, konfrontacje, okazania oraz dokonuje odtworzenia przebiegu stanowiących przedmiot rozpoznania zdarzeń lub ich fragmentów. Z czynności tych sporządza się protokoły. Rzecznik dyscyplinarny może także zlecić przeprowadzenie odpowiednich badań”⁶. Ustawodawca wskazując, że rzecznik dyscyplinarny może przesłuchiwać obwinionego, co z perspektywy niniejszego opracowania będzie najistotniejsze, nie podaje nigdzie (ani w ustawie o Policji, ani w aktach wykonawczych do ustawy), jakie warunki, rygory i gwarancje muszą być zachowane przy przesłuchaniu – zatem rodzi się pytanie, według jakich przepisów należy tego dokonać.

Problemem, który pojawia się nie tylko w postępowaniu dyscyplinarnym, lecz w każdym, w którym mamy do czynienia z czynnością przesłuchania, jest

² P. Józwiak, *Naruszenie zasad etyki zawodowej w służbach mundurowych jako przesłanka odpowiedzialności dyscyplinarnej w kontekście zasady nullum crimen sine lege*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013, s. 62.

³ Wyrok TK z dnia 7 marca 1994 r., K 7/93, OTK 1994, cz. I, s. 41; Wyrok TK z dnia 8 lipca 2003 r., P10/02, OTK 2003, z. 6A, poz. 62.

⁴ Wyrok TK z dnia 27 lutego 2001 r., K 22/00, OTK 2001, z. 3, poz. 48.

⁵ W. Kozielewicz, *Dowody nielegalne w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020, s. 35.

⁶ B. Janusz-Pohl, *Inicjatywa dowodowa – rozważania w kontekście modelu poznania w postępowaniu dyscyplinarnym wobec policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym...*, s. 57.

możliwość wykorzystania podstępów - w orzecznictwie i literaturze oceniana i traktowana niejednoznacznie. Przedmiotem poniższych rozważań będzie przedstawienie tej problematyki z punktu widzenia możliwości wykorzystania podstępów podczas przesłuchania obwinionego w postępowaniu dyscyplinarnym policji. Badania bazują w dużej mierze na stanowiskach doktrynalnych oraz orzecznictwie z zakresu procesu karnego z wykorzystaniem dogmatyczno-prawnej metody badawczej. Postaram się odpowiedzieć na pytanie, czy podstęp jest dopuszczalny, czy powinien być limitowany oraz czy jego stosowanie jest uzasadnione. Punktem wyjścia do głównych rozważań będzie konieczność zlokalizowania przepisów proceduralnych, które powinny mieć zastosowanie do czynności przesłuchania obwinionego. Rozpocząć należy od udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy przepisy Kodeksu postępowania karnego⁷ dotyczące dowodów mają zastosowanie do postępowania dyscyplinarnego.

1. Odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego do postępowania dyscyplinarnego policjantów

Odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego⁸ do odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów na pierwszy rzut oka nie budzi wątpliwości. Ustawodawca w ustawie o Policji zawarł odpowiednie uregulowania, jednak w momencie zagłębiania się w nie, pojawia się pytanie, czy rzeczywiście uregulowanie to jest zasadne, czy nie należałoby dokonać odwołania generalnego do przepisów K.p.k. bądź też czy nie właściwsze byłoby poszerzenie obecnie istniejącego odwołania o chociażby przepisy dotyczące postępowania dowodowego (np. o rozdziały 19, 20, 21, 22 K.p.k.). Problem z praktycznego punktu widzenia jest doniosły, biorąc pod uwagę przesłuchanie obwinionego, gdyż ustawa o Policji nie określa procedur postępowania, a dokonane w niej odwołanie do odpowiedniego stosowania przepisów K.p.k. jest ograniczone zakresowo i brak tam odwołania dotyczącego procedur

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 534 z późn. zm. (dalej K.p.k.).

⁸ Art. 135p ust. 1 ustawy o Policji stanowi: „W zakresie nieuregulowanym w niniejszej ustawie do postępowania dyscyplinarnego stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego dotyczące porządku czynności procesowych, z wyjątkiem art. 117 i art. 117a, wezwań, terminów, doręczeń i świadków, z wyłączeniem możliwości nakładania kar porządkowych oraz konfrontacji, okazania, oględzin i eksperymentu procesowego. W postępowaniu dyscyplinarnym do świadków nie stosuje się przepisu art. 184 Kodeksu postępowania karnego”.

stosowanych przy tej czynności. Zatem pojawia się pytanie: co zrobić? Czy funkcjonariusz policji będący rzecznikiem dyscyplinarnym i prowadzącym postępowanie dowodowe ma przesłuchiwać zgodnie ze sztuką, którą zna z racji wykonywanego zawodu i która opiera się na przepisach K.p.k.? Czy może nie jest tą sztuką związany i może wyjść poza jej ramy? W większości przypadków funkcjonariusze będąc wyuczeni procedury, postąpią zgodnie z nią. Jednak pozostaje pytanie, co w sytuacji, gdy rzecznik dyscyplinarny wyjdzie poza dozwolone zachowania?

Rozwiązanie, które przyjął ustawodawca w ustawie o Policji, gdzie odsyła do K.p.k. w zakresie znacznie ograniczonym, jest rozwiązaniem wyjątkowym, gdyż zazwyczaj odwołanie do przepisów K.p.k. w innych reżimach odpowiedzialności dyscyplinarnej jest zdecydowanie szersze⁹. Rozwiązanie, o którym mowa, może wynikać z pierwotnego uregulowania odpowiedzialności dyscyplinarnej w Policji. Postępowanie to miało charakter wyłącznie gabinetowy, nie przewidywało rozprawy, tym samym ustawodawca uznał, że odwołanie generalne do K.p.k. jest zbędne. Niestety, nic bardziej mylnego, gdyż brak takiego odwołania rodzi szereg trudności interpretacyjnych¹⁰, zwłaszcza że czynność przesłuchania na etapie wstępnym należy do organu jednoosobowego, który musi wiedzieć, jakie czynności może podjąć, a jakich winien zaniechać. Odnosząc się do czynności przesłuchania obwinionego policjanta, należy się zastanowić, jak ma ono przebiegać. Ustawa o Policji w art. 135e ust. 1 wskazuje jedynie, że rzecznik dyscyplinarny w ramach zbierania materiału dowodowego m.in. przesłuchuje podejrzanego, bez opisu procedury jego przeprowadzenia. Ustawa milczy w tym zakresie, nie posiada samodzielnego uregulowania, jak też nie odsyła do odpowiedniego stosowania K.p.k. Wydawałoby się, że skoro kwestie te zostały pominięte w ustawie, to doprecyzowanie procedury winno nastąpić w rozporządzeniu wykonawczym¹¹ wydanym na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 139 ustawy o Policji, jednak nic takiego nie ma miejsca. Rozporządzenie reguluje jedynie kwestie dokumentowania przeprowadzonych czynności, zawiera wzory, które niewątpliwie ułatwiają pracę organom

⁹ Przykładowo odesłanie w szerszym zakresie do przepisów K.p.k. znajdziemy w art. 128 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z 2020 r. poz. 2072; art. 171 pkt 1 ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze, Dz. U. z 2022 r. poz. 1247; art. 74 (1) pkt 1 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, Dz. U. z 2022 r. poz. 1166; art. 95n pkt 1 ustawy z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, Dz. U. z 2022 r. poz. 1184.

¹⁰ P. Józwiak, *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów (zarys problematyki)*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 32.

¹¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 września 2021 r. w sprawie obiegu dokumentów związanych z postępowaniem dyscyplinarnym w stosunku do policjantów, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1778.

dyscyplinarnym, ale nie podaje procedur prowadzenia czynności. Rodzi się pytanie, co w takiej sytuacji ma zrobić prowadzący czynność – według jakich przepisów ją prowadzić. Należy uznać, że uzasadnione będzie zastosowanie przepisów K.p.k. do prowadzenia przesłuchania obwinionego, gdyż, jak słusznie wskazuje się w doktrynie, zasadne jest posłużenie się analogią legis, która nie jest ograniczona wyłącznie do przypadków występowania klauzul odsyłających, ale pozwala na rozwiązanie nieuregulowanych w ogóle przez ustawodawcę kwestii, wobec czego rozwiązuje problem luk rzeczywistych¹², z którymi niewątpliwie mamy tu do czynienia. Należy zatem stwierdzić, że przesłuchanie obwinionego policjanta w ramach postępowania dyscyplinarnego będzie odpowiadało rygorom przepisów K.p.k., tak więc znajdą tu zastosowanie przepisy dotyczące zakazów dowodowych, jak też czynności przesłuchania.

2. Definicja podstępu

Rozważania dotyczące podstępu opierają się na opracowaniach dotyczących tego zagadnienia podejmowanego na gruncie postępowania karnego, co jest uzasadnione, ponieważ do przesłuchania obwinionego stosujemy na zasadach analogii legis przepisy postępowania karnego. Zgodnie z semiotyką logiczną podstęp jest nazwą nieostrą¹³. Ustawodawca w Kodeksie postępowania karnego nie posługuje się tym terminem, zatem nie znajdziemy również definicji podstępu. Luka ta powoduje, że jego pojmowanie może rodzić problemy. Zgodnie ze słownikowym znaczeniem, przez podstęp rozumie się „sprytnie działanie mające na celu oszukanie kogoś”¹⁴. W doktrynie znajdziemy szereg prób definiowania pojęcia podstępu, ale ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na kompleksowe ich przedstawienie, dlatego wskażę jedynie te, które moim zdaniem najbardziej obrazują to zagadnienie. Marian Cieślak uznaje, że podstęp to świadome wprowadzenie w błąd lub wykorzystanie tego błędu¹⁵. T. Hanausek definiuje podstęp jako zamierzone wprowa-

¹² B. Janusz-Pohl, *Analogia legis na gruncie ustawy o Policji – zagadnienia wybrane*, w: *Odpowiednie stosowanie przepisów innych ustaw w sprawach dyscyplinarnych w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, W. Kozielewicz, K. Opaliński, Piła 2017, s. 23; B. Baran, *Postępowania dyscyplinarne w sprawach funkcjonariuszy formacji policyjnych. Modele i zasady*, Warszawa 2021, s. 50–51.

¹³ M. Toruński, *Podstęp użyty wobec oskarżonego jako dowód prywatny – uwagi de lege ferenda w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, Forum Prawnicze 2015, nr 1, s. 63.

¹⁴ <https://sjp.pwn.pl/sjp/podstep;2502813.html> [dostęp: 10.08.2022 r.].

¹⁵ M. Cieślak, *Nieważność orzeczeń w procesie karnym PRL*, Warszawa 1965, s. 131.

dzenie w błąd osoby celem wywołania u niej określonego zachowania, zazwyczaj przejawiające się w postaci stworzenia sytuacji zawierającej pozorne lub fikcyjne elementy, które osoba ta uznaje za tożsame z jej wyobrażeniem i dlatego decyduje się dobrowolnie podjąć jakieś zachowanie¹⁶. Natomiast zdaniem M. Klejnowskiej podstępem będzie również utrwalenie istniejącego błędu u innej osoby i utwierdzenie jej w przekonaniu o fałszywym wyobrażeniu o rzeczywistym stanie rzeczy, aby skłonić ją do określonego zachowania¹⁷. P. Rogoziński umiejscawia podstęp w szerszym zakresowo pojęciu, jakim jest przymus, który jest zakazany na podstawie art. 171 § 5 K.p.k. i stanowi środek oddziaływania na wypowiedzi osoby przesłuchiwanej, a wyjaśnienia, zeznania oraz oświadczenia uzyskane w ten sposób nie mogą stanowić dowodu¹⁸.

3. Dopuszczalność podstępu

Obwiniony w ramach postępowania dyscyplinarnego musi mieć możliwość swobodnego dysponowania prawami, zatem musi posiadać uprawnienie do dowolnego kształtowania swojego zachowania podczas postępowania, które jego zdaniem będzie dla niego najbardziej korzystne¹⁹, stąd też należy zapewnić mu możliwość swobody wypowiedzi podczas przesłuchania. Rzecznik dyscyplinarny przesłuchując obwinionego, nie może stosować niedozwolonych metod przesłuchania. Ustawa o Policji nie przewiduje zakazów dowodowych. Nie odsyła też bezpośrednio do odpowiedniego stosowania w tym zakresie przepisów K.p.k. Na tej podstawie można by wysunąć wniosek, że takie zakazy w procedurze dyscyplinarnej policjantów nie istnieją, co oczywiście jest stwierdzeniem błędnym. Jak wcześniej zostało wykazane, z uwagi na możliwość stosowania analogii legis bądź też, jak słusznie twierdzi Barbara Janusz-Pohl²⁰, art. 135f ust. 7 pkt 3 ustawy o Policji regulujący kwestię oddalenia wniosku dowodowego z uwagi na niedopuszczalność jego przeprowadze-

¹⁶ T. Hanausek, *Zarys taktyki kryminalistycznej*, Warszawa 1994, s. 61.

¹⁷ M. Klejnowska, *Oskarżony jako osobowe źródło informacji o przestępstwie*, Kraków 2004, s. 293.

¹⁸ P. Rogoziński, *Kwestia dopuszczalności stosowania podstępu wobec uczestników procesu a względna postać zasady informacji prawnej (art. 16 § 2 k.p.k.)*, w: *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Warszawa 2013, s. 1014.

¹⁹ B. Bieńkowska, *Dyspozycyjność stron w procesie karnym na tle zasady kontradyktoryjności*, *Przegląd Sądowy* 1994, nr 6, s. 34.

²⁰ B. Janusz-Pohl, *Wpływ ustawy karnoprocesowej na model postępowania dyscyplinarnego w Policji*, w: *Węzłowe problemy prawa dyscyplinarnego w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2012, s. 51.

nia pozwala na zastosowanie karnoprosesowej instytucji zakazów dowodowych, w tym art. 171 § 5 K.p.k. Pojęcie zakazu dowodowego, funkcjonujące w prawie dowodowym, rozumiane jest jako reguła zabraniająca przeprowadzenia dowodu w określonych warunkach bądź ograniczająca poszukiwanie lub wydobywanie dowodów²¹. Zakazem dowodowym będzie ograniczenie swobody wypowiedzi, co, jak było wielokrotnie wykazywane, jest niedopuszczane, zatem jeżeli podstęp wpływa na tę swobodę, należy zaliczyć go do zakazów dowodowych. Natomiast w sytuacji, gdy brak jest jego oddziaływania na swobodę wypowiedzi przesłuchiwanego, podstęp nie można do zaliczyć rzeczonych zakazów.

Podstęp jako taki nie może być zaliczany w poczet zakazów dowodowych, dlatego stoję na stanowisku, że może on być wykorzystywany podczas przesłuchania obwinionego policjanta, jednak granice jego zastosowania powinny być limitowane i wolne od podstawowych przesłanek zakazów dowodowych z art. 171 K.p.k. (przymusu, groźby czy innego wpływu, np. chemicznego czy farmakologicznego).

Podstęp należy zaliczyć do środków, które charakteryzują się wysoką skutecznością w walce z przestępczością²², jednakże czy należy uznać jego stosowanie za zgodne z przepisami prawa, zasadami etyki i wartościami moralnymi? Za sprawą podstępu osoba zostaje wprowadzona w błąd, co może skutkować wpływem na swobodę jej wypowiedzi – tym samym wówczas winien zostać zastosowany przepis art. 171 § 7 K.p.k. dyskwalifikujący ten dowód. Niemniej sprawa nie jest taka prosta jak mogłoby się wydawać, należałoby przeanalizować różnego rodzaju sytuacje, w których podstęp byłby częściowo uzasadniony.

Wśród przedstawicieli doktryny można wyróżnić dwie grupy, z których pierwsza stoi na stanowisku, że podstęp jest niedopuszczalny²³, a druga go dopuszcza²⁴. Każda z grup definiuje podstęp w odmienny sposób. Przedstawiciele tej pierwszej najczęściej utożsamiają go z wprowadzeniem w błąd lub jego wykorzystaniem. Natomiast reprezentujący drugi nurt rozszerzają jego zakres o wyraźne lub pośrednio

²¹ M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2011, s. 242.

²² B. Kurzępa, *Podstęp w toku czynności karnoprosesowych i operacyjnych*, Toruń 2003, s. 13.

²³ Takie stanowisko reprezentują m.in.: R. Łyczywek, *Wypowiedzi w warunkach wyłączających ich swobodę (art. 157 § 2 k.p.k.)*, Państwo i Prawo 1974, z. 4, s. 119; S. Waltoś, *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1975, z. 10, s. 70–71; P. Kruszyński, *Prawo podejrzanego do obrony w nowym k.p.k.*, w: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, red. E. Skrętowicz, Warszawa 1997, s. 122–123; Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 292.

²⁴ Do tej grupy zalicza się: B. Kurzępa, *Podstęp...*, s. 51; A. Cader, *Podstęp a swoboda wypowiedzi oskarżonego w świetle art. 171 k.p.k.*, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2002*, t. 10, s. 92; P. Rogoziński, *Kwestia dopuszczalności stosowania podstępu...*, s. 1015; B. Janusz-Pohl, *Formalizacja i konwencjonalizacja jako instrumenty analizy czynności karnoprosesowych w prawie polskim*, Poznań 2017, s. 116.

niezgodne z prawdą informowanie osoby przesłuchiwanej oraz zadawanie jej podchwytliwych pytań²⁵. Warto również wskazać, że ustawodawca w trakcie prac legislacyjnych w 1993 r. zajmował się zagadnieniem podstępu, kiedy uznano, że jest on niedopuszczalny. Finalnie przesłanka ta została wyeliminowana z przepisu art. 171 K.p.k., tym samym podstęp nie został zakwalifikowany jako niedozwolona metoda przeprowadzenia dowodów z osobowych źródeł dowodowych²⁶. Należy uznać, że dopuszczalne jest stosowanie podstępu, jeżeli nie wpływa on na swobodę wypowiedzi osoby przesłuchiwanej²⁷, przez którą to swobodę rozumie się „stan, w którym przesłuchiwany zachowuje pełną, nieskrępowaną możliwość formułowania swojego oświadczenia dowodowego, zgodnie ze swoją wolą”²⁸. Zatem z punktu widzenia naruszenia norm prawnych podstęp jest dozwolony. Wobec tego, czy można uznać, że organ przesłuchujący będzie wpływał na swobodę wypowiedzi przesłuchiwanego, gdy podczas przesłuchania poda mu wybiórcze informacje na temat posiadanego dowodu? Przykładowo, przesłuchujący wskaże, że organy dysponują nagraniem z monitoringu z miejsca i momentu zdarzenia, gdzie wszystko zostało zarejestrowane, pomijając jednak kwestię, że osoba na nim widoczna stoi tyłem i jest nie do rozpoznania. Niewątpliwie w przedstawionej sytuacji został zastosowany podstęp. Takie działanie organu powoduje u przesłuchiwanego chęć złożenia wyjaśnień zgodnych z prawdą. Czy w tej sytuacji możemy uznać, że podstęp organów wpłynął na swobodę wypowiedzi obwinionego? Moim zdaniem – nie, gdyż organ przesłuchujący nie wywarł w żaden sposób presji na obwinionego. Miał on nadal możliwość swobodnego kształtowania swoich wypowiedzi oraz postrzegania swojej sytuacji. Oczywiście jest, że wiele zależy od psychiki przesłuchiwanego, ponieważ przedstawione wyżej stwierdzenie na jednej osobie może wyrzucić wrażenie, że organy wiedzą już wszystko i powiedzenie prawdy może przynieść korzyść przesłuchiwanemu, co skłoni go do pełnego złożenia wyjaśnień. Natomiast inny obwiniony może stwierdzić, że jest to blef ze strony przesłuchującego i skorzystać z prawa odmowy złożenia wyjaśnień. Należy zgodzić się ze stanowiskiem T. Hanauska, który wskazuje, że „w ramach przesłuchania podejrzanego niektóre formy podstępu mogą być uznane za dopuszczalne, lecz tylko w postaci np. jednostkowych wypowiedzi, które nie stanowią «zabiegów», a więc pewnych kompleksów działań. Jednakże nawet takie formy podstępu obwarowane są pewnymi warunkami, a mianowicie:

²⁵ M. Nawrocki, *Błąd jako znamię typu czynu zabronionego w polskim prawie karnym*, Szczecin 2019, s. 210–211.

²⁶ J. Kudrelek, *Podstęp w postępowaniu karnym a zasady etyki zawodowej*, w: *Zasady etyki zawodowej...*, s. 96.

²⁷ M. Klejnowska, *Oskarżony...*, s. 294.

²⁸ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1. Artykuły 1–467, Warszawa 2014, s. 579.

- 1) stosowanie podstępu nie może być realizowane w sposób sprzeczny z prawem, a więc np. przy użyciu groźby lub poprzez tworzenie sytuacji przymusowych,
- 2) niedopuszczalne jest wprowadzenie podejrzanego w błąd dotyczący jego sytuacji procesowej lub jego uprawnień procesowych,
- 3) nie wolno podejrzanego wprowadzać w błąd poprzez dawanie mu obietnic, których spełnienie nie jest zależne od prowadzącego przesłuchanie ani takich, z których dający te obietnice nie zamierza się wywiązać,
- 4) nie wolno podejrzanego wprowadzać w błąd dotyczący jego stanu zdrowia albo sytuacji osobistej jego lub osób mu bliskich²⁹.

Zaaprobować należy stanowisko W. Daszkiewicza, który wskazuje, że podstęp można zakwalifikować do „warunków wyłączających swobodę wypowiedzi pewnych zachowań, które mogą wprawdzie wpływać na proces motywacyjny osoby przesłuchiwanej – np. mogą przyczynić się do przyznania się oskarżonego do przestępstwa – nie odbierają jej jednak możliwości wyboru treści składanych oświadczeń”³⁰.

Niewątpliwie podstęp jest zachowaniem celowym, a w działaniach organów procesowych najczęściej zmierza do uzyskania dowodów obciążających daną osobę³¹. Zasadność użycia podstępu podczas przesłuchania każdorazowo winna być oceniana w odniesieniu do określonego stanu faktycznego, nie da się stworzyć generalnej reguły zakazującej czy też zezwalającej na jego stosowanie. Czasami posłużenie się podstępem jest jedyną możliwością uzyskania dowodu. Przykładem wskazywanym w literaturze jest sprawa, w której doszło do użycia podstępu, by uzyskać próbkę materiału biologicznego do badań DNA. Sytuacja miała miejsce w Stanach Zjednoczonych, ale pokazuje skuteczność podstępu, gdyż doprowadzono do wykrycia sprawcy przestępstwa popełnionego w 1982 r. (gwałt i morderstwo 13-letniej dziewczynki, na miejscu zbrodni znaleziono nasienie mordercy). Funkcjonariusze Policji w przedmiotowym przykładzie, po 20 latach od zdarzenia, wysłali list do osoby podejrzanego, jako kancelaria prawna, zapraszając ją do wzięcia udziału w obywatelskiej akcji prawnej przeciwko opłatom parkingowym. Osoba podejrzana odpisała, zakleiła kopertę zwilżając ją językiem i odesłała nadawcy. Tym samym policja weszła w posiadanie materiału porównawczego, który potwierdził sprawstwo. Zabieg ten doprowadził do wykrycia i skazania sprawcy przestępstwa

²⁹ T. Hanausek, *Kryminalistyka*, Warszawa 2004, s. 220–221.

³⁰ W. Daszkiewicz, *Swoboda wypowiedzi jako przesłanka ważności w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1979, z. 8–9, s. 74.

³¹ Z. Sobolewski, *Samooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982, s. 111.

sprzed lat³². Przykład ten doskonale obrazuje skuteczność pewnych metod, które z punktu widzenia etyki i moralności mogą być oceniane negatywnie. W tym miejscu warto przywołać pogląd przedstawiony przez Radosława Kopra, wskazujący, że podstęp jako taki powinien być oceniany negatywnie, gdyż opiera się na oszustwie, zmyleniu osoby wskutek użycia określonych zabiegów. Jednak z drugiej strony można zgodzić się na jego wykorzystanie, gdyż nie sposób kompleksowo wykluczyć celowości i przydatności jego stosowania w wyjątkowych wypadkach uzasadnionych szczególnymi okolicznościami³³. Niewątpliwie w przywołanym przykładzie mamy do czynienia z taką sytuacją. Podobnie, jeżeli weźmiemy pod uwagę sytuację, gdy przed przesłuchującym siedzi porywacz, który nie chce wyjawić miejsca ukrycia ofiary – czy w takiej sytuacji z punktu widzenia stanu wyższej konieczności nie należałoby zastosować moralnie wątpliwych metod w postaci podstępu, nie mówiąc już o zakazanych metodach przesłuchań?³⁴

Stoję na stanowisku, że stosowanie podstępu w postępowaniu karnym, jak i w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów, podczas przesłuchania jest dopuszczalne, jednak w każdej sytuacji jego wykorzystanie powinno być oceniane indywidualnie. Należy miarkować jego stosowanie, mając na uwadze konieczność wypełniania celów i zadań postępowania karnego, lecz także respektowania gwarancji i praw podejrzanego. Stąd wydaje się słuszne stwierdzenie, że konieczne jest wyeliminowanie dowodu, który został uzyskany za pomocą podstępu i w którym wystąpił przymus psychiczny lub utajona groźba³⁵. Podobnie w sytuacji, gdy zostanie zachwiana zasada lojalności procesowej, której winni przestrzegać przedstawiciele organów ścigania – zatem w razie gdy podstęp polegałby na nieudzieleniu niezbędnych pouczeń przed przesłuchaniem podejrzanego³⁶. Jednakże wprowadzenie w błąd osoby przesłuchiwanej nie wyłącza możliwości dowolnego kształtowania

³² J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, *Granice podstępu w przesłuchaniu podejrzanego*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Toruń 2010, s. 76.

³³ R. Koper, *Problem dopuszczalności stosowania podstępu wobec świadka w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo* 2018, nr 7–8, s. 25.

³⁴ Za przykład może posłużyć zdarzenie, kiedy to niemieccy policjanci użyli groźby wobec porywacza 10-letniego chłopca, celem uzyskania informacji o miejscu jego przebywania. Przypadek ten wywołał niemałe poruszenie w społeczeństwie, rozgorzała wówczas dyskusja na temat możliwości stosowania niedozwolonych metod podczas przesłuchania w skrajnie niebezpiecznych sytuacjach. Szczegółowy opis sprawy przedstawił P. Nalewajko, *O torturach i nieludzkim traktowaniu – uwagi na gruncie kazusu niemieckiego policjanta Wolfganga Daschnera*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 149–160.

³⁵ M. Kurowski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2015, s. 591.

³⁶ D. Gruszecka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2016, s. 366.

wypowiedzi. Odwołując się do orzecznictwa, sygnalizuje się, że możliwe jest informowanie podejrzanego o dowodach obciążających³⁷, fortel ten nie zabrania użycia uzyskanego w ten sposób dowodu³⁸. Konieczne jest w tym miejscu wskazanie, że zasada lojalności procesowej³⁹ według M. Cieślaka to dyrektywa, zgodnie z którą uczestnicy procesu powinni wykonywać swoje obowiązki i uprawnienia procesowe w sposób uczciwy, bez naruszenia powszechnie uznanych reguł moralnych, a zwłaszcza z wyłączeniem podstępu i wykorzystywania cudzej nieświadomości lub przymusowego położenia⁴⁰. Natomiast R. Kmiecik zawęził krąg adresatów omawianej zasady wyłącznie do organów procesowych⁴¹. Zasada ta bywa również przez niektórych autorów utożsamiana z zasadą informacji procesowej⁴², która zobowiązuje organy procesowe do informowania uczestników procesowych o ich prawach i obowiązkach. Za główny cel zasady lojalności procesowej należy uznać efektywne zabezpieczenie praw i interesów podmiotów występujących w procesie karnym, niezależnie od wiedzy, jaką dysponują, poziomu wykształcenia czy posiadania fachowej pomocy prawnika⁴³. Biorąc pod uwagę powyższe, może pojawić się wątpliwość co do możliwości stosowania podstępu podczas przesłuchania. Stoję konsekwentnie na stanowisku, że w niektórych układach procesowych uciekanie się do podstępu będzie jedyną metodą prowadzącą do uzyskania pełnego obrazu sprawy. Oczywiście korzystanie z tej metody winno być limitowane i nienadużywane.

Niewątpliwie można uznać, że podstęp mieści się w ramach taktyk stosowanych podczas przesłuchań, zatem jest zgodny z punktu widzenia procedury, ale może podlegać osądowi ze względów etycznych⁴⁴. Osoby przesłuchujące, prowadzące czynność, będące przedstawicielami szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, winny zachowywać się zgodnie z etyką danego zawodu, tak więc uchybienia normom etycznym należy rozpatrywać w reżimie odpowiedzialności dyscyplinarnej⁴⁵.

³⁷ Wyrok SA w Katowicach z dnia 19 lutego 2008 r., II AKa 17/08, Prokuratura i Prawo 2008, nr 10, poz. 37.

³⁸ M. Kurowski, w: *Kodeks postępowania karnego*, t. 1. *Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, 2022 [wyd. el. LEX], art. 171.

³⁹ Więcej na temat zasad procesowych zob. O. Bogucki, A. Gerecka-Żołyńska, T. Grzegorzczak, P. Hofmański, C. Kulesza, M. Rogacka-Rzewnicka, A. Sakowicz, S. Waltoś, P. Wiliński, K. Zgryzek, M. Zieliński, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3. *Zasady procesu karnego*, Warszawa 2013.

⁴⁰ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 367–368.

⁴¹ R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 136.

⁴² B. Bieńkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczek, S. Pawelec, *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 2012, s. 96–97; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 104.

⁴³ M. Żbikowska, *Zasada lojalności w procesie karnym (odniesiona do pokrzywdzonego)*, Toruń 2015, s. 81.

⁴⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1999, s. 639.

⁴⁵ R. Kaczor, *Niedozwolone sposoby przesłuchania*, Prokuratura i Prawo 2009, nr 3, s. 118.

Warto również zastanowić się, czy rzeczywiście sprawy dyscyplinarne policjantów, podlegające wyłącznie reżimowi tej odpowiedzialności, dają prawo przesłuchującemu wykorzystania tak niejednoznacznej metody w przesłuchaniu, jaką jest podstęp. W moim odczuciu w wyjątkowych sytuacjach w postępowaniu karnym użycie podstępu jest uzasadnione, zwłaszcza w sytuacji, gdy dzięki podstępowi możemy uzyskać od przesłuchiwanego niezbędne informacje, które np. doprowadzą do uwolnienia zakładnika przetrzymywanego w nieznanym miejscu. Natomiast przy odnoszeniu tej problematyki do spraw dyscyplinarnych, można by rozważyć, czy rzeczywiście sięgnięcie po podstęp nie jest działaniem nadmiernie dolegliwym. Waga spraw, podlegających wyłącznie odpowiedzialności dyscyplinarnej, nie jest tak wielka, jak w przypadku przestępstw, jednak myślę, że należy dopuścić taką możliwość w sytuacjach nadzwyczajnych i uzasadnionych okolicznościami.

Zakończenie

Od ponad dekady⁴⁶ postuluje się, by ustawodawca dokonał poszerzenia odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów. Postulat wydaje się zasadny, gdyż klauzula odpowiedzialności dyscyplinarnej pozwala na możliwość dokonania wyboru przepisów, które są niezbędne do właściwego prowadzenia postępowania dyscyplinarnego. Rozwiązania takie funkcjonują w wielu ustawach przewidujących odpowiedzialność dyscyplinarną. Oczywiście pójście tą drogą może rodzić pewne niebezpieczeństwo, bo pamiętajmy, że wykonywanie szeroko rozumianego sądownictwa dyscyplinarnego policjantów leży w większości w rękach osób niebędących prawnikami i takie generalne odesłanie stwarza ryzyko zagubienia się w przepisach. Zatem bardziej zasadnym byłoby odesłanie do uregulowań dotyczących poszczególnych rozdziałów K.p.k., które rzeczywiście mogą znaleźć zastosowanie w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów. Niektórzy autorzy uważają, że mimo braku w ustawie o Policji generalnego odesłania do odpowiedniego stosowania przepisów K.p.k., należy je zastosować w sytuacji, gdy jest to niezbędne do prawidłowego przeprowadzenia czynności, a przepisy branżowe nie regulują danej procedury⁴⁷.

⁴⁶ P. Józwiak, *Stosowanie prawa karnego...*, s. 40.

⁴⁷ S. Stypuła, *Dyskwalifikacja dowodu w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 84; I. Adamczak, *Ocena dowodów w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzyszewska, Piła 2020, s. 29.

Co do możliwości stosowania podstępu w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów, twierdzę, że jest ona dopuszczalna, podobnie jak ma to miejsce w reżimie odpowiedzialności karnej. Tak więc rzecznik dyscyplinarny prowadzący przesłuchanie obwinionego policjanta może posługiwać się podstępem celem uzyskania informacji pozwalających mu na uzyskanie pełnego obrazu zdarzenia stanowiącego przewinienie dyscyplinarne. Oczywiście, wykorzystanie podstępu nie może być bezrefleksyjne i nie może prowadzić do nadużyć, które wpłyną na ograniczenie gwarancji przysługujących obwinionemu w postępowaniu dyscyplinarnym, stąd niedopuszczalne będzie wykorzystanie środków mających wpływ na swobodę wypowiedzi przesłuchiwanego. Co ważne, w sytuacji, gdy obrona chciałaby podważyć wyjaśnienia uzyskane przez organy ścigania z wykorzystaniem podstępu, musi wykazać, że rzeczywiście doszło do wykorzystania niedozwolonej metody⁴⁸.

Warto byłoby się zastanowić nad ujawnieniem w protokole przesłuchania bądź w jego załączniku informacji, że przesłuchujący podczas czynności uciekł się do podstępu. Wskazanie tego w aktach sprawy dawałoby możliwość organowi wydającemu orzeczenie podjęcia decyzji, czy daje wiarę rzetelności tak przeprowadzonego przesłuchania, czy też nie. Niewątpliwie wpłynęłoby to na zapewnienie gwarancji oskarżonego/obwinionego. W żadnym stopniu nie oddziaływałoby to negatywnie na przebieg postępowania, gdyż oskarżony, w sytuacji gdy zastosowanie podstępu przez organy nie jest nigdzie ujawnione i tak może kwestionować prawidłowość odebranych od niego wyjaśnień. Zgodnie z art. 134ha ust. 2 ustawy o Policji „przełożony dyscyplinarny i rzecznik dyscyplinarny kształtują swoje przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego”. Zatem uzyskanie pełnego obrazu warunków przeprowadzanych czynności wpłynęłoby korzystnie na wydawane rozstrzygnięcia.

Bibliografia

- Adamczak I., *Ocena dowodów w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020.
- Baran B., *Postępowania dyscyplinarne w sprawach funkcjonariuszy formacji policyjnych. Modele i zasady*, Warszawa 2021.

⁴⁸ Wyrok SA w Łodzi z dnia 27 września 2012 r., II AKa 83/12, LEX nr 1220567.

- Bieńkowska B., *Dyspozycyjność stron w procesie karnym na tle zasady kontradiktoryjności*, Przegląd Sądowy 1994, nr 6.
- Bieńkowska B., Kruszyński P., Kulesza C., Piszczek P., Pawelec S., *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 2012.
- Bogucki O., Gerecka-Żołyńska A., Grzegorzczak T., Hofmański P., Kulesza C., Rogacka-Rzewnicka M., Sakowicz A., Waltoś S., Wiliński P., Zgryzek K., Zieliński M., *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3. *Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, Warszawa 2013.
- Cader A., *Podstęp a swoboda wypowiedzi oskarżonego w świetle art. 171 k.p.k.*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2002, t. 10.
- Cieślak M., *Nieważność orzeczeń w procesie karnym PRL*, Warszawa 1965.
- Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.
- Cieślak M., *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2011.
- Daszkiewicz W., *Swoboda wypowiedzi jako przesłanka ważności w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1979, z. 8–9.
- Gruszecka D., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2016.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego*, t. 1. *Artykuły 1–467*, Warszawa 2014.
- Hanausek T., *Kryminalistyka*, Warszawa 2004.
- Hanausek T., *Zarys taktyki kryminalistycznej*, Warszawa 1994.
- Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1999.
- <https://sjp.pwn.pl/sjp/podstep;2502813.html> [dostęp: 10.08.2022 r.].
- Janusz-Pohl B., *Analogia legis na gruncie ustawy o Policji – zagadnienia wybrane*, w: *Odpowiednie stosowanie przepisów innych ustaw w sprawach dyscyplinarnych w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, W. Koziół, K. Opaliński, Piła 2017.
- Janusz-Pohl B., *Formalizacja i konwencjonalizacja jako instrumenty analizy czynności karno-procesowych w prawie polskim*, Poznań 2017.
- Janusz-Pohl B., *Inicjatywa dowodowa – rozważania w kontekście modelu poznania w postępowaniu dyscyplinarnym wobec policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020.
- Janusz-Pohl B., *Wpływ ustawy karnoprocesowej na model postępowania dyscyplinarnego w Policji*, w: *Węzłowe problemy prawa dyscyplinarnego w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2012.
- Józwiak P., *Naruszenie zasad etyki zawodowej w służbach mundurowych jako przesłanka odpowiedzialności dyscyplinarnej w kontekście zasady nullum crimen sine lege*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013.
- Józwiak P., *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów (zarys problematyki)*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
- Kaczor R., *Niedozwolone sposoby przesłuchania*, Prokuratura i Prawo 2009, nr 3.
- Klejnowska M., *Oskarżony jako osobowe źródło informacji o przestępstwie*, Kraków 2004.
- Kmieciak R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006.
- Koper R., *Problem dopuszczalności stosowania podstępu wobec świadka w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2018, nr 7–8.

- Kozielewicz W., *Dowody nielegalne w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020.
- Kruszyński P., *Prawo podejrzanego do obrony w nowym k.p.k.*, w: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, red. E. Skrętowicz, Warszawa 1997.
- Kudrelek J., *Podstęp w postępowaniu karnym a zasady etyki zawodowej*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013.
- Kurowski M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2015.
- Kurowski M., w: *Kodeks postępowania karnego, t. 1. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, 2022 [wyd. el. LEX].
- Kurzępa B., *Podstęp w toku czynności karnoprosesowych i operacyjnych*, Toruń 2003.
- Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005.
- Łyczewek R., *Wypowiedzi w warunkach wyłączających ich swobodę (art. 157 § 2 k.p.k.)*, Państwo i Prawo 1974, z. 4.
- Nalewajko P., *O torturach i nieludzkim traktowaniu – uwagi na gruncie kazusu niemieckiego policjanta Wolfganga Daschnera*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
- Nawrocki M., *Błąd jako znamię typu czynu zabronionego w polskim prawie karnym*, Szczecin 2019.
- Rogoziński P., *Kwestia dopuszczalności stosowania podstępu wobec uczestników procesu a względna postać zasady informacji prawnej (art. 16 § 2 k.p.k.)*, w: *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Warszawa 2013.
- Sobolewski Z., *Samooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982.
- Stypuła S., *Dyskwalifikacja dowodu w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
- Toruński M., *Podstęp użyty wobec oskarżonego jako dowód prywatny – uwagi de lege ferenda w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, Forum Prawnicze 2015, nr 1.
- Waltoś S., *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1975, z. 10.
- Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., *Granice podstępu w przesłuchaniu podejrzanego*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Toruń 2010.
- Żbikowska M., *Zasada lojalności w procesie karnym (odniesiona do pokrzywdzonego)*, Toruń 2015.

Prawa przyrody w ochronie środowiska i wzmacnianiu bezpieczeństwa ekologicznego

Laws of nature in environmental protection and strengthening ecological security

Права природы в охране окружающей среды и укреплении экологической безопасности

Закони природи в охороні навколишнього середовища та зміцненні екологічної безпеки

SAMANTA KOWALSKA

Dr, Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu
e-mail: s.kowalska@akademikaliska.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8803-3901>

Streszczenie: Prawa przyrody stanowią innowacyjną koncepcję prawną, która wpływa na przeformułowanie dotychczasowego sposobu ochrony środowiska naturalnego. W rozważaniach zostanie wykazane, że zasadnicze założenie praw przyrody polega na przesunięciu punktu odniesienia z antropocentrycznego na ekocentryzm. Prawa przyrody zostaną omówione jako drogowskazy dla kształtowania nowej etyki środowiskowej w celu budowania bezpieczeństwa ekologicznego. Mogą one w efekcie stać się zasadą prawną wspierającą proces neutralizowania utylitarnej i przedmiotowej rozumienia środowiska na gruncie dotychczasowych norm prawnych. Przeprowadzone badania umożliwią dokonanie oceny przydatności i znaczenia praw przyrody dla wzmacniania bezpieczeństwa ekologicznego. Prawa przyrody tworzą nowy paradygmat ochrony środowiska. W celu uzasadnienia postawionych hipotez badawczych posłużono się metodą porównawczą aktów prawa międzynarodowego z dokumentami prawnymi z różnych zakątków świata. Dopelnienie rozważań stanowi analiza relacji między naturą a światem człowieka.

Słowa kluczowe: prawa przyrody, ochrona środowiska, prawo międzynarodowe, bezpieczeństwo ekologiczne, etyka środowiskowa

Summary: The laws of nature are an innovative legal concept that influences the reformulation of the current method of protecting the natural environment. It will be shown in the considerations that the basic assumption of the laws of nature means shifting of the reference point from anthropocentrism to ecocentrism. The laws of nature will be treated as signposts for shaping a new environmental ethic to build environmental security. As a result, they may become a legal principle supporting the process of neutralising the utilitarian and object-oriented understanding of the environment based on existing legal norms. The conducted research will make it possible to assess the usefulness and relevance of the laws of nature in strengthening environmental security. The laws of nature are creating a new paradigm of environmental protection. To justify the research hypotheses, a comparative method of international law acts with legal documents from different parts of the world was used. An analysis of the relationship between nature and the human world completes the consideration.

Key words: laws of nature, environmental protection, international law, ecological safety, environmental ethics

Резюме: Права природы представляют собой инновационную правовую концепцию, которая влияет на переосмысление существующего способа охраны окружающей среды. В ходе обсуждения будет показано, что фундаментальная предпосылка прав природы заключается в смещении точки отсчета от антропоцентризма к экоцентризму. Права природы будут обсуждаться в качестве ориентиров для формирования новой экологической этики с целью построения экологической безопасности. По сути,

они могут стать правовым принципом, поддерживающим процесс нейтрализации утилитарного и объектно-ориентированного понимания окружающей среды на основе существующих правовых норм. Проведенные исследования позволяют оценить полезность и важность прав природы для укрепления экологической безопасности. Права природы создают новую парадигму для защиты окружающей среды. Для обоснования гипотез исследования был использован метод сравнения актов международного права с правовыми документами из разных стран мира. В завершение рассмотрения дается анализ взаимоотношений между природой и миром людей.

Ключевые слова: права природы, охрана окружающей среды, международное право, экологическая безопасность, экологическая этика

Резюме: Закони природи – це інноваційна правова концепція, яка впливає на переформування існуючого методу охорони навколишнього природного середовища. Роздуми покажуть, що основне припущення законів природи полягає у зміщенні зосередження від антропоцентризму до екоцентризму. Закони природи обговорюватимуться як дороговкази для формування нової екологічної етики з метою побудови екологічної безпеки. У результаті вони можуть стати правовим принципом, що підтримує процес нейтралізації утилітарного та об'єктивного розуміння навколишнього середовища на основі існуючих правових норм. Проведене дослідження дасть змогу оцінити корисність і важливість законів природи для зміцнення екологічної безпеки. Закони природи створюють нову парадигму захисту навколишнього середовища. Для обґрунтування гіпотез дослідження використано порівняльний метод міжнародно-правових актів з правовими документами різних куточків світу. Роздуми доповнюються аналізом взаємозв'язку природи та світу людини.

Ключові слова: закони природи, охорона навколишнього середовища, міжнародне право, екологічна безпека, екологічна етика

Wstęp

W wyniku działalności antropogenicznej, nadmiernej konsumpcji surowców naturalnych, zmian klimatycznych coraz więcej gatunków roślini zwierząt znajduje się w stanie bezpośredniego zagrożenia. Ekspansja przemysłu i urbanizacji skutkuje wycinaniem kolejnych połaci lasów deszczowych, niszczeniem naturalnych siedlisk flory i fauny. Z Raportu A More Secure World: Our Shared Responsibility wynika, że kwestie środowiskowe, mimo postępu technologicznego, rzadko są uwzględniane w programach bezpieczeństwa oraz strategiach humanitarnych¹. Działania w tym kierunku utrudnia brak koherencji w regulacjach sektorowych oraz fragmentaryczność prawa ochrony środowiska.

W niniejszym artykule zostanie omówiona rola praw przyrody w budowaniu ekologicznego porządku normatywnego. W toku rozważań zostanie wykazane, że prawa przyrody mogą stanowić asumpt do opracowywania nowego paradygmatu

¹ *Report of the Secretary-General's High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, A More Secure World: Our Shared Responsibility*, United Nations 2004, § 54. Zob. *Living Planet Report 2022. Building a Nature-Positive Society*, red. R.E.A. Almond, M. Grooten, D. Juffe-Bignoli, T. Petersen, Gland 2022.

ochrony środowiska. Zasadnicza zmiana w tym zakresie polega na przesunięciu punktu odniesienia z antropocentrycznego na ekocentryczny. Dla komplementarności wywodu zostanie podkreślona przydatność praw przyrody dla tworzenia płaszczyzny dialogu i współpracy w obliczu globalnego kryzysu ekologicznego. Rozważania w tym zakresie należy poprzedzić udzieleniem odpowiedzi na pytanie o dotychczasowy sposób artykułowania norm środowiskowych na forum międzynarodowym.

1. Kształtowanie norm środowiskowych na forum międzynarodowym

Na proces kształtowania międzynarodowego prawa środowiska jako odrębnej dyscypliny naukowej wpłynęły międzynarodowe konferencje środowiskowe, zjawiska antropogeniczne, degradacja środowiska oraz zmiany klimatyczne w skali globalnej². Kamień węgielny międzynarodowych norm środowiskowych stanowiła Deklaracja sztokholmska przyjęta podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w 1972 r.³. W dokumencie zarysowują się symptomy kształtowania nowej etyki ekologicznej, w której zaczęto uwydatniać potrzebę wzmocnienia ochrony bytów innych niż ludzie (zasada 3). Mimo iż Deklaracja otrzymała charakter prawa *soft law*, uważana jest za „arcydzieło międzynarodowego projektu” („masterpiece of international drafting”)⁴, które zapoczątkowało normatywizację wartości ekologicznych w prawie międzynarodowym.

Podczas obrad w Sztokholmie został zainicjowany Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych (United Nations Environment Programme – UNEP)⁵, który okazał się katalizatorem wielu programów strategicznych w zakresie ochrony środowiska. Obecnie UNEP pełni funkcję Sekretariatu wielu

² Międzynarodowe prawo środowiska kształtuje się od lat 70. ubiegłego wieku, K. Wolfke, *Międzynarodowe prawo środowiska (tworzenie i egzekwowanie)*, Wrocław 1979, s. 7. Z czasem normy środowiskowe obejmowały coraz szersze spektrum zagadnień. Zob. A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004; M.M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011; J. Ciechanowicz-McLean, *Globalne prawo środowiska. Podstawowe zagadnienia*, Gdańsk 2021.

³ United Nations Conference on the Human Environment, 5–16.06.1972, Stockholm.

⁴ G. Palmer, *New Ways to make International Environmental Law*, American Journal of International Law 1992, t. 86, nr 2, s. 266.

⁵ General Assembly Resolution 2997 (XXVII) on Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Cooperation, 15.12.1972, UN Doc. A/RES/2997 (XXVII).

wiążących instrumentów międzynarodowego prawa środowiska (traktaty)⁶. Działalność UNEP zaowocowała przyjęciem Światowej Karty Przyrody (World Charter for Nature – WCFN)⁷. Twórcy Karty mieli świadomość, iż „ludzkość jest częścią natury” („mankind is a part of nature”)⁸. W Karcie uwypuklono, że niepowstrzymanie degradacji systemów naturalnych, nadmiernej konsumpcji oraz niewłaściwego użytkowania zasobów naturalnych prowadzi do rozpadu politycznych, społecznych i ekonomicznych fundamentów cywilizacji⁹. Omawiany dokument *soft law* zapoczątkował dyskurs o zasadach zarządzania i ochrony środowiska na skalę globalną.

Zagadnienia związane ze zrównoważonym korzystaniem z zasobów naturalnych stanowiły przedmiot obrad Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” (United Nations Conference on Environment and Development), która odbyła się w dniach 3–14 czerwca 1992 r. w Rio de Janeiro. Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro przyczynił się do aktywizacji społecznej oraz stworzenia ram dla światowego partnerstwa na rzecz ochrony środowiska¹⁰. Zasady realizacji polityki ekorozwoju nakreślono w Globalnym Programie Działań „Agenda 21” (Action Programme)¹¹.

Relacje między podmiotami prawa międzynarodowego uwarunkowane procesami zachodzącymi w różnych obszarach funkcjonowania państw, organizacji międzynarodowych oraz podmiotów pozapaństwowych nierzadko utrudniają wypracowanie konsensusu. Do głosu dochodzą również względy ekonomiczne, uwarunkowania geograficzne i historyczne. Z tego względu Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju (The World Summit on Sustainable Development, „Rio+10”),

⁶ UNEP pełni funkcję Sekretariatu, m.in. Konwencji o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, podpisanej w Waszyngtonie dnia 3 marca 1973 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 27 poz. 112); Konwencji o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt, sporządzonej w Bonn dnia 23 czerwca 1979 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 2, poz. 17); Konwencji Wiedeńskiej o ochronie warstwy ozonowej, podpisanej w Wiedniu dnia 22 marca 1985 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 98, poz. 488) wraz z Protokołem Montrealskim w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową, sporządzonym w Montrealu dnia 16 września 1987 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 98, poz. 488); Konwencji bazylijskiej o kontroli transgranicznego przemieszczania i usuwania odpadów niebezpiecznych, sporządzonej w Bazylei dnia 22 marca 1989 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 19, poz. 88); Konwencji o różnorodności biologicznej, podpisanej w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532).

⁷ United Nations, General Assembly, World Charter for Nature, 28.10.1982, A/RES/37/7.

⁸ Tamże, s. 2, pkt a.

⁹ Tamże, pkt b.

¹⁰ Sprawiedliwość międzygeneracyjna w duchu zrównoważonego rozwoju: zasady 1, 3, 4 w związku z zasadą 27, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 14.06.1992.

¹¹ United Nations Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14.06.1992, Agenda 21. Por. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Seventieth session, Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.

który odbył się w dniach 26 sierpnia – 4 września 2002 r. w Johannesburgu, miał na celu „ożywienie globalnego zaangażowania na rzecz zrównoważonego rozwoju”¹².

Kolejną konferencję środowiskową zorganizowano w dniach 20–22 czerwca 2012 r. w Rio de Janeiro (The United Nations Conference on Sustainable Development)¹³. W przyjętej Rezolucji podkreślono potrzebę zapewniania równowagi między rozwojem gospodarczym, społecznym a ochroną środowiska¹⁴. Uczestnicy obrad opowiedzieli się za udziałem w działaniach proekologicznych wszystkich podmiotów oraz grup społecznych, o których mowa w „Agendzie 21”.

Równoważenie aspektów politycznych i gospodarczych stanowi rdzeń programów strategicznych w zakresie ochrony środowiska UE. Pakiet działań w zakresie transformacji gospodarki, ochrony środowiska i klimatu zawarto w Europejskim Zielonym Ładzie (European Green Deal). Podejmowane inicjatywy dotyczą wdrażania międzysektorowych rozwiązań, np. w zakresie niskoemisyjnej gospodarki, polityki energetycznej, ekologicznego rolnictwa i zrównoważonej żywności (tzw. zrównoważony rozwój od pola do stołu), ochrony bioróżnorodności¹⁵. Degradacja ekosystemów, zanik naturalnych siedlisk roślin i zwierząt, nadmierna chemizacja w rolnictwie, globalne zmiany klimatyczne skłaniają do rozszerzania działań w ramach polityki środowiskowej. Przemawia za tym fakt, iż „jedynie 23% gatunków i 16% siedlisk objętych dyrektywami UE w sprawie ochrony przyrody ma właściwy stan”¹⁶. Stąd coraz częściej w dyskursie publicznym pojawiają się postulaty o potrzebie dokonania skoku kwantowego (*quantum leap*)¹⁷ w dotychczasowym sposobie określania ochrony i zarządzania środowiskiem. Obecnie w UE nie ma mechanizmu, który regulowałby prawa przyrody na poziomie ponadnarodowym¹⁸. Globalny kryzys ekologiczny wywołuje destrukcję kolejnych elementów

¹² U. Pisano, A. Endl, G. Berger, *The Rio+20 Conference 2012: Objectives, Processes and Outcomes*, Wiena 2012, s. 16.

¹³ Konferencja Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro w 2012 r. została zwołana na podstawie United Nations General Assembly Resolution 64/236 on Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the Outcomes of the World Summit on Sustainable Development, 24.12.2009, UN Doc. A/RES/64/236.

¹⁴ United Nations General Assembly Resolution 64/236 on Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the Outcomes of the World Summit on Sustainable Development, 24 December 2009, UN Doc. A/RES/64/236, pkt 20–29.

¹⁵ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy, Plan inwestycyjny na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu, COM (2020) 21, Bruksela, 14.01.2020.

¹⁶ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 czerwca 2021 r. w sprawie unijnej strategii na rzecz bioróżnorodności 2030 – przywracanie przyrody do naszego życia, 2020/2273 (INI), pkt B.

¹⁷ J. Darpö, *Can Nature Get it Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, Brussels 2021, s. 14.

¹⁸ M. Carducci, S. Bagni, V. Lorubbio, E. Musarò, M. Montini, A. Barreca, C. Di Francesco Maesa, M. Ito, L. Spinks, P. Powlesland, *Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature*, Brussels 2019, s. 7.

ekosystemu. Zapobieganie erozji filarów bezpieczeństwa ekologicznego wymaga spoiw aksjologicznych oraz stabilnych regulacji proceduralnych. Dlatego też uwaga społeczności międzynarodowej coraz częściej kieruje się ku prawom przyrody. Innowacyjne i nowatorskie rozwiązania wzbudzają nadzieję na opracowanie ram prawnych, które umożliwiłyby szybsze reagowanie na zmiany środowiskowe.

2. Uwarunkowania antropogeniczne

Prawa przyrody stanowią koncepcję prawnofilozoficzną ukształtowaną w krajach Ameryki Łacińskiej. Pierwszym krajem, w którym prawa przyrody otrzymały rangę norm konstytucyjnych, był Ekwador¹⁹. W lasach amazońskich na terenie Ekwadoru występuje 9000–12 000 gatunków roślin naczyniowych, które są charakterystyczne tylko dla tego regionu świata²⁰. Różnorodność gatunkowa w połączeniu z endemiczną roślinnością tworzy „globalne epicentrum bioróżnorodności”²¹. Bioróżnorodności flory i fauny towarzyszy zazwyczaj zasobność w surowce naturalne. Na terenie Parku Narodowego Yasuni odkryto złoża ropy naftowej²². Wydobycie ropy spowodowało przenikanie toksycznych substancji do gleby, wody i do atmosfery. Nastąpiła erozja ekosystemów i procesów biologicznych. Z powodu degradacji obszarów przyrodniczych doszło do katastrofy ekologicznej określanej mianem „Amazon Chernobyl” lub „Rainforest Chernobyl”²³. Pogłębiająca się dewastacja przyrody skłoniła do poszukiwania regulacji, które złożyły się na nowy paradygmat ochrony środowiska. Dla ludności autochtonicznej ochrona lasów amazońskich oznacza znacznie więcej niż fizyczne przetrwanie. Działania w tym kierunku dotyczą istoty ludzkiego jestestwa, ochrony tożsamości i dają możliwość zachowania patrymonium przodków. Eksploatacja ropy spowodowała wypieranie ludności au-

¹⁹ H. Echeverría, *Rights of Nature: The Ecuadorian Case*, Revista ESMAT 2017, t. 9, nr 13, s. 78.

²⁰ J. Kimerling, *Disregarding Environmental Law: Petroleum Development in Protected Natural Areas and Indigenous Homelands in the Ecuadorian Amazon*, Hastings International and Comparative Law Review 1990, t. 14, nr 4, s. 851. Zob. L. Gómez-Betancur, S.P. Vilarity, D. Torres, *Ecosystem Services as a Promising Paradigm to Protect Environmental Rights of Indigenous Peoples in Latin America: the Constitutional Court Landmark Decision to Protect Arroyo Bruno in Colombia*, Environmental Management 2022, t. 69, nr 4, s. 770.

²¹ N. Myers, *Threatened Biotas: “Hot Spots” in Tropical Forests*, The Environmentalist 1988, t. 8, s. 194.

²² M. Akchurin, *Constructing the Rights of Nature: Constitutional Reform, Mobilization, and Environmental Protection in Ecuador*, Law & Social Inquiry 2015, t. 40, nr 4, s. 945.

²³ S.R. Donziger, *Rainforest Chernobyl: Litigating Indigenous Rights and the Environment in Latin America*, Human Rights Brief 2004, t. 11, nr 2, s. 1–4.

tochtonicznej z dotychczas zajmowanych terytoriów i masowe wyniszczenie przyrody. Do uzasadnienia aneksji terytoriów posłużono się zmodyfikowaną doktryną *terra nullius* („ziemi niczyjej”), na którą przemożnie wpływała działalność zagranicznych koncernów posiadających koncesję na wydobycie ropy na dziewiczych terenach Amazonii²⁴.

Wśród czynników antropogenicznych, które znalazły się u podstaw formułowania praw przyrody, należy wymienić także uwarunkowania i kierunki ówczesnej polityki, brak rzetelnych informacji o planowanych decyzjach decydentów, kondycję gospodarczą, kryzysy i dywersyfikację społeczną. Odbieranie ludności autochtonicznej możliwości uczestniczenia w życiu publicznym oraz przeprowadzanie masowego wykupu gruntów rolnych przez zagraniczne przedsiębiorstwa i koncerny utrudnia dochodzenie praw na drodze sądowej oraz ustalanie rzeczywistych powiązań personalno-biznesowych²⁵. Dominanta czynników gospodarczych osłabia ochronę bioróżnorodności, zmniejszając w konsekwencji efektywność ochrony środowiska. J. Kimerling wskazała, że „nowe projekty i programy, które mają na celu ochronę różnorodności biologicznej i kulturowej w Yasuni, nadal podążają za technokratycznym [...] paradygmatem, który wzmacnia pozycję zewnętrznych specjalistów i wyklucza lokalne społeczności z procesów decyzyjnych”²⁶. Dla ludności autochtonicznej Yasuni jest „domem” (*nuestra casa*)²⁷. Działalność przemysłowa i wydobywcza oznacza dotkliwą ingerencję w „tkankę” biologiczną tego obszaru. W oczach rdzennej ludności zamiast być czynnikiem rozwoju społecznego i gospodarczego zaczęła jawić się jako działalność o znamionach etnocydu, mającego na celu zniszczenie odrębności etniczno-kulturowej oraz zdewastowanie ziemi ich przodków przez „obcych” (*cowode*)²⁸. Przyczyny formułowania praw przyrody są mocno osadzone w miejscowej strukturze społecznej i kulturowej. Uwarunkowania polityczne, socjalne, relikty przeszłości, ekspansja zagranicznych koncernów paliwowo-energetycznych skłoniła do opracowania

²⁴ J. Kimerling, *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon: Indigenous Huaorani, Chevron, and Yasuni*, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 2013, t. 24, nr 1, s. 45, 48–49.

²⁵ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 3 lipca 2018 r. w sprawie łamania praw rdzennej ludności na świecie, w tym masowego wykupu gruntów rolnych (2017/2206 (INI)), *Dz. Urz. UE C 118 z 8.04.2020*, pkt AF.

²⁶ J. Kimerling, *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon...*, s. 102.

²⁷ Comunicación Relativa a Violaciones de los Derechos Humanos de Miembros del Pueblo Indígena Huaorani (Waorani) en Ecuador, 18.05.2011, s. 2.

²⁸ J. Kimerling, *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon...*, s. 113. Zob. S. Kowalska, *Prakseologia działań zapobiegawczo-prewencyjnych w obliczu intensyfikacji zjawiska ekobójstwa*, w: *Prakseologia w naukach o bezpieczeństwie. Sprawność działania w bezpieczeństwie narodowym*, red. J. Wołęjszo, K. Malasiewicz, N. Prusiński, Kalisz 2021, s. 196–215.

normatywnej koncepcji, która stopniowo zmienia postrzeganie środowiska na gruncie prawa i praktyki społecznej.

3. Podstawy doktrynalne

Prawa przyrody pierwotnie funkcjonowały jako normy zwyczajowe przekazywane z pokolenia na pokolenie. Są zakorzenione w lokalnej tradycji, wyobrażeniach kosmologicznych i wierzeniach. Wraz z upływem czasu zaczęły oddziaływać normotwórczo, przyczyniając się do wykrystalizowania jednej z najbardziej unikatowych i charakterystycznych koncepcji prawnych na świecie.

3.1. Pacha Mama

Pierwsze normy o charakterze wiążącym z zakresu praw przyrody zaczęto wprowadzać w krajach Ameryki Łacińskiej. W lokalnej obyczajowości i wyobrażeniach natura utożsamiana jest z Matką Ziemią (*Pacha Mama*). Dla rdzennych mieszkańców jest to uosobienie istoty uważanej za źródło i piastunkę wszelkiego życia. Bezpośrednia ewokacja do Pacha Mama znajduje się w art. 71 Konstytucji Ekwadoru²⁹. Wśród głównych praw Matki Ziemi ujętych w ustawie zasadniczej można wskazać prawo do istnienia, integralności, ochrony naturalnych cykli, prawo do restytucji (odnowy) i regeneracji. Określenie propagowanie „szacunku dla wszystkich elementów składających się na ekosystem” oznacza, że ochroną objęte są elementy przyrody ożywionej i nieożywionej (art. 71 *in fine*). Integralność w kontekście praw przyrody można rozpatrywać w odniesieniu do zewnętrznej struktury biologicznej, jak i procesów endogenicznych. Na podstawie przepisów ustawy zasadniczej zakazano wprowadzania do środowiska organizmów oraz materiałów organicznych i nieorganicznych, które mogłyby spowodować zmiany w strukturze genetycznej. W kulturze andyjskiej i Amazonii *Pacha Mama* oznacza wzajemne powiązania i współzależności między Ziemią i światem człowieka. Przyjmuje się, że „Ziemia i rdzenni mieszkańcy są nierozłączni. Ziemia jest życiem, nie można jej kupić ani sprzedać”³⁰. W ten sposób w przepisach prawa *ius cogens* uwzględniono

²⁹ Constitution of the Republic of Ecuador, National Assembly, Legislative and Oversight Committee, Publisher in the Official Register October 20, 2008.

³⁰ Fragment deklaracji ogłoszonej podczas kontynentalnej konferencji ludności autochtonicznej (Continental Conference of Indigenous People) w lipcu 1990 r., w ekwadorskim Quito. M. Akchurin,

jedno z kluczowych założeń doktrynalnych praw przyrody, w myśl którego natura oznacza żywą istotę. Otworzyło to drogę do przyznawania podmiotowości prawnej przyrodzie. W art. 10 Konstytucji Ekwadoru stanowi się, że natura jest podmiotem prawa³¹. W omawianym regionie geograficznym rdzenni mieszkańcy nie posługują się regulacjami prawa własności ani terminologią prawa euroatlantyckiego. Stanowi to zasadniczą różnicę między krajami zachodnimi, w których na gruncie prawnym środowisko jest uprzedmiotowione³².

Przedstawione podejście koresponduje z rozwiązaniami prawa boliwijskiego. W tym kręgu kulturowym określenie Matka Ziemia (*Madre Tierra*) odnosi się do dynamicznego, żyjącego systemu, składającego się z niepodzielnej wspólnoty wszystkich żywych istot, które będąc od siebie współzależne, wzajemnie się uzupełniają³³. Taki sposób rozumienia przyrody odnosi się również do „systemów życia” (*sistema de vida*) w ekosystemach, które, mimo iż pełnią różne funkcje, pozostają względem siebie komplementarne. Analiza praw przyrody uświadamia związki i współzależności człowieka od sił natury. Ludzie połączeni są nie tylko więzią ontologiczną z przyrodą, ale sami stanowią część ogromnego żyjącego organizmu przyrody.

Constructing the Rights of Nature..., s. 948. Z kolei według wierzeń Maorysów rzeka Whanganui została przekazana ich przodkom przez Papatuanuku, co w tłumaczeniu z języka maoryskiego oznacza Matkę Ziemię. W kulturze i tradycji maoryskiej, w odróżnieniu od prawa angielskiego, rzeka wraz z innymi elementami przyrodniczymi nie stanowiła przedmiotu i nie podlegała obrotowi handlowemu. Waitangi Tribunal Report, *The Whanganui River Report*, Wellington 1999, § 2.8.1.

³¹ W wyroku kolumbijskiego Trybunału Konstytucyjnego wskazano, że natura powinna być traktowana jako podmiot prawa ze wszystkimi przysługującymi jej prawami, Constitutional Court of Colombia, Center for Social Justice Studies et al. v. Presidency of the Republic et al., Judgment T-622/16, Constitutional Court of Colombia (November 10, 2016), *The Atrato River Case*, § 9.28. Na podstawie powyższego wyroku uznano, że rzeka Atrato wraz z dorzeczem i dopływami posiada prawa. Normom środowiskowym przypisano nadrzędną rolę wśród praw podstawowych. C. Clark, N. Emmanouil, J. Page, A. Pelizzon, *Can you Hear the Rivers Sing? Legal Personhood, Ontology, and the Nitty-Gritty of Governance*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 4, s. 807; A. Gómez-Velásquez, *The “Constitutionalization” Process of the International Environmental Law in Colombia*, *Revista de Derecho. División de Ciencias Jurídicas de la Universidad del Norte* 2016, nr 45, s. 6, 7.

³² B. Wierzbowski, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2018, s. 2; R. Zawłocki, *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, *Przegląd Prawa Rolnego* 2014, nr 1 (14), s. 129.

³³ Art. 3, Ley de Derechos de la Madre Tierra (Ley N° 071), 21.12.2010. Prawa przyrody są obecne także w innych częściach świata. Przykładowo w nowozelandzkiej ustawie o Whanganui (w języku maoryskim *Te Awa Tupua*) rzekę zdefiniowano jako niepodzielną i żywą całość, składającą się zarówno z elementów materialnych, niematerialnych, jak i metafizycznych, co nawiązuje do wiedzy i poglądów kosmologicznych rdzennych mieszkańców. *Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017*, Public Act 2017, nr 7, 20.03.2017, part 2, subpart 2. *Te Awa Tupua*, 12.

3.2. Buen vivir

W Konstytucji Ekwadoru stanowiąc o poszanowaniu różnorodności i harmonii z przyrodą, posłużono się zwrotem „dobre życie”. Sformułowanie o dobrym stylu życia (hiszp. *buen vivir*; ang. *the good way of living*) nie dotyczy jednak *stricte* procesów zachodzących w przyrodzie. Koncepcja „dobrego życia” w Ekwadorze znana jako *sumak kawsay* ma swoje źródła w kulturze rdzennej ludności. Odnosi się do tradycyjnego stylu życia opartego na harmonii między człowiekiem a naturą. *Sumak kawsay* utwierdza poczucie przynależności do wspólnoty ludzi i świata natury³⁴. Koncepcja ta może przywołać na myśl podobieństwo z rozpowszechnioną w krajach zachodnich zasadą zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*). *Sumak kawsay* ma jednak inne podłoże historyczne i ideologiczne. W Ekwadorze wywodzi się bowiem z etycznej filozofii życia, obrony przed obcą dominacją, kolonialnymi strukturami władzy, marginalizacją rdzennej ludności, ekstraktywizmem (masowe wydobywanie surowców naturalnych, zawłaszczanie ziemi pod inwestycje). W późniejszym okresie została włączona w dyskurs ekologiczny oraz uwzględniona przy poszukiwaniu alternatywy wobec neoliberalnej wizji wzrostu gospodarczego³⁵. W koncepcji praw przyrody dużą wagę przykładają się do ochrony rdzennej ludności, która jest depozytariuszem tradycyjnej wiedzy i umiejętności, np. przekazów ustnych o tradycyjnym sposobie pielęgnowania roślin, wytwarzaniu produktów pochodzenia roślinnego, ludowej meteorologii, ziołolecznictwie. W tradycyjnych wierzeniach przyjmuje się, że roślinność, drzewa, rzeki pochodzą od Matki Ziemi³⁶. Charakterystyczną cechą omawianej koncepcji jest przesunięcie akcentu z antropologicznych (człowiek w centrum) na aspekty ekocentryczne (centralną wartością jest przyroda). W ekocentryzmie przyjmuje się, że przyroda posiada niezaprzeczalną wewnętrzną wartość³⁷. Sąd Najwyższy Kolumbii omawiając uję-

³⁴ C.A. Coral-Guerrero, J. Guardiola, F. García-Quero, *An Empirical Assessment of the Indigenous Sumak kawsay (Living Well): the Importance of Nature and Relationships*, w: *Handbook on Wellbeing, Happiness and the Environment*, red. D. Maddison, K. Rehdanz, H. Welsch, Cheltenham-Northampton 2020, s. 394. Zob. C. Radziunas, *Missing the Mark: A Critical Analysis of the Rights of Nature as a Legal Framework for Protecting Indigenous Interests*, *Tulane Environmental Law Journal* 2022, t. 35, s. 117.

³⁵ P. Altmann, *Sumak kawsay as an Element of Local Decolonization in Ecuador*, *Latin American Research Review* 2017, t. 52, nr 5, s. 751; S.A. Radcliffe, *Development for a Postneoliberal era? Sumak kawsay, Living Well and the Limits to Decolonisation in Ecuador*, *Geoforum* 2012, t. 43, nr 2, s. 242.

³⁶ Zob. art. 6 boliwijskiej ustawy Ley de Derechos de la Madre Tierra, Ley N° 071.

³⁷ A.K. Athens, *An Indivisible and Living Whole: Do We Value Nature Enough to Grant it Personhood?*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 2, s. 226; K.V. Kortenkamp, C.F. Moore, *Ecocentrism and Anthropocentrism: Moral Reasoning about Ecological Commons Dilemmas*, *Journal of Environmental Psychology* 2001, t. 21, nr 3, s. 1; E. Macpherson, *The (Human) Rights of Nature: A Comparative Study of Emerging Legal Rights for Rivers and Lakes in the United States of America and Mexico*, *Duke Environmental Law & Policy Forum* 2021, t. 31, nr 2, s. 329.

cie ekocentryczne w ochronie przyrody, wskazał, że człowiek jest częścią natury³⁸. Oznacza to afirmację przyrody i sił niezależnych od człowieka.

Stąd należy wyjaśnić, iż pierwotne zastosowanie zasady zrównoważonego rozwoju w krajach zachodnich było związane z gospodarką leśną i działalnością H.C. von Carlowitza, autora XVIII-wiecznej pracy *Sylvicultura oeconomica oder Hauswirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*. Dzieło to uważane jest za pierwszą w dziejach pracę naukową z zakresu leśnictwa³⁹. Poglądy Carlowitza przypomniano podczas prac nad dokumentem „Agenda 21”. Zdaniem K. Górki fakt, że termin „zrównoważony rozwój” został poprzedzony określeniem „ekorozwój”, świadczy o ekologicznych konotacjach idei zrównoważonego rozwoju⁴⁰. Do normatywizowania zasady zrównoważonego rozwoju przyczyniły się konferencje ONZ w sprawie ochrony środowiska, działalność współczesnych ruchów ekologicznych, utrata bioróżnorodności, konflikty społeczno-ekologiczne. W pewnej perspektywie czasowej zaczęły się jednak coraz mocniej uwydatniać czynniki antropocentryczne oraz ekonomiczne. W Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 16 września 2019 r. wskazano, że zasada zrównoważonego rozwoju koncentruje się na ludziach („people-centred”)⁴¹. Obecnie antropocentryczne podejście w ochronie środowiska dominuje w prawie międzynarodowym oraz w większości krajowych porządków prawnych. W obliczu narastających globalnych zagrożeń dla środowiska dotychczasowe regulacje wraz z aparaturą pojęciową są niewystarczające dla skutecznej i efektywnej ochrony.

W prawach przyrody odchodzi się od rozumienia natury jako odrębnego systemu, który pełni rolę służebną wobec człowieka. Ten sposób pojmowania natury stanowi poważną skazę na systemie prawa ochrony środowiska⁴². Ekocentryzm,

³⁸ Corte Suprema de Justicia, STC4360-2018, Radicación n.º 11001-22-03-000-2018-00319-01, Bogotá, cinco (5) de abril de dos mil dieciocho (2018), 2. Consideraciones, 5.3, s. 21.

³⁹ R. Lusawa, *Hans Carl von Carlowitz twórca pojęcia „trwałości”*, Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie 2009, t. 3, z. 1–2, s. 5, 9.

⁴⁰ K. Górka, *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego*, *Ekonomia i Środowisko* 2007, nr 2 (32), s. 9.

⁴¹ Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2019, Seventy-third Session, Tackling Illicit Trafficking in Wildlife, A/RES/73/343, s. 1.

⁴² Są szczególnie doniosłe w wymowie i perspektywicznie brzmią słowa Papieża Franciszka: „Nie wystarczy myśleć o różnych gatunkach jedynie jako ewentualnych «zasobach», które można by eksploatować, zapominając, że mają one wartość samą w sobie. Każdego roku znikają tysiące gatunków roślin i zwierząt, których nie będziemy już mogli poznać, których nie będą już mogli zobaczyć nasze dzieci, gatunków utraconych na zawsze [...]. Obecnie poziom ludzkiej ingerencji w rzeczywistość tak złożoną jak przyroda jest tak wysoki, że [...] dochodzi do powstania błędnego koła, gdzie interwencja człowieka w celu rozwiązania trudności często jeszcze pogarsza sytuację [...]. Troska o ekosystemy wymaga spojrzenia wykraczającego poza to, co doraźne [...]. Koszty szkód spowodowanych przez egoistyczne zaniedbania są znacznie wyższe niż możliwe do uzyskania korzyści ekonomiczne [...].”

kierując uwagę na wewnętrzną wartość przyrody, odsuwa względy użyteczne na dalszy plan. Podejście antropocentryczne przeciwnie – przyrodę i jej elementy rozpatruje się tu w zakresie, w którym „wpływają na ludzi lub mogą być użyteczne dla ludzi”⁴³.

3.3. Biokulturowość

Identyfikowanie kolejnych elementów paradygmatu praw przyrody kieruje uwagę na warstwę aksjologiczno-kulturową. W orzeczeniu kolumbijskiego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 listopada 2016 r. wskazano na główne założenia biokulturowości: jedność i współzależność między człowiekiem a przyrodą (§ 9.28)⁴⁴. Biokulturowość wspiera proces budowania przestrzeni społeczno-ekologicznej. Twierdzenie to znajduje uzasadnienie w ustawie Ley de Derechos de la Madre Tierra, zgodnie z którą wszelkie konflikty na gruncie społecznym i prawnym powinny być rozwiązywane tak, aby nie wpływały destrukcyjnie na funkcjonalność systemów życia w przyrodzie (art. 6)⁴⁵. Podążając tym tokiem rozumowania, kwestionowanie biokulturowości będzie oznaczało negowanie dziedzictwa i tradycji kulturowej rdzennych mieszkańców, których życie przebiega „w obrębie”, a nie „obok” czy „ponad” przyrodą. Stąd wniosek, iż przerwanie więzi lokalnych mieszkańców z „zielonym domem” oznaczałoby zamazanie kontekstu kulturowego, zachwianie podstaw ontologicznych egzystencji, która kształtuje się w określonym środowisku społecznym i przyrodniczym.

Poprzez wskazanie w prawach biokulturowych na powiązania i zależności między człowiekiem a siłami natury można w szerszym świetle spojrzeć na rolę krzewienia intergeneracyjnych zasad życia społecznego. Dla przykładu rdzenni mieszkańcy Nowej Zelandii o rzece Whanganui mówią: „Ko au te awa, ko te awa ko au” („Jestem rzeką, a rzeka jest mną”)⁴⁶. Zgodnie z prawami biokulturowymi, bazującymi na tradycyjnej narracji, rdzenni mieszkańcy za przodków uważają również twory natury. Poszanowanie zasobów naturalnych stanowi w konsekwencji niezbędny

Musimy znacznie więcej inwestować w badania, aby lepiej zrozumieć zachowanie ekosystemów i właściwie analizować różne zmienne wpływające na wszelkie istotne modyfikacje środowiska. Ponieważ wszystkie stworzenia są ze sobą powiązane, każde z nich musi być doceniane z miłością i podziwem, a my wszyscy, istoty stworzone, potrzebujemy siebie nawzajem”, w: Franciszek, *Encyklika Laudato si'* (24.05.2015 r.), rozdz. 1, § III. Zatrącenie różnorodności biologicznej, 33, 34, 36, 42.

⁴³ K.V. Kortenkamp, C.F. Moore, *Ecocentrism and Anthropocentrism...*, s. 2.

⁴⁴ Constitutional Court of Colombia, The Atrato River Case.

⁴⁵ Ley de Derechos de la Madre Tierra, Ley N° 071.

⁴⁶ C.J.I. Magallanes, *Nature as an Ancestor: Two Examples of Legal Personality for Nature in New Zealand*, Vertigo 2015, t. 15. Special Issue, s. 6.

czynnik zapobiegania dysharmonii między naturą a społeczeństwem. Nasuwa się wniosek, że koncepcja praw przyrody stanowi powrót do korzeni i tradycji przodków, w której natura funkcjonowała nie tylko jako kopalnia surowców, ale źródło życiodajnej siły, dzięki której mogą istnieć przyroda i ludzie.

Oddziaływanie biokulturowości może wzmocnić wymowę intergeneracyjną norm prawnych w zakresie ochrony środowiska. Zaprezentowane wnioski korespondują z wyrokiem Sądu Najwyższego Kolumbii z dnia 5 kwietnia 2018 r., na podstawie którego zobowiązano się do podjęcia skoordynowanych działań w celu ochrony amazońskich lasów deszczowych. Instrumentem wytyczającym drogę do realizacji celów ochrony wynikającej z praw przyrody stał się Pakt międzygeneracyjny na rzecz życia kolumbijskiej Amazonii (*Pacto Intergeneracional por la Vida del Amazonas Colombiano*)⁴⁷. Zabiegi wynikające z założeń tego dokumentu mają na celu ograniczanie emisji gazów cieplarnianych oraz powstrzymywanie wylesiania lasów. Poprzez intergeneracyjne opracowywanie i wdrażanie działań ochronnych można stworzyć grunt pod budowę ekologicznego porządku publicznego.

Powyższy aspekt uwypuklono w Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego z dnia 16 września 2019 r., wskazując, że fauna i flora w wielu różnorodnych i zachwycających formach istnienia jest niezastąpioną częścią naturalnych systemów, które należy chronić z myślą o obecnym i przyszłych pokoleniach⁴⁸. Prawa przyrody dostarczają argumentów aksjologicznych na potrzeby budowania ram instytucjonalnych w oparciu o sprawiedliwość społeczną. Z przywołanego aktu prawnego wynika, że stopniowo prawa przyrody zyskują na znaczeniu w kolejnych krajach i regionach świata. Wpływ praw przyrody jest już widoczny w prawie wewnętrznym np. takich krajów afrykańskich, jak Uganda, Nigeria czy Zimbabwe⁴⁹. Zrównoważone korzystanie z zasobów naturalnych warunkuje dobrobyt człowieka, kompleksową ochronę obszarów przyrodniczych z uwzględnieniem kontekstu środowiskowego, ekologii społecznej i etnoekologii. Prawa przyrody rozszerzają konstytucjonalizm na domenę środowiskową⁵⁰. Jak zaznaczyła M.M. Kenig-Witkowska, krajowe systemy prawa środowiska mogą okazać się czynnikiem sprawczym innowacyjnych rozwiązań w zakresie międzynarodowego prawa środowiska⁵¹. Prawa przyrody zapewne stopniowo będą rozszerzać się na kolejne obszary funkcjonowania społeczności międzynarodowej.

⁴⁷ Corte Suprema de Justicia, STC4360-2018, 2. Consideraciones, 14, s. 46; 3. Decisión, s. 49.

⁴⁸ Resolution adopted by the General Assembly..., A/RES/73/343, s. 1.

⁴⁹ S. Franks, *The Trees Speak for Themselves: Nature's Rights under International Law*, Michigan Journal of International Law 2021, t. 42, nr 3, s. 647; N. Pain, R. Pepper, *Can Personhood Protect the Environment? Affording Legal Rights to Nature*, Fordham International Law Journal 2021, t. 45, nr 2, s. 338.

⁵⁰ L. Gómez-Betancur, S.P. Vilarly, D. Torres, *Ecosystem...*, s. 768.

⁵¹ M.M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska*, Warszawa 2009, s. 15.

4. Podmiotowość i reprezentacja prawna

Analizowana koncepcja umożliwia prawne upersonifikowanie przyrody. W Stanach Zjednoczonych ludność tubylcza twierdzi, iż natura nie jest „czymś”, lecz „kimś”, co wskazuje na podmiotowe rozumienie przyrody⁵². Prawa przyrody torują zatem drogę do ustanawiania na gruncie legislacyjnym przyrody jako podmiotu prawa. Sąd Najwyższy w Nainital w wyroku z 2017 r. uznał, że rzeki Ganges i Jamuna są osobami prawnymi. W treści orzeczenia obok sformułowania „osoba prawna” (*legal entity*), sąd użył określenia „osoba żyjąca” (*living person*)⁵³. Kwestię tę rozwinęto w uzasadnieniu do wyroku, stwierdzając, że rzeki Ganges i Jamuna „oddychają, żyją i podtrzymują istnienie społeczeństw od gór aż po morze”⁵⁴. Przyznawanie osobowości prawnej rzekom może stanowić impuls do „redefiniowania ludzkich relacji z naturą”⁵⁵. W orzeczeniu *in loco parentis* wyznaczono urzędników do podejmowania działań w zakresie zachowania i ochrony rzek.

Należy mieć na uwadze, że w zależności od krajowej tradycji prawnej przyjęte rozwiązania mogą kształtować się odmiennie. W Kolumbii sąd zobowiązał do wyznaczenia dwóch osób: jednej, wskazanej przez ludność autochtoniczną oraz drugiej, reprezentującej rząd. Powołane osoby mają pełnić rolę strażników rzeki (*the Atrato River guardians*)⁵⁶. W tradycyjnych poglądach i wierzeniach autochtonicznej ludności rośliny, drzewa, rzeki, góry uważane są za żywe podmioty⁵⁷. Niemniej na gruncie prawnym dopiero przy pomocy ustanowienia reprezentacji prawnej można sprawić, że przyroda zostanie „usłyszana”. Dotychczas brakowało regulacji prawnych, które umożliwiałyby występowanie bezpośrednio w imieniu przyrody. Nasuwa się wniosek, iż prawa przyrody wzmacniają ochronę środowiska, a jednocześnie rozszerzają obowiązki i odpowiedzialność wobec niego.

Prawa przyrody mogą w rezultacie stanowić mapę ekologiczną dla projektowania nowych rozwiązań w zakresie ochrony środowiska. Jest to zasadne, zważywszy, iż z każdym dniem znikają z powierzchni Ziemi kolejne obszary przyrodnicze.

⁵² M. Akchurin, *Constructing the Rights of Nature...*, s. 954.

⁵³ Mohammad Salim v. State of Uttarakhand & Others, Writ Petition (PIL), nr 126, 2014, High Court of Uttarakhand at Nainital, 20.03.2017, § 18, 19. Dla przykładu w innym zakątku ziemi, w Nowej Zelandii, na mocy ustawy z dnia 27 lipca 2014 r. Park Narodowy Te Urewera otrzymał osobowość prawną. Art. 11 (2) (a) tego aktu stanowi, że Te Urewera posiada wszystkie prawa przynależne osobie prawnej (*legal person*). The Urewera Act 2014, Public Act 2014, nr 51, 27.07.2014.

⁵⁴ Mohammad Salim v. State of Uttarakhand..., § 17.

⁵⁵ J. Bieluk, *River as a Legal Person*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2020, t. 29, nr 2, s. 12.

⁵⁶ Constitutional Court of Colombia, *The Atrato River Case*, s. 114.

⁵⁷ B. Unmüßig, W. Sachs, T. Fatheuer, *Critique of the Green Economy. Toward Social and Environmental Equity*, Berlin 2012, s. 48.

W latach 1990–2020 wycięto na świecie 420 milionów hektarów lasów⁵⁸. Według danych Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (Food and Agriculture Organization – FAO) z 2022 r. 90% wylesienia spowodowane jest pozyskiwaniem terenów pod uprawy rolnicze⁵⁹. Rabunkowa gospodarka i eksploatacja zasobów naturalnych sprawia, że równowaga biologiczna delikatnych ekosystemów ulega zachwianiu.

5. Bezpieczeństwo ekologiczne a prawa przyrody

Bezpieczeństwo stanowi fundamentalną wartość dla jednostki i społeczeństwa zorganizowanego w państwie. Zwiększająca się degradacja środowiska naturalnego w połączeniu z dynamiką życia społecznego i antropopresją ukazuje coraz więcej obszarów wymagających pilnych i spójnych działań ochronnych. Za fundament szeroko rozumianego bezpieczeństwa można zatem uznać zapewnianie stabilności ekologicznej oraz bezpieczeństwa w wymiarze środowiskowym.

W bezpieczeństwie ekologicznym dąży się do poprawy stanu środowiska naturalnego w sposób ciągły oraz niezakłócania procesów zachodzących w ekosystemach. P. Korzeniowski wskazał, że „tworzenie prawa gwarantującego bezpieczeństwo ekologiczne powinno być podporządkowane realizowaniu pewnego systemu wartości oraz celom polityki ochrony środowiska”⁶⁰. Świadomość wartości przyrody powinna skłaniać do weryfikacji dotychczasowych strategii środowiskowych pod kątem zwiększania standardów ochrony i poszukiwania wspólnych aksjomatów. Rabunkowa gospodarka, uprzemysłowienie, globalny kryzys ekologiczny stanowią poważne zagrożenie dla filarów bezpieczeństwa ekologicznego, jak i procesów biologicznych zachodzących w przyrodzie. Prawa przyrody mogą pomóc w neutralizowaniu komodyfikacji (utowarowienia). Stąd w obszarze praw przyrody dąży się do przyjęcia racjonalnego punktu widzenia w profilowaniu ludzkiej działalności. Człowiek powinien korzystać z ziemi i naturalnych zasobów w stopniu, który jest niezbędny do życia, a nie ponad miarę i potrzeby. Istotę powyższych rozważań

⁵⁸ Food and Agriculture Organization of the United Nations (dalej: FAO), *Global Forest Resources Assessment 2020. Key Findings*, Rome 2020, s. 4; FAO, *The State of the World's Forests. Forests, Biodiversity and People*, Rome 2020, s. XVI.

⁵⁹ FAO, *The State of the World's Forests 2022. Forest Pathways for Green Recovery and Building Inclusive, Resilient and Sustainable Economies*, Rome 2022, s. XV.

⁶⁰ P. Korzeniowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako dobro prawnie chronione*, w: *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, red. Z. Duniewska, Łódź 2014, s. 150.

trafnie oddają słowa O.O. Lake, która wskazała, iż prawa przyrody stanowią „klucz do rozwiązania naszego przerażająco dysfunkcyjnego systemu gospodarczego oraz ram prawnych, społecznych i politycznych, które niszczą ludzi i planetę”⁶¹.

Zakończenie

Rozpowszechniona w krajach zachodnich redukcjonistyczna wizja środowiska skutkuje rozpatrywaniem przyrody w kategoriach przedmiotowych i utylitarnych w odróżnieniu od samych praw przyrody, w których przyjmuje się ujęcie podmiotowe. Prawa przyrody wykryły się w krajach Ameryki Łacińskiej. Z tego też względu ich recepcji może towarzyszyć wiele dyskusji, pytań, czy nawet obaw ze względu na etnokulturowość i poglądy kosmologiczne odmienne od rodzimej kultury i tradycji. W Polsce prawa przyrody nie są, jak dotąd, szeroko rozpowszechnione. Przy założeniu, że natura jest wspólnym dobrem, prawa przyrody mogą stanowić wzorzec dla modernizowania systemów ochrony środowiska w różnych regionach świata. Zakładają bowiem wspólne cele, jakimi są troska o środowisko naturalne, zwiększanie skuteczności ochrony oraz strategii bezpieczeństwa ekologicznego. Regulacje stanowione w tym zakresie nie powinny jednak być przenieszone schematycznie, lecz dostosowywane do krajowych uwarunkowań i tradycji prawnej. Istotne jest zachowywanie równowagi (*fair balance*) poprzez wyważanie argumentów ekologicznych i tych dążących do zapewniania stabilnego rozwoju społecznego. Sprawiedliwość ekologiczna powinna polegać na zrównoważonym korzystaniu z zasobów naturalnych w poszanowaniu integralności i zdrowia ekosystemów jako wspólnego dziedzictwa ludzkości.

Uzasadniając hipotezy badawcze, wykazano, iż w omawianej koncepcji za punkt wyjścia przyjmuje się wewnętrzną, nieodłączną wartość przyrody. Prawa przyrody mogą nawigować aksjologicznie i pomóc nadawać procesowi decyzyjnemu większej racjonalności, chroniąc przyrodę przed pozbawianiem jej praw, które wynikają nie z ram społecznego funkcjonowania, lecz z porządku naturalnego. Przekłada się to np. na zapobieganie betonozi w miastach czy przeprowadzaniu „patorewitalizacji”, które zamiast zwiększania nasadzeń drzew sprowadzają się do usuwania ostatnich zielonych ostoi. Zamiast drzewami i innymi roślinami przestrzeń życia człowieka jest w coraz szybszym tempie wypełniana betonem i plastikiem. Degradacja

⁶¹ O.O. Lake, *Recognizing the Rights of Nature and the Living Forest*, w: *Rights of Nature & Mother Earth. Rights-based Law for Systemic Change*, red. S. Biggs, T.B.K. Goldtooth, O.O. Lake, Oakland 2017, s. 21.

ekosystemów, ekstynkcja kolejnych gatunków roślin i zwierząt, globalne ocieplenie, kryzys klimatyczny powodują zachwianie naturalnych procesów oraz zdolności regeneracyjnych przyrody. W obliczu globalnego kryzysu ekologicznego prawa przyrody mogą okazać się remedium na dominantę czynników ekonomicznych oraz ekspansję gospodarki i przemysłu, które prowadzą do pustoszenia i pustynnienia naszej planety.

W niniejszym studium podkreślono też, że prawa przyrody umożliwiają wprowadzenie jako *novum* do systemu prawa krajowego podmiotowości i reprezentacji prawnej przyrody. Przyroda może w ten sposób stać się „widoczna” dla systemu prawa i „usłyszana”. Prawa przyrody uświadamiają człowiekowi, że przyroda nie jest jednak całkowicie pozbawiona głosu. Przemawia do nas poprzez różnorodność form istnienia oraz niezliczone procesy i zjawiska zachodzące w ekosystemach. Prawa przyrody mogą z czasem stać się swoistym *itinerarium* dla formułowania norm i zasad ochrony środowiska na forum międzynarodowym w obliczu dynamicznych zjawisk społecznych oraz wyłaniających się wyzwań ekologicznych.

Prawa przyrody stanowią wyraz poszanowania środowiska naturalnego oraz dojrzałej świadomości egzystencjalnej, objawiającej się tym, że człowiek nie rości sobie praw własnościowych, ale pragnie być opiekunem przyrody. Dogłębna i obiektywna analiza praw przyrody uzmysławia potrzebę podejmowania niezwłocznych działań ochronnych, gdyż od procesów zachodzących w przyrodzie zależy nie tylko zdrowie ekosystemów, lecz także ludzkie życie.

Bibliografia

- Akchurin M., *Constructing the Rights of Nature: Constitutional Reform, Mobilization, and Environmental Protection in Ecuador*, *Law & Social Inquiry* 2015, t. 40, nr 4.
- Altmann P., *Sumak kawsay as an Element of Local Decolonization in Ecuador*, *Latin American Research Review* 2017, t. 52, nr 5.
- Athens A.K., *An Indivisible and Living Whole: Do We Value Nature Enough to Grant it Personhood?*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 2.
- Bieluk J., *River as a Legal Person*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2020, t. 29, nr 2.
- Carducci M., Bagni S., Lorubbio V., Musarò E., Montini M., Barreca A., Di Francesco Maresca C., Ito M., Spinks L., Powlesland P., *Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature*, Brussels 2019.
- Ciechanowicz-McLean J., *Globalne prawo środowiska. Podstawowe zagadnienia*, Gdańsk 2021.
- Clark C., Emmanouil N., Page J., Pelizzon A., *Can you Hear the Rivers Sing? Legal Personhood, Ontology, and the Nitty-Gritty of Governance*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 4.

- Coral-Guerrero C.A., Guardiola J., García-Quero F., *An Empirical Assessment of the Indigenous Sumak kawsay (Living Well): the Importance of Nature and Relationships*, w: *Handbook on Wellbeing, Happiness and the Environment*, red. D. Maddison, K. Rehdanz, H. Welsch, Cheltenham-Northampton 2020.
- Darpö J., *Can Nature Get it Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, Brussels 2021.
- Donziger S.R., *Rainforest Chernobyl: Litigating Indigenous Rights and the Environment in Latin America*, Human Rights Brief 2004, t. 11, nr 2.
- Echeverría H., *Rights of Nature: The Ecuadorian Case*, Revista ESMAT 2017, t. 9, nr 13.
- Franciszek, Encyklika *Laudato si'* (24.05.2015 r.), tekst polski: serwis internetowy Opoka, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/encykliki/laudato_si_24052015.html [dostęp: 2.03.2023 r.].
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *Global Forest Resources Assessment 2020. Key Findings*, Rome 2020.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The State of the World's Forests. Forests, Biodiversity and People*, Rome 2020.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The State of the World's Forests 2022. Forest Pathways for Green Recovery and Building Inclusive, Resilient and Sustainable Economies*, Rome 2022.
- Franks S., *The Trees Speak for Themselves: Nature's Rights under International Law*, Michigan Journal of International Law 2021, t. 42, nr 3.
- Gómez-Betancur L., Vilardy S.P., Torres D., *Ecosystem Services as a Promising Paradigm to Protect Environmental Rights of Indigenous Peoples in Latin America: the Constitutional Court Landmark Decision to Protect Arroyo Bruno in Colombia*, Environmental Management 2022, t. 69, nr 4.
- Gómez-Velásquez A., *The "Constitutionalization" Process of the International Environmental Law in Colombia*, Revista de Derecho. División de Ciencias Jurídicas de la Universidad del Norte 2016, nr 45.
- Górka K., *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego*, Ekonomia i Środowisko 2007, nr 2 (32).
- Kenig-Witkowska M.M., *Międzynarodowe prawo środowiska*, Warszawa 2009.
- Kenig-Witkowska M.M., *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011.
- Kimerling J., *Disregarding Environmental Law: Petroleum Development in Protected Natural Areas and Indigenous Homelands in the Ecuadorian Amazon*, Hastings International and Comparative Law Review 1990, t. 14, nr 4.
- Kimerling J., *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon: Indigenous Huaorani, Chevron, and Yasuni*, Colorado Journal of International Environmental Law and Policy 2013, t. 24, nr 1.
- Kortenkamp K.V., Moore C.F., *Ecocentrism and Anthropocentrism: Moral Reasoning about Ecological Commons Dilemmas*, Journal of Environmental Psychology 2001, t. 21, nr 3.
- Korzeniowski P., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako dobro prawnie chronione*, w: *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, red. Z. Duniewska, Łódź 2014.

- Kowalska S., *Prakseologia działań zapobiegawczo-prewencyjnych w obliczu intensyfikacji zjawiska ekobójstwa*, w: *Prakseologia w naukach o bezpieczeństwie. Sprawność działania w bezpieczeństwie narodowym*, red. J. Wołęjszo, K. Malasiewicz, N. Prusiński, Kalisz 2021.
- Lake O.O., *Recognizing the Rights of Nature and the Living Forest*, w: *Rights of Nature & Mother Earth. Rights-based Law for Systemic Change*, red. S. Biggs, T.B.K. Goldtooth, O.O. Lake, Oakland 2017.
- Living Planet Report 2022. Building a Nature-Positive Society*, red. R.E.A. Almond, M. Grooten, D. Juffe-Bignoli, T. Petersen, Gland 2022.
- Lusawa R., *Hans Carl von Carlowitz twórca pojęcia „trwałości”*, Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie 2009, t. 3, z. 1–2.
- Macpherson E., *The (Human) Rights of Nature: A Comparative Study of Emerging Legal Rights for Rivers and Lakes in the United States of America and Mexico*, Duke Environmental Law & Policy Forum 2021, t. 31, nr 2.
- Magallanes C.J.I., *Nature as an Ancestor: Two Examples of Legal Personality for Nature in New Zealand*, Vertigo 2015, t. 15. Special Issue.
- Myers N., *Threatened Biotas: “Hot Spots” in Tropical Forests*, The Environmentalist 1988, t. 8.
- Pain N., Pepper R., *Can Personhood Protect the Environment? Affording Legal Rights to Nature*, Fordham International Law Journal 2021, t. 45, nr 2.
- Palmer G., *New Ways to make International Environmental Law*, American Journal of International Law 1992, t. 86, nr 2.
- Pisano U., Endl A., Berger G., *The Rio+20 Conference 2012: Objectives, Processes and Outcomes*, Vienna 2012.
- Przyborowska-Klimczak A., *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004.
- Radcliffe S.A., *Development for a Postneoliberal era? Sumak kawsay, Living Well and the Limits to Decolonisation in Ecuador*, Geoforum 2012, t. 43, nr 2.
- Radziunas C., *Missing the Mark: A Critical Analysis of the Rights of Nature as a Legal Framework for Protecting Indigenous Interests*, Tulane Environmental Law Journal 2022, t. 35.
- Unmüßig B., Sachs W., Fatheuer T., *Critique of the Green Economy. Toward Social and Environmental Equity*, Berlin 2012.
- Wierzbowski B., Rakoczy B., *Prawo ochrony środowiska. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2018.
- Wolfke K., *Międzynarodowe prawo środowiska (tworzenie i egzekwowanie)*, Wrocław 1979.
- Zawłocki R., *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, Przegląd Prawa Rolnego 2014, nr 1 (14).

Uciążliwość zapachowa przedsięwzięć

Odour nuisance of projects

Обременительность, связанная с неприятным запахом при реализации проектов

Ароматна незручність заходів

JACEK JOACHIM KRYSZEK

Dr hab. inż., Politechnika Łódzka

e-mail: jacek.krystek@p.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7251-9675>

Streszczenie: Uciążliwość zapachowa jest zagadnieniem, które nie doczekało się do tej pory regulacji ustawowej. Powoduje to różne problemy zarówno dla inwestorów, którzy planują przedsięwzięcia mogące emitować odory, ale jeszcze bardziej dla ludzi, którzy muszą przebywać w pobliżu takich zakładów. Istnieje możliwość oznaczania pojedynczych substancji, które charakteryzują się nieprzyjemnym zapachem (np. amoniak, siarkowodór, merkaptany, aminy), a których stężenia w środowisku są limitowane prawnie. Nieprzyjemny zapach, szczególnie w procesach gospodarki komunalnej czy wielkotowarowego chowu i hodowli zwierząt, pochodzi jednak najczęściej z wielu substancji (nawet do kilkuset). Oznaczanie pojedynczych substancji w takich przypadkach nie przynosi żadnych rezultatów. Istnieje natomiast metoda olfaktometrii dynamicznej, która w znormalizowanym postępowaniu pozwala na oznaczanie uciążliwości zapachowej. Wydaje się celowym jak najszybsze wprowadzenie w polskim systemie prawnym rozwiązań, które regulowałyby zagadnienie uciążliwości zapachowej.

Słowa kluczowe: odory, oddziaływanie na środowisko, jakość powietrza

Summary: Odour nuisance is a matter not yet regulated by law. This causes various issues for investors who are planning projects that may emit odour but even more problems for people who have to stay around such plants. It is possible to determine individual substances that are characterised by an unpleasant odour (e.g. ammonia, hydrogen sulphide, thioalcohol, amines) and the concentration of which in the natural environment is limited by law. However, unpleasant odour, especially in the processes of municipal management or large-scale animal husbandry and breeding, most often comes from many substances (up to several hundred). The determination of individual substances in such cases does not bring any results. However, there is a method of dynamic olfactometry, which allows the determination of odour nuisance in a standardised procedure. It seems advisable to introduce solutions in the Polish legal system, as soon as possible, that would regulate the problem of odour nuisance.

Key words: odour, environmental impact, air quality

Резюме: Обременительность, связанная с неприятным запахом – это вопрос, который еще не получил законодательного регулирования. Этот факт создает различные проблемы как для инвесторов, планирующих проекты, которые могут источать зловоние, так и для людей, которым приходится жить в непосредственной близости от таких предприятий. Можно определить отдельные вещества, характеризующиеся неприятными запахами (например, аммиак, сероводород, меркаптаны, амины), концентрация которых в окружающей среде ограничена законом. Однако неприятные запахи, особенно в процессах муниципальных предприятий и крупных животноводческих хозяйств, обычно возникают из-за многих веществ (до нескольких сотен). Определение отдельных веществ в таких случаях не дает никаких результатов. С другой стороны, существует метод динамической ольфактометрии, который позволяет измерять уровень неприятных запахов в рамках стандартизированной процедуры. Представляется целесообразным как можно скорее ввести в польскую правовую систему решения, которые будут регулировать вопрос обременительности, связанной с неприятным запахом.

Ключевые слова: неприятные запахи, воздействие на окружающую среду, качество воздуха

Резюме: Ароматна незручність – це проблема, яка досі не має нормативного врегулювання. Це створює різні проблеми як для інвесторів, які планують заходи, що можуть розповсюджувати запахи, але тим більше для людей, які мають залишатися поблизу таких закладів. Є можливість індивідуального позначення речовини, що має неприємний запах (наприклад аміак, сірководень, меркаптан, аміни), концентрація яких у навколишньому середовищі обмежена законом. Однак, неприємний запах, особливо в процесах муніципального управління або великого фермерства розведення тварин, найчастіше виходить з багатьох речовин (до кількох сотень). Визначення одиничних речовин у таких випадках не приносить результатів. Існує, однак, метод динамічної ольфактометрії, який у нормалізованій процедурі дозволяє визначити неприємний запах. Здається цілеспрямованим найшвидше впровадження рішень, які б регулювали в польській правовій системі проблему ароматної незручності.

Ключові слова: запахи, вплив на навколишнє середовище, якість повітря

Wstęp

Uciążliwe zapachy (odory), które czasami powstają podczas funkcjonowania przedsiębiorstwa, powodują problemy nie tylko techniczne, społeczne czy zdrowotne, ale również prawne. W artykule przeanalizowano, jak zmieniało się podejście do tego tematu w ostatnich latach oraz zaproponowano działania, jakie powinno się podjąć, żeby uciążliwość zapachowa nie była dokuczliwa w sąsiedztwie przedsiębiorstwa, które emitują takie substancje.

Zagadnienia prawne uciążliwości odorowej oraz przepisy regulujące to zagadnienia były już omawiane przez Elżę Jachnik¹, Marka Górskiego², Izabelę Sówkę, Annę Bokową, Łukasza Pachurkę i Agnieszkę Grzelkę³, Michała Hejbudzkiego⁴, Jacka Krystka⁵ czy Monikę Wierzbińską i Bożenę Świeńczyk⁶. Ponieważ jednak dalej zagadnienie to nie znalazło unormowania w polskich przepisach prawnych, wydaje się, że konieczne jest jego ponowne przeanalizowanie i postawienie *de lege ferenda* propozycji rozwiązania problemu, lecz przy uwzględnieniu uwarunkowań technicznych możliwości oznaczania odorów.

¹ E. Jachnik, *Prawne aspekty ochrony zapachowej jakości powietrza*, Przegląd Prawa Rolnego 2017, nr 1 (20), s. 149–163.

² M. Górski, *Regulacje odorowe (część 1)*, Przegląd Komunalny 2016, nr 12, s. 16–17; tenże, *Regulacje odorowe (część 2)*, Przegląd Komunalny 2017, nr 1, s. 20–21; tenże, *Regulacje prawne w zakresie uciążliwości odorowych (część 3)*, Przegląd Komunalny 2017, nr 2, s. 20–21.

³ I. Sówka, A. Bokowa, Ł. Pachurka, A. Grzelka, *Najważniejsze regulacje odorowe obowiązujące w Polsce i Kanadzie*, Przegląd Komunalny 2017, nr 4, s. 15–18.

⁴ M. Hejbudzki, *Publicznoprawne formy przeciwdziałania zjawisku tzw. uciążliwości odorowej wynikającej z działalności rolniczej opartej na produkcji trzody chlewnej w fermach wielkotowarowych*, Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum 2018, t. 17, nr 4, s. 347–362.

⁵ J. Krystek, *Ocena oddziaływania na środowisko. Teoria i praktyka*, Warszawa 2020, s. 414–417.

⁶ M. Wierzbińska, B. Świeńczyk, *Regulacje prawne w Polsce i krajach UE w zakresie ochrony powietrza ze szczególnym uwzględnieniem aspektu uciążliwości odorowej*, Inżynieria Ekologiczna 2020, t. 21, nr 2, s. 1–14.

W pracy zastosowano metodę prawno-dogmatyczną do analizy przepisów prawnych oraz orzecznictwa. Dodatkowo posłużono się metodą historyczną ukazującą zmiany w orzecznictwie.

1. Podstawy prawne

Podstawowym aktem prawnym, który w Polsce reguluje zagadnienia oddziaływania na środowisko, jest ustawa Prawo ochrony środowiska⁷. Po pierwsze przeciwdziałanie zanieczyszczeniom ma polegać na zapobieganiu lub ograniczaniu wprowadzania do środowiska substancji lub energii (art. 137). Według Krzysztofa Gruszeckiego przepis ten jest rozwinięciem zasady przezorności wynikającej z art. 6 ustawy, ponieważ obowiązuje zarówno podmioty korzystające ze środowiska, jak i organy administracji, które prowadzą działania reglamentujące, do uwzględnienia w tym procesie obowiązku podejmowania działań prewencyjnych w zakresie zarządzania środowiskiem⁸. Marek Górski, odnosząc się do art. 137 Prawa ochrony środowiska, uznał, że jest to przepis mający charakter ogólnych wytycznych w stosunku do uregulowań zawartych w całym tytule III i tym samym powinien być brany pod uwagę przy wszelkich działaniach związanych z kształtowaniem lub oceną emisji, z punktu widzenia zgodności jej zakresu z wymaganiami ochrony środowiska⁹. Edward Radziszewski, komentując ten sam zapis, pojęcie „przeciwdziałanie zanieczyszczeniom” wyjaśnił jako zapobieganie i ograniczanie wprowadzania do środowiska substancji i energii¹⁰. Przez zanieczyszczenie środowiska według tego samego autora należy rozumieć „emisję, która jest szkodliwa dla zdrowia ludzi lub stanu środowiska, powoduje szkody w dobrach materialnych, pogarsza walory estetyczne środowiska lub przeszkadza albo nawet uniemożliwia korzystanie ze środowiska w inny sposób”¹¹. Uciążliwość zapachowa jest właśnie czynnikiem, który może przeszkodzić lub nawet uniemożliwić korzystanie z pewnych terenów.

Po drugie, wprowadzanie do środowiska wytwarzanej, wykorzystywanej lub transportowanej substancji jest dopuszczalne wyłącznie w zakresie, w jakim jest to konieczne w związku z charakterem prowadzonej działalności (art. 158 ustawy

⁷ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 2556 z późn. zm.

⁸ K. Gruszecki, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 328.

⁹ M. Górski, w: M. Górski i in., *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 447.

¹⁰ E. Radziszewski, *Prawo ochrony środowiska. Przepisy i komentarz*, Warszawa 2003, s. 188–189.

¹¹ Tamże.

Prawo ochrony środowiska). Krzysztof Gruszecki uważa takie brzmienie przepisu za „jeden z instrumentów służących realizacji zasady zrównoważonego rozwoju, która musi być uwzględniana przy podejmowaniu wszystkich działań (zarówno reglamentowanych, jak i niereglamentowanych), w wyniku których następuje wprowadzenie substancji do środowiska”¹².

Dodatkowo eksploatacja instalacji lub urządzenia nie powinna powodować przekroczenia standardów emisyjnych (art. 141 ust. 1), a jednocześnie oddziaływanie instalacji lub urządzenia nie powinno powodować pogorszenia stanu środowiska w znacznych rozmiarach lub zagrożenia życia albo zdrowia ludzi (art. 141 ust. 2).

Ustawa Prawo ochrony środowiska w art. 222 ust. 1 określiła, że w przypadku braku standardów emisyjnych i dopuszczalnych poziomów substancji w powietrzu, można emitować gazy i pyły do powietrza, tak aby nie zostały przekroczone poziomy stężenia wartości odniesienia substancji w powietrzu lub wartości odniesienia substancji zapachowych w powietrzu. Komentując ten artykuł, Marek Górski odniósł się do pojęcia „wartość odniesienia”, które w ustawie nie zostało zdefiniowane, ale wydaje się być swoistym surogatem standardu emisyjnego. Zdaniem tego autora podstawowa różnica pomiędzy standardami emisyjnymi jakości środowiska (powietrza) a wartościami odniesienia leży w braku obowiązku badania przestrzegania tych ostatnich. Wartości odniesienia dla substancji mają tylko charakter instrumentu pomocniczego podczas ustalania ilości gazów i pyłów dopuszczonych do wprowadzenia do powietrza w pozwoleniu emisyjnym¹³.

Wartości odniesienia dla niektórych substancji w powietrzu określa rozporządzenie Ministra Środowiska¹⁴. Wśród substancji, dla których określono wartości odniesienia, wiele jest takich, które uznajemy za odorocenne, jak np. amoniak, aldehyd octowy, dimetyloamina, etylenodiamina, siarkowodór czy disiarczek dimetylu. Również inne substancje, z listy 167 określonych w tym rozporządzeniu, mogą być uciążliwe zapachowo.

Wartości odniesienia substancji zapachowych w powietrzu oraz metody oceny zapachowej jakości powietrza może ustalić w rozporządzeniu, zgodnie z upoważnieniem zawartym początkowo w art. 86 ust. 3, a od 28 lipca 2005 r. w art. 222 ust. 5 ustawy Prawo ochrony środowiska¹⁵, minister właściwy do spraw klimatu

¹² K. Gruszecki, *Prawo ochrony środowiska...*, s. 361–362.

¹³ M. Górski, w: M. Górski i in., *Prawo ochrony środowiska...*, s. 675.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 26 stycznia 2010 r. w sprawie wartości odniesienia dla niektórych substancji w powietrzu, Dz. U. z 2010 r. Nr 16, poz. 87.

¹⁵ Ustawa z dnia 18 maja 2005 r. o zmianie ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2005 r. Nr 113, poz. 954 z późn. zm.

(wcześniej środowiska), w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw zdrowia. Rozporządzenie takie nie zostało jednak do tej pory wydane.

Pojawiły się też próby wprowadzenia ustawy o minimalnej odległości dla planowanego przedsięwzięcia sektora rolnictwa, którego funkcjonowanie może wiązać się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej. Prace nad takim projektem ustawy w kadencji 2015–2019 nie zostały zakończone uchwaleniem ustawy¹⁶. W bieżącej kadencji Sejmu ponownie podjęto takie prace¹⁷. Projekt zakłada, że minimalna odległość, w jakiej mogą być lokalizowane planowane przedsięwzięcia sektora rolnictwa, jest równa liczbie DJP (dużych jednostek przeliczeniowych zwierząt) w przypadku chowu lub hodowli zwierząt w liczbie nie mniejszej niż 210 DJP i nie większej niż 500 DJP lub 500 m w przypadku chowu albo hodowli zwierząt w liczbie równej lub większej niż 500 DJP. Określenie minimalnej odległości (jeżeli zostanie uchwalone) będzie zapewne krokiem w kierunku zmniejszenia uciążliwości zapachowej, ale niestety to rozwiązanie dotyczy tylko niektórych rodzajów przedsięwzięć mogących być źródłem uciążliwości zapachowych. Wątpliwości budzi również ustalenie odległości 500 m dla największych obiektów chowu lub hodowli zwierząt, która może okazać się zbyt mała, by zapobiec uciążliwościom zapachowym.

Ponieważ ewentualna ustawa ustalająca minimalną odległość dla planowanego przedsięwzięcia sektora rolnictwa nie będzie w stanie uregulować wszystkich spraw dotyczących uciążliwości zapachowych, postuluje się wprowadzenie ustawy o przeciwdziałaniu uciążliwości zapachowej¹⁸. Założenie do projektu ustawy o przeciwdziałaniu uciążliwości zapachowej opracowano w 2010 r.¹⁹, ale od tej pory, mimo zgłaszanych postulatów o konieczności takiej regulacji prawnej, prace nie posuwają się do przodu.

W 2016 r. Ministerstwo Środowiska wprowadziło Kodeks Przeciwdziałania Uciążliwości Zapachowej²⁰. W tym samym roku wykonane zostało również opracowanie, które określiło listę substancji i związków chemicznych, które są przyczyną

¹⁶ Projekt ustawy o minimalnej odległości dla planowanego przedsięwzięcia sektora rolnictwa, którego funkcjonowanie może wiązać się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12321413/katalog/12579313#12579313> [dostęp: 20.07.2022 r.].

¹⁷ Projekt ustawy o minimalnej odległości dla planowanego przedsięwzięcia sektora rolnictwa, którego funkcjonowanie może wiązać się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12347400/katalog/12791852#12791852> [dostęp: 20.07.2022 r.].

¹⁸ I. Sówka, L. Karski, *W oczekiwaniu na ustawę odorową*, *Przegląd Komunalny* 2018, nr 3, s. 8–10.

¹⁹ Założenia do projektu ustawy o przeciwdziałaniu uciążliwości zapachowej, https://www.odory.zut.edu.pl/fileadmin/pliki/odory/PRAWO/Zaloz_ustaw_2011.pdf [dostęp: 21.07.2022 r.].

²⁰ Kodeks Przeciwdziałania Uciążliwości Zapachowej, <https://www.gov.pl/web/klimat/uciazliwosc-zapachowa> [dostęp: 20.07.2022 r.].

uciążliwości zapachowej²¹. W 2020 r. Ministerstwo Klimatu i Środowiska opublikowało kolejny dokument, który określa bezpieczne odległości od zabudowań dla przedsięwzięć, których funkcjonowanie wiąże się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej²². Dla przedsięwzięć chowu i hodowli zwierząt odległość bezpieczną ustalono na 500 m, dla przedsięwzięć sektora komunalnego (składowiska odpadów, kompostownie, oczyszczalnie ścieków czy instalacje mechaniczno-biologicznego przetwarzania odpadów) – 1500 m, natomiast bezpieczna odległość dla innych obiektów ma zostać wyznaczona na podstawie wyników pomiarów i/ lub modelowania matematycznego. Dokumenty te nie mają jednak mocy prawnej i obecnie są tylko swego rodzaju zaleceniami.

2. Uciążliwość zapachowa w orzecznictwie

Sądy administracyjne różnie traktowały zagadnienie emisji odorów do atmosfery. Bardzo często następowało to poprzez odwołanie do art. 85 ustawy Prawo ochrony środowiska. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził w jednym z wyroków, że „zapach czy też odór jest substancją niemierzalną. Zapachy, pomimo że mogą być uciążliwe nie mogą być badane, gdyż w polskim systemie prawnym nie obowiązują normy prawne, które odnosiłyby się do zapachów”²³. Dalej sąd zauważył, że w tej sytuacji za podstawę ustalania uciążliwości zapachowej gnojowicy mogą być przyjmowane średnioroczne i godzinowe stężenia amoniaku i siarkowodoru, dla których to substancji zdefiniowano w polskim systemie prawnym dopuszczalne poziomy w powietrzu. W kolejnym wyroku Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że w polskim prawie brak jest przepisów określających dopuszczalne standardy zapachowe, jak i brakuje metodyki pomiaru zapachu²⁴. Powyższe uzasadnienia powtarzane były w wyrokach sądów administracyjnych, np. Naczelne-

²¹ J. Zwoździak, M. Dziewa, Ł. Szałata, K. Kwiecińska, M. Cuske, A. Piechocka, N. Bartosik, *Lista substancji i związków chemicznych, które są przyczyną uciążliwości zapachowej*, <https://www.gov.pl/web/klimat/ucziazliwosc-zapachowa> [dostęp: 20.07.2022 r.].

²² I. Rackiewicz, E. Płuska, T. Przybyła, M. Rosicki, T. Schönfelder, I. Sobecki, U. Miller, I. Sówka, *Bezpieczne odległości od zabudowań dla przedsięwzięć, których funkcjonowanie wiąże się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej*, <https://www.gov.pl/web/klimat/ucziazliwosc-zapachowa> [dostęp: 20.07.2022 r.].

²³ Wyrok NSA z dnia 2 lutego 2010 r., II OSK 223/09, LEX nr 592007.

²⁴ Wyrok NSA z dnia 8 grudnia 2009 r., II OSK 1902/08, LEX nr 580978.

go Sądu Administracyjnego²⁵, czy też Wojewódzkich Sądów Administracyjnych w Poznaniu²⁶, Łodzi²⁷, Warszawie²⁸. Warto ponadto przytoczyć fragment wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu, który stwierdził, że: „Skoro więc zapach czy też odór jest substancją niemierzalną, to w świetle obowiązujących przepisów, z samej tylko uciążliwości zapachowej nie sposób wywodzić braku podstaw do wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach realizacji przedsięwzięcia”²⁹.

W orzecznictwie można jednak zauważyć inne podejście do kwestii uciążliwych zapachów. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gorzowie Wielkopolskim zauważając, że mimo, że nie istnieją regulacje normatywne parametrów wielkości stężeń zapachowych w powietrzu, to nie oznacza to, „że analiza uciążliwości z tym związanych może być przez organ pomijana”³⁰. Oraz dalej, „iż wobec braku ustawy normującej sposób i zakres badania i oddziaływania odorów na środowisko podstawę orzekania w przedmiotowej sprawie winna stanowić przede wszystkim skala zjawiska oraz możliwy zakres środków służących ograniczeniu tej uciążliwości, które w rozpoznawanej sprawie prowadzą do konfliktów społecznych”. Dalej sąd podkreślił, że rzeczą organu administracji „było wypowiedzenie się na temat skali tego zjawiska, możliwości jego zminimalizowania oraz wpływu tych uciążliwości na zdrowie i życie ludzi”. Wynika to z tego, że znane są zarówno choroby somatyczne związane z narażeniem na uciążliwe zapachy (alergie, zapalenia oskrzelików płucnych, czyli płuco farmera), jak i psychiczne, które są związane z długotrwałym przebywaniem w środowisku obciążonym odorami. Ten tok rozumowania nie został podważony przez Naczelny Sąd Administracyjny w postępowaniu kasacyjnym³¹.

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Poznaniu stwierdził, że „fakt, że w Polsce nie obowiązują jeszcze antyodorowe uregulowania prawne obejmujące fermy hodowlane, nie zwalnia organu prowadzącego postępowanie w przedmiocie pozwolenia na budowę od uwzględnienia uciążliwości odorowych na etapie ustalania stron postępowania”³². Argumentacja ta nie znalazła uznania w wyroku kasacyjnym wy-

²⁵ Wyrok NSA z dnia 8 lipca 2014 r., II OSK 253/13, LEX nr 1519320 oraz z dnia 20 grudnia 2013 r., II OSK 1620/12, LEX nr 1792327.

²⁶ Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 21 marca 2012 r., IV SA/Po 818/11, LEX nr 1146117 oraz z dnia 29 grudnia 2016 r., IV SA/Po 761/16, LEX nr 2240949.

²⁷ Wyrok WSA w Łodzi z dnia 4 października 2017 r., II SA/Łd 551/17, LEX nr 2376287.

²⁸ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 6 marca 2014 r., VIII SA/Wa 911/13, LEX nr 1448254.

²⁹ Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 18 stycznia 2018 r., IV SA/Po 1146/17, LEX nr 2463027.

³⁰ Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 24 czerwca 2010 r., II SA/Go 303/10, LEX nr 643718.

³¹ Wyrok NSA z dnia 18 września 2012 r., II OSK 1459/12, LEX nr 1971173.

³² Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 11 października 2012 r., IV SA/Po 544/12, LEX nr 1242216.

danym przez Naczelnny Sąd Administracyjny³³, który w uzasadnieniu powołał się na argumentację zawartą w przytaczanym już wyroku NSA (II OSK 1620/12), czyli że brak jest normy dotyczącej ochrony powietrza przed zapachami, lecz tylko przed określonymi substancjami w powietrzu. Dodatkowo sąd apelacyjny oświadczył, że jeżeli w ostatecznej decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach wykluczono możliwość oddziaływania analizowanego przedsięwzięcia na inne nieruchomości, to przepisy określające ochronę powietrza nie mogą być podstawą przyznania statusu strony w postępowaniu na udzielenie pozwolenia na budowę.

W kolejnej sprawie, dotyczącej instalacji do mechaniczno-biologicznego przetwarzania odpadów komunalnych, Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie stwierdził, że „brak norm prawnych w zakresie oddziaływań odorowych powodowanych przez eksploatację instalacji nie może usprawiedliwiać braku stosowania instrumentów prawnych wynikających z zasad: prewencji i przezorności. Punktem wyjścia wszystkich działań podejmowanych w celu przeciwdziałania powodowania pogorszenia stanu środowiska w znacznych rozmiarach lub zagrożenia życia lub zdrowia ludzi powinny być zasady: prewencji i przezorności. Zasady te przewidują bowiem obowiązek podejmowania pewnych czynności dla zapobiegania negatywnemu oddziaływaniu na środowisko, zanim jeszcze ono powstanie”³⁴. W tej sprawie wywiedziona została apelacja. Naczelnny Sąd Administracyjny potwierdził sposób rozumowania sądu pierwszej instancji, stwierdzając m.in.: „Dlatego też nawet brak norm prawnych obowiązujących w przedmiocie oddziaływań odorowych powstałych podczas eksploatacji przedmiotowej instalacji nie wyklucza zastosowania w danej sprawie przepisu art. 364 p.o.ś. po ustaleniu, że jest to emisja szkodliwa dla zdrowia ludzi, ponieważ oddziaływanie na środowisko w rozumieniu art. 3 pkt 11 p.o.ś. jest to także oddziaływanie na zdrowie ludzi”³⁵.

Podobna sprawa i rozstrzygnięcie dotyczyło kompostowni odpadów zielonych. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie uznał, że odory mogą mieć negatywny wpływ na zdrowie ludzi, a to, że ustawodawca polski „nie ustanowił norm odorowych nie oznacza przecież, że organ ochrony środowiska nie może podjąć żadnych czynności mających służyć ich ograniczeniu”³⁶. Naczelnny Sąd Administracyjny rozpatrując skargę kasacyjną od tego wyroku, zgodził się z wyrokiem sądu pierwszej instancji, że brak norm w przedmiocie oddziaływań odorowych nie wyklucza zastosowania w danej sprawie art. 364 ustawy Prawo ochrony środowiska, gdyż jeżeli emisja jest szkodliwa dla ludzi, to zgodnie z rozumieniem art. 3 pkt 11

³³ Wyrok NSA z dnia 8 lipca 2014 r., II OSK 253/13, LEX nr 1519320.

³⁴ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 24 stycznia 2017 r., IV SA/Wa 2181/16, LEX nr 2394737.

³⁵ Wyrok NSA z dnia 12 lutego 2018 r., II OSK 1157/17, LEX nr 2471011.

³⁶ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 19 kwietnia 2017 r., IV SA/Wa 312/17, LEX nr 2337638.

tej regulacji jest tym samym negatywnie oddziałująca na środowisko³⁷. Oba wyroki doczekały się aprobujących glos Mirosława Karpiuka³⁸.

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie w jednej ze spraw uznał, że badanie wpływu planowanego przedsięwzięcia na środowisko winno obejmować również wpływ na zdrowie ludzi, a w kontekście uciążliwości odorowych oprócz zdrowia somatycznego także na zdrowie psychiczne³⁹. Sąd podkreślił, że odory m.in. obniżają komfort życia. Mogą wywoływać wiele dolegliwości, takich jak: rozdrażnienie, ból głowy, nudności, trudności z koncentracją, utratę łaknienia, trudności z zasypianiem i szereg innych niekorzystnych objawów. Oddziaływanie odorów można porównać do działania hałasu. Oraz dalej: „Stwierdzenie nadmierności tego wpływu, ocenianego przez pryzmat fundamentalnych dla prawa ochrony środowiska zasad prewencji oraz przezorności (art. 6 ust. 1 i 2 p.o.ś. oraz art. 191 ust. 1 i 2 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej), uzasadniać może odmowę ustalenia środowiskowych uwarunkowań przedsięwzięcia”.

Badając sprawę uciążliwości zapachowej w kontekście oceny oddziaływania na środowisko, Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że przeciwdziałanie odorom musi być brane pod uwagę w trakcie tej procedury oceny indywidualnej, gdyż odory powstające na skutek funkcjonowania mogą wywierać bezpośredni i pośredni negatywny wpływ zarówno na środowisko, jak i na zdrowie i warunki życia ludzi⁴⁰.

Naczelny Sąd Administracyjny rozstrzygał też sprawy związane z uciążliwością zapachową, a odnoszące się do aspektów planowania przestrzennego. Dotyczyły one ograniczenia wielkości hodowli zwierząt. W pierwszej sprawie NSA uznał, że wprowadzenie górnego limitu hodowli i chowu zwierząt mieści się w granicach władztwa planistycznego, które posiadają organy gminy. Ograniczenie prawa własności nastąpiło więc w interesie okolicznych mieszkańców, a także potrzeby ochrony przyrody i środowiska naturalnego. Przekroczenie władztwa planistycznego nastąpiłoby dopiero wtedy, gdyby rozwiązania planistyczne były dowolne i pozbawione uzasadnienia merytorycznego⁴¹.

Jeszcze dalej znaczenie władztwa planistycznego podkreślił Naczelny Sąd Administracyjny w kolejnej sprawie. Sąd administracyjny stwierdził, że „ochrona

³⁷ Wyrok NSA z dnia 12 lutego 2018 r., II OSK 2524/17, LEX nr 2471012.

³⁸ M. Karpiuk, *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z dnia 19 kwietnia 2017 r. (IV SA/Wa 312/17)*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2018, t. 27, nr 4, s. 141–152; tenże, *Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 12 lutego 2018 r. (II OSK 2524/17)*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2019, t. 28, nr 1, s. 185–194.

³⁹ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 9 września 2020 r., IV SA/Wa 2720/19, LEX nr 3067921.

⁴⁰ Wyrok NSA z dnia 19 marca 2019 r., II OSK 1097/17, LEX nr 2647517.

⁴¹ Wyrok NSA z dnia 6 lutego 2015 r., II OSK 2233/13, LEX nr 1658127.

środowiska jako dobra wspólnego ogranicza własność w ten sposób, że ma ono służyć nie tylko właścicielowi, lecz każdemu człowiekowi”. Oraz dalej: „Środowisko jest dobrem wspólnym i jednocześnie ochrona środowiska jest celem publicznym. Oznacza to, że każdy element środowiska, w tym jakość powietrza, ma jednakową wartość podlegającą ochronie prawnej w konfrontacji z takim prawem podstawowym jak ochrona prawa własności. Ochronie środowiska i zdrowia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym przysługuje zatem taka sama ochrona prawna jak prawu własności”. Odnosząc się do kwestii braku norm odorowych, sąd uznał, że „skoro w polskim porządku prawnym nie istnieją tzw. normy odorowe oraz brak jest metodyki pomiaru zapachu, to organ planistyczny gminy ma prawo do wprowadzenia w planie miejscowym zakazów i ograniczeń dotyczących zwiększania produkcji hodowlanej w celu ograniczania emisji odorów. Odory, emitowane przez obiekty gospodarcze położone w bezpośrednim sąsiedztwie terenów budownictwa jednorodzinnego, stanowią nie tylko uciążliwość dla mieszkańców, ale także mogą powodować zagrożenie dla zdrowia mieszkańców i stanowić zanieczyszczenie w rozumieniu art. 3 pkt 49 p.o.ś.”⁴².

Ale sprawa uciążliwości była przedmiotem nie tylko postępowań przed sądami administracyjnymi. Sprawy dotyczące odorów rozstrzygały również sądy cywilne. W pierwszej sprawie Sąd Apelacyjny w Gdańsku rozpatrywał sprawę naruszenia dóbr osobistych przez emisję odorów od pozwanej spółki zajmującej się gromadzeniem i przetwarzaniem odpadów komunalnych. Sąd uznał, że naruszenie dóbr osobistych poprzez imisję nieprzyjemnych zapachów nie może być oparte na subiektywnych odczuciach, tylko na obiektywnych ocenach, co może uzasadniać potrzebę dopuszczenia dowodów z opinii z zakresu wiadomości specjalnych⁴³. Kolejna sprawa także dotyczyła naruszenia dóbr osobistych w związku z uciążliwością zapachową oczyszczalni ścieków. Sąd uznał, że odory wpłynęły na stan psychiczny powodów, przez co zostały naruszone ich dobra osobiste⁴⁴.

Inna sprawa, dotycząca emisji odorów z kurnika, rozpatrywana była przez Sąd Okręgowy w Bielsku-Białej. Sąd oddalił powództwo o zakazanie pozwanym prowadzenia hodowli drobiu w spornym obiekcie, ale nakazał pozwanym, w terminie trzech miesięcy, ograniczenie stężenia uciążliwych zapachów emitowanych z budynku przeznaczonego na kurnik przez wprowadzenie co najmniej jednej skutecznej metody ograniczania uciążliwych zapachów⁴⁵.

⁴² Wyrok NSA z dnia 14 marca 2018 r., II OSK 1281/16, LEX nr 2469106.

⁴³ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 17 lutego 2015 r., I ACa 448/14, LEX nr 1765943.

⁴⁴ Wyrok SR w Belchatowie z dnia 20 grudnia 2018 r., I C 311/15, LEX nr 2622641.

⁴⁵ Wyrok SO w Bielsku-Białej z dnia 14 marca 2019 r., II Ca 116/17, LEX nr 2668933.

3. Źródła uciążliwości zapachowej

Nieprzyjemny zapach może pochodzić od jednej substancji, ale zwykle ma to miejsce w przemysłowych procesach technologicznych i najczęściej jest możliwe zainstalowanie urządzeń eliminujących (wychytujących) taką substancję. Dla instalacji, które wymagają pozwolenia zintegrowanego dodatkowym czynnikiem, który może ograniczyć emisję substancji złośliwych, można przyjąć wymogi najlepszej dostępnej techniki (BAT)⁴⁶. Inaczej sytuacja ma się podczas emisji rozproszonej, czyli głównie podczas procesów przetwarzania odpadów komunalnych, oczyszczania ścieków czy wielkoskalowego chowu i hodowli zwierząt. Odór zwykle pochodzi od skomplikowanej mieszaniny różnych związków chemicznych. W przypadku gnojownicy może dochodzić do emisji około 400 lotnych związków organicznych i nieorganicznych o znacznej uciążliwości zapachowej⁴⁷. W gazach powstających w oczyszczalniach ścieków zidentyfikowano natomiast 460 substancji, z czego 100 z nich zalicza się do odorów⁴⁸. Zagadnieniami powstawania, identyfikacji i oddziaływania uciążliwych zapachów zajmowała się szeroko Izabela Sówka⁴⁹. Tak złożone mieszaniny związków chemicznych powodujących powstawanie odorów determinują sposoby ich oznaczania.

4. Metody badania uciążliwości zapachowej

Problemy z oceną uciążliwości odorowej wynikają z tego, że brak jest jednej metody jej określania⁵⁰. Zasadniczo istnieją dwie drogi badania uciążliwości zapachowej.

⁴⁶ J. Bujny, M. Maśliński, *Zwalczanie uciążliwości zapachowych w świetle aktualnie obowiązujących przepisów prawnych*, *Finanse Komunalne* 2018, nr 1–2, s. 23–40.

⁴⁷ A. Smurzyńska, J. Dach, Z. Dworecki, W. Czekala, *Emisje gazowe podczas gospodarki gnojownicą*, *Inżynieria i Ochrona Środowiska* 2016, t. 19, nr 1, s. 109–125.

⁴⁸ K. Szymański, B. Janowska, J. Piekarski, *Metodologiczne aspekty badania substancji odorowych w otoczeniu oczyszczalni ścieków*, *Rocznik Ochrona Środowiska* 2015, t. 17, s. 603–615.

⁴⁹ I. Sówka, *Assessment of Air Quality in Terms of Odour According to the Selected European Guidelines: Grid and Plume Measurements*, *Environment Protection Engineering* 2010, t. 36, nr 2, s. 133–141; teźże, *Ocena zasięgu oddziaływania zapachowego zakładu przemysłowego na przykładzie wybranej cukrowni*, *Ochrona Środowiska* 2011, t. 33, nr 1, s. 31–34; teźże, *Metody identyfikacji odorotwórczych gazów emitowanych z obiektów przemysłowych*, Wrocław 2011.

⁵⁰ J. Krystek, *Jak badać odory?*, *Przegląd Komunalny* 2017, nr 4, s. 11–12; R. Barczak, A. Kulig, *Klasyfikacja metod badawczych stosowanych w ocenie oddziaływania zapachowego oczyszczalni ścieków komunalnych*, w: *Interdyscyplinarne zagadnienia w inżynierii i ochronie środowiska*, red. T.M. Traczewska, Wrocław 2012, s. 65–72.

Pierwsza, mająca unormowanie w polskim systemie prawnym, polega na oznaczeniu pojedynczych substancji, których poziomy są limitowane. Najczęściej korzysta się z różnych metod chromatograficznych. Druga droga polega na zastosowaniu metody olfaktometrii dynamicznej, tj. ocenie zapachu przez specjalnie wybranych i przeszkolonych „wąchaczy”⁵¹. Metoda ta oczywiście była krytykowana ze względu na subiektywność oceny⁵². Zapomina się jednak, że takie pomiary prowadzone są w specjalny sposób i przy zastosowaniu standardowych warunków⁵³. Dodatkowo wyniki poddawane są analizie statystycznej. Aby pomiary były jak najbardziej obiektywne, warunki przeprowadzania pomiaru olfaktometrycznego zostały znormalizowane⁵⁴. W 2022 r. norma ta została zaktualizowana⁵⁵. Metoda olfaktometrii dynamicznej nie jest jedyną metodą analizy sensorycznej, w której analizie dokonuje się metodami organoleptycznymi, czyli za pomocą ludzkich zmysłów⁵⁶. Dodatkowo metoda olfaktometrii dynamicznej może być podstawą do dalszego modelowania rozprzestrzeniania się substancji w środowisku⁵⁷. Metoda olfaktometrii jest cały czas doskonała i rozwijana⁵⁸.

Metoda olfaktometrii dynamicznej posiada również swoją jednostkę, oznaczoną jako ouE/m^3 . Wartość tej jednostki odpowiada krotności rozcieńczenia próbki, aby była równa uciążliwości zapachowej wzorca. Dopuszczalne wartości tej jednostki w krajach, w których jest zdefiniowana, wynoszą najczęściej poniżej 10, podczas gdy pomiary substancji zapachowych z obiektów uciążliwych zapachowo mogą osiągać wartości setek tysięcy.

⁵¹ J. Kośmider, *Pomiary stężenia zapachowego metodą olfaktometrii dynamicznej zgodnie z PN-EN 13725:2007*, *Wodociągi – Kanalizacja* 2007, nr 10, s. 34–35.

⁵² *Taž, Strategia zmniejszania uciążliwości odorowych*, *Ochrona Powietrza i Problemy Odpadów* 2005, t. 39, nr 1, s. 1–6.

⁵³ I. Sówka, U. Kita, M. Skrętowicz, A. Nych, J. Zwoździak, *Warunki i wymogi niezbędne do prawidłowego funkcjonowania Laboratorium Badań Olfaktometrycznych*, *Rocznik Ochrona Środowiska* 2013, t. 15, s. 1207–1215.

⁵⁴ PN-EN 13725:2007 *Jakość powietrza – Oznaczanie stężenia zapachowego metodą olfaktometrii dynamicznej*.

⁵⁵ PN-EN 13725:2022-07 *Emisja ze źródeł stacjonarnych – Oznaczanie stężenia odorów za pomocą olfaktometrii dynamicznej i szybkości emisji odorów*.

⁵⁶ S. Mierzejewska, *Normy dotyczące analizy sensorycznej*, *Inżynieria Przetwórstwa Spożywczego* 2017, nr 3/4 (23), s. 44–46.

⁵⁷ I. Sówka, *Określenie zapachowego oddziaływania wybranego zakładu przetwórstwa rolno-spożywczego przy zastosowaniu olfaktometrii dynamicznej oraz metod obliczeniowych*, *Proceedings of ECOpole* 2011, t. 5, nr 1, s. 317–323.

⁵⁸ S. Lisman, A. Huszał, *Analiza możliwości zastosowania zmodyfikowanego prototypu przystawki odometrycznej INiG – PIB na potrzeby wykonywania pomiarów metodą olfaktometrii dynamicznej*, *Nafta-Gaz* 2018, nr 11, s. 839–845; B. Krajewska, J. Kośmider, *Standardy zapachowej jakości powietrza*, *Ochrona Powietrza i Problemy Odpadów* 2005, t. 39, nr 6, s. 181–191.

Zakończenie

Uciążliwość zapachowa jest poważnym, ale ciągle nierozwiązanym prawnie problemem. Mimo interpelacji poselskich⁵⁹, wystąpień Rzecznika Praw Obywatelskich⁶⁰ czy wspólnego apelu Rzecznika Praw Obywatelskich i organizacji ekologicznych⁶¹, dalej brakuje przepisów prawnych, które regulowałyby to zagadnienie. Opracowane dotąd dokumenty, czyli Kodeks Przeciwdziałania Uciążliwości Zapachowej⁶² czy zalecenia dotyczące bezpiecznej odległości od zabudowań dla przedsięwzięć, których funkcjonowanie wiąże się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej⁶³, są tylko zaleceniami i nie mają żadnej mocy prawnej. Dokumenty te Michał Łyszkowski uznał za niezadawalający nikogo półśrodek⁶⁴. Ciągłe stosowane są pewnego rodzaju środki zastępcze, takie jak możliwość skorzystania z zakazu lokalizacji określonych instalacji emitujących odory, które mogą być zapisane w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego⁶⁵.

Należy się zastanowić, czy brak przepisów normujących uciążliwość zapachową ma konsekwencje społeczne i prawne. Najważniejszy akt prawny obowiązujący w Polsce, tj. Konstytucja RP⁶⁶ jako jedną z cech państwa wymienia w art. 2 zasadę demokratycznego państwa prawnego, które urzeczywistnia zasady sprawiedliwości społecznej. Komentując ten artykuł, Bartosz Rakoczy zauważył, że współczesne demokratyczne państwo prawne powinno uwzględniać także wymogi z zakresu

⁵⁹ Interpelacja poselska nr 11339, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=35A17143> [dostęp: 25.07.2022 r.]; interpelacja poselska nr 11657, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BU7CRH> [dostęp: 25.07.2022 r.].

⁶⁰ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich nr V.7203.78.2017.GH z dnia 28 marca 2019 r., <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20do%20Prezesa%20Rady%20Ministr%C3%B3w%20ws.%20uci%C4%85%C5%B4liwo%C5%9Bci%20zapachowych.pdf> [dostęp: 25.07.2022 r.].

⁶¹ Wspólny apel Rzecznika Praw Obywatelskich i organizacji pozarządowych w sprawie uciążliwości zapachowych, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wspolny_apel_RPO_i_organizacji_pozarządowych_do_rządu_ws_uciążliwosci_zapachowych_18.10.2018_0.pdf [dostęp: 25.07.2022 r.].

⁶² Kodeks Przeciwdziałania...

⁶³ I. Rackiewicz, E. Płuska, T. Przybyła, M. Rosicki, T. Schönfelder, I. Sobiecki, U. Miller, I. Sówka, *Bezpieczne odległości...*

⁶⁴ M. Łyszkowski, *Odory jako prawny problem gospodarki odpadami*, Kontrola Państwowa 2018, nr 63, s. 98–113.

⁶⁵ G. Rząsa, *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako prawny środek ochrony przed uciążliwościami odorowymi – wybrane zagadnienia*, Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego 2019, nr 1, s. 45–61.

⁶⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

ochrony środowiska⁶⁷. Jakub Zegarlicki jako podstawową cechę państwa prawnego wyróżnia pewność prawa⁶⁸. Według tego autora jednym z ważnych celów prawa jest bezpieczeństwo prawne. Agata Miętek przeanalizowała, jak zasada demokratycznego państwa prawnego była rozumiana przez Trybunał Konstytucyjny i doktrynę⁶⁹. Kolejną zasadą, którą należy wymienić w tym kontekście, jest zasada ochrony zaufania obywateli do państwa⁷⁰. Również prowadzone postępowania administracyjne w sprawach ochrony środowiska powinny realizować zasadę pogłębiania zaufania obywateli do władzy publicznej⁷¹.

Analiza orzecznictwa wykazała, że pojawia się świadomość negatywnego oddziaływania odorów. Pierwotna linia orzecznicza prezentowała stanowisko, że ponieważ brak jest przepisów dotyczących oznaczania uciążliwych zapachów, to nie można z tego powodu w żaden sposób ograniczać działalności przedsięwzięć, które emitują takie zapachy. Obecnie coraz częściej sądy administracyjne uznają, że uciążliwe zapachy mogą szkodliwie wpływać na zdrowie i życie ludzi, a tym samym negatywnie oddziałują na środowisko i powinny być brane pod uwagę przy wydawaniu decyzji administracyjnych.

Opóźnienie w wydaniu przepisów dotyczących uciążliwości zapachowych może doprowadzić do sytuacji, w której zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami powstaną przedsięwzięcia emitujące odory. Nowe przepisy mogą spowodować kolizję zasad ochrony środowiska z zasadami ochrony praw nabytych oraz *lex retro non agit*⁷².

Uciążliwości zapachowe są subiektywne. Dlatego do oceniania odorów można, a nawet należy zastosować subiektywne metody oceny. Taką metodą jest metoda olfaktometrii dynamicznej. Dzięki znormalizowanej procedurze, udziale

⁶⁷ B. Rakoczy, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: Z. Bukowski, E. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, 2013 [wyd. el. LEX], Komentarz do art. 2, teza 2.

⁶⁸ J. Zegarlicki, *Pewność prawa jako istotna wartość państwa prawnego*, *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna* 2017, t. 6, nr 2, s. 142–166.

⁶⁹ A. Miętek, *Zasada demokratycznego państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, *Dialogi Polityczne* 2009, nr 11, s. 75–85.

⁷⁰ J. Węglińska, *Zasada ochrony zaufania obywateli do państwa i do stanowionego przez nie prawa jako dyrektywa poprawnej legislacji*, *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne* 2020, nr 42, s. 169–188; Ż. Skrenty, *Zaufanie obywateli do organów władzy publicznej w świetle orzecznictwa sądowego i poglądów doktryny*, *Studia Lubuskie* 2013, t. 9, s. 97–112.

⁷¹ M. Sawczuk, *O zasadzie pogłębiania zaufania obywateli do władzy publicznej*, *Studia Prawnoustrojowe* 2012, nr 18, s. 155–172; M. Grzymiśława-Cybulska, *Istota i znaczenie obowiązku prowadzenia postępowania administracyjnego w sposób budzący zaufanie do organów władzy publicznej*, w: *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, red. M. Stahl, M. Kasiński, K. Właźlak, Warszawa 2015, s. 433–446.

⁷² J. Zalesny, *Zasady prawidłowej legislacji*, *Studia Politologiczne* 2009, nr 13, s. 11–47.

wykwalifikowanego personelu i zastosowaniu metod statystycznych do analizy końcowego wyniku staje się ona jednak statystycznie obiektywna i tym samym otrzymane wyniki mogą być porównywalne. Nie można więc twierdzić, że obecnie brak jest metod badania odorów. Tym samym jak najszybsze wprowadzenie przepisów dotyczących uciążliwości zapachowych powinno być sprawą priorytetową. Rzecz jasna technika olfaktometrii dynamicznej nie rozwiąże wszystkich spraw związanych z uciążliwością odorową, ale jej umocowanie prawne pozwoli na jednoznaczne określenie skali tej uciążliwości. Tym samym nastąpi obiektywizacja subiektywnego odczucia, jakim jest zapach. Dodatkowo pozwoli to na ocenę skuteczności środków stosowanych do eliminacji uciążliwości zapachowej.

Bibliografia

- Barczak R., Kulig A., *Klasyfikacja metod badawczych stosowanych w ocenie oddziaływania zapachowego oczyszczalni ścieków komunalnych*, w: *Interdyscyplinarne zagadnienia w inżynierii i ochronie środowiska*, red. T.M. Traczewska, Wrocław 2012.
- Bujny J., Maśliński M., *Zwalczanie uciążliwości zapachowych w świetle aktualnie obowiązujących przepisów prawnych*, *Finanse Komunalne* 2018, nr 1–2.
- Górski M., *Regulacje odorowe (część 1)*, *Przegląd Komunalny* 2016, nr 12.
- Górski M., *Regulacje odorowe (część 2)*, *Przegląd Komunalny* 2017, nr 1.
- Górski M., *Regulacje prawne w zakresie uciążliwości odorowych (część 3)*, *Przegląd Komunalny* 2017, nr 2.
- Górski M., w: M. Górski i in., *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Gruszecki K., *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Grzymisława-Cybulska M., *Istota i znaczenie obowiązku prowadzenia postępowania administracyjnego w sposób budzący zaufanie do organów władzy publicznej*, w: *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, red. M. Stahl, M. Kasiński, K. Wlazlak, Warszawa 2015.
- Hejbudzki M., *Publicznoprawne formy przeciwdziałania zjawisku tzw. uciążliwości odorowej wynikającej z działalności rolniczej opartej na produkcji trzody chlewnej w fermach wielkotowarowych*, *Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum* 2018, t. 17, nr 4.
- Jachnik E., *Prawne aspekty ochrony zapachowej jakości powietrza*, *Przegląd Prawa Rolnego* 2017, nr 1 (20).
- Karpiuk M., *Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 12 lutego 2018 r. (II OSK 2524/17)*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2019, t. 28, nr 1.
- Karpiuk M., *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z dnia 19 kwietnia 2017 r. (IV SA/Wa 312/17)*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2018, t. 27, nr 4.
- Kodeks Przeciwdziałania Uciążliwości Zapachowej*, <https://www.gov.pl/web/klimat/uciazliwosc-zapachowa> [dostęp: 20.07.2022 r.].

- Kośmider J., *Pomiary stężenia zapachowego metodą olfaktometrii dynamicznej zgodnie z PN-EN 13725:2007*, Wodociągi – Kanalizacja 2007, nr 10.
- Kośmider J., *Strategia zmniejszania uciążliwości odorowych*, Ochrona Powietrza i Problemy Odpadów 2005, t. 39, nr 1.
- Krajewska B., Kośmider J., *Standardy zapachowej jakości powietrza*, Ochrona Powietrza i Problemy Odpadów 2005, t. 39, nr 6.
- Krystek J., *Jak badać odory?*, Przegląd Komunalny 2017, nr 4.
- Krystek J., *Ocena oddziaływania na środowisko. Teoria i praktyka*, Warszawa 2020.
- Lisman S., Huszał A., *Analiza możliwości zastosowania zmodyfikowanego prototypu przystawki odorymetrycznej INiG – PIB na potrzeby wykonywania pomiarów metodą olfaktometrii dynamicznej*, Nafta-Gaz 2018, nr 11.
- Łyszkowski M., *Odory jako prawny problem gospodarki odpadami*, Kontrola Państwowa 2018, nr 63.
- Mierzejewska S., *Normy dotyczące analizy sensorycznej*, Inżynieria Przetwórstwa Spożywczego 2017, nr 3/4 (23).
- Miętek A., *Zasada demokratycznego państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Dialogi Polityczne 2009, nr 11.
- Rackiewicz I., Pluska E., Przybyła T., Rosicki M., Schönfelder T., Sobiecki I., Miller U., Sówka I., *Bezpieczne odległości od zabudowań dla przedsięwzięć, których funkcjonowanie wiąże się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej*, <https://www.gov.pl/web/klimat/uciazliwosc-zapachowa> [dostęp: 20.07.2022 r.].
- Radziszewski E., *Prawo ochrony środowiska. Przepisy i komentarz*, Warszawa 2003.
- Rakoczy B., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: Z. Bukowski, E. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, 2013 [wyd. el. LEX].
- Rząsa G., *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako prawny środek ochrony przed uciążliwościami odorowymi – wybrane zagadnienia*, Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego 2019, nr 1.
- Sawczuk M., *O zasadzie pogłębiania zaufania obywateli do władzy publicznej*, Studia Prawnoustrojowe 2012, nr 18.
- Skrenty Ż., *Zaufanie obywateli do organów władzy publicznej w świetle orzecznictwa sądowego i poglądów doktryny*, Studia Lubuskie 2013, t. 9.
- Smurzyńska A., Dach J., Dworecki Z., Czekala W., *Emisje gazowe podczas gospodarki gnojnicą*, Inżynieria i Ochrona Środowiska 2016, t. 19, nr 1.
- Sówka I., *Assessment of Air Quality in Terms of Odour According to the Selected European Guidelines: Grid and Plume Measurements*, Environment Protection Engineering 2010, t. 36, nr 2.
- Sówka I., *Ocena zasięgu oddziaływania zapachowego zakładu przemysłowego na przykładzie wybranej cukrowni*, Ochrona Środowiska 2011, t. 33, nr 1.
- Sówka I., *Określenie zapachowego oddziaływania wybranego zakładu przetwórstwa rolno-spożywczego przy zastosowaniu olfaktometrii dynamicznej oraz metod obliczeniowych*, Proceedings of ECOpole 2011, t. 5, nr 1.
- Sówka I., *Metody identyfikacji odorotwórczych gazów emitowanych z obiektów przemysłowych*, Wrocław 2011.
- Sówka I., Bokowa A., Pachurka Ł., Grzelka A., *Najważniejsze regulacje odorowe obowiązujące w Polsce i Kanadzie*, Przegląd Komunalny 2017, nr 4.
- Sówka I., Karski L., *W oczekiwaniu na ustawę odorową*, Przegląd Komunalny 2018, nr 3.

- Sówka I., Kita U., Skrętowicz M., Nych A., Zwoździak J., *Warunki i wymogi niezbędne do prawidłowego funkcjonowania Laboratorium Badań Olfaktometrycznych*, Rocznik Ochrona Środowiska 2013, t. 15.
- Szymański K., Janowska B., Piekarski J., *Metodologiczne aspekty badania substancji odorowych w otoczeniu oczyszczalni ścieków*, Rocznik Ochrona Środowiska 2015, t. 17.
- Węglińska J., *Zasada ochrony zaufania obywateli do państwa i do stanowionego przez nie prawa jako dyrektywa poprawnej legislacji*, Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne 2020, nr 42.
- Wierzbńska W., Świeńczyk B., *Regulacje prawne w Polsce i krajach UE w zakresie ochrony powietrza ze szczególnym uwzględnieniem aspektu uciążliwości odorowej*, Inżynieria Ekologiczna 2020, t. 21, nr 2.
- Zaleśny J., *Zasady prawidłowej legislacji*, Studia Politologiczne 2009, nr 13.
- Zegarlicki J., *Pewność prawa jako istotna wartość państwa prawnego*, Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna 2017, t. 6, nr 2.
- Zwoździak J., Dziewa M., Szałata Ł., Kwiecińska K., Cuske M., Piechocka A., Bartosik N., *Lista substancji i związków chemicznych, które są przyczyną uciążliwości zapachowej*, <https://www.gov.pl/web/klimat/uciazliwosc-zapachowa> [dostęp: 20.07.2022 r.].

Rozprawa zdalna – wyjątek od reguły czy nowy model postępowania przed sądami administracyjnymi?

Remote trial – an exception to the rule or a new model of proceedings before administrative courts?

Дистанционное судебное заседание – исключение из правил или новая модель для производства в административных судах?

Дистанційне слухання – виняток від правила чи нова модель провадження в адміністративних судах?

PRZEMYSŁAW KRZYKOWSKI

Dr hab., prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

e-mail: przemyslaw.krzykowski@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3092-1105>

Streszczenie: Artykuł stanowi analizę wybranych przepisów ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych. W opracowaniu uwzględniono zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje rozpoznawania spraw w sposób zdalny przez sądy administracyjne. W konkluzji opowiedziano się za potrzebą udoskonalenia obecnych rozwiązań prawnych oraz technicznych w kierunku szerszego dostępu stron do tej formy posiedzenia oraz umożliwienia sądowi jak najpełniejszego kontaktu ze stronami.

Słowa kluczowe: postępowanie przed sądami administracyjnymi, ustawa covidowa, prawo obywatela do sądu

Summary: The article examines selected provisions of the Act of 2 March 2020 on special solutions related to preventing, counteracting and combating COVID-19, other infectious diseases and emergencies caused by them. The study addresses both the positive and negative consequences of cases heard remotely by administrative courts. It concludes by advocating the need to improve the current legal and technical solutions to make this form of hearing more accessible to the parties and enable the court to have the fullest possible contact with the parties.

Key words: proceedings before administrative courts, Covid law, citizen's right to court proceedings

Резюме: Статья представляет собой анализ отдельных положений Закона от 2 марта 2020 года «Об особых решениях, связанных с предотвращением, профилактикой и борьбой с COVID-19, другими инфекционными заболеваниями и вызванными ими кризисными ситуациями». В исследовании рассматриваются как положительные, так и отрицательные последствия дистанционного рассмотрения дел административными судами. В заключении говорится о необходимости совершенствования существующих правовых и технических решений для расширения доступа сторон к этой форме судебного заседания и обеспечения максимально возможного контакта суда со сторонами.

Ключевые слова: производство в административных судах, Закон об особых решениях, связанных с COVID-19, право гражданина на суд

Резюме: У статті проаналізовано окремі положення закону від 2 березня 2020 року про спеціальні рішення щодо запобігання, протидії та боротьби з КОВІД-19, іншими інфекційними хворобами та спричиненими ними кризовими ситуаціями. Дослідження включає як позитивні, так і негативні наслідки дистанційного розгляду справ адміністративними судами. На завершення було обґрунтовано

необхідність удосконалення існуючих правових та технічних рішень у напрямку ширшого доступу сторін до такої форми слухання та надання можливості суду якомога повнішого контакту зі сторонами.

Ключові слова: провадження в адміністративних судах, ковідний закон, право громадянина на суд

Wstęp

Wprowadzony w Polsce w dniu 20 marca 2020 r. stan epidemii¹ i trwający od 13 maja 2022 r. stan zagrożenia epidemicznego² wymusza na ustawodawcy szereg istotnych zmian w funkcjonowaniu sądownictwa administracyjnego. Narzucającym się sposobem ograniczenia osobistych kontaktów w sądach jest wykorzystanie metod komunikacji elektronicznej. Odwlekana od lat cyfryzacja postępowania przed sądami administracyjnymi w wyniku pandemii COVID-19 nabiera realnych kształtów, czego dowodem jest ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych³. Nowe przepisy, choć umieszczone poza ustawą z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi⁴, dopuszczają możliwość przeprowadzania rozpraw i posiedzeń sądowych z wykorzystaniem urządzeń komunikacji na odległość. Jednocześnie ustawodawca przewidział nie tylko możliwość prowadzenia e-rozprawy w formie rozprawy zdalnej, lecz także znacząco ułatwił procedowanie wojewódzkich sądów administracyjnych oraz Naczelnego Sądu Administracyjnego poprzez rozszerzenie przypadków, w których dopuszcza się prowadzenie posiedzeń niejawnych.

Na wstępie należy wyjaśnić, że tytułowa rozprawa zdalna w ścisłym tego słowa znaczeniu ma miejsce wówczas, gdy wszyscy jej uczestnicy, w tym skład orzekający, nie przebywają fizycznie w tym samym miejscu i łączą się ze sobą za pomocą urządzeń elektronicznych pozwalających na wzajemny kontakt, czy to w postaci głosowej, czy też zarówno głosowej, jak i wizualnej. Trzeba wskazać, że w art. 15zsz⁴ ust. 2 ustawy covidowej jest mowa o tym, iż „osoby w niej [rozprawie – P.K.] uczestniczące nie muszą przebywać w budynku sądu”. Z treści przywołanego przepisu

¹ Zob. rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r. poz. 491.

² Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 marca 2022 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu zagrożenia, Dz. U. z 2022 r. poz. 679.

³ Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2095 (dalej: ustawa covidowa).

⁴ Tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 329.

wynika, że dopuszczalna jest również sytuacja, w której skład orzekający i część uczestników rozprawy jest obecna fizycznie w jednym miejscu (na sali) i łączy się z pozostałymi uczestnikami elektronicznie (rozprawa hybrydowa).

Rozprawę zdalną należy taktować jako postać jawnego posiedzenia sądowego, do którego znajdują zastosowanie przepisy Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi odnoszące się do tego rodzaju posiedzeń⁵. Nowe zasady rozpoznawania spraw przez sądy administracyjne w formie rozpraw zdalnych, z założenia ustawodawcy, mają obowiązywać przez dość długi czas. Zgodnie z treścią art. 15zsz⁴ ustawy covidowej regulacje te mają być stosowane „w okresie obowiązywania zarówno stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 oraz w ciągu roku od odwołania ostatniego z nich”. Obecnie nie sposób przewidzieć terminu końcowego obowiązywania tych przepisów. Pierwotny termin wskazany w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 25 marca 2022 r. obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce jest sukcesywnie przez ustawodawcę przedłużany⁶. Analizując szacunkowe dane opracowywane przez ekspertów z Zespołu Modelu Epidemiologicznego ICM z Uniwersytetu Warszawskiego, pracujących nad prognozami przebiegu pandemii COVID-19 w Polsce, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że problem rozprzestrzeniania się wirusa SARS-CoV-2 oraz różnych jego odmian będzie istniał na terytorium Polski oraz innych krajów europejskich w dłuższej perspektywie czasowej⁷.

Mając na względzie powyższe okoliczności, zasadniczym celem artykułu jest odpowiedź na postawione w tytule pytanie: czy obecny model prowadzenia rozpraw zdalnych określony w ustawie covidowej z dnia 2 marca 2020 r., stanowiący co do zasady wyjątek od przyjętych reguł postępowania zawartych w ustawie z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, może być w przyszłości, po ustaniu stanu zagrożenia epidemicznego, docelowym modelem rozpoznawania spraw przez sądy administracyjne. Obserwując obecne

⁵ W. Piątek, *Rozprawa w formie zdalnej przed sądem administracyjnym – nieunikniona przyszłość czy rozwiązanie tymczasowe na czas pandemii?*, *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego* 2022, nr 2, s. 17–33.

⁶ Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu zagrożenia epidemicznego, Dz. U. z 2022 r. poz. 1817; rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu zagrożenia epidemicznego, Dz. U. z 2022 r. poz. 2221; rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu zagrożenia epidemicznego, Dz. U. z 2022 r. poz. 2736.

⁷ Uniwersytet Warszawski, *Model Epidemiologiczny ICM*, <https://covid-19.icm.edu.pl/opis-modelu> [dostęp: 1.09.2022 r.].

działania ustawodawcy zmierzające do pełnej cyfryzacji sądownictwa powszechnego, można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że model rozprawy zdalnej będzie nieuniknioną przyszłością rozpoznawania spraw w sądownictwie administracyjnym, a nie tylko rozwiązaniem tymczasowym wprowadzonym na czas pandemii COVID-19⁸.

1. Podstawy prawne przeprowadzania rozpraw zdalnych w sądach administracyjnych

Możliwość rozpoznawania spraw w formie rozprawy zdalnej pojawiła się w momencie wejścia w życie ustawy covidowej z dnia 2 marca 2020 r. Przed pandemią nie istniała podstawa prawna do prowadzenia rozpraw zdalnych, a w praktyce odbywały się one wyłącznie w budynkach sądowych. Ustawa covidowa, mimo stosunkowo krótkiego obowiązywania, podlegała licznym zmianom. Początkowo, do 16 maja 2020 r. w sądach administracyjnych nie było możliwości przeprowadzenia rozpraw i posiedzeń jawnych w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii, z wyjątkiem spraw określonych przez ustawodawcę jako tzw. pilnych, w odniesieniu do których ustawa określała termin ich rozpatrzenia przez sąd⁹. W kolejnej nowelizacji ustawy covidowej wprowadzono art. 15zsz⁴. W ust. 2 tegoż przewidziano warunki organizacji rozprawy zdalnej, w ramach której powinien zostać zapewniony jednoczesny przekaz obrazu i dźwięku, a osoby w niej uczestniczące nie zostały zobowiązane do przebywania w budynku sądu. W przepisie tym pośrednio umożliwiono także odbycie rozprawy w formie tradycyjnej, gdyby jej przeprowadzenie bez użycia urządzeń elektronicznych nie wywołało nadmiernego

⁸ Też te potwierdza sam ustawodawca, który w uzasadnieniu projektu ustawy z dnia 15 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu uproszczenia procedur administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców, nawiązując do przepisów ustawy covidowej z dnia 2 marca 2020 r., wprost wskazuje, że: „Rozwiązanie pozwalające na przeprowadzanie rozpraw zdalnych nie powinno mieć charakteru tymczasowego, ale powinno zostać utrzymane również po ustaniu pandemii. Powyższe rozwiązanie jest korzystne zarówno z punktu widzenia ekonomiki postępowania, gdyż strony będą mogły uniknąć długotrwałych dojazdów z różnych stron Polski, jak również uzasadnione ekonomicznie (koszty dojazdu, noclegu itp.)”. Zob. uzasadnienie projektu ustawy Rady Ministrów z dnia 15 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu uproszczenia procedur administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców, druk nr 2479, Sejm IX kadencji, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2479> [dostęp: 20.09.2022 r.].

⁹ Dz. U. z 2020 r. poz. 568. Art. 15zsz⁴ wszedł w życie z dniem ogłoszenia i został uchylony przez art. 46 pkt 20 ustawy z dnia 14 maja 2020 r., Dz. U. z 2020 r. poz. 875, zmieniającej niniejszą ustawę z dniem 16 maja 2020 r. (zob. art. 68 ust. 6 i 7 ustawy zmieniającej).

zagrożenia dla zdrowia osób w niej uczestniczących. Odstępstwo od zdalnej formy rozpoznania sprawy zawarto w ust. 3 tego przepisu, w którym ustawodawca upoważnił przewodniczącego do zarządzenia przeprowadzenia posiedzenia niejawnego w każdym wypadku, jeżeli uznałby rozpoznanie sprawy za konieczne, przy jednoczesnym zagrożeniu zdrowia osób uczestniczących w rozprawie, gdyby jej przeprowadzenie w formie zdalnej nie było możliwe¹⁰.

Ostatnia istotna zmiana w zakresie organizacji rozpraw zdalnych została wprowadzona 3 lipca 2021 r.¹¹ Od tego dnia stan prawny nie uległ zmianie. W myśl art. 15zsz⁴ ust. 2 ustawy covidowej w okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 oraz w ciągu roku od odwołania ostatniego z nich, wojewódzkie sądy administracyjne przeprowadzają rozprawę przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie jej na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, z tym że osoby w niej uczestniczące nie muszą przebywać w budynku sądu¹². W stosunku do poprzedniego stanu prawnego ustawodawca wyeliminował z art. 15zsz⁴ ust. 2 zastrzeżenie (możliwość) przeprowadzenia rozprawy bez użycia powyższych urządzeń (czyli rozprawy w trybie zwykłym), jeżeli nie wywoła to „nadmiernego zagrożenia dla zdrowia osób w niej uczestniczących”. Jednocześnie utrzymana została możliwość skierowania sprawy na posiedzenie niejawne, ale pod ściśle określonymi warunkami. Zgodnie bowiem z art. 15zsz⁴ ust. 3 ustawy covidowej: „Przewodniczący może zarządzić przeprowadzenie posiedzenia niejawnego, jeżeli uzna rozpoznanie sprawy za konieczne, a nie można przeprowadzić jej na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. Na posiedzeniu niejawnym w tych sprawach sąd orzeka w składzie trzech sędziów”.

W aktualnym stanie prawnym, z literalnej wykładni art. 15zsz⁴ ust. 3 ustawy covidowej, jak również z treści uzasadnienia do projektu ustawy nowelizującej z dnia 28 maja 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, można wyciągnąć jednoznaczny wniosek, że rozpoznanie skargi na posiedzeniu niejawnym może mieć miejsce dopiero wtedy, gdy przeprowadzenie rozprawy zdalnej nie jest możliwe¹³. W uzasadnieniu do przywołanej ustawy

¹⁰ Przywołany przepis został dodany do ustawy covidowej na mocy art. 46 pkt 21 ustawy z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenieniem się wirusa SARS-CoV-2, Dz. U. z 2020 r. poz. 875 z późn. zm. i wszedł w życie z dniem 16 maja 2020 r.

¹¹ Art. 15zsz⁴ zmieniony przez art. 4 pkt 3 ustawy z dnia 28 maja 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2021 r. poz. 1090, z dniem 3 lipca 2021 r., tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2095.

¹² Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2095.

¹³ Dz. U. z 2021 r. poz. 1090. Zob. uzasadnienie projektu ustawy Rady Ministrów z dnia 28 maja 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw druk nr 899, Sejm

nowelizacyjnej zwrócono uwagę, że: „Zmiany te związane są z postępującą epidemią w kraju i na świecie. W świetle zaistniałych okoliczności, które grożą paraliżem wymiaru sprawiedliwości, należy przyjąć jako zasadę odbywanie rozpraw i posiedzeń jawnych w formie odmiejscowionej. Jeżeli nie ma takiej możliwości, względna na bezpieczeństwo uczestników postępowania oraz pracowników wymiaru sprawiedliwości nakazuje odejście od ściśle postrzeganej zasady jawności zewnętrznej i skierowanie sprawy na posiedzenie niejawne”.

Charakteryzując podstawy prawne rozpoznawania spraw przez sądy administracyjne w formie rozprawy zdalnej, należy pamiętać, że sądy administracyjne są sądami wspólnotowymi, dlatego konieczne jest zwrócenie uwagi na standardy organizacji rozpraw zdalnych w szeroko rozumianym prawodawstwie unijnym¹⁴. Przywołując klasyfikację dokonaną przez W. Piątka, warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wskazania Komitetu Ministrów Rady Europy¹⁵, osobne wskazania Europejskiej Komisji do Spraw Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości¹⁶, a także praktyczne wskazania dla organizacji posiedzeń zdalnych w centralnej i wschodniej Europie¹⁷. Z każdego z tych dokumentów wynika dopuszczalność odbywania rozpraw w formie zdalnej pod warunkiem zapewnienia rzeczywistego dostępu do sądu wszystkim stronom postępowania. Podobnie w każdym z dokumentów

IX kadencji, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1090> [dostęp: 20.09.2022 r.]. Z treści art. 15zsz⁴ ust. 2 ustawy covidowej wynika również to, że jedyną formą przeprowadzenia rozprawy w okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 oraz w ciągu roku od odwołania ostatniego z nich jest przeprowadzenie jej w postaci zdalnej. Zob. szerzej: A. Dauter-Kozłowska, B. Dauter, *Rozpoznanie przez WSA skargi na rozprawie w stanie epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19*, 2022 [wyd. el. LEX].

¹⁴ Zob. A. Wróbel, *Sądy administracyjne jako sądy Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego 2010, nr 5–6, s. 474–496; P. Krzykowski, *Podział środków unijnych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych w orzecznictwie sądów administracyjnych w latach 2008–2011*, Olsztyn 2012.

¹⁵ European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. Document adopted by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (16 and 17 June 2021), <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4> [dostęp: 20.09.2022 r.].

¹⁶ Zostały one opublikowane w dniu 16 czerwca 2021 r. jako memorandum wyjaśniające dla zapewnienia zgodności rozstrzygania sporów w formie zdalnej z art. 6 i 13 Konwencji. Zob. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings (16 June 2021), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a2cf96 [dostęp: 20.09.2022 r.].

¹⁷ Przygotowane w sierpniu 2021 r. przez Instytut CEELI (Central and Eastern European Law Initiative), będący niezależną pozarządową organizacją z siedzibą w Pradze, zajmującą się ochroną rządów prawa. W opracowaniu wskazań wzięli udział sędziowie z państw Europy Środkowo-Wschodniej. Zob. <https://ceeliinstitute.org/practical-guidelines-for-remote-judging/>; CEELI Institute, Practical Guidelines for Remote Judging in Central and Eastern Europe, 2021, http://ceeliinstitute.org/wp-content/uploads/2021/08/Remote_Judging_2021Book_Final.pdf [dostęp: 20.09.2022 r.].

podkreślono konieczność ustanowienia w prawie krajowym wyraźnej regulacji procesowej umożliwiającej organizację zdalnych rozpraw. W przywołanych dokumentach posiedzenie zdalne zostało uznane za akceptowalny zamiennik tradycyjnej formy rozprawy, z jednoczesnym poczynieniem zastrzeżeń dotyczących jego organizacji, w tym zapewnienia stronom czynnego w nim udziału, a sądowi warunków do wydania wyroku na podstawie rzetelnie przeprowadzonego postępowania dowodowego¹⁸. Potwierdzeniem powyższej tezy może być wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 2 grudnia 2021 r. w sprawie Jallow przeciwko Norwegii (skarga nr 36516/19). W orzeczeniu tym Trybunał, odnosząc się do kwestii formalnych, zauważył, że przeprowadzenie rozprawy przy zapewnieniu obecności skarżącego w drodze połączenia internetowego przez komunikator internetowy nie stanowi naruszenia prawa do rzetelnego procesu i art. 6 ust. 1 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁹.

2. Zalety rozpraw zdalnych w sądach administracyjnych

Dotychczasowa obserwacja praktyki orzeczniczej sądów administracyjnych oraz wnikliwa analiza danych statystycznych opublikowanych przez Naczelny Sąd Administracyjny oraz sądy pierwszej instancji umożliwia dokonanie oceny funkcjonowania art. 15zsz⁴ ustawy covidowej. Z punktu widzenia stron postępowania warto przede wszystkim zwrócić uwagę na znaczną oszczędność czasu. Profesjonali pełnomocnicy reprezentujący skarżące firmy czy osoby fizyczne mogą za pośrednictwem Internetu aktywnie uczestniczyć w rozprawie sądowej z siedziby kancelarii. Nierzadko w ciągu jednego dnia mogą brać udział w posiedzeniach sądowych w różnych sądach, co fizycznie byłoby bardzo utrudnione, czy wręcz niemożliwe. Z oszczędnością czasu wiąże się także oszczędność finansowa łącząca się z kosztami dojazdu na rozprawę do sądu administracyjnego. Wskazane okoliczności mogą przełożyć się na obniżenie kosztów profesjonalnej obsługi prawnej strony, a tym samym zwiększenie dostępności adwokatów, radców prawnych czy doradców podatkowych dla zwykłych obywateli. Również dla stron postępowania niereprezentowanych przez pełnomocników profesjonalnych organizacja rozprawy w formie rozprawy zdalnej niesie ze sobą istotne korzyści. Uczestnicząc aktywnie w rozpra-

¹⁸ W. Piątek, *Rozprawa w formie zdalnej przed sądem administracyjnym...*, s. 17–33.

¹⁹ Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; zob. szerzej: K. Warceka, *Strasburg, Rozprawa on-line nie narusza prawa do rzetelnego procesu*, Prawo.pl z 29.12.2021, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rozprawa-on-line-wg-etpc-nie-narusza-prawa-do-rzetelnego-procesu,512564.html> [dostęp: 20.09.2022 r.].

wie, dana osoba może fizycznie być przed monitorem komputera w domu, w pracy, czy też w innym dogodnym dla siebie miejscu. Szczególne zalety rozpraw zdalnych widoczne są w przypadku stron postępowania przebywających za granicą. Obecnie możliwości uczestniczenia w posiedzeniu sądu administracyjnego nie ogranicza znaczna odległość od siedziby sądu bądź różnica w strefie czasowej²⁰.

Z punktu widzenia sprawności orzekania sądów administracyjnych, funkcjonujący od 16 maja 2020 r. model rozpoznawania spraw również posiada wiele zalet. Z oficjalnych danych statystycznych wynika, że rozprawy zdalne oraz możliwość rozpoznawania spraw na posiedzeniach niejawnych mogą być szansą na szybsze rozpatrzenie sporu. W 2021 r. wojewódzkie sądy administracyjne stosując unormowania zawarte w art. 15zsz⁴ ustawy covidowej, załatwiły w terminie do 3 miesięcy średnio 40,67% skarg na akty i inne czynności oraz bezczynność organów i przewlekłe prowadzenie postępowania. W terminie do 4 miesięcy załatwiono 57,33% spraw, a w terminie do 6 miesięcy 79,88% wskazanych skarg. Liczby te świadczą o dużej sprawności postępowań przed wojewódzkimi sądami administracyjnymi²¹. Pomimo ograniczeń wynikających z rozprzestrzeniania się wirusa SARS-CoV-2, w przypadku wojewódzkich sądów administracyjnych tempo rozpoznania spraw utrzymało się na podobnym poziomie co w okresie przed epidemią COVID-19, a można także wskazać sądy, w których sprawność rozpoznawania spraw wzrosła. Możliwość połączenia się z sądem administracyjnym z dowolnego miejsca sprawia, że postępowania trwają szybciej. Mniej jest bowiem „pustych terminów” i konieczności odraczania posiedzeń na podstawie art. 109 Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi z powodu czyjejś nieobecności.

Organizacji rozpraw zdalnych przez sądy administracyjne sprzyja fakt, że sądy – co do zasady – nie prowadzą postępowania dowodowego, tj. nie przeprowadzają m.in. dowodu z zeznań świadków, dowodu z oględzin, dowodu z opinii biegłego, dowodu z przesłuchania strony, w związku z tym nie istnieje ryzyko naruszenia zasady bezpośredniości ani też nie istnieją trudności przy ocenie wiarygodności

²⁰ Oprócz wyżej wymienionych korzyści warto również zwrócić uwagę na aspekt psychologiczny kontaktu obywatela z sądem administracyjnym. Sąd jest uosobieniem majestatu Rzeczypospolitej, a wizyta w tym miejscu u wielu osób wiąże się z odczuwaniem silnego stresu. Niezakłócone połączenie online może zaoszczędzić sporo czasu, kosztów, ale przede wszystkim nerwów związanych z osobistym udziałem w rozprawie w budynku sądu. Możliwość uczestniczenia w posiedzeniu sądu z domu, miejsca pracy, czy pomieszczenia bezpiecznego dla podsądnego może być dla strony postępowania dodatkową korzyścią czerpaną z tej formy kontraktu z sądem.

²¹ Zob. Naczelny Sąd Administracyjny, *Informacja o działalności sądów administracyjnych w 2021 r.*, Warszawa 2022, s. 13–14.

dowodów²². Rozprawy przed sądami administracyjnymi polegają na wymianie argumentów prawnych na temat legalności form działania administracji publicznej. Ten cel może być w pełni osiągnięty również w warunkach rozpraw zdalnych.

Charakteryzując zalety rozpraw zdalnych, nie sposób przy tym nie zauważyć realnych oszczędności finansowych w kosztach obsługi budynków sądowych. Organizacja rozprawy zdalnej nie wymaga przeznaczania na sale posiedzeń dużych pomieszczeń. Jest to szczególnie istotne w czasach obecnego kryzysu energetycznego i znacznych podwyżek związanych z ogrzewaniem pomieszczeń.

3. Krytyka uregulowań prawnych zawartych w art. 15zsz⁴ ustawy covidowej

Nowy obligatoryjny model rozpoznawania spraw przez sądy administracyjne w formie rozprawy zdalnej od momentu wejścia w życie przepisów ustawy covidowej wzbudza także szereg kontrowersji. Wydaje się, że kluczową kwestią sporną jest to, czy unormowania zawarte w art. 15zsz⁴ ustawy covidowej są obecnie proporcjonalne do istniejącego zagrożenia wynikającego z pandemii COVID-19. Jak wynika z oficjalnych danych Ministerstwa Zdrowia, opublikowanych na dzień 6 września 2022 r., w pełni zaszczepieni stanowią 51,43% całego społeczeństwa²³. Niewątpliwie sytuacja epidemiczna w Polsce jest znacznie lepsza niż 2 lata temu. Dowodem tego jest fakt, że już od 12 lutego 2021 r. otwarte są kina, teatry, filharmonie oraz większość miejsc użyteczności publicznej. Pojawia się w tym miejscu pytanie, czy w aktualnym stanie zagrożenia epidemicznego dalsze obowiązywanie art. 15zsz⁴ ustawy covidowej jest uzasadnione?

Należy zauważyć, że latem 2021 r., po trzeciej fali pandemii i zniesieniu większości obostrzeń sądy administracyjne pierwszej instancji, w tym Naczelny Sąd Administracyjny, były gotowe na powrót do orzekania stacjonarnego, oczywiście w reżimach sanitarnych. Tak się jednak nie stało. Plany te przekreślił jeden ruch ustawodawcy, który przy okazji kolejnej nowelizacji ustawy covidowej²⁴, z dniem 3 lipca 2021 r. wprowadził nowe brzmienie art. 15zsz⁴ ust. 2 i 3, nakładając na sądy administracyjne

²² W myśl art. 106 Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi: „Sąd może z urzędu lub na wniosek stron przeprowadzić dowody uzupełniające z dokumentów, jeżeli jest to niezbędne do wyjaśnienia istotnych wątpliwości i nie spowoduje nadmiernego przedłużenia postępowania w sprawie”.

²³ <https://www.gov.pl/web/koronawirus/wykaz-zarazen-koronawirusem-sars-cov-2> [dostęp: 20.09.2022 r.].

²⁴ Art. 15zsz⁴ zmieniony przez art. 4 pkt 3 ustawy z dnia 28 maja 2021 r., Dz. U. z 2021 r. poz. 1090, zmieniającej ustawę z dniem 3 lipca 2021 r.

obowiązek rozpoznawania spraw na rozprawie zdalnej lub posiedzeniach niejawnych. Mając na względzie szeroki dostęp obywateli do różnych instytucji publicznych, rodzi się pytanie, czy obowiązujące unormowania ustawy covidowej nie stanowią naruszenia zasady jawnego rozpatrzenia sprawy zagwarantowanej w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP?²⁵ Przepis ten ustanawia jedną z istotniejszych aksjologicznie zasad (zwłaszcza w odniesieniu do procedury sądowo-administracyjnej), jaką jest zasada jawności, która – biorąc pod uwagę zakres działania sądu administracyjnego oraz sposób rozstrzygania spraw administracyjnych przez organy administracji publicznej – ma w tym segmencie sądownictwa znaczenie szczególne. Nawet w przypadku, w którym sąd administracyjny utrzymuje niekorzystne dla jednostki rozstrzygnięcie, obie strony postępowania mają szansę przedstawić swoje racje, wdać się w polemikę co do prawa, a bezstronny podmiot jest w stanie ten spór rozstrzygnąć²⁶.

Wskazane wątpliwości pogłębia fakt, że ustawodawca w lakonicznych unormowaniach zawartych w art. 15zsz⁴ ustawy covidowej w żaden sposób nie precyzuje, jak powinna wyglądać rozprawa zdalna – co w świetle standardów konstytucyjnych określonych w art. 45 ust. 1 ustawy zasadniczej jest szczególnie ważne. Brak jest regulacji, które wskazywałyby m.in., jakie minimalne wymogi techniczne w zakresie transmisji obrazu i dźwięku powinien spełniać sprzęt komputerowy, aby przeprowadzenie e-rozprawy było możliwe. W takich realiach często to trudności techniczne, a nie przeszkody prawne uniemożliwiają rozpoznanie sprawy na rozprawie zdalnej. Codzienna praktyka orzecznicza pokazuje, że problemy techniczne z głosem i obrazem to pewnego rodzaju norma w organizacji rozpraw zdalnych²⁷.

Problem z uczestnictwem w rozprawie zdalnej jest szczególnie widoczny w przypadku osób wykluczonych cyfrowo. Nie każdy obywatel składający skargi do sądu administracyjnego jest posiadaczem urządzeń elektronicznych z dostępem do Internetu, zaś w gronie osób, które mają takie sprzęty w swoim zasięgu, mogą pojawić

²⁵ W myśl przywołanego przepisu: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”.

²⁶ Zob. R. Stankiewicz, J. Piecha, *Stanowisko Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych w sprawie zgodności z Konstytucją RP przepisów projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 899) w zakresie dotyczącym zmian w ustawie z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19*, Krajowa Rada Radców Prawnych, Warszawa 2021, s. 6.

²⁷ Zob. szerzej: A. Partyk, *Zdalne rozprawy – komplikacje to ich drugie imię*, Prawo.pl z 11.12.2021, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rozprawy-online-problemy-techniczne,512278.html> [dostęp: 20.09.2022 r.]; P. Rojek-Socha, *Rozprawy online codziennością sądów, ale podstawą nadal prawna prowizorka*, Prawo.pl z 16.08.2021 r., <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/e-rozprawy-w-sadach-brakuje-systemu-i-przepisow,510031.html> [dostęp: 20.09.2022 r.]. W trudnej sytuacji są również osoby niedosłyszące, noszące aparaty słuchowe. Pojawiające się w takich przypadkach problemy techniczne mogą skutkować pewnym zniekształceniem przebiegu rozprawy zdalnej, a także wywoływać dyskomfort u uczestników procesu.

się problemy z obsługą aplikacji do nawiązania łączności z sądem. Dla wielu obywateli ograniczenia, najczęściej natury technicznej, nie pozwalają w pełnym zakresie wykorzystywać cyfrowych technologii, co jest niezbędne w komunikacji z sądem. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego i jego raportu zatytułowanego *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2021 r.* wynika, że zaledwie 50% osób w wieku 16–74 lata korzysta z usług administracji publicznej przez Internet. Okazuje się, że miliony obywateli w Polsce nie korzystają z cyfrowych technologii i tym samym są wykluczeni cyfrowo, a nawet społecznie²⁸.

Dodatkowo warto wskazać, że w odróżnieniu od sądownictwa powszechnego, w sądach administracyjnych ustawodawca nie przewidział jakiegokolwiek alternatywy dla rozprawy zdalnej. W przypadku braku możliwości przeprowadzenia rozprawy zdalnej pozostaje rozpoznanie sprawy na posiedzeniu niejawnym zgodnie z art. 15zsz⁴ ust. 3 ustawy covidowej²⁹. Przy tym w ustawie brak jest jakichkolwiek kryteriów, które określałyby, kiedy ma miejsce sytuacja, w której nie można przeprowadzić rozprawy zdalnej z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. W przypadku sądów powszechnych ustawodawca przewidział w art. 15zsz¹ ust. 2 ustawy covidowej, aby to sąd zapewnił stronie udział w posiedzeniu zdalnym w budynku sądu, jeśli strona lub osoba wezwana wykaże, że nie posiada urządzeń technicznych umożliwiających udział w posiedzeniu zdalnym poza budynkiem sądu³⁰. Takiej możliwości w przypadku postępowania przed sądami administracyjnymi ustawodawca nie przewidział.

Zakończenie

Obecny model rozpoznawania spraw przed sądami administracyjnymi w formie rozprawy zdalnej wprowadzony do polskiego systemu prawnego przez ustawę covidową

²⁸ Por. szerzej: P. Krzykowski, *Informatyzacja postępowania przed sądami administracyjnymi – refleksje na temat nowelizacji z 12 kwietnia 2019 r.* (Dz. U. 2019, poz. 934), *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 46, s. 165–166.

²⁹ Art. 15zsz⁴ ust. 3 ustawy covidowej: „Przewodniczący może zarządzić przeprowadzenie posiedzenia niejawnego, jeżeli uzna rozpoznanie sprawy za konieczne, a nie można przeprowadzić jej na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. Na posiedzeniu niejawnym w tych sprawach sąd orzeka w składzie trzech sędziów”.

³⁰ Art. 15zsz¹ ust. 2 ustawy covidowej: „Na wniosek strony lub osoby wezwanej zgłoszony na co najmniej 5 dni przed wyznaczonym terminem posiedzenia zdalnego sąd zapewni jej możliwość udziału w posiedzeniu zdalnym w budynku sądu, jeśli strona lub osoba wezwana wskaże we wniosku, że nie posiada urządzeń technicznych umożliwiających udział w posiedzeniu zdalnym poza budynkiem sądu”.

z dnia 2 marca 2020 r. może spotkać się ze skrajnymi ocenami. Z punktu widzenia sprawności postępowania sądowego oraz praktycznych korzyści dla obywatela związanych z dostępem do nowoczesnych technologii informatycznych taki tryb postępowania jest dobrą alternatywą dla tradycyjnej rozprawy sądowej. Z drugiej strony dotychczasowa, przeszło 2-letnia praktyka funkcjonowania art. 15zsz⁴ ustawy covidowej w sądach administracyjnych, zwłaszcza względem osób wykluczonych cyfrowo, obnaża szereg istotnych niedoskonałości obowiązujących regulacji prawnych.

Rzecz jasna, należy zdawać sobie sprawę, że nie istnieje idealny model postępowania przed sądami administracyjnymi. Tendencje dekodyfikacyjne są trwale wpisane w proces rozwoju regulacji procesowej prawa administracyjnego. Już w samej ustawie covidowej ustawodawca wprowadza różnice w zakresie organizacji rozpraw zdalnych przed sądami administracyjnymi i sądami powszechnymi³¹. Jest wielce prawdopodobne, że także po zakończeniu stanu zagrożenia epidemicznego ta forma rozprawy w sądach administracyjnych będzie nadal rozpowszechniona. Cyfryzacja jest koniecznością i przyszłością, na obecnym etapie informatyzacji instytucji publicznych nie ma już odwrotu od tego kierunku rozwoju sądownictwa³². Podzielić należy stanowisko P. Pietrasza, że jawność postępowania sądowego przemawia za zastosowaniem w postępowaniu nowoczesnych technologii informatyczno-komunikacyjnych³³. Wydaje się, że mając na względzie specyfikę sądownictwa administracyjnego i stosunkowo rzadkie przypadki stosowania przez sądy uprawnień wynikających z art. 106 § 3 Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi³⁴, zaproponowany przez ustawodawcę w ustawie covidowej model rozpoznawania spraw na rozprawie zdalnej może być modelem optymalnym, zwłaszcza że związek instrumentalny norm prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi z normami prawa materialnego ma zupełnie inny charakter niż w przypadku cywilnej lub karnej procedury sądowej³⁵.

³¹ Por. art. 15zsz¹ ustawy covidowej.

³² Zob. M. Biała, *Rozprawy zdalne w postępowaniu cywilnym*, 2021 [wyd. el. LEX]; M. Kopacz, *Wykorzystanie systemów teleinformatycznych oraz środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu o ustalenie prawa do świadczenia wychowawczego*, w: *Przemiany cywilizacyjne a funkcjonowanie administracji publicznej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bronisławowi Jastrzębskiemu w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Strzelecki, M. Giżyńska, Płock 2017, s. 255–265.

³³ P. Pietrasz, *Informatyzacja polskiego postępowania przed sądami administracyjnymi a jego zasady ogólne*, 2020 [wyd. el. LEX].

³⁴ Art. 106 § 3 Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi: „Sąd może z urzędu lub na wniosek stron przeprowadzić dowody uzupełniające z dokumentów, jeżeli jest to niezbędne do wyjaśnienia istotnych wątpliwości i nie spowoduje nadmiernego przedłużenia postępowania w sprawie”.

³⁵ Zob. M. Kamiński, *Wzorce kodyfikowalności procedury sądowniczoadministracyjnej oraz problemy ich konkretyzacji na tle rozwiązań w wybranych zagranicznych porządkach prawnych i w prawie polskim*, *Forum Prawnicze* 2021, nr 4, s. 67–89.

Przeprowadzone badania dowodzą jednak, że obecne unormowania zawarte w art. 15zsz⁴ ustawy covidowej są niewystarczające. Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, sporządzony na podstawie danych pozyskiwanych pod koniec 2020 r. i na początku 2021 r., wskazuje, że odkładana latami cyfryzacja polskiego wymiaru sprawiedliwości w obliczu pandemii COVID-19 skutkuje tym, iż ustawodawca w sposób chaotyczny i niejednolity uregulował zasady organizacji rozpraw zdalnych³⁶. Obecne przepisy mogą być jednak punktem wyjścia dla przyszłych prac legislacyjnych odnośnie do cyfryzacji postępowania przed sądami administracyjnymi. Konstruując nowy model posiedzenia odmiejscowionego, należy zwrócić uwagę, że w Rezolucji Parlamentu Europejskiego dnia 13 listopada 2020 r. w sprawie wpływu środków stosowanych w odpowiedzi na pandemię COVID-19 na demokrację, praworządność i prawa podstawowe (2020/2790(RSP))³⁷, wprost przypomina się, że nawet w stanie zagrożenia publicznego nadrzędne muszą pozostać podstawowe zasady praworządności, demokracji i poszanowania praw podstawowych oraz że wszystkie środki nadzwyczajne, odstępstwa i ograniczenia podlegają trzem ogólnym warunkom: niezbędności, proporcjonalności w wąskim znaczeniu i tymczasowości – warunkom, które są regularnie stosowane i interpretowane w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC), Trybunału Sprawiedliwości UE (TSUE) oraz różnych sądów konstytucyjnych (i innych) państw członkowskich³⁸.

W przyszłych regulacjach prawnych konieczne jest więc ustalenie jasnych i czytelnych reguł przeprowadzenia rozpraw zdalnych, ujednoczenie stosowanego w tym zakresie oprogramowania i ustalenie przejrzystych zasad powiadamiania stron i pełnomocników o tych posiedzeniach. Dotychczasowa praktyka wskazuje, że wiele rozpraw zdalnych przebiega bez większych trudności, zdarzają się jednak przypadki, i nie są to rzadkie sytuacje, kiedy problemy techniczne uniemożliwiają rozpoczęcie bądź kontynuowanie rozprawy zdalnej. Trudności w zorganizowaniu posiedzeń online, czy to po stronie sądu, czy stron, sprawiają, że rozwiązania, które w powszechnej skali pozwalają wzmocnić prawo do sądu, w wybranych przypadkach przeciwnie – skutkują ograniczeniem go.

Ustawodawca winien ponadto jasno określić przesłanki przeprowadzenia rozprawy zdalnej oraz posiedzenia niejawnego. Wskazać należy, że ustawodawca w art. 15zsz⁴ ust. 3 ustawy covidowej nie precyzuje, co należy rozumieć przez brak

³⁶ <https://www.hfhr.pl/publikacje> [dostęp: 20.09.2022 r.].

³⁷ Dz. Urz. UE C 415 z 13.10.2021, s. 36.

³⁸ Zob. szerzej: Komisja Wenecka, *Sprawozdanie okresowe z dnia 8 października 2020 r. (CDL-AD(2020)018)*, pkt 19 i 21, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0139_PL.html [dostęp: 20.09.2022 r.].

możliwości przeprowadzenia posiedzenia odmiejscowionego. Jak pokazuje dotychczasowa praktyka stosowania prawa przez sądy administracyjne, może to oznaczać, że za sytuację taką zostanie uznany brak odpowiedniego sprzętu informatycznego lub umiejętności jego obsługi. Prowadzi to w istocie do zróżnicowania sytuacji obywateli w zależności od dostępu do określonych środków technicznych i umiejętności korzystania z nich, bez odpowiedniego wsparcia ze strony państwa. Wydaje się, że obecny stan zagrożenia epidemicznego nie stanowi wystarczającej podstawy do dalszego utrzymywania ograniczeń w prawie jednostki do udziału w rozprawie zdalnej, jak ma to miejsce w art. 15zsz⁴ ust. 3 ustawy covidowej. Należy zwrócić uwagę, że w świetle art. 233 ust. 1 i ust. 3 Konstytucji RP ograniczenia prawa do sądu nie są dopuszczalne nawet w związku z wprowadzeniem stanów nadzwyczajnych, zatem w sytuacji szczególnego zagrożenia państwa, jego bezpieczeństwa, porządku publicznego, a także bezpieczeństwa życia i zdrowia obywateli. Trzeba zgodzić się z oceną R. Stankiewicza i J. Piechy, że skoro ograniczenie prawa do sądu nie jest dopuszczalne w stanie nadzwyczajnym, to tym bardziej nie może mieć miejsca w stanie zagrożenia epidemicznego³⁹.

Konieczne jest zatem stworzenie przez ustawodawcę prawnych ram udziału w rozprawie zdalnej dla tych osób, które nieobecność tłumaczą brakiem sprzętu albo umiejętności technicznych. Wydaje się, że zapewnienie obywatelowi odpowiednich warunków technicznych udziału w rozprawie zdalnej jest określoną czynnością z zakresu ochrony prawnej, a więc może być powierzone organom, które nie sprawują wymiaru sprawiedliwości⁴⁰. W sądach powszechnych, w przypadku osób wykluczonych cyfrowo, ustawodawca wprowadził stosowną regulację prawną w art. 15zsz¹ ust. 2 ustawy covidowej, która skutecznie rozwiązuje ten problem. Należy zatem postulować, aby analogiczne unormowania znalazły się w przyszłych nowelizacjach ustawy Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Można bowiem zadać pytanie, dlaczego obywatel, który ma sprawę przed sądem powszechnym i administracyjnym, w razie braku możliwości technicznych tylko w pierwszym przypadku będzie mógł brać udział w rozprawie sądowej w budynku sądu?

Reasumując, zdaniem autora rozprawa zdalna po ustaniu stanu zagrożenia epidemicznego może być docelowym modelem postępowania przed sądami administracyjnymi. Aby nie dochodziło do naruszenia prawa do sądu w przypadku osób

³⁹ R. Stankiewicz, J. Piecha, *Stanowisko Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji...*, s. 20. Por. także: H. Filipczyk, *Rozpoznanie sprawy na posiedzeniu niejawnym na podstawie art. 15zsz(4) ust. 3 specustawy w świetle zasady jawności postępowania sądowego*, Przegląd Podatkowy 2021, nr 5, s. 17–26.

⁴⁰ Zob. szerzej: J. Misztal-Konecka, *Prawo pomocy w postępowaniu w sprawach cywilnych w Polsce i Hiszpanii. Zadanie Państwa z zakresu wymiaru sprawiedliwości czy administracji?*, Journal of Modern Science 2019, nr 2, s. 99.

wykluczonych cyfrowo (bez sprzętu komputerowego, bez dostępu do Internetu, bez kwalifikacji do obsługi sprzętu komputerowego i oprogramowania), należy umożliwić takim osobom udział w rozprawie sądowej w siedzibie sądu. Dobrym rozwiązaniem może okazać się wprowadzenie do przepisów ustawy Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi jasnych reguł przeprowadzenia rozprawy hybrydowej, której istota polega na tym, że skład orzekający i przynajmniej jedna ze stron jest obecna w budynku sądu, podczas gdy pozostali uczestnicy dołączają do rozprawy w formie zdalnej. Kompleksowe uregulowanie w przepisach prawa zasad organizacji rozprawy zdalnej z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych określonych w art. 45 ustawy zasadniczej – zwłaszcza w stosunku do osób wykluczonych cyfrowo – bez wątpienia zwiększy zaufanie obywateli do sądownictwa administracyjnego oraz zapewni skuteczną ochronę sądową⁴¹.

Bibliografia

- Biała M., *Rozprawy zdalne w postępowaniu cywilnym*, 2021 [wyd. el. LEX].
- Chlebny J., *Sądownictwo administracyjne w Polsce z perspektywy art. 47 KPP*, Europejski Przegląd Sądowy 2022, nr 10.
- Dauter-Kozłowska A., Dauter B., *Rozpoznanie przez WSA skargi na rozprawie w stanie epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19*, 2022 [wyd. el. LEX].
- Filipczyk H., *Rozpoznanie sprawy na posiedzeniu niejawnym na podstawie art. 15z(4) ust. 3 specustawy w świetle zasady jawności postępowania sądowego*, Przegląd Podatkowy 2021, nr 5.
- Kamiński M., *Wzorce kodyfikowalności procedury sądowniczoadministracyjnej oraz problemy ich konkretyzacji na tle rozwiązań w wybranych zagranicznych porządkach prawnych i w prawie polskim*, Forum Prawnicze 2021, nr 4.
- Kopacz M., *Wykorzystanie systemów teleinformatycznych oraz środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu o ustalenie prawa do świadczenia wychowawczego*, w: *Przemiany cywilizacyjne a funkcjonowanie administracji publicznej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bronisławowi Jastrzębskiemu w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Strzelecki, M. Giżyńska, Płock 2017.
- Krzykowski P., *Informatyzacja postępowania przed sądami administracyjnymi – refleksje na temat nowelizacji z 12 kwietnia 2019 r. (Dz. U. 2019, poz. 934)*, Studia Prawnoustrojowe 2019, nr 46.

⁴¹ Zob. szerzej: A. Paduch, *Skierowanie sprawy sądowniczoadministracyjnej na posiedzenie niejawne na podstawie przepisów ustawy antycovidowej a prawo do jawnego procesu. Glosa do wyroku NSA z dnia 26 kwietnia 2021 r., I OSK 2870/20*, OSP 2022, z. 1, poz. 11; J. Chlebny, *Sądownictwo administracyjne w Polsce z perspektywy art. 47 KPP*, Europejski Przegląd Sądowy 2022, nr 10, s. 29–34. Por. uchwałę NSA z dnia 30 listopada 2020 r., II OPS 6/19, CBOSA.

- Krzykowski P., *Podział środków unijnych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych w orzecznictwie sądów administracyjnych w latach 2008–2011*, Olsztyn 2012.
- Misztal-Konecka J., *Prawo pomocy w postępowaniu w sprawach cywilnych w Polsce i Hiszpanii. Zadanie Państwa z zakresu wymiaru sprawiedliwości czy administracji?*, *Journal of Modern Science* 2019, nr 2.
- Naczelny Sąd Administracyjny, *Informacja o działalności sądów administracyjnych w 2021 r.*, Warszawa 2022, <https://www.nsa.gov.pl> [dostęp: 20.09.2022 r.].
- Paduch A., *Skierowanie sprawy sądowoadministracyjnej na posiedzenie niejawne na podstawie przepisów ustawy antycovidowej a prawo do jawnego procesu. Glosa do wyroku NSA z dnia 26 kwietnia 2021 r., I OSK 2870/20, OSP 2022, z. 1, poz. 11.*
- Partyk A., *Zdalne rozprawy – komplikacje to ich drugie imię*, *Prawo.pl* z 11.12.2021, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rozprawy-online-problemy-techniczne,512278.html> [dostęp: 20.09.2022 r.].
- Patyra S., *Stanowisko Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych w sprawie zgodności z Konstytucją RP przepisów projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 899) w zakresie dotyczącym zmian w ustawie z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 [...]*, Warszawa 2021.
- Piątek W., *Rozprawa w formie zdalnej przed sądem administracyjnym – nieunikniona przyszłość czy rozwiązanie tymczasowe na czas pandemii?*, *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego* 2022, nr 2.
- Pietrasz P., *Informatyzacja polskiego postępowania przed sądami administracyjnymi a jego zasady ogólne*, 2020 [wyd. el. LEX].
- Rojek-Socha P., *Rozprawy online codziennością sądów, ale podstawą nadal prawna prowizorka*, *Prawo.pl* z 16.08.2021, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/e-rozprawy-w-sadach-brakuje-systemu-i-przepisow,510031.html> [dostęp: 20.09.2022 r.].
- Warceka K., *Strasburg, Rozprawa on-line nie narusza prawa do rzetelnego procesu*, *Prawo.pl* z 29.12.2021, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rozprawa-on-line-wg-etpc-nie-narusza-prawa-do-rzetelnego-procesu,512564.html> [dostęp: 20.09.2022 r.].
- Wróbel A., *Sądy administracyjne jako sądy Unii Europejskiej*, *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego* 2010, nr 5–6.

Особливості спадкування неповнолітніми особами в країнах Європейського союзу – порівняльно-правовий аналіз

Specyfika dziedziczenia przez osoby małoletnie w krajach Unii Europejskiej –
analiza prawno-porównawcza

Specificities of inheritance rights of minors in European Union countries –
a comparative legal analysis

Особенности наследования несовершеннолетними в странах Европейского союза –
сравнительно-правовой анализ

TETYANA KURYLO

Docent, Śecin'skij universitet

e-mail: tetyana.kurylo@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0039-5121>

ANNA BARANKEVYCH

Aspirantka, L'viv'skij deržavnij universitet vnutrišnih sprav

e-mail: anna_barankevych@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6520-9062>

Резюме: Метою проведеного дослідження є порівняльна характеристика норм спадкового права країн Європейського союзу в площині спадкування неповнолітніми особами та викладення власного бачення авторів щодо доцільності імплементації певних правових норм у національне законодавство України. Така порівняльна характеристика дозволить виокремити ті правові конструкції, які можуть бути застосовані в українському законодавстві для забезпечення охорони та захисту якнайкращих інтересів неповнолітніх спадкоємців. В статті проведено аналіз законодавства країн Євросоюзу, яке визначає правовий статус неповнолітніх осіб як спадкоємців, виокремлено правові інститути та конструкції, які доцільно впровадити в національне законодавство України для забезпечення охорони та захисту спадкових прав неповнолітніх осіб.

Ключові слова: спадкування, спадкодавці, спадкоємці, неповнолітні особи, обов'язкова частка в майні спадкодавця, імплементація правових норм Європейського Союзу

Streszczenie: Celem przeprowadzonych badań jest porównanie norm prawa spadkowego krajów Unii Europejskiej w zakresie dziedziczenia przez osoby nieletnie oraz przedstawienie własnej wizji autorek dotyczącej możliwości wdrożenia określonych norm prawnych do ustawodawstwa narodowego Ukrainy. Taka charakterystyka porównawcza pozwoli nam wyróżnić konstrukcje prawne, które można zastosować w ustawodawstwie ukraińskim w celu zapewnienia ochrony interesów małoletnich spadkobierców. W artykule dokonano analizy ustawodawstwa państw Unii Europejskiej określającego status prawny nieletnich jako spadkobierców oraz identyfikującego instytucje prawne i konstrukcje, które należy wprowadzić do ustawodawstwa krajowego Ukrainy w celu zapewnienia ochrony praw dziedziczenia małoletnich.

Słowa kluczowe: spadek, spadkodawcy, spadkobiercy, nieletni, obowiązkowy udział w majątku spadkodawcy, wdrażanie norm prawnych Unii Europejskiej

Summary: This study aims to compare the inheritance law norms of the European Union countries in the area of inheritance rights of minors and present the authors' own vision of the possibility of implementing certain legal norms in the national legislation of Ukraine. This comparative analysis will allow us to distinguish the legal constructs that can be applied in Ukrainian legislation to ensure the protection of the interests of minor heirs. This article analyses the legislation of the European Union countries, which specifies the legal status of minors as heirs and identifies the legal institutions and legal constructs that should be introduced into the national legislation of Ukraine to ensure the protection of the inheritance rights of minors.

Key words: inheritance, heirs, minor heirs, mandatory participation in the heir's property, implementation of European Union legal norms

Резюме: Цель проведенного исследования – сравнить нормы наследственного права стран Европейского союза в области наследования несовершеннолетними и представить собственное видение авторами возможности внедрения отдельных правовых норм в национальное законодательство Украины. Такая сравнительная характеристика позволяет выделить правовые конструкции, которые могут быть применены в украинском законодательстве для обеспечения защиты интересов несовершеннолетних наследников. В статье анализируется законодательство стран Европейского союза, определяющее правовой статус несовершеннолетних лиц как наследников, и определяются правовые институты и конструкции, которые необходимо ввести в национальное законодательство Украины для обеспечения защиты наследственных прав несовершеннолетних.

Ключевые слова: наследование, наследодатели, наследники, несовершеннолетние, обязательная доля в наследстве наследодателя, внедрение правовых норм Европейского союза

Вступ

Євроінтеграція, з початку проголошення незалежності України, є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом української держави, а після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС), яка відбулась 16 вересня 2014 року, євроінтеграційні процеси у нашій державі перемістились у практичну площину.

В умовах повномасштабної російської війни проти України питання євроінтеграційних процесів набувають особливої актуальності. 28 лютого 2022 року Президент України підписав заявку на членство України в ЄС, а 1 березня 2022 року європарламентарі ухвалили резолюцію, яка закликає держави-члени ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата на вступ.

Таке прискорення перебігу інтеграційних процесів вимагає акцентувати увагу на досвід європейських країн у вирішенні питань, які постають як перед юридичною наукою, так і перед практикою, з метою забезпечення охорони та захисту прав (законних інтересів) громадян. Особливо це стосується охорони та захисту прав неповнолітніх осіб, які в силу віку та правового статусу не є абсолютно самостійними та потребують особливих правових гарантій.

Необхідність адаптувати українське національне законодавство до законодавства країни ЄС, зокрема, у сфері спадкового права, зумовлена також зростанням обсягів міждержавного переміщення майна, інтенсивним переїздом осіб в іноземні держави, збільшенням приватноправових відносин за участю іноземного елемента. Саме спадкове право доволі тісно переплітається з відносинами шлюбу, сім'ї, усиновлення, а тому спадкове право стає близьким до сімейного. При цьому, на розвиток обох значною мірою впливають національні традиції, звичаї, а також усталені уявлення суспільства хто входить до кола спадкоємців та яким чином розподіляється спадщина між ними. Така комплексність зумовлює потребу у впровадженні інститутів та конструкцій, які б не лише відповідали практиці та законодавству країн ЄС, а й були адаптованими до українських реалій.

В країнах континентального права правові конструкції застосовуються неоднаково, залежно від конкретної правової системи, що не завжди враховують правознавці, застосовуючи досвід тієї чи іншої країни. Часто на практиці запозичують такі правові конструкції, які у національному законодавстві конкретної держави не мають ні законодавчого закріплення, ні наукового обґрунтування.

Питанню уніфікації норм у сфері спадкових відносин в міжнародному приватному праві приділяли увагу низка українських та іноземних вчених, таких, наприклад, як: М.І. Браун, Г.В. Галущенко, І.Г. Гетьман-Павлова, А.С. Довгерт, М.О. Михайлів, В.І. Кисіль, А.А. Степанюк, Є.І. Фурса, С.А. Фурса, та ін.

Вихід відносин міжнародного спадкування за межі правового поля однієї держави, зв'язок із правом іноземних держав, спричиняє виникнення проблем у правозастосовній практиці, які пов'язані з належним правовим регулюванням спадкування неповнолітніми особами. Питання, які виникають у площині спадкування неповнолітніми особами, потребують узгодження не лише на національному рівні, а також і на міжнародному. Саме тому, в науці ще залишається чимало прогалин щодо особливостей спадкування неповнолітніми особами, які потребують дослідження та є актуальними на сьогодні.

Вище наведене визначає необхідність дослідження обраної теми та обумовлює її мету. Основними завдання, які ставлять перед собою автори, є аналіз законодавства країн ЄС, яке визначає правовий статус неповнолітніх осіб як спадкоємців, виокремлення правових інститутів та конструкцій, які доцільно впровадити в національне законодавство України з метою забезпечення охорони та захисту спадкових прав неповнолітніх осіб.

1. Правові концепції країн континентальної Європи щодо особливостей спадкування неповнолітніми особами

В законодавстві всіх держав ЄС спадкування розглядається як один з базових інститутів цивільного права.

Основоположний вплив на спадкове право європейських континентальних країн мало римське приватне право, а в силу цього, провідні інститути спадкового права таких країн мають безліч подібностей. Римському розумінню права власності цілком відповідало право розпоряджатися майном не тільки за життя, але і на випадок смерті, тобто заповідати його¹.

Тут варто зауважити, що з правової точки зору основні відмінності між двома основними системами спадкового права країн континентальної Європи та країн з англосаксонським правом, серед яких найперше Великобританія та США, полягає в тому, що у першій групі країн спадщина переходить безпосередньо до спадкоємців, тоді як у другій групі країни до третьої особи, а потім – до спадкоємців. Крім того, серед країн континентальної Європи можна виокремити країни, які загалом дотримуються французького зразка, та країни для яких зразком є право Німеччини².

Незважаючи, як зазначено попередньо, на спільне коріння, яке походить здебільшого з римського права, закони про матеріальне спадкування в багатьох країнах ЄС істотно відрізняються.

Так, досліджуючи питання спадкування неповнолітніми, варто враховувати, що існує щонайменше три правові концепції принципів переходу прав та обов'язків спадкодавця до спадкоємців: (1) концепція *le mort le vif saisit*, яка передбачає, що спадкоємець вважається таким, що став спадкоємцем померлого з моменту його смерті; (2) концепція *hereditas iacens* згідно з якою «лежача спадщина» є спадщиною, що не приймається або спадщиною, що не приймається, незважаючи на призначення спадкоємців; і (3) концепція управління спадковим майном – це система, в якій провідну роль відіграє керуючий спадщиною, а спадщина переходить до нього з моменту її відкриття.³

Згідно з першими двома концепціями питання відповідальності по боргах за спадщиною впливає на особисте майно правонаступників померлого, тоді

¹ O. Černák, *Porivnálně pravove doslídženná osoblivostej spadkuvannâ za zapovitom u kraínah kontinental'noï Ěvropi*, Art and Science 2021, vol. 3, c. 5-17.

² V.V. Valah, *Spadkove pravo zarubižnih kraín*, Pravova deržava 2002, № 4, c. 115-122.

³ M. Załucki, *New Rules on Liability for Inheritance Debts in Poland: Road to a Single European Law?*, European Review of Private Law 2016, no. 2, c. 189-202.

як за третьою концепцією відповідальність по боргах за спадщиною не покладається на правонаступників померлого, а стосується тільки спадкового майна і пов'язана з відповідальністю інших осіб⁴.

Загалом, орієнтуючись на ці три концепції, законодавство європейських держав передбачає різні принципи відповідальності за успадкованими боргами, що має значний вплив на процедуру уніфікації як законодавства держав в рамках ЄС так і подальшої імплементації норм спадкового права в національне законодавство України. Так, наприклад, якщо спадщина значно обтяжена боргами або, якщо вона складається лише із зобов'язань, то в одній системі спадкоємець може бути зобов'язаний покрити борги за рахунок власного майна, а в інших системах таке зобов'язання не є проблемою спадкоємця, що не сприятливо для кредиторів.

Слід також зазначити, що в деяких європейських країнах (наприклад, Хорватія, Угорщина, Чеська Республіка чи донедавна Польща) застосовуються проміжні системи, які обмежують відповідальність спадкоємців вартістю успадкованого майна⁵.

Вказані відмінності є лише кількома прикладами тих, які існують у системах спадкування в країнах ЄС. Істотні відмінності також існують щодо активів, вигод, отриманих від спадщини, кола правомочних спадкоємців і типів прав, які слід враховувати при дослідженні питання спадкування неповнолітніми особами. Адже той факт, що потенційний неповнолітній спадкоємець має певні права на спадщину в межах однієї держави, але не має таких в межах правової системи іншої держави, якщо така застосовується до конкретних відносин спадкування, може викликати серйозні протиріччя. Тому, не дивно, що розбіжності між деякими національними законами про спадщину призводять до невизначеності.

⁴ M. Załucki, *Attempts to Harmonize the Inheritance Law in Europe: Past, Present, and Future*, Iova Law Review 2018, vol. 103, no. 5, <https://ilr.law.uiowa.edu/print/volume-103-issue-5/attempts-to-harmonize-the-inheritance-law-in-europe-past-present-and-future> [data zvernennâ: 1.06.2022].

⁵ Zakon o nasljeđivanju [The Heritage Act] art. 130–39 (2015) (Croat.); Občanský zákoník [Civil Code], Zákon č. 89/2012 Sb. § 1704 (Czech), translation at <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Civil-Code.pdf>; Polgári törvénykönyv (Ptk.) [Civil Code] § 7:96 (Hung.), translation at [STUDIA PRAWNICZE KUL 2 \(94\) 2023 101](http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/96512/114273/F-975134979/M; Kodeks Cywilny [Civil Code], art. 1012 (Pol.).</p></div><div data-bbox=)

2. Особливості правових норм країн ЄС щодо спадкування дітьми народженими у шлюбі, поза шлюбом, усиновленими дітьми та імплементація цих норм в національне законодавство України

І хоч особливості спадкування неповнолітніми особами в країнах ЄС залежать від застосованої концепції, слід виділити загальні тенденції та риси, які притаманні всім країнам ЄС в регулюванні питання спадкування неповнолітніми.

Найперше це стосується тенденції зрівняти у правах на спадкування дітей, народжених у шлюбі, позашлюбних дітей та усиновлених дітей. В більшості європейських країн, відмінностей у правах на отримання спадкового майна між вказаними дітьми немає. Така рівність визнана європейською спільнотою як одне з основоположних прав людини.

Право на рівний статус, незалежно від умов народження, закріплений в статті 17 Європейської соціальної Хартії, яка вимагає усунення дискримінації між дітьми народженими в шлюбі та поза шлюбом, зокрема, щодо спадкових прав⁶.

У Німеччині послідовність спадкоємців визначається за парантеллами, система яких існувала ще у феодальному праві. Під «парантеллою» слід розуміти групу кровних родичів, що походять від спільного предка та його низхідних родичів (наприклад, діти, батько спадкодавця, брати та сестри спадкодавця, племінники спадкодавця і т.д.)⁷. Кожна парантелла може реалізувати право на прийняття спадщини за відсутності родичів попередньої.

З огляду на вказане, відповідно до спадкового права Німеччини спадкоємцями вважаються лише родичі. Законодавство Німеччини кількість парантелл не обмежує, тому спадкоємцями можуть бути і далекі родичі. При цьому, застосовується принцип «універсального спадкоємства»⁸.

Разом з тим, за правом Німеччини, сімейні відносини також можуть виникнути в результаті усиновлення, оскільки цей процес, за законом, створює повноцінний сімейний зв'язок між дитиною та усиновлювачем, а також родичами останнього⁹.

⁶ Children's Rights under the European Social Charter, <https://rm.coe.int/1680474a4b> [data zvernennâ: 20.06.2022].

⁷ O.V. Rakul, *Spadkove pravo Ukraïni ta êvrops'kih kraïn: deâki osnovni vidminnosti*, <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/> [data zvernennâ: 20.06.2022].

⁸ German Civil Code (BGB), https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p6583 [data zvernennâ: 20.06.2022].

⁹ H. Haarhaus, *Germany International Estate Planning Guide. Individual Tax and Private Client Committee*, <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=2E3150FC-0F1C-44B9-8417-BE161115A1CC> [data zvernennâ: 20.06.2022].

Отже, усиновлені діти, за спадковим правом Німеччини, як правило, мають ті самі права, що й біологічні діти, так само як і діти народженні після смерті спадкодавця. Такі неповнолітні спадкоємці належать до першої черги спадкування, яка включає всіх нащадків померлого (діти, онуки, правнуки), та успадковують рівні частки у спадщині¹⁰.

Саме тому, якщо сім'я складається як з біологічних так і усиновлених дітей, то усиновлені діти мають право успадкувати обов'язкову частку у спадщині.

Водночас, важливо зазначити, що усиновленні діти за спадковим законодавством Німеччини не мають такого ж обсягу спадкових прав, коли мова йде про рідних (кровних) батьків. Рідні батьки можуть включити таких дітей у заповіт, але такі діти не матимуть права автоматично претендувати на обов'язкову частку у спадщині¹¹.

Вказані правила застосовуються при спадкуванні усиновленими неповнолітніми дітьми. Водночас, усиновлення повнолітніх дітей спадкове право Німеччини розглядає як спосіб зменшення суми податку на спадщину, яку повинен сплатити спадкоємець, який не є членом сім'ї. Доказування того, що податкова пільга не є основною підставою для усиновлення є досить непростим¹².

У спадковому праві Австрії черговість закликання до спадкування встановлюється також за парантеллами, а обов'язкові спадкоємці, до яких віднесено неповнолітніх дітей, отримують додатковий правовий захист. Визнається рівність спадкових прав шлюбних та позашлюбних дітей, а також усиновлених. Останні мають право спадкувати за біологічними батьками та іншими родичами, тобто фактично можуть бути спадкоємцями в обох сім'ях¹³.

Рівність всіх неповнолітніх спадкоємців стала визначним принципом і французького цивільного права та поширюється на всю територію Франції.

Так, давній Французький кодекс Наполеона був спрямований на захист у спадкових правовідносинах кровних родичів. Відповідно до засад спадкового права Франції основним є захист сім'ї, а кошти від батьків повинні залишатись в дітей. Неповнолітні особи вважаються захищеними, «зарезервованими» спадкоємцями, та повинні успадкувати 50-75% майна після смерті батьків. Вказаний відсоток залежить від кількості дітей. Відповідно, інша

¹⁰ *Inheritance Law in Germany and Australia (NSW)*, <https://www.schweizer.com.au/wp-content/uploads/Inheritance-Law-in-Germany.pdf> [data zvernennâ: 10.06.2022].

¹¹ A. Elseven, *A Guide to Inheritance and Probate in Germany*, <https://www.iamexpat.de/expat-info/german-expat-news/guide-inheritance-and-probate-germany> [data zvernennâ: 10.06.2022].

¹² Там само.

¹³ *Family Property and Succession in EU Member States: National Reports on the Collected Data*, eds. L. Ruggeri, I. Kunda, S. Winkler, Rijeka 2019, с. 15.

частина спадкового майна вважається не зарезервованою та може бути залишена будь-кому на вибір спадкодавця¹⁴.

Очевидно, що в багатьох випадках, вказані положення не дають неповнолітнім спадкоємцям контролю над майном, однак закріплюють право вимагати свою частку при відчуженні третіми особами спадкового майна.

Рівність спадкових прав дітей народжених у шлюбі та позашлюбних дітей у Франції встановлена з 1972 року, хоч деякі відмінності зберігались у законодавстві до 2001 року та лише у 2005 році відмінності між вказаними категоріями у питаннях спадкування були повністю усунуті з цивільного кодексу. Реформа 2001 року поширила спадкові права законних дітей на адюльтерних дітей (рідних дітей чиї батьки чи мати на момент зачаття дитини перебували у шлюбі з іншою особою).

Щодо спадкових прав усиновлених дітей, то французьке спадкове право, на відміну від права Німеччини та Австрії, враховує відмінності між двома видами спадкування: просте усиновлення – зберігаються, зв'язки між біологічною сім'єю та усиновленим, та повне усиновлення – при якому зв'язки між біологічною сім'єю та усиновленим припиняються¹⁵. В обох випадках неповнолітні особи є обов'язковими спадкоємцями.

Разом з тим, неповнолітні особи усиновленні у першому випадку мають подвійні спадкові права: щодо сім'ї народження та щодо сім'ї, де особа усиновлена. Однак, такі спадкоємці не мають рівних прав з іншими дітьми в контексті спадкової трансмісії, адже не можуть успадковувати частку замість померлих батьків. Усиновленні у порядку простого усиновлення не можуть успадковувати у випадку відсутності заповіту від нащадків померлих усиновлювачів по висхідній лінії.

В свою чергу, неповнолітні особи усиновленні у «повному усиновленні» мають ті ж права як рідні діти усиновлювачів. Фактично, в цьому виді усиновлення усі зв'язки з біологічними батьками розриваються. Такі зв'язки замінені на зв'язки з сім'єю усиновлювачів. Саме тому, такі усиновлені діти спадкуватимуть лише від батьків усиновлювачів, а не від біологічних батьків, та користуватимуться такими ж правами як рідні діти¹⁶.

¹⁴ *French Succession Law in France*, <https://www.kentingtons.com/taxation/succession-law-in-france/> [data zvernennâ: 1.06.2022].

¹⁵ J.-F. Mignot, "Simple" Adoption in France, *Revue française de sociologie* 2015, vol. 56, no. 3, <https://www.cairn-int.info/journal-revue-francaise-de-sociologie-2015-3-page-525.htm?contenu=article> [data zvernennâ: 1.06.2022].

¹⁶ *Family Property and Succession in EU Member States...*, с. 249-250.

Така законодавча диференціація, на нашу думку, сприяє чіткому розмежуванню правового статусу усиновлених неповнолітніх дітей залежно від ступеня зв'язку з кровними (біологічними) батьками та дозволяє не лише більш точно визначити коло можливих спадкоємців, а й визначити і проаналізувати взаємні права та обов'язки між усиновленою дитиною та її (його) біологічними родичами в частині аліментних зобов'язань. Вважаємо, що такі чіткі розмежування доцільно нормативно закріпити і у законодавстві України, що дозволить зменшити кількість спорів щодо спадкування усиновленими дітьми за їх біологічними родичами.

Принцип рівності спадкових прав неповнолітніх осіб незалежно від їх походження проявляється і у законодавстві Польщі. До досягнення дитиною повноліття майном за заповітом розпоряджатимуться її батьки або піклувальник під наглядом суду з питань опіки та піклування. Заповідач може передбачити в заповіті, що спадок не буде перебувати в управлінні батьків, у такому випадку опікуном спадщини неповнолітньої особи може бути член сім'ї, наприклад, дід, дядько, тітка або працівник пробації як адміністратор. Таке управління є поточною діяльністю, спрямованою на збереження майна дитини в непошкодженому стані¹⁷.

Відповідно до Цивільного кодексу Польщі найближчими родичами спадкоємця є один з подружжя та діти, які успадковують майно в рівних частках¹⁸. У випадку, якщо дорослий бажає, щоб спадок замість нього успадкувала неповнолітня дитина і відмовляється від спадщини, то закон трактує таку особу так, ніби вона не дожила до відкриття спадщини.

Як і в Україні, за польським законодавством, неповнолітня дитина як спадкоємець несе відповідальність за боргами спадкодавця відповідно до обсягу та вартості успадкованого майна.

Корисним, для врахування в законодавстві України, вважаємо запроваджену у Польщі процедуру прийняття та відмови неповнолітнього спадкоємця від прийняття спадщини, яка полягає в тому, що такий спадкоємець приймає спадщину з повним описом, якщо протягом шести місяців, з моменту отримання відомостей про право неповнолітньої особи на спадщину, його законний представник не подасть заяви про відмову від спадщини. Оскільки відмова від спадщини та її прийняття виходить за межі звичайного управління майном неповнолітньої дитини, на подання такої заяви як батьки, так

¹⁷ *Czy nieletni może dziedziczyć spadek i nim dysponować?*, <https://odeszli.pl/poradniki/7,174691,27011841,czy-nieletni-moze-dziedziczyc-spadek-i-nim-dysponowac> [data zvernennâ: 1.06.2022].

¹⁸ *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf> [data zvernennâ: 1.06.2022].

й інші представники дитини повинні отримати згоду суду з питань опіки та піклування. При цьому, суд може прийняти рішення про те, що неповнолітній особі вигідніше прийняти спадщину і тоді від імені неповнолітнього відмовитись від спадщини. Крім того, слід зауважити, що строк подання заяви про відмову від спадщини від імені неповнолітньої особи не може спливати раніше закінчення відповідного провадження у суді¹⁹.

Такий алгоритм дій, на нашу думку, сприяє додатковому захисту спадкових прав неповнолітніх осіб та сприяння реалізації їх прав.

3. Права неповнолітніх спадкоємців на обов'язкову частку у майні спадкодавця в правових системах країн ЄС

Ще одним питанням, яке варте уваги в контексті дослідження особливостей спадкування неповнолітньою особою, є закріплення у законодавстві держав ЄС права неповнолітніх спадкоємців на обов'язкову частку.

В спадковому праві країн ЄС загалом можна виокремити два способи визначення розміру обов'язкової частки у спадщині: залежно від спадкоємців, їх складу та кількості (наприклад: Франція, Швейцарія); розмір такої частки може бути фіксованим та визначатись від частки, яку б отримав спадкоємець при спадкуванні за законом, не враховуючи родичів, які залишаються (наприклад: Німеччина, Австрія, Італія). Аналогічно й порядок визначення такого розміру теж може бути двох видів: судовим – законодавчо закріплене право подати позов до суду (наприклад, Німеччина): позасудовим – через вказівку в законі (наприклад: Франція, Швейцарія). Якщо ж досліджувати різновиди форм отримання обов'язкової частки, то це може бути або певна частка майна (Франція – щодо висхідних і низхідних родичів, Швейцарія, Німеччина) або встановлені виплати (Франція – щодо одного з подружжя, що залишився в живих, Німеччина – щодо особи, частка якої у спадщині є меншою за половину частки, яка б належала такому спадкоємцеві за законом)²⁰.

Остання форма, як бачимо, має передусім гарантійну функцію, адже покликана захищати інтереси спадкоємців найбільш матеріально залежних від спадкодавців. Така форма могла б бути імплементована і у національне

¹⁹ *Czy nieletni może dziedziczyć spadek...*

²⁰ O.V. Skripnik, *Ūridični konstrukcii spadkovogo prava: teoretiko-komparativists'ke doslidžennâ: avtoref. dis. [...] kand. ūrid. nauk: 12.00.01, Odesa 2012, c. 9, <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1861/%d0%a1%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bf%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [data zvernennâ: 1.06.2022].*

законодавство України для забезпечення повного захисту прав неповнолітніх спадкоємців.

Також, у деяких правових системах держав континентальної Європи (Бельгія, Іспанія, Італія) заповідач може розпорядитись лише окремою частиною майна, а право на спадщину існує для спадкоємців обов'язкової частки, яка не може бути включена у заповіт.

Актуальним для врахування у національному законодавстві України, на нашу думку, є досвід правових систем, де обов'язкова частка має грошовий характер. У цьому випадку право особи на обов'язкову частку у спадщині автоматично не надає такій особі правового статусу спадкоємця. Особа отримує виключно право майнової вимоги як компенсацію за нереалізовані очікування стати спадкоємцем. Така майнова вимога не має безпосереднім наслідком обмеження свободи заповіту, так як положення заповіту згідно з якими заповідач виключив з спадкування відповідних осіб залишаються чинними. Разом з тим, заповідач не може повністю залишити все майно кому забажає²¹.

Відповідно до Німецького цивільного кодексу заповідач може позбавити неповнолітню особу обов'язкової частки у випадку вчинення умисного злочину щодо заповідача²².

Цікавим у німецькому спадковому праві є також і те, що неповнолітня особа, яка отримала майно в подарунок від померлого за життя, повинна компенсувати своїм братам та сестрам з своєї частки у спадщині вартість такого майна, а на вимогу одного спадкоємця інші повинні надати інформацію про такі подарунки. В Німеччині майно отримане за життя спадкодавця у подарунок в багатьох випадках зараховується в частку спадщини, якщо інше заповідач не вказав у заповіті, або не минув певний термін з моменту дарування.

При цьому, можливе застосування й такої процедури, як витребування до обов'язкової частки у спадщині, яку можуть ініціювати обов'язкові спадкоємці, якщо заповідач протягом 10 років до дня смерті за допомогою дарування позбувся значної частини свого майна, що суттєво зменшило спадкову масу²³. Залежно від давності дарування зменшується розмір можливої вимоги.

Останнім часом питання обов'язкової частки у спадщині в правових системах держав континентальної Європи стало предметом численних дебатів. Як в державах, де передбачена модель матеріального відшкодування обов'язкової частки, так і в державах, де гарантується право на спадкування обов'язкової

²¹ I. Kroppenberг, *Compulsory Portion*, https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Compulsory_Portion [data zvernenná: 1.06.2022].

²² German Civil Code (BGB).

²³ Там само.

частки, правомірність існування такої частки ставиться під питання в частині обмеження свободи заповідача ідеєю спадкування виключно в межах сім'ї. Тим часом, спостерігається консолідація права на обов'язкову частку. Так, Федеральний Конституційний Суд Німеччини не лише встановив, що право на обов'язкову частку відповідає Конституції, а й зазначив, що право неповнолітніх дітей спадкодавця на мінімальну грошову частку у майні повинно розглядатись як основний елемент спадкового права, гарантований Конституцією²⁴.

В інших континентальних країнах Європи дискусії також варіюють від глобальних сумнівів щодо обов'язкової частки заснованої на ідеї спадкування сім'єю до дискусій щодо доцільності впровадження більш сучасних реформ. Загалом можна виділити дві тенденції: перша – посилення відносин між одруженими та неодруженими батьками як підстава поширення спадкових прав на того з подружжя, хто залишився; друга – заміщення обов'язкового права на спадкування частини майна грошовою компенсацією.

Також, варто звернути увагу, що на противагу українському законодавству, як у Франції, так і у Німеччині, спадкова дієздатність настає у більш ранньому віці – 16 років. При цьому існують деякі обмеження.

Так, відповідно до статті 904 Цивільного кодексу Франції особа, яка досягла 16-ти річного віку і не звільнена з-під батьківської влади, може розпоряджатися лише половиною того майна, яким вона могла б розпоряджатися, якщо б досягла повноліття. Однак, якщо така неповнолітня особа бере участь у військових діях, то вона має право заповідати власне майно у повному обсязі²⁵.

Відповідно до §§2232-2233 Німецького цивільного кодексу особа, яка досягла 16-ти років, може вчиняти лише публічний заповіт. Для цього не потрібна згода законного представника неповнолітньої особи. Такий заповіт може бути зроблений шляхом подання усної заяви нотаріусу або шляхом вручення не засвідченого печаткою документа²⁶.

Висновки

Незважаючи на значні відмінності спадкового законодавства держав-членів ЄС, з 17.08.2015 в Європі діє Регламент ЄС №650/2012 від 4.07.2012, яким

²⁴ I. Kroppenber, *Compulsory...*

²⁵ Civil Code, <https://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Frances-French-Civil-Code-english-version.pdf> [data zvernennâ: 20.06.2022].

²⁶ German Civil Code (BGB).

введено нові принципи та критерії спадкування на території ЄС та згідно з яким, при розгляді питань про спадщину повинні застосовуватись закони тієї країни, де спадкодавець проживав на момент своєї смерті.

Підсумовуючи вказане, можемо дійти висновку, що законодавство держав-членів ЄС у спадковому праві дотримується принципу рівності неповнолітніх дітей як спадкоємців незалежно від їх походження, в більшості випадків відносить таких спадкоємців до категорії обов'язкових та включає у першу чергу спадкування. Разом з тим, визначення порядку формування та складу обов'язкової частки, яку вправі успадкувати неповнолітні спадкоємці, у багатьох державах ЄС відрізняється та залежить як від усталених традицій спадкового та сімейного права, так і проведених реформ. Вказане має наслідком питання вибору матеріального права, яке має застосовуватися до правовідносин у сфері спадкування неповнолітніми особами у випадку конфлікту законодавства держав, де відбувається спадкування та походження (останнього проживання) неповнолітнього спадкоємця. Оскільки повна уніфікація матеріально-правових норм усіх держав ЄС у галузі спадкування неповнолітніми особами не вбачається можливою. Доцільно, на нашу думку, максимально усунути наявні розбіжності з врахування особливостей правової системи кожної держави. Саме тому, важливою є подальша гармонізація відносин між Україною та державами ЄС з досліджуваного питання, яка повинна здійснюватись шляхом імплементації у національне законодавство норм, спрямованих на посилення охорони та захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, а також впровадження колізійних норм, які матимуть своїм завданням визначити, право якої держави буде застосоване до приватноправових відносин за участі іноземного елемента.

Вважаємо, що позитивним досвідом, який можемо перейняти для України, є закріплене у праві країни ЄС розмежування правового статусу усиновлених дітей як спадкоємців кровних (біологічних) батьків та як спадкоємців усиновлювачів. Також доцільно адаптувати у національне законодавство України норми законодавства країни ЄС щодо встановлення виплат неповнолітнім спадкоємцям як форми отримання обов'язкової частки, що на переконання авторів, виконуватиме гарантійну функцію та сприятиме охороні інтересів неповнолітніх спадкоємців як найбільш матеріально залежних від спадкодавця.

Список використаних джерел

- Czy nieletni może dziedziczyć spadek i nim dysponować?*, <https://odeszli.pl/poradniki/7,174691,27011841,czy-nieletni-moze-dziedziczyc-spadek-i-nim-dysponowac> [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Černâk O., *Porivnâl'no pravove doslidžennâ osoblivostej spadkuvannâ za zapovîtom u kraïnah kontinental'noi Ėvropi*, Art and Science 2021, vol. 3.
- Elseven A., *A Guide to Inheritance and Probate in Germany*, <https://www.iamexpat.de/expat-info/german-expat-news/guide-inheritance-and-probate-germany> [data zvernennâ: 10.06.2022].
- Family Property and Succession in EU Member States: National Reports on the Collected Data*, eds. L. Ruggeri, I. Kunda, S. Winkler, Rijeka 2019, https://www.researchgate.net/publication/335919818_Family_Property_and_Succession_in_EU_Member_States_National_Reports_on_the_Collected_Data Lucia_Ruggeri_Ivana_Kunda_Sandra_Winkler_Edss [data zvernennâ: 1.06.2022].
- French Succession Law in France*, <https://www.kentingtons.com/taxation/succession-law-in-france/> [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Haarhaus H., *Germany International Estate Planning Guide. Individual Tax and Private Client Committee*, <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=2E3150FC-0F1C-44B9-8417-BE161115A1CC> [data zvernennâ: 20.06.2022].
- Inheritance Law in Germany and Australia (NSW)*, <https://www.schweizer.com.au/wp-content/uploads/Inheritance-Law-in-Germany.pdf> [data zvernennâ: 10.06.2022].
- Kroppenberg I., *Compulsory Portion*, https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Compulsory_Portion [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Mignot J.-F., "Simple" Adoption in France, *Revue française de sociologie* 2015, vol. 56, no. 3, <https://www.cairn-int.info/journal-revue-francaise-de-sociologie-2015-3-page-525.htm?contenu=article> [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Rakul O.V., *Spadkove pravo Ukraïni ta ėvropejs'kih kraïn: deâki osnovni vidmïnnosti*, <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/> [data zvernennâ: 20.06.2022].
- Skripnik O.V., *Ūridiĉni konstrukcii spadkovogo prava: teoretiko-komparativists'ke doslidžennâ: avtoref. dis. [...] kand. ūrid. nauk: 12.00.01*, Odesa 2012, <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1861/%d0%a1%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bf%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Valah V.V., *Spadkove pravo zarubižnih kraïn*, *Pravova deržava* 2002, № 4, <http://pd.onu.edu.ua/article/view/216392/216488> [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Załucki M., *Attempts to Harmonize the Inheritance Law in Europe: Past, Present, and Future*, *Iowa Law Review* 2018, vol. 103, no. 5, <https://ilr.law.uiowa.edu/print/volume-103-issue-5/attempts-to-harmonize-the-inheritance-law-in-europe-past-present-and-future> [data zvernennâ: 1.06.2022].
- Załucki M., *New Rules on Liability for Inheritance Debts in Poland: Road to a Single European Law?*, *European Review of Private Law* 2016, no. 2, https://www.academia.edu/24510758/New_Rules_on_Liability_for_Inheritance_Debts_in_Poland_Road_to_a_Single_European_Law [data zvernennâ: 1.06.2022].

Instytucja prawna łańcucha dostaw w ustawie *offshore*

The legal institution of the supply chain in the *Offshore Wind Act*

Правовой институт цепи поставок в Законе *offshore*

Правовий інститут ланцюга поставок в в законі про офшор (*offshore*)

PAWEŁ LASKOWSKI

Dr, Wschodnioeuropejska Akademia Nauk Stosowanych w Białymstoku
e-mail: pawel.laskowski@wsfiz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5407-8140>

Streszczenie: Artykuł prezentuje proces badawczy, którego cel poznawczy dotyczył szczegółowych unormowań wyinterpretowanych z przepisów ustawy z dnia 17 grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych, Dz. U. z 2021 r. poz. 234, 784, 1093, 1642. Potrzeba badań wynikała z unormowania przez prawodawcę, po raz pierwszy w tak szerokim zakresie, tematyki *offshore* w polskim systemie prawa, jak i możliwości rozwoju odnawialnych źródeł energii na niespotykaną dotychczas skalę zainstalowanej mocy. Podstawowym obszarem badawczym było prawo gospodarcze publiczne. Główny problem badawczy został zawarty w pytaniu: jaki jest jurydyczny rezultat wprowadzenia zagadnienia z dyscypliny nauki o zarządzaniu, którym jest łańcuch dostaw, do ustawy z dnia 17 grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych? W procesie badawczym jako metodę zastosowano analizę formalną instytucji prawnych. Badania doprowadziły do wyodrębnienia z ustawy łańcucha dostaw jako instytucji prawnej, obszernego jej opisanie oraz sklasyfikowania.

Słowa kluczowe: prawo energetyczne, morskie farmy wiatrowe, analiza formalna instytucji prawnych, łańcuch dostaw

Summary: The article presents the research process, the cognitive objective of which concerned the detailed regulations interpreted based on the provisions of the Act of 17 December 2020 on the promotion of electricity generation in offshore wind farms, Dz. U. [Journal of Laws] of 2021 item 234, 784, 1093, 1642. The need to conduct the research resulted from the normalization by the legislator, for the first time in such a broad scope, of *offshore* issues in the Polish legal system, as well as the possibility of developing renewable energy sources on an unprecedented scale of installed power. The main research area was public economic law. The key research issue is included in the following question: What is the juridical outcome of the introduction of an issue from the discipline of management sciences, which is the supply chain, into the Act of 17 December 2020 on the promotion of electricity generation in offshore wind farms? A formal analysis of legal institutions was used as a method in the research process. The research led to the extraction of the supply chain as a legal institution from the act, its extensive description and categorisation.

Key words: energy law, offshore wind farms, formal analysis of legal institutions, supply chain

Резюме: В статье представлен процесс исследования, познавательная цель которого заключалась в детальной интерпретации норм, вытекающих из положений Закона от 17 декабря 2020 года о продвижении производства электроэнергии на морских ветряных электростанциях, Законодательный вестник 2021 года, поз. 234, 784, 1093, 1642. Необходимость исследования обусловлена нормализацией законодателем,

Tematyka podjęta w artykule została wcześniej zaprezentowana w formie referatu wygłoszonego podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Transformacje Gospodarki Regionu – Przedsiębiorstwa w Procesie Zmian (TRE’21)” w dn. 26.10.2021 r.

впервые в таком широком масштабе, темы *offshore* в польской правовой системе, а также возможностью развития возобновляемых источников энергии в беспрецедентном масштабе установленной мощности. Основной областью исследований было государственное хозяйственное право. Ключевая проблема исследования была сформулирована в виде вопроса: каков правовой результат введения вопроса из дисциплины науки об управлении, которым является цепь поставок, в Закон от 17 декабря 2020 года о продвижении производства электроэнергии на морских ветряных электростанциях? В процессе исследования в качестве метода использовался формальный анализ правовых институтов. Исследование привело к извлечению из закона цепи поставок как правового института, его обширному описанию и классификации.

Ключевые слова: энергетическое право, морские ветряные электростанции, формальный анализ правовых институтов, цепь поставок

Резюме: У статті представлено дослідницький процес, якого мета дослідження стосувалася детальних положень, що впливають із положень Закону від 17 грудня 2020 р. про сприяння виробництву електроенергії морськими вітровими фермами, Dz. U. z 2021 r. roz. 234, 784, 1093, 1642. Потреба в дослідженні виникла внаслідок того, що законодавець вперше в так широкому діапазоні регулює у польській правовій системі тему офшор (*offshore*) і можливості розвитку відновлюваних джерел енергії у безпрецедентному масштабі встановленої потужності. Основною сферою досліджень було публічне господарське право. Основна проблема дослідження міститься в питанні: який юридичний результат введення питання з дисципліни науки про управління, яким є ланцюг поставок, до Закону від 17 грудня 2020 року про сприяння виробництву електроенергії морськими вітровими фермами? У процесі дослідження як метод використано формальний аналіз правових інститутів. Дослідження призвели до виділення з закону ланцюга поставок як правового інституту, його розгорнутого опису та класифікації.

Ключові слова: енергетичне право, морські вітрові ферми, формальний аналіз правових інститутів, ланцюг поставок

Wstęp

Polska energetyka znajduje się w procesie transformacji z „czarnej – węglowej” na „zieloną”, której źródła energii mają być odnawialne. Taki kierunek transformacji jest nieunikniony, a słuszność nie powinna być kwestionowana. Trzeba jednak pamiętać, że chodzi nie tylko o paliwo, lecz także o technologię wytwarzania energii elektrycznej i energii cieplnej (ciepła), która będzie umożliwiała osiągnięcie niskich, a nawet zerowych wskaźników emisyjnych, a jest wysokokosztowa, co stanowi istotne utrudnienie dla przedsiębiorstw energetycznych. Kwestie te są nierozwalnie związane z prawodawstwem, dlatego też chciałbym ukazać pewien wycinek obszernej problematyki nie od strony biznesowej, a od strony prawnej.

Proces badawczy składał się z elementów metodycznych, których konstruowanie stanowiło kolejne merytoryczne etapy badania *sensu stricto*. Pierwszym z nich było określenie celu badania. Zostały wyszczególnione cele: główny, szczegółowy, podmiotowy oraz przedmiotowy. Kierunkiem badania, czyli celem głównym, była

znajomość unormowań zawartych w ustawie *offshore*¹ na poziomie eksperckim. Jest on rozumiany jako wnikliwa analiza osadzona w metodyce badawczej nauk prawnych. Analiza ta pozwoliła na wejście na głębszy poziom rozważań o morskiej energetyce wiatrowej. Ten cel został osiągnięty przy pomocy celów szczegółowych. Podstawowymi czynnościami w tym obszarze były: gruntowna znajomość uzasadnienia² projektu ustawy *offshore*, jak również zrozumienie kategorii z dyscypliny nauk o zarządzaniu zawartej w ustawie *offshore*. Przyczyny, które uzasadniają całe badanie, mają charakter legislacyjny oraz gospodarczy. Nie można przejść obojętnie – obok unormowania przez ustawodawcę polskiego po raz pierwszy w tak obszernym zakresie – wobec tematyki morskich farm wiatrowych. Powiązana jest z tym perspektywa rozwoju przemysłu *offshore*³ oraz energetyki odnawialnej, przede wszystkim morskich farm wiatrowych w ogromnej skali. W uzasadnieniu projektu ustawy *offshore* stwierdzono, że: „[...] polski przemysł ma znaczący potencjał rozwoju w kierunku zapewnienia dostaw i usług związanych z budową i eksploatacją morskich farm wiatrowych. Zidentyfikowano ponad 100 polskich podmiotów, które dysponują *know-how* potrzebnym w procesie wytwarzania elementów konstrukcyjnych i eksploatacyjnych na potrzeby budowy morskich farm wiatrowych”⁴. Ponadto w polityce energetycznej państwa do 2040 r.: „Przewiduje się, że moc zainstalowana tych źródeł w perspektywie 2030 r. może sięgnąć 5,9 GW. W 2040 r. potencjał oceniany jest do ok. 11 GW. Produkcja z morskich farm wiatrowych będzie miała największy udział w produkcji energii elektrycznej wytworzonej z OZE”⁵. Niewątpliwie takie założenia zachęcają nie tylko do monitorowania sytuacji w tym podsektorze, ale i do dalszych badań nad stanem legislacyjnym. Odnosząc się do rezultatów podjętych badań, wskazać należy na szczegółową wiedzę o unormowaniach wynikających z przepisów ustawy *offshore*, a przede wszystkim o jurydycznym unormowaniu kategorii z dyscypliny nauki o zarządzaniu – łańcucha dostaw w ustawie *offshore*. Przeprowadzone badania dotyczyły aspektów związanych

¹ Ustawa z dnia 17 grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych, Dz. U. z 2021 r. poz. 234, 784, 1093, 1642 (dalej: ustawa *offshore*).

² Rządowy projekt ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych, Uzasadnienie projektu ustawy, druk nr 809, Sejm IX kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=809> [dostęp: 12.04.2021 r.].

³ Odnośnie do potencjału portów znajdujących się na wybrzeżu polskim zob. M. Kozerska, K. Jędrzejczyk, *Rola portów morskich Polski w funkcjonowaniu łańcuchów dostaw*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie 2020, nr 40, s. 25–43.

⁴ Rządowy projekt ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej..., s. 5.

⁵ Obwieszczenie Ministra Klimatu i Środowiska z dnia 2 marca 2021 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2040 r., zał. „Polityka energetyczna Polski do 2040 r.”, M.P. z 2021 r. poz. 264, s. 65.

z prawem, jednak trzeba pamiętać, że problematyka łańcucha dostaw jest interdyscyplinarna i stanowi kategorię rozważaną w ramach dyscypliny nauki o zarządzaniu⁶.

Etapem następnym było określenie przedmiotów badań. Wyszczególnione zostały dwa obszary badawcze. Pierwotnym z nich było prawodawstwo energetyczne, które jest tutaj rozumiane jako prawo gospodarcze publiczne. Wtórny, ale nie mniej istotny obszar badań stanowi energetyka w podsektorze odnawialnych źródeł energii obejmującym morskie farmy wiatrowe w RP. Zauważalny charakter przedmiotów badań dotyczy prawa (aktu normatywnego) mającego zmieniać obecny poziom odnawialnych źródeł energii w miksie energetycznym w energetyce polskiej.

Perspektywa terytorialna badań odnosi się do obszaru, na którym obowiązuje ustawa *offshore* – lądów oraz polskiej wyłącznej strefy ekonomicznej na Morzu Bałtyckim. Z kolei perspektywa temporalna sprowadza się do okresu tworzenia prawa – procesu legislacyjnego⁷, okresu obowiązywania ustawy *offshore* od wejścia w życie tego aktu normatywnego do chwili obecnej.

Na potrzeby wyznaczonych celów badawczych przyjęto analizę formalną instytucji prawnych. Jest to metoda badawcza, która bazuje na wyodrębnieniu z aktu normatywnego przepisów prawnych i wyinterpretowaniu z nich norm prawnych, które będąc ze sobą powiązane, tworzą poszczególną, konkretną instytucję prawną. W piśmiennictwie wskazuje się, że: „Krokiem wstępnym jest zakreślenie pewnego zespołu przepisów, które, jak można wstępnie zakładać, dadzą podstawę dla wyinterpretowania zespołu norm prawnych dotyczących określonego zespołu zachowań ludzkich”⁸. Badanie rozpoczęto tym samym od wyboru przepisów prawnych, które następnie zostały wykorzystane do szczegółowych analiz. Spośród przepisów ustawy *offshore* wybrano: art. 15 ust. 5, 3 pkt 5; art. 13 ust. 1; art. 16 ust. 3 pkt 2; art. 26 ust. 1, 5 pkt 5; art. 42 ust. 1, 2, 3; art. 43 ust. 1 pkt 1, 2, 3, ust. 2, 3, 4; art. 44; art. 45 ust. 1, 2; art. 46. Następnie uszeregowano poszczególne przepisy i dokonano

⁶ Zob. U. Ryciuk, *Koncepcja i specyfika łańcuchów dostaw w budownictwie*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. 15, z. 6, cz. I, s. 429–439; T.B. Kalinowski, A. Rudnicka, G. Wieteska, A. Wronka, *Proces zdobywania kluczowych kompetencji wspierających wdrożenie zrównoważonego łańcucha dostaw*, w: *Nowoczesne trendy w logistyce i zarządzaniu łańcuchem dostaw*, red. J. Brzeziński, A. Rudnicka, Łódź–Kraków 2020, s. 93–105; Ł. Marzantowicz, *Niepewność i nieprzewidywalność w łańcuchu dostaw – rozważania teoretyczne*, *Nauki o Zarządzaniu* 2017, nr 2, s. 62–70.

⁷ Oficjalna strona Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, *Prace Sejmu, Przebieg procesu legislacyjnego, Rządowy projekt ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych*, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=809> [dostęp: 12.04.2021 r.].

⁸ Z. Ziemiński, *Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych*, Warszawa–Poznań 1983, s. 95.

ich wykładni⁹. Skonstruowano szereg norm prawnych, wśród których wymieniono elementy: hipotezę i dyspozycję. W badaniach przyjęto następujące znaczenie hipotezy: „[...] część normy prawnej zawierająca określenie adresata (adresatów) normy oraz określenie sytuacji, w której adresat normy winien zastosować się do jej dyspozycji; [...] wskazuje w szczególności skończoną liczbę przedmiotów indywidualnych (w tym osób fiz.) oraz określoną liczbę zachowań indywidualnych, od wystąpienia których w danym stanie faktycznym zależy zaktualizowanie się obowiązku adresata postępowania zgodnego z nakazem zawartym w dyspozycji normy”¹⁰. Z kolei dyspozycja była rozumiana jako: „[...] część normy prawnej, w której następuje określenie zachowania będącego powinnością (nakazanego, zakazanego, dozwolonego); prawodawca [...] stwierdza, jak jej adresat musi lub może zachować się w razie zaistnienia okoliczności wskazanych w hipotezie normy”¹¹. Takie podejście umożliwiło analizę, zgodnie z którą „[...] w przypadku wieloznaczności językowej jakichś przepisów wybierając w myśl funkcjonalnych dyrektyw wykładni takie ich znaczenie normatywne, przy którym wyinterpretowane normy miałyby najlepsze uzasadnienie aksjologiczne w zakładanym systemie wartości (zobowiązuje przypisywanym «prawodawcy»), w związku z czym normy instytucji uzyskują spójne uzasadnienie aksjologiczne”¹². Było to możliwe nie tylko dzięki samej ustawie, ale w dużej mierze dzięki analizie treści uzasadnienia projektu ustawy *offshore*¹³.

W przeprowadzonym badaniu zostały zdiagnozowane problemy szczegółowe dotyczące łańcucha dostaw materiałów i usług, które są rozwinięciem problematyki unormowań zawartych w ustawie *offshore*. Równocześnie występowały problemy teoretyczne, jak i takie, które są związane z bieżącymi sprawami gospodarki, w szczególności energetyki. Tym samym główny problem badawczy był następujący: jaki jest jurydyczny rezultat wprowadzenia zagadnienia z dyscypliny nauki o zarządzaniu, którym jest łańcuch dostaw, do ustawy z dnia 17 grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych?

Problematykę szczegółową definiują następujące pytania:

- Czym jest łańcuch dostaw w rozumieniu nauki o zarządzaniu?
- Jakie są ustawowe „ogniwa” (składniki) łańcucha dostaw materiałów i usług?
- Jaka jest relacja łańcucha dostaw materiałów i usług z tajemnicą przedsiębiorstwa?

⁹ Odnośnie do wykładni zob. M. Zieliński, *Podstawowe zasady współczesnej wykładni prawa*, w: *Teoria i praktyka wykładni prawa*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005, s. 117–125.

¹⁰ *Normy. Hipoteza*, w: S. Lewandowski, J. Petzel, *Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny*, red. A. Malinowski, Warszawa 2004, s. 145.

¹¹ Tamże.

¹² Z. Ziemiński, *Szkice z metodologii...*, s. 96.

¹³ Rządowy projekt ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej...

- Czy dialog z potencjalnymi dostawcami wchodzi w skład („jest ogniwem”) łańcucha dostaw materiałów i usług?
- Jakie normy prawne można wyinterpretować w procesie wykładni przepisów dotyczących łańcucha dostaw w ustawie *offshore* (o jakiej treści elementów normy prawnej)?
- Jakie są elementy stosunku prawnego dotyczącego łańcucha dostaw w ustawie *offshore*?
- Jaka jest zależność między podmiotami prawa (adresatami norm prawnych) w stosunku prawnym dotyczącym łańcucha dostaw?
- Jakie są obowiązki i uprawnienia (uczestników) stron stosunku prawnego dotyczącego łańcucha dostaw?
- Czy stosunek prawny dotyczący łańcucha dostaw wykazuje cechy stosunku prawnoadministracyjnego?
- Czy łańcuch dostaw materiałów i usług jest instytucją prawną?

Szczegółowe rozważania i odpowiedzi na pytania problemowe zostały przedstawione w formie komentarzy do poszczególnych norm prawnych. Dominującym jest aspekt prawny z odniesieniami do nauki o zarządzaniu. Treści przepisów prawnych ustawy *offshore* zostały ujęte w cudzysłów, ponieważ pozwala to na precyzyjniejsze ukazanie poszczególnych części norm prawnych.

1. Wykładnia wybranych przepisów prawnych ustawy *offshore*

Z przepisów dotyczących łańcucha dostaw materiałów i usług w ustawie *offshore* wyinterpretowano normy prawne¹⁴, których treści zostały zaprezentowane poniżej. Są nimi:

Norma prawna nr 1

Na podstawie art. 15 ust. 3 pkt 5 w zw. z art. 13 ust. 1 ustawy *offshore* została skonstruowana norma prawna, której elementy zawierają następującą treść.

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności: „Do dnia 31 marca 2021 r. [...], w odniesieniu do energii elektrycznej, która zostanie wytworzona w danej morskiej farmie wiatrowej i wprowadzona do sieci [...]”.

Dyspozycja:

¹⁴ Na temat teoretycznych rozważań dotyczących normatywności zob. B. Brożek, *Normatywność prawa*, Warszawa 2012, s. 258–264.

„Do wniosku, o którym mowa w art. 13 ust. 1 [...] dołącza: plan łańcucha dostaw materiałów i usług [...]”;

„[...] może złożyć wniosek o przyznanie prawa do pokrycia ujemnego salda [...].

Adresatem normy prawnej jest „[...] podmiot [...] wytwarzający lub zamierzający wytwarzać energię elektryczną z energii wiatru na morzu w morskiej farmie wiatrowej”¹⁵. Okoliczności hipotezy wyraźnie podkreślają aspekt temporalny występujący w tej normie prawnej. Został określony konkretną datą kalendarzową. Związane jest to ze szczegółowymi zasadami przyznawania prawa do pokrycia ujemnego salda, które znajdują się w rozdz. 3 ustawy *offshore*¹⁶. Dyspozycja tej normy prawnej zawiera dozwolone zachowanie dotyczące określonego, konkretnego dokumentu. Widoczna jest tutaj fakultatywność czynności, która w przepisie prawnym (art. 13 ust. 1 ustawy *offshore*) jest wyrażona słowami: „[...] może złożyć wniosek [...]”. Przede wszystkim uznano, że kwestia planu łańcucha dostaw materiałów i usług należy do dyspozycji rzeczony normy prawnej, ponieważ jej adresat jest zobowiązany do dołączenia tego dokumentu we wniosku o przyznanie prawa do pokrycia ujemnego salda. Następuje tutaj uszczegółowienie przedmiotowe dyspozycji normy prawnej. Biorąc pod uwagę kwestię łańcucha dostaw, uznaje się, że jest to norma prawna bezwzględnie wiążąca.

Norma prawna nr 2

Na podstawie art. 13 ust. 1 zd. drugie¹⁷ ustawy *offshore* buduje się normę prawną sankcjonującą. Stanowi ona o dolegliwości za naruszenie normy prawnej nr 1, tj. za uchybienie terminowi, którą to dolegliwością jest pozostawienie wniosku bez rozpoznania. Wyprowadzenie z tego przepisu prawnego drugiej normy prawnej było zamierzone, ponieważ dla celów badawczych przyjęta została dwuczłonowa koncepcja normy prawnej. W literaturze wskazuje się, że: „[...] pojęcie sankcji nie powinno być odnoszone do struktury normy, ale jedynie do konsekwencji naruszenia normy, do skutku prawnego będącego następstwem zachowania adresata normy niezgodnego z dyspozycją normy. [...] Sankcja nie stanowi więc trzeciej części normy (obok hi-

¹⁵ Art. 3 pkt 12 ustawy *offshore*. Wskazanie przepisów prawnych, na podstawie których buduje się normę prawną, nie zawiera art. 3 ustawy *offshore*, ponieważ ustala on jedynie definicje wymienionych w ustawie określeń, w tym przypadku wytwórcy. Dotyczy to także morskiej farmy wiatrowej – art. 3 pkt 3 ustawy *offshore*, jak i zespołu urządzeń służących do wyprowadzenia mocy – art. 3 pkt 13 ustawy *offshore*.

¹⁶ Odnosi się to do przyznawania prawa do pokrycia ujemnego salda w drodze decyzji administracyjnej Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki.

¹⁷ Art. 13 ust. 1 zd. drugie ustawy *offshore*: „W przypadku złożenia wniosku po upływie terminu określonego w zdaniu pierwszym wniosek ten pozostawia się bez rozpoznania”.

potezy i dyspozycji), ale treść odrębnej normy – normy sankcjonującej [...]”¹⁸. Dlatego też uznano, że w normie prawnej zbudowanej na podstawie art. 15 ust. 3 pkt 5 w zw. z art. 13 ust. 1 ustawy *offshore* nie występuje sankcja. Ponadto obydwie normy prawne (nr 1 i nr 2) zostały uznane za normy prawne sprzężone.

Norma prawna nr 3

Z art. 26 ust. 5 pkt 5, ust. 1 ustawy *offshore* konstruuje się kolejną normę prawną.

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności: „[...] który uzyskał zaświadczenie o dopuszczeniu do aukcji, o którym mowa w art. 27 ust. 1, oraz wytworzy energię elektryczną po raz pierwszy po dniu zamknięcia sesji aukcji w morskiej farmie wiatrowej zlokalizowanej w granicach obszaru określonego w załączniku nr 1 lub 2 do ustawy”.

Dyspozycja:

„Do wniosku o wydanie zaświadczenia o dopuszczeniu do aukcji [...] dołącza: plan łańcucha dostaw materiałów i usług [...]”;

„Prawo do pokrycia ujemnego salda może być przyznane w drodze aukcji [...]”.

Adresatem określonym w hipotezie normy prawnej jest wytwórca. Okolicznościami, chronologicznie późniejszymi, są: posiadanie dokumentu upoważniającego oraz wytworzenie energii elektrycznej w określonym przedziale czasowym i miejscowym. Dotyczy to zasad uczestnictwa w aukcji dla morskich farm wiatrowych, które znajdują się w rozdz. 4 ustawy *offshore*¹⁹. Dyspozycja określa czynności sporządzenia i dołączenia planu łańcucha dostaw materiałów i usług. Chodzi o dokumentację niezbędną do złożenia wniosku o wydanie zaświadczenia o dopuszczeniu do aukcji. Forma czasownikowa wskazuje na imperatywność normy prawnej. Z kolei aspekt dotyczący przyznania prawa do pokrycia ujemnego salda zawiera słowa: „[...] może być przyznane w drodze aukcji [...]” i charakteryzuje się brakiem imperatywności. Zarówno normę nr 1, jak i normę nr 3 klasyfikuje się jako normy prawne bezwzględnie wiążące, ponieważ w odniesieniu do planu łańcucha dostaw materiałów i usług wykazują obligatoryjność. Pozostałe elementy dyspozycji są jedynie uzupełnieniem normy prawnej dotyczącej łańcucha dostaw. Celowo zbudowano normy prawne także na podstawie przepisów odnoszących się do sposobów uzyskania prawa do pokrycia ujemnego salda, gdyż jest to *clou* całego aktu normatywnego. Powyższa norma prawna jest normą *ius cogens*.

¹⁸ T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, wyd. 4, Warszawa 2003, s. 67.

¹⁹ Odnosi się to do prawa do pokrycia ujemnego salda w drodze aukcji, którą zgodnie z art. 29 ust. 1 ustawy *offshore* ogłasza, organizuje i przeprowadza Prezes Urzędu Regulacji Energetyki.

Norma prawna nr 4

Na podstawie art. 42 ust. 1, 2 w zw. z art. 15 ust. 5 ustawy *offshore* konstruuje się normę prawną.

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności:

„[...] który ubiega się o uzyskanie prawa do pokrycia ujemnego salda [...]”;

„[...] który uznaje informacje zawarte w planie łańcucha dostaw materiałów i usług [...] za tajemnicę przedsiębiorstwa [...]”.

Dyspozycja:

- 1) „[...] sporządza plan łańcucha dostaw materiałów i usług, uwzględniający stan zaawansowania prac przy budowie morskiej farmy wiatrowej wraz z zespołem urządzeń służących do wyprowadzenia mocy na dzień sporządzenia tego planu, który zawiera: [...] adres siedziby wytwórcy; opis grupy kapitałowej, do której należy wytwórca; harmonogram rzeczowo-finansowy budowy morskiej farmy wiatrowej wraz z zespołem urządzeń służących do wyprowadzenia mocy; [...] lokalizację i moc zainstalowaną elektryczną morskiej farmy wiatrowej, której dotyczy plan; opis kluczowych parametrów technicznych [...]; planowane terminy kluczowych postępowań na wybór dostawców materiałów i usług, ze wskazaniem planowanego trybu wyboru kontrahentów [...]; planowany dzień pierwszego wprowadzenia do sieci energii elektrycznej wytworzonej z morskiej farmy wiatrowej [...]; opis działań [...] w celu zapewnienia konkurencyjności pomiędzy dostawcami materiałów i usług [...]; opis udziału nakładów inwestycyjnych, których poniesienie [...] jest przewidywane [...] w łącznych nakładach [...]; opis przewidywanych inicjatyw dotyczących badań i rozwoju oraz innowacyjności, związanych z realizacją inwestycji [...]; opis działań [...] w celu rozwoju zasobów ludzkich w zakresie kompetencji i podnoszenia kwalifikacji zawodowych [...]; wyniki wstępnego dialogu z zarządami portów morskich oraz operatorami terminali [...]; opis i szacunkową liczbę miejsc pracy, jakie [...] zamierza utworzyć [...]”;
- 2) „Opisy działań [...] sporządza się odrębnie dla fazy budowy oraz dla fazy eksploatacji morskiej farmy wiatrowej wraz z zespołem urządzeń służących do wyprowadzenia mocy”;
- 3) „[...] jest obowiązany wskazać, które z informacji stanowią tajemnice przedsiębiorstwa, oraz załączyć wersję planu niezawierającą tych informacji, podlegającą publikacji zgodnie z art. 16 ust. 3 pkt 2”.

Analiza tej normy prawnej także zaczęła się od przedstawienia wytwórcy, który jest podmiotem, do którego adresowana jest norma prawna. W hipotezie omawianej normy prawnej zawierają się dwie sytuacje. Pierwsza dotyczy podejmowania

starań (ubiegania się) o uzyskanie prawa do pokrycia ujemnego salda. Mimo że forma czasownika „ubiega się” może wskazywać na przynależność do dyspozycji, to jest ona jedną z okoliczności występujących w hipotezie normy prawnej. Druga sytuacja jest związana z tajemnicą przedsiębiorstwa. Chodzi o stan, w którym określony podmiot „ma świadomość”, że pewne zapisy, dane i analizy nie powinny zostać ujawnione innym uczestnikom rynku, a nawet mogą stanowić o przewadze konkurencyjnej tego podmiotu. Relacja łańcucha dostaw z tajemnicą przedsiębiorstwa odnosi się do podmiotów zewnętrznych względem podmiotów uczestniczących w samym łańcuchu. Zrozumiała jest chęć ochrony swoich wrażliwych biznesowych danych przed konkurencją. Niemniej występuje także bardziej subtelna odmiana relacji łańcucha dostaw z tajemnicą przedsiębiorstwa. Mowa o nieujawnianiu wszystkich informacji obecnym i potencjalnym uczestnikom łańcucha. Podkreślić należy, że nie stoi to w sprzeczności z dyspozycją normy prawnej nr 12. Chodzi jednak o zbudowanie i utrzymanie pewnej pozycji w łańcuchu dostaw (rozumianym operacyjnie, procesowo) przez przedsiębiorstwo za pomocą wewnętrznego, samodzielnego budowania wiedzy specjalistycznej.

Dyspozycja normy prawnej zawiera nakaz określonego zachowania odnoszącego się do szczegółowej treści dokumentacji – planu łańcucha dostaw materiałów i usług. Treść planu jest obszerna i obejmuje przede wszystkim zagadnienia finansowe, techniczne, proceduralne i prognostyczne. Szczególną rolę nauka o zarządzaniu przypisuje łącznemu ujęciu tych zagadnień. Wskazuje się, że: „Właściwe jest powiązanie mierników, które w praktyce zarządzania łańcuchem dostaw można określić jako podstawowe (zysk operacyjny, obrót, udział w rynku, poziom wykorzystania powierzchni magazynowych itp.), z miernikami specyficznymi, których stosowanie powinno wynikać z przyjętego kierunku ewolucji łańcucha dostaw [...]”²⁰. Z dyspozycji wynika także, że zagadnienia proceduralne, czyli te, które dotyczą opisów konkretnych działań (art. 42 ust. 1 pkt 8–11), muszą zostać przygotowane zarówno przed rozruchem instalacji, jak i podczas jej eksploatacji. W przypadku zaistnienia okoliczności dotyczących tajemnicy przedsiębiorstwa dyspozycja tej normy prawnej stanowi ponadto o konieczności wskazania wrażliwych danych i przygotowania planu, który ich nie zawiera.

Na podstawie literatury właściwej nauce o zarządzaniu należy przyjąć, że: „Scenarizowany model łańcuchów dostaw, u którego podstaw leży stosowanie zasady współdzielenia, oznacza wdrożenie [...] rozwiązań: partnerskiego systemu wymiany informacji pomiędzy głównymi uczestnikami łańcucha dostaw: konsumentami [...], dostawcami, producentami, operatorami logistycznymi oraz detalistami;

²⁰ U. Ryciuk, M. Szymczak, *Wymiary zarządzania informacją w adaptacyjnym łańcuchu dostaw*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach 2019, nr 381, s. 34.

wysyłania produktów do magazynów współdzielonego [sic!] z innymi producentami [...]; współdzielonego transportu ze współdzielonych magazynów do hubów miejskich oraz konsolidowanych centrów regionalnych; skonsolidowana dystrybucja finalna [...]"²¹. Wskazać należy, że w aspekcie zarządczym łańcuch dostaw może być rozumiany jako zamierzona współpraca organizacyjna, która obejmuje zasoby i przepływy finansowe, informacyjne, jak też materialne (rzeczowe). Wdrożenie powyższych rozwiązań pozwoli zwiększyć konkurencyjność przedsiębiorstw, które będą uczestniczyły w procesie budowy i eksploatacji morskich farm wiatrowych nad polskim wybrzeżem Bałtyku. Obligatoryjny charakter dyspozycji stanowi o tym, że należy uznać tę normę prawną za bezwzględnie wiążącą.

Norma prawna nr 5

Na podstawie art. 16 ust. 3 pkt 2 ustawy *offshore* buduje się normę prawną o następującej treści.

Hipoteza: adresat – „Prezes URE”.

Hipoteza: okoliczności: „[...] niezwłocznie po wydaniu decyzji [...]”.

Dyspozycja: „[...] publikuje w Biuletynie Informacji Publicznej URE plan łańcucha dostaw materiałów i usług [...], dołączony przez wytwórcę zgodnie z art. 15 ust. 3 pkt 5”.

W tej normie prawnej występuje adresat inny niż w pozostałych normach prawnych: jest nim Prezes Urzędu Regulacji Energetyki. W hipotezie znajduje się sytuacja określająca stan, w którym został wydany akt administracyjny (konkretny i szczegółowy). Chodzi o decyzję administracyjną dotyczącą przyznania wytwórcy prawa do pokrycia ujemnego salda dla energii elektrycznej²². Z kolei dyspozycja tej normy prawnej nakazuje adresatowi publikację określonej przedmiotowo i podmiotowo dokumentacji²³. Ta norma prawna także jest normą imperatywną.

Norma prawna nr 6

Na podstawie art. 43 ust. 1 pkt 1 ustawy *offshore* buduje się normę prawną, która obejmuje poniższe elementy.

²¹ A. Laskowska-Rutkowska, *Współczesne tendencje i paradygmaty w rozwoju globalnych łańcuchów dostaw*, Przegląd Organizacji 2015, nr 11, s. 38. Zob. też N. Szozda, *Customizacja produktów we współczesnych łańcuchach dostaw – tendencje, strategie, przykłady aplikacji*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie 2018, z. 132, s. 537–550.

²² Art. 16 ust. 1 ustawy *offshore*.

²³ Na stronach internetowych Biuletynu Informacji Publicznej URE opublikowano 7 planów łańcucha dostaw materiałów i usług, <https://bip.ure.gov.pl/bip/odnawialne-zrodla-energ/morskie-farmy-wiatrowe/4033.Plany-lancucha-dostaw-materialow-i-uslug.html> [dostęp: 13.08.2021 r.].

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności: „[...] uzyskał prawo do pokrycia ujemnego salda [...]”.

Dyspozycja: „[...] jest obowiązany: prowadzić dokumentację dotyczącą stopnia realizacji planu łańcucha dostaw materiałów i usług wykorzystywanych w toku budowy i eksploatacji morskiej farmy wiatrowej wraz z zespołem urządzeń służących do wyprowadzenia mocy, o którym mowa w art. 42 ust. 1 i 3”.

Adresatem normy prawnej jest wytwórca, który znalazł się w sytuacji posiadania określonego uprawnienia na podstawie decyzji administracyjnej. Zatem jest tutaj widoczny aspekt chronologiczny. Dyspozycja zawiera nakaz ciągłego raportowania realizacji poszczególnych etapów planu łańcuch dostaw. Ta norma prawna jest bezwzględnie obowiązująca (wiążąca).

Norma prawna nr 7

Na podstawie art. 43 ust. 1 pkt 2 ustawy *offshore* buduje się normę prawną, która składa się ze wskazanych elementów.

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności:

„[...] uzyskał prawo do pokrycia ujemnego salda [...]”;

„[...] w terminie 6 miesięcy od dnia: wydania decyzji, o której mowa w art. 18 ust. 1, lub od dnia zamknięcia sesji aukcji, o której mowa w art. 26 ust. 1 [...]”;

„[...] co roku, do dnia uzyskania koncesji na wytwarzanie energii elektrycznej w morskiej farmie wiatrowej [...]”;

„uzyskania koncesji na wytwarzanie energii elektrycznej w morskiej farmie wiatrowej [...]”.

Dyspozycja:

„[...] jest obowiązany: przekazać Prezesowi URE sprawozdanie dotyczące realizacji planu łańcucha dostaw materiałów i usług, o którym mowa w art. 42 ust. 1 i 3, w zakresie budowy morskiej farmy wiatrowej wraz z zespołem urządzeń służących do wyprowadzenia mocy, w tym przyczyn istotnych odstępstw od realizacji tego planu [...]”;

„[...] przekazywać je [...]”.

W tej normie podmiotem, do którego jest ona skierowana, jest wytwórca. Sytuacje, w których może się znaleźć, dotyczą posiadania konkretnego uprawnienia; określone zostały ramami temporalnymi, jak i uzyskaniem decyzji administracyjnej dotyczącej koncesji. W dyspozycji zawarty jest nakaz przygotowania i udostępnienia określonemu podmiotowi informacji dotyczących realizacji planu łańcucha dostaw. Charakter dyspozycji świadczy o tym, że jest to norma prawna bezwzględnie wiążąca.

Norma prawna nr 8

Na podstawie art. 43 ust. 1 pkt 3 ustawy *offshore* buduje się normę prawną, która zawiera poniższe elementy.

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności:

„[...] uzyskał prawo do pokrycia ujemnego salda [...]”;

„[...] co 2 lata, przez okres 6 lat od dnia pierwszego wprowadzenia energii elektrycznej wytworzonej w morskiej farmie wiatrowej do sieci właściwego operatora, a następnie co 5 lat [...]”.

Dyspozycja: „[...] jest obowiązany: przekazywać Prezesowi URE [...] sprawozdania dotyczące realizacji planu łańcucha dostaw materiałów i usług, o którym mowa w art. 42 ust. 1 i 3, w zakresie eksploatacji morskiej farmy wiatrowej, w tym przyczyn istotnych odstępstw od realizacji tego planu”.

Również tutaj podmiotem jest wytwórca, który znajduje się w okolicznościach posiadania konkretnego uprawnienia. Kolejne okoliczności dotyczą zakresu temporalnego określonego w latach. W tym kontekście należy wskazać, że: „Adaptacja łańcucha dostaw wyraża się w zdolności do modyfikowania jego samego lub otoczenia, w którym łańcuch funkcjonuje, a także uczenia się na podstawie zmian, jakie wywołało podjęcie działań adaptacyjnych [...]”²⁴. Ciągłe i bieżące monitorowanie realizacji planu będzie pozwalało na diagnozowanie „wąskich gardeł” organizacyjnych, technicznych, zaopatrzeniowych i innych, co powinno skutkować szybszym reagowaniem i elastycznością całego łańcucha dostaw. Ta norma prawna jest także normą bezwzględnie wiążącą (*ius cogens*).

Norma prawna nr 9

Na podstawie art. 43 ust. 2 ustawy *offshore* konstruuje się normę prawną o następujących elementach.

Hipoteza: adresat – „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności: „Sprawozdania, o których mowa w ust. 1 pkt 2 i 3 [...]”.

Dyspozycja: „[...] sporządza się według wzoru określonego w przepisach wydanych na podstawie ust. 4 i przekazuje się w postaci elektronicznej na adres elektroniczny wskazany przez Prezesa URE w Biuletynie Informacji Publicznej URE”.

Adresata w tej normie prawnej można określić poprzez odesłanie do ust. 1 art. 43 ustawy *offshore*. Okolicznościami są okresy, w których należy sporządzić przedmiotowe dokumenty. Chodzi o czas przygotowania sprawozdań. Dyspozycja zawiera nakaz przygotowania dokumentacji o określonej ramowo treści oraz

²⁴ U. Ryciuk, M. Szymczak, *Wymiary zarządzania informacją...*, s. 32.

przesłania jej do wskazanego odbiorcy w przewidziany sposób. Stanowi ona normę prawną bezwzględnie obowiązującą.

Norma prawna nr 10

Na podstawie art. 43 ust. 3 i 4 ustawy *offshore* konstruuje się normę prawną składającą się z przedstawionych elementów.

Hipoteza: adresat – „Prezes URE”; „Minister właściwy do spraw klimatu”.

Hipoteza: okoliczności:

„[...] sprawozdania, o których mowa w ust. 1 pkt 2 i 3”;

„[...] kierując się koniecznością ujednolicenia formy sporządzania sprawozdań i ułatwienia analizowania zamieszczonych w nich danych”.

Dyspozycja:

„[...] zamieszcza w Biuletynie Informacji Publicznej URE [...]”;

„[...] określi, w drodze rozporządzenia, wzór sprawozdań, o których mowa w ust. 1 pkt 2 i 3 [...]”.

Występują tutaj dwa rodzaje podmiotów: Prezes Urzędu Regulacji Energetyki i minister właściwy ds. klimatu. W kwestii okoliczności trzeba wskazać, że są nimi okresy, w których zostały już sporządzone sprawozdania wymienione w ust. 1 pkt 2 i 3. Określenie wzoru sprawozdań następuje wtedy, gdy występuje potrzeba systematyzacji sprawozdań i polepszenia dostępności ich treści. W literaturze pojawiła się propozycja jeszcze dalszego posunięcia całego zagadnienia łańcucha dostaw w kierunku cyfrowej transformacji, którą: „[...] warto rozumieć jako przemianę modelu biznesu łańcucha dostaw, który dostarcza nową wartość w oparciu o technologie cyfrowe w celu osiągnięcia wyższej efektywności [...]. [...] maksymalizację korzyści z implementacji systemów cyberfizycznych, do których należą technologie cyfrowe, m.in. cyfrowe bliźnięta, chmura obliczeniowa, mgła obliczeniowa, *big data*, łańcuch bloków, czy internet rzeczy, osiąga się, gdy analizowane i udostępniane są dane oraz informacje pochodzące jednocześnie z wielu źródeł”²⁵. Oczywiście jest to niewątpliwie trudne zadanie, przy i tak zaawansowanej technologii wytwarzania energii elektrycznej z morskich farm wiatrowych, niemniej przypuszcza się, że do pierwszego rozruchu tych elektrowni wiele z tego typu rozwiązań będzie już wdrożonych. Jest to norma prawna bezwzględnie wiążąca (imperatywna).

²⁵ K. Nowicka, M. Szymczak, *Logistyka i łańcuchy dostaw w obliczu czwartej rewolucji przemysłowej*, *Studia BAS* 2020, nr 3, s. 73. Zob. też A.K. Tarofder, A. Jawabri, A. Haque, S.M.F. Azam, S.R. Sherief, *Competitive Advantages through IT-Enabled Supply Chain Management (SCM) Context*, *Polish Journal of Management Studies* 2019, t. 19, nr 1, s. 464–474.

Norma prawna nr 11

Na podstawie art. 44 ustawy *offshore* buduje się następującą normę prawną.

Hipoteza: adresat – „Prezes URE”.

Hipoteza: okoliczności: „[...] w terminie 14 dni od dnia otrzymania [...]”.

Dyspozycja: „[...] przekazuje [...] plan łańcucha dostaw materiałów i usług, o którym mowa w art. 42 ust. 1 i 3, oraz sprawozdania, o których mowa w art. 43 ust. 1 pkt 2 i 3, ministrowi właściwemu do spraw klimatu i ministrowi właściwemu do spraw aktywów państwowych”.

W tej normie prawnej adresatem jest Prezes Urzędu Regulacji Energetyki. Adresat normy prawnej znajduje się w sytuacji, w której otrzymał określoną dokumentację w ściśle określonym czasie. Z kolei dyspozycja stanowi o nakazie przekazania tej dokumentacji do dwóch podmiotów ministerialnych. Kwestie informacyjne są kluczowe przede wszystkim dla właścicieli udziałów w spółkach, które prowadzą przedsiębiorstwa inwestujące w morskie farmy wiatrowe. W piśmiennictwie przyjmuje się następujące stanowisko: „Poszczególne przedsiębiorstwa łańcucha dysponują zwykle ograniczonym budżetem inwestycyjnym, a potrzeby inwestycyjne są różnie rozlokowane pomiędzy te przedsiębiorstwa. Z punktu widzenia budowania konkurencyjności łańcucha jako całości nie jest obojętne, w jakiej kolejności inwestycje będą realizowane, pojawia się więc potrzeba ich koordynowania i najlepiej wspólnego finansowania na wynegocjowanych warunkach”²⁶. Rozwiązanie takie jest zasadne z uwagi na zakładany rozwój przemysłu i wzrost zatrudnienia w opisywanym podsektorze. Prowadzenie inwestycji, w dużej mierze przez przedsiębiorstwa, których (większościowym) akcjonariuszem bądź udziałowcem jest jeden podmiot, jak najbardziej uzasadnia treść normy prawnej i nadaje jej właściwy sens. Tę normę prawną należy sklasyfikować jako bezwzględnie obowiązującą (wiązącą).

Norma prawna nr 12

Na podstawie art. 45 ust. 1, 2 w zw. z art. 42 ust. 3 w zw. z art. 46 ustawy *offshore* konstruuje się normę prawną o wskazanych elementach.

Hipoteza: adresat „Wytwórca”.

Hipoteza: okoliczności:

„[...] przed złożeniem zaktualizowanego planu łańcucha dostaw materiałów i usług, o którym mowa w art. 42 ust. 3 [...]”;

„[...] na co najmniej 30 dni przed przeprowadzeniem dialogu”;

²⁶ P. Banaszyk, *Istota i znaczenie strumienia finansowego w łańcuchu dostaw*, *Gospodarka Materiałowa i Logistyka* 2019, t. 71, nr 12, s. 10. Zob. też J. Dobroszek, *Rachunkowość zarządcza w zarządzaniu łańcuchem dostaw w świetle wyników badań literaturowych i ankietowych*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości* 2016, t. 89, s. 29–54.

„[...] w terminie 18 miesięcy od dnia złożenia wniosku, o którym mowa w art. 13 ust. 1, albo oferty, o której mowa w art. 31 ust. 1”.

Dyspozycja:

„[...] jest obowiązany przeprowadzić dialog z potencjalnymi dostawcami materiałów i usług wykorzystywanych w toku budowy i eksploatacji morskiej farmy wiatrowej wraz z zespołem urządzeń służących do wyprowadzenia mocy”;

„Dialog prowadzi się w sposób zapewniający zachowanie uczciwej konkurencji oraz równe traktowanie potencjalnych dostawców i oferowanych przez nich rozwiązań”;

„[...] przedkłada Prezesowi URE zaktualizowany plan łańcucha dostaw materiałów i usług [...], uwzględniający informację o przeprowadzeniu dialogu z potencjalnymi dostawcami materiałów i usług, o którym mowa w art. 45 ust. 1 [...]”;

„[...] zamieszcza informację o zamiarze przeprowadzenia dialogu, o którym mowa w art. 45 ust. 1, oraz o jego przedmiocie na swojej stronie internetowej [...]”.

Także w tej normie prawnej adresatem jest wytwórca. Sytuacje, w których może się znaleźć, dotyczą aktualizacji planu łańcucha dostaw; okresu liczonego w dniach przed dokonaniem konsultacji biznesowych; okresu liczonego w miesiącach dotyczącego konkretnych dokumentów. Dyspozycja odnosi się do nakazu odbycia konsultacji biznesowych, ich trybu oraz nakazu przekazania określonego podmiotowi aktualnych danych i analiz. W kontekście współpracy między przedsiębiorcami ukazuje się spojrzenie zarządcze: „Uczestnictwo dostawców i klientów w rozwoju produktów, zmiana roli operatorów logistycznych z integratorów na dyrygentów w celu wdrożenia procesów orkiestracji, współpraca wewnętrznych lub zewnętrznych podmiotów B + R z dostawcami w łańcuchu – to symptomy wskazujące na rozszerzanie się koncepcji łańcucha dostaw w kierunku łańcucha wartości”²⁷. Współpraca między przedsiębiorcami realizowana przez wymianę wiadomości, danych lub analiz posłuży do zacieśnienia relacji biznesowych. Ponadto wskazuje się, że: „[...] aby zarządzania finansami łańcucha dostaw nie redukować do bezdusznej kalkulacji ekonomicznej, lecz wspierać je wartościowym kapitałem społecznym w ramach łańcucha jako całości”²⁸. Oznacza to zachętę do wspierania kadry pracowniczej nie tylko w aspekcie należytego, wysokiego wynagrodzenia, lecz także w rozwoju, podnoszeniu kompetencji i realnych możliwościach awansu pionowego, jak i poziomego. Tę normę prawną należy również określić jako bezwzględnie wiążącą (imperatywną).

²⁷ M. Frankowska, *Łańcuch logistyczny, łańcuch dostaw i łańcuch wartości – próba usystematyzowania koncepcji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 885. Problemy Transportu i Logistyki 2015, nr 31, s. 86. Zob. też A. Baraniecka, *Rozwój ekologicznych łańcuchów dostaw jako skutek kryzysów: ekonomicznego i środowiskowego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2015, nr 383, s. 235–248.

²⁸ P. Banaszyk, *Istota i znaczenie strumienia finansowego...*, s. 13.

Ogniwami są składniki, które charakteryzują łańcuch dostaw i go wyróżniają spośród innych łańcuchów. Definiują one ten konkretny łańcuch dostaw, który jest przeznaczony dla procesu inwestycyjnego i eksploatacyjnego morskich elektrowni wiatrowych. Tym samym do ustawowych ogniw łańcucha dostaw materiałów i usług określonych w ustawie *offshore* zaklasyfikowane zostały: harmonogram rzeczowo-finansowy (art. 42 ust. 1 pkt 3); opis kluczowych parametrów technicznych (art. 42 ust. 1 pkt 5); planowane terminy kluczowych postępowań na wybór dostawców [...], ze wskazaniem planowanego trybu wyboru [...] oraz przewidywanych warunków udziału [...] (art. 42 ust. 1 pkt 6); opis przewidywanych inicjatyw dotyczących badań i rozwoju oraz innowacyjności [...] (art. 42 ust. 1 pkt 10); dialog z potencjalnymi dostawcami materiałów i usług oraz z zarządami portów morskich i operatorami terminali (art. 42 ust. 1 pkt 12, art. 45). Należy zwrócić szczególną uwagę na ostatnie z wymienionych „ogniw” – dialog z dostawcami, który tworzy przestrzeń do dzielenia się wiedzą. W uzasadnieniu projektu ustawy podnosi się, że: „Usprawnienie przepływu informacji pomiędzy potencjalnymi zlecającymi a potencjalnymi wykonawcami czy dostawcami przyczyni się do zwiększenia konkurencyjności polskiej gospodarki w tym sektorze, z uwagi na umożliwienie transferu *know-how*”²⁹.

Wyszczególnienie normatywne stanowi o tym, że stronami stosunku prawnego są wytwórca i Prezes URE, między którymi występuje zależność określana jako nierównorzędność podmiotowa. W tej relacji pozycja prawna Prezesa URE jest nadrzędna względem (nad) wytwórcą. Tutaj wytwórca jest zobowiązany do dokonania szeregu czynności wskazanych w dyspozycjach norm prawnych. Wejście w relację wynika z mocy prawa, które stanowi o obowiązku sporządzenia planu łańcucha dostaw materiałów i usług, a następnie o obowiązkach informacyjnych. Rzecz jasna musi wystąpić podstawowa okoliczność, jaką jest ubieganie się o uzyskanie prawa do pokrycia ujemnego salda, a następnie uzyskanie tego prawa. Szczegółowe obowiązki i uprawnienia tych podmiotów zostały ukazane w dyspozycjach norm prawnych. Wszystkie powyższe normy prawne wyinterpretowane z przepisów prawnych są bezwzględnie wiążące. Wyszczególniono także jeden przypadek normy prawnej (nr 2), w którym występuje sankcja. Wynika z tego, że istnieje stosunek prawnoadministracyjny dotyczący łańcucha dostaw materiałów i usług.

²⁹ Rządowy projekt ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej..., s. 18.

Zakończenie

Rozważania dotyczące dwunastu norm prawnych z ustawy *offshore* pozwoliły uznać łańcuch dostaw materiałów i usług za instytucję prawną rozumianą jako: „stanowiący pewną całość zespół powiązanych ze sobą norm prawnych, które regulują dający się wyodrębnić rodzaj stosunków społ. [...]”³⁰. Do jej składników należą wyinterpretowane normy prawne, w tym przede wszystkim relacje zachodzące pomiędzy wytwórcą a Prezesem URE. Trzeba podkreślić, że nie jest instytucją „osamotnioną”, ponieważ dotyczy pozostałej treści normatywnej ustawy *offshore*. Chodzi przede wszystkim o dwuetapowy system wsparcia morskich farm wiatrowych, a to świadczy o ścisłych zależnościach między instytucją prawną łańcucha dostaw materiałów i usług a pozostałymi instytucjami. Należy ona do polskiego prawodawstwa energetycznego, prawa gospodarczego publicznego, tym samym będąc częścią systemu prawa. Wynik przeprowadzonych badań stanowi juretyczny rezultat wprowadzenia zagadnienia z dyscypliny nauki o zarządzaniu – łańcucha dostaw – do ustawy *offshore*.

Bibliografia

- Banaszyk P., *Istota i znaczenie strumienia finansowego w łańcuchu dostaw*, Gospodarka Materiałowa i Logistyka 2019, t. 71, nr 12.
- Baraniecka A., *Rozwój ekologicznych łańcuchów dostaw jako skutek kryzysów: ekonomicznego i środowiskowego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2015, nr 383.
- Brożek B., *Normatywność prawa*, Warszawa 2012.
- Dobroszek J., *Rachunkowość zarządcza w zarządzaniu łańcuchem dostaw w świetle wyników badań literaturowych i ankietowych*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości 2016, t. 89.
- Frankowska M., *Łańcuch logistyczny, łańcuch dostaw i łańcuch wartości – próba usystematyzowania koncepcji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 885. Problemy Transportu i Logistyki 2015, nr 31.
- Kalinowski T.B., Rudnicka A., Wieteska G., Wronka A., *Proces zdobywania kluczowych kompetencji wspierających wdrożenie zrównoważonego łańcucha dostaw*, w: *Nowoczesne trendy w logistyce i zarządzaniu łańcuchem dostaw*, red. J. Brzeziński, A. Rudnicka, Łódź–Kraków 2020.
- Kozerska M., Jędrzejczyk K., *Rola portów morskich Polski w funkcjonowaniu łańcuchów dostaw*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie 2020, nr 40.

³⁰ *Instytucja prawna*, w: S. Lewandowski, J. Petzel, *Logika dla prawników...*, s. 89. Na temat pojęcia instytucji prawnych zob. też Z. Ziemiński, *Szkice z metodologii...*, s. 88–93.

- Kramarz W., *Strategia podwykonawstwa w budowaniu odporności łańcucha dostaw*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie 2017, z. 101.
- Laskowska-Rutkowska A., *Współczesne tendencje i paradygmaty w rozwoju globalnych łańcuchów dostaw*, Przegląd Organizacji 2015, nr 11.
- Lewandowski S., Petzel J., *Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny*, red. A. Malinowski, Warszawa 2004.
- Marzantowicz Ł., *Niepewność i nieprzewidywalność w łańcuchu dostaw – rozważania teoretyczne*, Nauki o Zarządzaniu 2017, nr 2.
- Nowicka K., Szymczak M., *Logistyka i łańcuchy dostaw w obliczu czwartej rewolucji przemysłowej*, Studia BAS 2020, nr 3.
- Ryciuk U., *Koncepcja i specyfika łańcuchów dostaw w budownictwie*, Przedsiębiorczość i Zarządzanie, t. 15, z. 6, cz. I.
- Ryciuk U., Szymczak M., *Wymiary zarządzania informacją w adaptacyjnym łańcuchu dostaw*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach 2019, nr 381.
- Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, wyd. 4, Warszawa 2003.
- Szozda N., *Customizacja produktów we współczesnych łańcuchach dostaw – tendencje, strategię, przykłady aplikacji*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie 2018, z. 132.
- Tarofder A.K., Jawabri A., Haque A., Azam S.M.F., Sherief S.R., *Competitive Advantages through IT-Enabled Supply Chain Management (SCM) Context*, Polish Journal of Management Studies 2019, t. 19, nr 1.
- Zieliński M., *Podstawowe zasady współczesnej wykładni prawa*, w: *Teoria i praktyka wykładni prawa*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005.
- Ziemiński Z., *Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych*, Warszawa–Poznań 1983.

Opinie więźniów na temat wykonywanej przez nich pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności w polskich zakładach karnych

Prisoners' opinions on their work during their imprisonment in Polish prisons

Мнения заключенных о работе, выполняемой ими во время отбывания наказания в польских исправительных учреждениях

Відгуки засуджених про роботу, яку вони виконують під час відбування покарання у польських тюрмах

AGNIESZKA LEWICKA-ZELENT

Dr hab., prof. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: agnieszka069@poczta.onet.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6967-8966>

AGNIESZKA PYTKA

Dr, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: agnieszkaapytk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6976-5381>

Streszczenie: Możliwość wykonywania pracy przez osoby skazane jest regulowana przez prawo danego kraju. W polskim prawie karnym wykonawczym praca jest jednym ze środków oddziaływań na skazanych, których zadaniem jest realizacja indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności. W polskim systemie penitencjarnym, w miarę możliwości istniejących na rynku pracy, zatrudnia się osoby skazane zakładając, że pełni ona wiele ważnych funkcji.

W badaniu ankietowym wzięło udział 452 skazanych z siedmiu wylosowanych zakładów karnych z całej Polski. Celem badań było poznanie opinii osób pozbawionych wolności na temat aktualnie wykonywanej przez nich pracy. Posłużono się autorskim kwestionariuszem ankiety.

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że skazani dostrzegają korzyści wynikające z podejmowanej przez nich pracy, m.in. zmiany w swoim zachowaniu, lepsze samopoczucie oraz poprawę relacji z innymi. Praca stanowi ważny czynnik urozmaicenia ich życia w izolacji. Czynnikiem, który w największym stopniu przyczynia się do niezadowolienia więźniów z pracy, są zbyt duże potrącenia z pensji.

Słowa kluczowe: zatrudnienie, skazani, resocjalizacja, praca

Summary: The possibility for convicts to work is regulated by the law of the country concerned. In Polish executive penal law, work is one of the measures of influence on convicts, whose task is to achieve the individual preventive objectives of imprisonment. In the Polish penitentiary system, as far as the possibilities that exist on the labour market allow, convicts are employed on the assumption that work has many important functions.

A total of 452 convicts from seven randomly selected prisons across Poland took part in the survey. This study aims to find out the opinions of imprisoned persons about the work they currently do. A proprietary survey questionnaire was used.

The results show that convicts perceive the benefits of the work they undertake, including changes in their behaviour, improved wellbeing and improved relationships with others. Work is an important factor in terms of enriching their lives in isolation. The factor that contributes most to prisoners' dissatisfaction with their work is excessive deductions from their pay.

Key words: employment, convicts, social rehabilitation, work

Резюме: Возможность выполнения осужденными работы регулируется законодательством той или иной страны. В польском уголовно-исполнительном праве труд является одним из средств воздействия на осужденных, задачей которого является достижение индивидуально-превентивных целей наказания в виде лишения свободы. В польской пенитенциарной системе, насколько позволяют возможности, существующие на рынке труда, осужденных принимают на работу, полагая, что она выполняет множество важных функций.

В исследовании приняли участие 452 осужденных из семи случайно отобранных исправительных учреждений со всей Польши. Целью исследования было выяснить мнение лиц, лишенных свободы, о работе, которую они выполняют в настоящее время. Использовалась оригинальная анкета для опроса.

Результаты показывают, что осужденные замечают пользу от выполняемой ими работы, включая изменения в их поведении, улучшение самочувствия и отношений с другими людьми. Работа является важным фактором, вносящим разнообразие в их жизнь в изоляции. Фактором, который больше всего способствует неудовлетворенности заключенных своей работой, являются чрезмерные вычеты из заработной платы.

Ключевые слова: занятость, заключенные, перевоспитание, работа

Резюме: Можливість виконання робіт засудженими регулюється законодавством даної країни. У польському виконавчому кримінальному праві праця є одним із засобів впливу на засуджених, завданням якого є досягнення індивідуально-превентивних цілей відбування покарання у вигляді позбавлення волі. У пенітенціарній системі Польщі, наскільки це можливо на ринку праці, засуджених працевлаштовують припускаючи, що це виконує багато важливих функцій.

В опитуванні взяли участь 452 засуджені із семи випадково обраних в'язниць з усієї Польщі. Метою дослідження було з'ясувати думку ув'язнених щодо їх поточної роботи. Використовувалась авторська анкета.

Отримані результати показують, що засуджені бачать переваги своєї праці, наприклад зміни у своїй поведінці, покращення самопочуття та покращення стосунків з іншими. Робота є важливим фактором урізноманітнення їхнього життя в ізоляції. Фактором, який найбільше сприяє незадоволенню ув'язнів роботою, є надмірні відрахування із заробітної плати.

Ключові слова: зайнятість, засуджені, соціальна реабілітація, праця

Wstęp

Praca stanowi ważny element życia każdego człowieka. Niewątpliwie warunkuje ją rozwój społeczno-gospodarczy, który przyczynił się do zmian w jej postrzeganiu. Praca to także wyraz aktywności człowieka, pozwala kształtować osobowość, poczucie odpowiedzialności czy własnej skuteczności¹. Jest również pewnym „łącznikiem” człowieka ze światem zewnętrznym. Ułatwia integrację społeczną, co jest szczególnie istotnie w przypadku osób przebywających w izolacji penitencjarnej². W kryminologii i pedagogice resocjalizacyjnej praca uznawana jest za jeden z czynników chroniących przed popełnieniem kolejnego przestępstwa. Dlatego postanowiono przeprowadzić badania na reprezentatywnej grupie skazanych celem poznania opinii osób przebywających w izolacji więziennej na temat wykonywanej przez nie pracy pod-

¹ E. Flaszynska, *Znaczenie pracy w życiu człowieka*, Studia Społeczne 2011, nr 1 (4), s. 87.

² U. Bejma, *Rola i znaczenie pracy w życiu człowieka na kanwie encykliki Laborem exercens*, w: *Rodzina między pracą a płacą. Refleksja nad społeczną myślą encykliki Laborem exercens Jana Pawła II*, red. R. Kantor, M. Kluz, J. Młyński, Kraków 2016, s. 23.

czas odbywania kary pozbawienia wolności. Tło podjętych rozważań stanowi analiza aspektów prawnych regulujących możliwość wykonywania pracy przez osoby skazane, traktowanej jako jeden ze środków oddziaływania resocjalizacyjnego.

1. Podstawy prawne zatrudniania skazanych na karę pozbawienia wolności

W Polsce, zgodnie z art. 121 § 2 Kodeksu karnego wykonawczego, „skazanego zatrudnia się na podstawie skierowania do pracy albo umożliwia się mu wykonywanie pracy zarobkowej w ramach umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło, umowy o pracę nakładczą lub na innej podstawie prawnej”³. I dalej: „Przy kierowaniu więźniów do pracy uwzględnia się w miarę możliwości: zawód, wykształcenie oraz ich zainteresowania i potrzeby osobiste. Jeżeli skazanego zatrudnia się przy pracach szkodliwych dla zdrowia, wymaga to jego pisemnej zgody. Pracę zapewnia się przede wszystkim skazanym zobowiązanym do świadczeń alimentacyjnych, a także mającym szczególnie trudną sytuację materialną, osobistą lub rodzinną”⁴.

Widoczny wzrost zatrudnienia osób skazanych wiąże się z programem „Praca dla więźniów”, który został zainicjowany w 2016 r. i jest realizowany przez Służbę Więzienną. Program wspiera proces readaptacji społecznej więźniów, głównie poprzez ich aktywizację zawodową. Z danych statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej wynika, że średnio w 2021 r. zatrudnienie otrzymało 51,7%, a w 2020 r. – 51,9% więźniów⁵. Program realizowany jest na podstawie ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności⁶, ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 maja 2017 r. w sprawie Funduszu Aktywizacji Zawodowej Skazanych oraz Rozwoju Przywięziennych Zakładów Pracy⁷.

³ O. Stanowska, *Zatrudnienie skazanych pozbawionych wolności na podstawie skierowania do pracy*, *Roczniki Administracji i Prawa*, t. 14, s. 213.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 53 (dalej: K.k.w.).

⁵ Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Roczna informacja statystyczna za rok 2021*, Warszawa 2022, s. 25, tab. 46. Zatrudnienie osadzonych, <https://www.sw.gov.pl/assets/19/51/61/a542f3464c6b93a4771c38eac7813b2b3aaee79c.pdf> [dostęp: 12.12.2022 r.]; <https://www.sw.gov.pl/strona/ministerialny-program-pracy-wiezniow> (stan z dnia 30.08.2021 r.).

⁶ Dz. U. z 1997 r. Nr 123, poz. 777.

⁷ Dz. U. z 2017 r. poz. 1069.

W Polsce, w myśl art. 67 § 3 K.k.w. praca jest jednym ze środków oddziaływania resocjalizacyjnego⁸ obok nauki, zajęć kulturalno-oświatowych, podtrzymywania kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz stosowania środków terapeutycznych. Powszechnie uważa się, że możliwość wykonywania pracy niesie ze sobą wiele korzyści dla osób skazanych. Przyczynia się ona do kształtowania nawyku pracy, rozwijania poczucia odpowiedzialności i własnej skuteczności, a także pożądanym społecznie postaw i zachowań prospołecznych⁹. Dlatego wysuwa się tezę, że praca skazanych jest nie tylko jednym ze środków ich resocjalizacji, ale przede wszystkim szansą na powrót do społeczeństwa¹⁰.

Poszczególne zasady dotyczące sposobów i możliwości zatrudniania osób pozbawionych wolności reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych¹¹. Rozporządzenie określa: zasady zatrudniania odpłatnego, nieodpłatnego, sposób otrzymywania wynagrodzenia oraz reguły dotyczące udzielania zwolnień i urlopów. W myśl § 2 tej regulacji pracę odpłatną osoby skazane mogą wykonywać przy pracach porządkowych na terenie jednostek penitencjarnych, w przywieziennych zakładach pracy oraz poza terenem zakładu karnego (np. u przedsiębiorców zewnętrznych) w ramach umowy o pracę, zlecenia lub o dzieło. Skierowanie do wykonywania pracy odpłatnej wydaje dyrektor na podstawie wykazu stanowisk odpłatnych (wykaz ten jest co roku aktualizowany). Z kolei zgodnie z art. 123a K.k.w. osoby skazane nie otrzymują wynagrodzenia za: prace porządkowe, pomocnicze na terenie jednostki organizacyjnej Służby Więziennej, na cele społeczne (np. na rzecz samorządu terytorialnego, w wymiarze nieprzekraczającym 90 godzin miesięcznie), w ramach nauki zawodu (na wniosek skazanego dyrektor może skierować do wykonywania pracy nieodpłatnej w przywieziennym zakładzie pracy na okres nie dłuższy niż 3 miesiące).

⁸ Zob. również M. Snopek, *Aktywność pracownicza więźniów poszkodowanych w polskich zakładach karnych*, w: *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, red. P. Stępnia, Kalisz–Poznań 2014, s. 396.

⁹ M. Kierepka, *Zatrudnianie osób pozbawionych wolności – zarys problematyki*, Pracownik i Pracodawca 2016, t. 2, nr 1, s. 7–19.

¹⁰ A. Krajewska, *Instytut Spraw Publicznych*, http://www.decdujmyrazem.pl/prawo/monitoring_prawa/resocjalizacja_poprzez_partycypacje_praca_wiezni.html [dostęp: 22.01.2020 r.].

¹¹ Dz. U. z 2004 r. Nr 27, poz. 242.

2. Praca jako środek oddziaływań resocjalizacyjnych wobec skazanych

Praca i możliwość jej wykonywania jest jednym z podstawowych praw człowieka. Pozwala na samorozwój, samodoskonalenie i zdobywanie doświadczenia. Umożliwia rozwijanie kompetencji osobistych i społecznych, w tym zawodowych. W odniesieniu do osób skazanych praca może być czynnikiem chroniącym i mieć charakter resocjalizacyjny. Osoby skazane poprzez pracę mogą podnosić i doskonalić nie tylko swoje kompetencje zawodowe, lecz także zmieniać postawy i zachowanie. Często bowiem mają oni problem z brakiem nawyku pracy i odnalezieniem się na rynku pracy, szczególnie po długim pobycie w warunkach izolacyjnych. Dlatego w ich przypadku bardzo ważna jest edukacja do pracy¹². Metodyka oddziaływań resocjalizacyjnych oznacza wywieranie wpływu na drugą osobę: „Wpływ ten jest uzyskiwany i modelowany za pomocą różnych technik. W trakcie realizowanych procesów resocjalizacyjnych mamy do czynienia nie tylko z kontrolowanym wpływem ze strony «wychowawców», ale także z niezamierzonym wpływem osób z najbliższego (placówka, zakład) i dalszego (środowisko otwarte) kręgu społecznego¹³». Zgodnie z literaturą przedmiotu resocjalizację opartą na więzi wychowawcy (personelu więziennego) ze skazanym nazywamy antropotechniką. Jest to też forma samowychowania, ponieważ opiera się na świadomym udziale skazanego w podejmowanych działaniach. W interakcji pomiędzy wychowawcą a skazanym niezwykle ważna jest osoba wychowawcy, która stosuje metodę wpływu osobistego poprzez doradzanie, ukierunkowywanie aktywności oraz motywowanie do jej podjęcia¹⁴. W oddziaływaniach antropotechnicznych skierowanych do więźniów coraz częściej powraca się do prekursorskich metod, w których ważne miejsce zajmowała praca. Współcześnie praca skazanych nie stanowi dodatkowej „kary”, lecz jest jedną z metod resocjalizacji. Bezpośrednio wynikają one z przyjętego kierunku polityki penitencjarnej danego kraju oraz przepisów prawa międzynarodowego i krajowego, w których najważniejsze stają się prawa człowieka. Dla przykładu we francuskim systemie penitencjarnym praca nie jest obowiązkowa, możliwość jej wykonywania zależna jest od zapotrzebowania na nią. W zakładach, przedsiębiorstwach usytuowanych przy zakładach karnych zatrudniani są więźniowie skazani na długoterminowe kary pozbawienia wolności, ponieważ część wykonywanych zadań wymaga odpowiednich umiejętności i kwalifikacji, których nabycie wymaga

¹² K. Guclaw-Porębska, *Zatrudnienie osadzonych w warunkach wolnościowych jako czynnik redukujący zjawisko stygmatyzacji społecznej*, *Probacja* 2016, nr 1, s. 5–14.

¹³ A. Kojadyńska, J. Gałędek, *Resocjalizacja osadzonych przebywających w zakładzie karnym*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* 2017, nr 2, s. 88.

¹⁴ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa 1978.

czasu¹⁵. W Wielkiej Brytanii obowiązek pracy mają wszyscy skazani. Najczęściej jest to praca w przykładowych przedsiębiorstwach. Praca na rzecz firm prywatnych jest pracą dobrowolną, odpłatną. Część zarobionych pieniędzy przeznaczana jest na fundusze charytatywne¹⁶. Z kolei w Szwecji programy zatrudnienia muszą być dostosowane do wymogów rynku pracy oraz do indywidualnych umiejętności i zainteresowań więźniów. Znalezienie odpowiedniej pracy nie jest łatwe, więc udział skazanych we wszelkich formach aktywnego spędzania czasu traktuje się często tak, jakby wywiązywali się oni z obowiązku pracy. Skazani otrzymują wynagrodzenie za każdą godzinę aktywnie spędzonego czasu, niezależnie od charakteru zajęć. Według innych zasad rozlicza się pracę wykonywaną w systemie akordowym¹⁷.

3. Założenia metodologiczne badań własnych

Zamierzano poznać opinie osób skazanych na temat aktualnie wykonywanej przez nich pracy. Aby móc osiągnąć cel badań, sformułowano następujące pytania szczegółowe:

- Jakie są najczęstsze motywy podejmowania pracy przez badanych podczas odbywania przez nich kary pozbawienia wolności w Polsce?
- Jak skazani oceniają stopień swojego zaangażowania w wykonywaną obecnie pracę?
- W jakim stopniu w opinii skazanych wykonywana przez nich praca jest zgodna z ich umiejętnościami zawodowymi?
- Jak skazani oceniają posiadane umiejętności w obecnie wykonywanej pracy?
- Jakie czynniki decydują o zadowoleniu skazanych z obecnie wykonywanej pracy?
- Na co najczęściej skazani przeznaczają zarobione pieniądze?
- Jakie korzyści z pracy czerpią skazani?

Hipotezę badawczą stanowiło badanie efektywności (skuteczności) realizacji w praktyce funkcji zatrudnienia jako środka oddziaływania w obszarze funkcji: wychowawczej, zachowania psycho-fizycznej kondycji sprawcy oraz ekonomicznej. Założono, że badani pozytywnie oceniają możliwość wykonywania pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Badanie własne przeprowadzono metodą

¹⁵ B.M. Nowak, *Reintegracja społeczna skazanych w wybranych państwach Unii Europejskiej*, Resocjalizacja Polska 2015, nr 10, s. 55–79; C. Blatier, *Locus of Control, Causal Attributions, and Self-Esteem: A Comparison between Prisoners*, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2000, t. 44, nr 1, s. 97–110.

¹⁶ B.M. Nowak, *Reintegracja społeczna skazanych...*

¹⁷ P. Lindström, E. Leijonra, *The Swedish Prison System*, Raport of Ministry, <http://rageuniversity.com/PRISONESCAPE/PRISON%20THEORY/Swedish%20prison%20system.pdf> [dostęp: 5.02.2020 r.].

sondażu diagnostycznego, z wykorzystaniem techniki ankiety. Posłużono się autorskim kwestionariuszem ankiety składającym się z 8 pytań zamkniętych oraz metryczki. Na podstawie informacji uzyskanych od osób badanych możliwe było ustalenie, w jakiej sytuacji zawodowej i rodzinnej znajdowali się przed przybyciem do zakładu karnego, ale przede wszystkim poznanie ich poglądów na temat obecnie wykonywanej przez nich pracy.

4. Osoby badane

Badanie przeprowadzono w latach 2018–2019 wśród 452 skazanych w siedmiu wylosowanych zakładach karnych z całej Polski, tj. w: Areszcie Śledczym w Lublinie, Zakładzie Karnym w Czerwonym Borze, w Zakładzie Karnym we Wronkach, w Areszcie Śledczym w Warszawie-Służewcu, w Zakładzie Karnym nr 1 we Wrocławiu, w Zakładzie Karnym w Nowogardzie oraz w Zakładzie Karnym w Kwidzynie. Największy odsetek badanej grupy stanowili recydywiści penitencjarni (67%), odbywających karę po raz pierwszy było 20%, a 13% stanowili skazani młodociani. Z uzyskanych danych wynika, że ponad 1/3 skazanych (38,3%) podczas wykonywania kary pozbawienia wolności pracowała nieodpłatnie na terenie zakładu karnego, natomiast 34,5% uzyskiwało wynagrodzenie za pracę. Niespełna co czwarty skazany miał możliwość pracy odpłatnej. Pozostałe osoby pracowały nieodpłatnie poza zakładem karnym (2,2%).

Głównym celem badań było poznanie opinii skazanych na temat ich pracy. Z uwagi na tak sformułowany cel nie dokonano analiz z podziałem skazanych na podgrupy oraz wykonywania pracy odpłatnej i nieodpłatnej.

Średnia wieku badanych osób wyniosła 36 lat i 2 miesiące, przy czym dominowały osoby w wieku od 25 do 40 lat. Dane statystyczne Służby Więziennej potwierdzają, że właśnie w tym przedziale wiekowym najwięcej osób odbywa karę pozbawienia wolności w polskich zakładach karnych¹⁸. Największy odsetek uczestników badania stanowiły osoby, które posiadają kwalifikacje zawodowe uzyskane w szkole zawodowej (42%), nieco ponad 1/3 badanych zakończyła swoją edukację na poziomie szkoły podstawowej lub gimnazjalnej (34%) i w związku z tym nie zostali oni przygotowani do pracy zawodowej na etapie edukacji szkolnej. Z kolei

¹⁸ Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Roczna informacja statystyczna za rok 2018*, Warszawa 2019, s. 14, <https://www.sw.gov.pl/assets/95/03/09/354daab2f78a1095d44deaf84a6563c8e6eb40d.pdf> [dostęp: 12.12.2022 r.].

co piąta osoba ukończyła szkołę średnią, która w Polsce wyposaża uczniów jedynie w wiedzę, a nie konkretne umiejętności zawodowe. Zaledwie kilkanaście osób (4%) to absolwenci szkół wyższych. Porównując uzyskane dane z tymi dotyczącymi wykształcenia Polaków w wieku produkcyjnym, można stwierdzić, że poziom wykształcenia więźniów jest niższy od obywateli niekaranych. W 2019 r. 44% Polaków w wieku 25–64 lat miało wykształcenie wyższe¹⁹. Oznacza to, że osoby przebywające w zakładach karnych z niższym poziomem wykształcenia mogą mieć większe trudności w znalezieniu pracy od osób pozostających na wolności (poza czynnikiem, który zmniejsza ich szansę na zatrudnienie – karalnością).

W pierwszej kolejności sprawdzono, na jakich zasadach pracowali badani przed przybyciem do zakładu karnego.

Tabela 1. Zatrudnienie badanych przed przybyciem do zakładu karnego

Forma zatrudnienia	N	%
Praca na umowę o pracę	169	37,4
Praca na umowę zlecenia	64	14,2
Praca dorywcza na czarno	115	25,4
Praca na stałe, ale na czarno	67	14,8
Brak pracy	37	8,2
Suma	452	100

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej badanych osób (38%) przed przybyciem do zakładu karnego pracowało na podstawie umowy o pracę, a 1/4 z nich podejmowała się wykonywania dorywczych prac bez żadnych umów. Tyle samo badanych było zatrudnionych na podstawie umowy zlecenia lub na stałe bez umowy – po 14%. Stosunkowo niewielu respondentów (9%) nie pracowało. Niemniej warto podkreślić, że łącznie 40% wszystkich badanych było zatrudnionych „na czarno”, tym samym nie odprowadzało składek na ubezpieczenie emerytalne, zdrowotne i podatek, co oznacza, że nie uzyskają oni na podstawie tego okresu pracy emerytury i będą oczekiwali na wsparcie socjalne ze strony państwa i/lub członków rodziny. Zdecydowana ich większość potwierdziła, że praca stanowiła główne źródło ich utrzymania (85%). Szesnaście osób pobierało zasiłki (4%). Pięć osób pobierało rentę (1%) przed skazaniem, a jednak podjęło zatrudnienie podczas odbywania kary pozbawienia wolności, pomimo orzeczonej niezdolności do pracy. Jedenaście osób (2%) przyznało,

¹⁹ OECD Indicators, *Education at a Glance 2019*, Paris, <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en> [dostęp: 5.02.2020 r.].

że kradło, aby móc zaspokoić swoje podstawowe potrzeby. Pozostali skazani byli utrzymywani przez innych członków rodziny (8%).

W dalszej części sprawdzono stan cywilny badanych osób.

Tabela 2. Stan cywilny badanych mężczyzn

Stan cywilny	N	%
Wolny	187	41,4
Rozwiedziony	80	17,7
Wdowiec	12	2,7
Żonaty	72	15,9
Pozostający w konkubinacie	101	22,3
Suma	452	100

Źródło: opracowanie własne.

Nieco ponad 4/5 skazanych uczestniczących w badaniu nie ma stałego partnera życiowego, a 3% z nich żyje samotnie po śmierci żony. W związku formalnym pozostaje 16% badanych osób. Niewiele ponad 1/5 badanych żyje w związku nieformalnym (22%) i tyle samo jest po rozwodzie. Niemal połowa wszystkich skazanych ma dzieci (49%), co oznacza, że co piąte dziecko wychowywane jest przez partnerów/partnera poza związkiem małżeńskim. Dane te potwierdzają tendencje europejskie. Wiele osób decyduje się na życie singla. Równocześnie obserwuje się stały wzrost liczby rozwodów, co przekłada się m.in. na sposób wychowania dzieci przez samotnego rodzica oraz opłacanie alimentów przez drugiego z nich²⁰.

5. Analiza wyników badań własnych

W przeprowadzonym badaniu najważniejsze było uzyskanie opinii osób skazanych w zakładzie karnym na temat obecnie wykonywanej przez nich pracy. Od lat bowiem upowszechnia się pogląd, że praca jest jednym ze środków oddziaływania resocjalizacyjnego. W związku z tym zadano 452 skazanym odbywającym karę pozbawienia wolności kilka pytań. W pierwszej kolejności ustalono, jaką pracę aktualnie wykonują badani (tabela 3).

²⁰ <https://stat.gov.pl> [dostęp: 15.12.2019 r.].

Tabela 3. Praca wykonywana obecnie przez osoby badane

Wykonywana praca	N	%
Pracuje na terenie ZK nieodpłatnie	173	38,3
Pracuje na terenie ZK odpłatnie	156	34,5
Pracuje poza terenem ZK odpłatnie	111	24,6
Pracuje poza terenem ZK nieodpłatnie	12	2,6
Suma	452	100

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej uczestników badania podczas odbywania kary pozbawienia wolności pracuje na terenie zakładu karnego bez wynagrodzenia (38%), tj. wykonuje prace porządkowe lub pomaga kucharzowi w przygotowywaniu posiłków. Nieco ponad 1/3 badanych również nie przekracza murów więzienia, ale za codziennie wykonywane czynności otrzymuje zapłatę (np. remontuje budynek zakładu karnego). Z kolei co czwarty badany ma pracę poza terenem zakładu karnego, za którą otrzymuje wynagrodzenie. W wolontariacie na wolności bierze udział 3% badanych. Analiza uzyskanych wyników prowokuje pytania, na które nie próbowano formułować odpowiedzi na etapie samego badania. Zastanawia, dlaczego niemal połowa badanych pracuje nieodpłatnie i nie zarabia na zaspokojenie własnych potrzeb. Ponadto zainteresowanie wzbudza fakt, że 3/4 z nich pracuje na terenie zakładu karnego, czyli nie ma możliwości nawiązywania relacji (rozwijania tej umiejętności) z członkami społeczności, do której powróci po odbyciu kary kryminalnej. Zwłaszcza że – jak podają badacze – jest to jeden z podstawowych warunków powodzenia procesu readaptacji społecznej osób skazanych. Możliwość pracy, kontaktów z innymi, udział w różnego rodzaju zajęciach niewątpliwie pomaga w powrocie do społeczeństwa²¹. Wydaje się również, że nadal nie docenia się walorów wolontariatu na rzecz społeczeństwa, uczestnictwa w nim osób pozbawionych wolności. Z badań Piotra Krakowiaka, Agnieszki Paczkowskiej i Roberta Witkowskiego²² wynika, że więźniowie, którzy są wolontariuszami, potrafią lepiej ocenić swoją sytuację, w racjonalny sposób określić swoje umiejętności i możliwości, a także wyznaczać sobie cele życiowe. Na pozytywne aspekty wolontariatu więźniów wskazuje też Joe Levenson, Finola

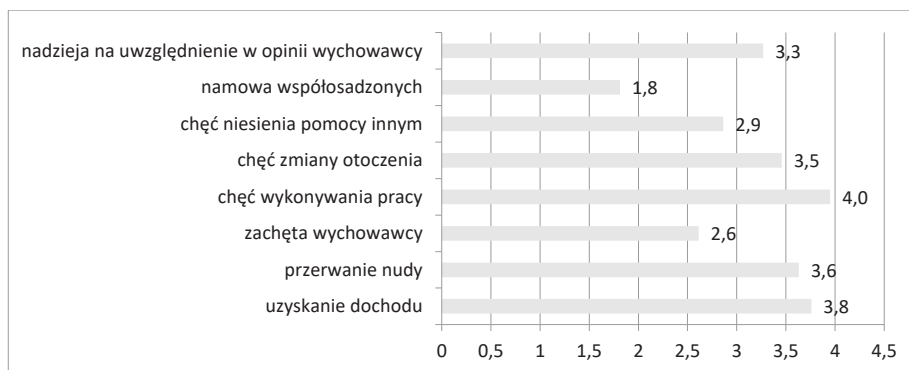
²¹ K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej w narracjach byłych skazanych z Centrum Integracji „Pro Domo” w Krakowie*, Studia Paedagogica Ignatiana 2018, t. 21, nr 1, s. 159–174; E. Zamble, *Behavior and Adaptation in Long-Term Prison Inmates: Descriptive Longitudinal Results*, Criminal Justice and Behavior, 1992, t. 19, nr 4, s. 409–425.

²² P. Krakowiak, A. Paczkowska, R. Witkowski, *Prisoners as Hospice Volunteers in Poland*, Medycyna Paliatywna w Praktyce 2013, t. 7, nr 2, s. 55–64.

Farrant²³; dodatkowo Stephan Meier i Alois Stutzer²⁴ podkreślają, że wolontariusze są osobami odznaczającymi się większym zadowoleniem z życia. Z drugiej strony Wing Hong Chui, Yan Yuen Kwok i Lok Ping Wong²⁵ przekonują, że osoby pozostające na wolności, które są wolontariuszami, wykazują bardziej pozytywne nastawienie do więźniów.

Ponadto w toku badania ustalono, jakimi motywami kierowali się uczestnicy podczas podejmowania pracy w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Przy pomocy 5-stopniowej skali skazani oceniali osiem przyczyn podejmowania zatrudnienia, najczęściej wskazywanych przez pracowników penitencjarnych – 1 pkt oznaczał, że nie był to ważny powód, a 5 pkt oznaczało bardzo ważny powód (wykres 1).

Wykres 1. Przyczyny podjęcia pracy przez skazanych (średnie wartości)



Źródło: opracowanie własne.

Osoby pozbawione wolności twierdziły, że istotne były dla nich takie powody podjęcia pracy podczas odbywania kary kryminalnej, jak: chęć jej wykonywania, zarobienie pieniędzy, przerwanie rutyny i nudy panujących w zakładzie karnym oraz wiążąca się z tym chęć zmiany otoczenia. Na ich decyzję w stopniu przeciętnym wpłynęła możliwość uzyskania pewnych ulg czy nawet nagród ze strony wychowawców i chęć udzielania bezinteresownej pomocy innym. Poza tym zachęta wychowawców była również w pewnym stopniu uwzględniana w momencie

²³ J. Levenson, F. Farrant, *Unlocking Potential: Active Citizenship and Volunteering by Prisoners*, Probation Journal 2002, t. 49, nr 3, s. 195–204.

²⁴ S. Meier, A. Stutzer, *Is Volunteering Rewarding in Itself?*, *Economica* 2008, t. 75, nr 297, s. 39–59.

²⁵ W.H. Chui, Y.Y. Kwok, L.P. Wong, *Need Satisfaction Mechanism Linking Volunteer Motivation and Life Satisfaction: A Mediation Study of Volunteers Subjective Well-Being*, *Social Indicators Research* 2013, nr 114, s. 1315–1329.

decyzji o podjęciu pracy. Najmniej ważna była dla nich namowa współskazanych. Na podstawie dokonanych przez badanych ocen można stwierdzić, że w większości byli oni motywowani wewnątrznie do podjęcia pracy, co ściśle koreluje z efektywnością jej wykonywania. Badania Grega R. Oldhama²⁶ oraz Laurie A. Broedling²⁷ wskazują na pozytywny związek między wewnętrzną motywacją a jakością i zadowoleniem z wykonywanej pracy. Niemniej znaczną rolę odegrały tutaj czynniki wynikające z warunków izolacyjnych, w których przebywali badani. Zamierzali bowiem zmienić trudną sytuację społeczno-ekonomiczną, w jakiej się znaleźli. Pobudki egoistyczne były brane przez nich pod uwagę w podobnym stopniu co pobudki altruistyczne. Ponadto bardziej liczyli się ze zdaniem wychowawców niż współwięźniów z celi, co jest istotne w kontekście możliwości stosowania wobec nich metody wpływu osobistego przez pracowników penitencjarnych.

Na zależność między motywacją a zaangażowaniem w pracę zwracają uwagę m.in.: Amir Sohail i in.²⁸ oraz Suzila Mat Salleh i in.²⁹ Dlatego poproszono badanych o dokonanie subiektywnej oceny ich zaangażowania w obecnie wykonywaną pracę (tabela 2).

Tabela 4. Zaangażowanie skazanych w obecnie wykonywaną pracę

Zaangażowanie	N	%
Niedostateczne	14	3,1
Przeciętne	49	10,8
Duże	218	48,2
Bardzo duże	171	37,9
Suma	452	100

Źródło: opracowanie własne.

Niemal połowa skazanych uważa, że mocno angażuje się w wykonywaną pracę, a 38% innych, że bardzo mocno. Kilkadziesiąt osób uznało, że ich zaangażowanie można ocenić jako przeciętne (11%) i tylko 3% czuje, że zbyt mało energii

²⁶ G.R. Oldham, *Job Characteristics and Internal Motivation: The Moderating Effect of Interpersonal and Individual Variables*, Human Relations 1976, t. 29, nr 6, s. 559–569.

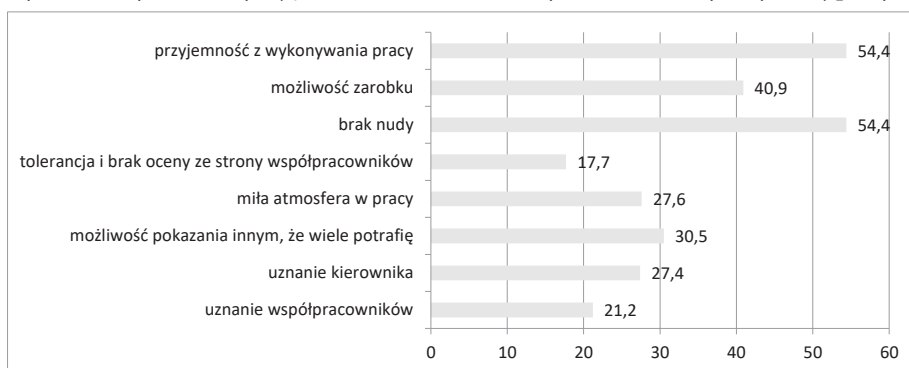
²⁷ L.A. Broedling, *Relationship of Internal-External Control to Work Motivation and Performance in an Expectancy Model*, Journal of Applied Psychology 1975, nr 60 (1), s. 65–70.

²⁸ A. Sohail, R. Safdar, S. Saleem, S. Ansar, M. Azeem, *Effect of Work Motivation and Organizational Commitment on Job Satisfaction: (A Case of Education Industry in Pakistan)*, Global Journal of Management and Business Research: A Administration and Management 2014, t. 14, nr 6, s. 40–45.

²⁹ S.M. Salleh, A.S.M. Zahari, N.S.M. Said, S.R.O. Ali, *The Influence of Work Motivation on Organizational Commitment in the Workplace*, Journal of Applied Environmental and Biological Sciences 2016, nr 6 (5S), s. 139–143.

przeznacza na wykonywane zadania zawodowe. Oznacza to, że kilkanaście procent badanych nie jest wystarczająco zmotywowanych do obecnie wykonywanej pracy i wymaga szczególnego wsparcia ze strony wychowawców w tym względzie. Ten stopień zaangażowania w pracę wiąże się bowiem z odczuwaniem przez nich zadowolenia z jej wykonywania. Jak podają w swoich badaniach Anis Eliyana i Syamsul Ma'arif Muzakki³⁰, osoby zarządzające pracownikami mają znaczący wpływ na zaangażowanie pracowników oraz ich wydajność. Ponadto, jak wskazują Anna Rakowska, Marzena Chorzewska i Susana de Juana Despinosa³¹, czynnikami zwiększającymi motywację i zaangażowanie w wykonywane obowiązki służbowe obok wynagrodzenia finansowego są właściwa atmosfera w zespole oraz pozytywne relacje z przełożonymi, co warto wykorzystać w aranżowaniu oddziaływań skierowanych do skazanych w polskich zakładach karnych.

Wykres 2. Czynniki decydujące o zadowoleniu skazanych z obecnie wykonywanej pracy (%)



Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa skazanych jest zadowolona z wykonywanej obecnie pracy, gdyż sprawia im przyjemność i stanowi lepszą alternatywę dla nudy panującej w zakładzie karnym (54%). 41% z nich cieszy się z możliwości zarabiania pieniędzy, a niepełna 1/3 (31%) pokazania się z dobrej strony. Ponad 1/4 badanych jest zadowolona z pracy z uwagi na panującą w niej atmosferę oraz z racji doceniania ich przez

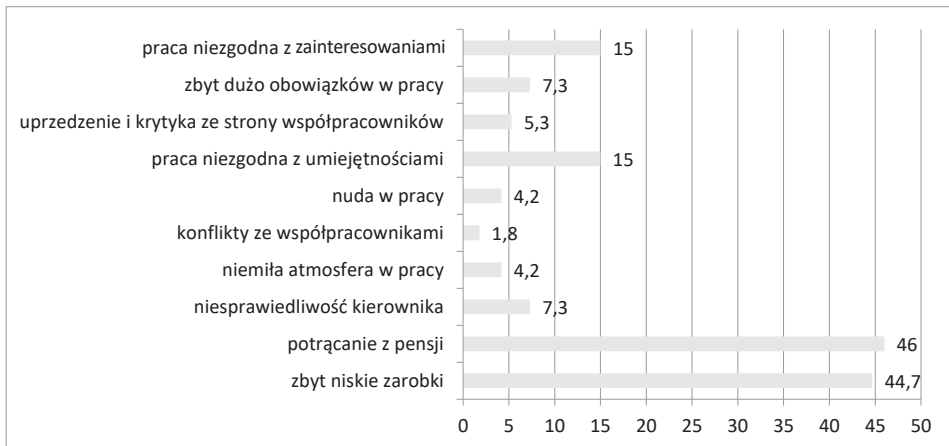
³⁰ A. Eliyana, S. Ma'arif, M. Muzakki, *Job Satisfaction and Organizational Commitment Effect in the Transformational Leadership towards Employee Performance*, European Research on Management and Business Economics 2019, t. 25, nr 3, s. 144–150.

³¹ A. Rakowska, M. Cichorzewska, S. de Juana-Espinosa, *Satisfaction and Organizational Commitment of Employees of Local Administration – Results of Pilot Studies*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio H 2017, t. 51, nr 3, s. 115–126.

kierownictwo. Ponad 1/5 dostrzega uznanie współpracowników, a 18% doświadcza tolerancji ze strony innych.

Obok czynników, które decydują o zadowoleniu skazanych z wykonywanej pracy, występują również takie, które zmniejszają poziom satysfakcji zawodowej badanych (wykres 3).

Wykres 3. Czynniki decydujące o niepełnym zadowoleniu skazanych z obecnie wykonywanej pracy (%)



Źródło: opracowanie własne.

Spośród 10 zaproponowanych przyczyn niezadowolenia z pracy najczęściej osób wskazało dwie, dotyczące kwestii ekonomicznych. Skazani uważają, że potrącenia z pensji są zbyt duże (46%) oraz na zbyt niskim poziomie plasują się ich zarobki (45%). Jednym z głównych powodów podejmowania pracy jest przecież możliwość zarobku³². Poza tym 15% badanych podkreśliło, że wykonywana przez nich praca jest niezgodna zarówno z ich umiejętnościami, jak i zainteresowaniami. Kolejne 7% respondentów obserwuje niesprawiedliwe postępowanie kierowników oraz przydzielanie im zbyt wielu obowiązków służbowych. Pozostałe osoby zwracają uwagę na czynniki wpływające na ich samopoczucie w pracy: atmosferę i relacje ze współpracownikami (15%).

³² I.F. Sorauren, *Non-Monetary Incentives: Do People Work Only for Money?*, Business Ethics Quarterly 2000, t. 10, nr 4, s. 925–944; L.B. Aknin, M.I. Norton, E.W. Dunn, *From Wealth to Well-Being? Money Matters, but Less than People Think*, The Journal of Positive Psychology 2009, t. 4, nr 6, s. 523–527.

Tabela 5. Zgodność wykonywanej pracy z umiejętnościami zawodowymi skazanych

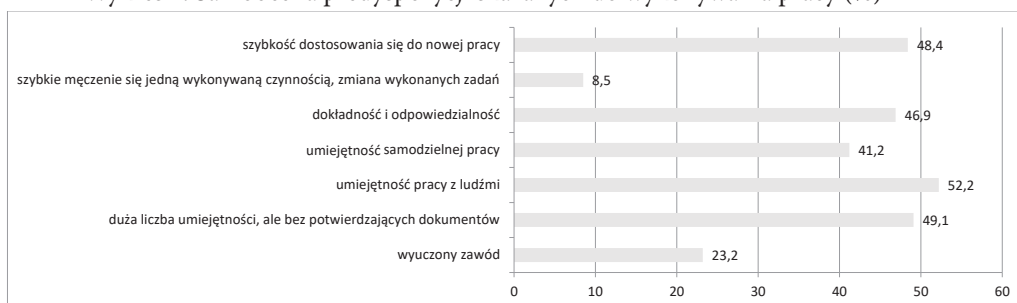
Zgodność z umiejętnościami	N	%
Zdecydowanie zgodna	14	3,1
Raczej zgodna	49	10,8
Nie mam zdania	218	48,3
Raczej niezgodna	170	37,6
Zdecydowanie niezgodna	1	0,2
Suma	452	100

Źródło: opracowanie własne.

Niestety niemal połowa badanych nie potrafi ocenić, w jakim stopniu wykonywana przez nich praca jest zgodna z ich umiejętnościami zawodowymi, co może wynikać z braku umiejętności dokonywania samooceny, a szczególnie wskazywania swoich zasobów osobistych. Badania Carie B. Oser³³ potwierdzają niską samoocenę u więźniów i jej związek z przestępczością. Niepokoi jednak to, że jedynie 14% z nich dostrzega tę zgodność, co oznacza, że według 38% badanych wykonują oni zadania i podejmują czynności, do których nie posiadają wymaganych umiejętności. Niewątpliwie potrzebna jest refleksja nad sposobem doboru konkretnej pracy do danej osoby z pomocą doradcy zawodowego i psychologa penitencjarnego w polskich zakładach karnych.

Poproszono uczestników badania o wskazanie spośród 7 twierdzeń tych, które ich dotyczą (wykres 4).

Wykres 4. Samoocena predyspozycji skazanych do wykonywania pracy (%)



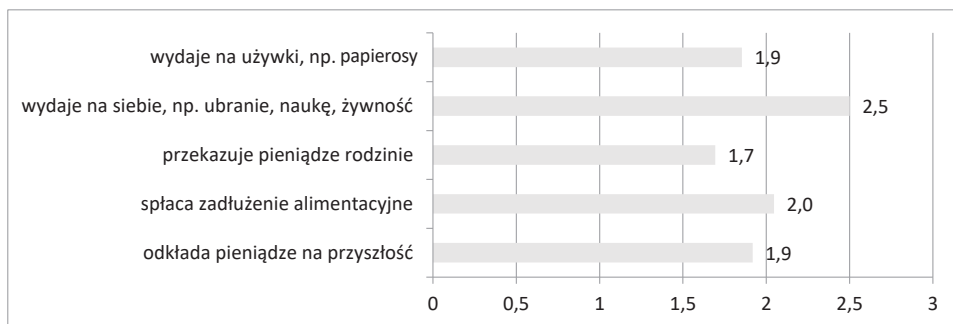
Źródło: opracowanie własne.

³³ C.B. Oser, *The Criminal Offending–Self-Esteem Nexus: Which Version of the Self-Esteem Theory Is Supported?*, *The Prison Journal* 2006, t. 86, nr 3.

Ustalono, że najwięcej skazanych uważa, że potrafi pracować z innymi ludźmi (52%), szybko dostosowuje się do nowych sytuacji zawodowych (50%) i posiada wiele cennych umiejętności niepoświadczonych odpowiednimi zaświadczeniami (49%). Niewiele mniej wysoko ceni swoją dokładność i odpowiedzialność (47%) oraz samodzielność (41%). Niespełna 1/4 badanych posiada wykształcenie zawodowe zgodne z wykonywaną obecnie pracą, a 9% szybko nudzi się powtarzaniem wielokrotnie czynnościami. Wyniki ankiety nie odpowiadają rezultatom analogicznych badań prowadzonych przez innych badaczy. Więźniowie obawiają się podejmowania pracy i tego, jak zostaną odebrani przez innych. Jamie Chamberlain³⁴ wskazuje, że więźniowie mają deficyty w zakresie umiejętności społecznych, co może stać się przyczyną powrotu do zakładu karnego.

Blisko połowa skazanych stwierdziła, że ich zarobki są zbyt niskie. Sprawdzone jednak, jak często przeznaczają zarobione pieniądze na zaspokajanie potrzeb własnych i innych osób (wykres 5).

Wykres 5. Wydatkowanie zarobionych pieniędzy przez skazanych (średnie wartości)



Źródło: opracowanie własne.

Skazani utrzymują, że czasami przeznaczają zarobione pieniądze na własne potrzeby, zarówno fizjologiczne, związane chociażby z jedzeniem, jak i te wyższego rzędu – samorozwojem. Rzadko wydają je na spłatę zadłużenia alimentacyjnego i na zakup papierosów oraz przekazują swoim bliskim lub oszczędzają je. Można pokusić się o stwierdzenie, że pieniądze, które wydają podczas pobytu w zakładzie karnym, pochodzą z innych źródeł niż ich praca zarobkowa. Najczęściej skazanych wspierają finansowo członkowie rodziny i przyjaciele, pomimo tego, że osadzeni pracują.

³⁴ J. Chamberlain, *Life after Prison*, Monitor Staff 2011, t. 42, nr 5, s. 68.

Możliwość wykonywania pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności wiąże się z pewnymi korzyściami dla skazanych. Badani zostali poproszeni o wybranie z listy 13 korzyści wynikających z pracy tych, które ich dotyczą (tabela 4).

Tabela 6. Korzyści wynikające z obecnie wykonywanej pracy dostrzegane przez skazanych

Korzyści z pracy	N	%
Łatwiej spędzać czas w izolacji	345	76,3
Satysfakcja z pracy	326	72,1
Praca w zakładzie karnym ułatwi znalezienie pracy po opuszczeniu ZK*	299	66,2
Poprawa nastroju	279	61,7
Poprawa relacji z pracownikami w zakładzie karnym	271	59,9
Większa motywacja do pracy	251	55,5
Częstsze widzenia	226	50,0
Poprawa relacji w rodzinie	229	50,6
Wzrost oczekiwań wobec nagród i ulg	202	44,7
Poprawa zachowania na lepsze	199	44,0
Poprawa relacji ze współskazanymi	183	40,5
Umiejętność gospodarowania pieniędzmi	95	21,0
Większa rywalizacja ze współskazanymi	58	12,8

*ZK – zakład karny

Źródło: opracowanie własne.

Ponad 3/4 badanych (76%) twierdzi, że dzięki pracy jest im łatwiej odbywać karę izolacyjną, 62% że ich nastrój poprawia się, a 72% uważa, że odczuwa satysfakcję z pracy, co wprost wskazuje na poprawę ich samopoczucia. Brak pracy powoduje deprivację potrzeb, co z kolei może przyczyniać się do podejmowania prób samobójczych przez więźniów³⁵. Ponadto 66% z nich uważa, że zatrudnienie podczas odbywania kary pozbawienia wolności zwiększa prawdopodobieństwo znalezienia pracy po opuszczeniu zakładu karnego, a 56% podkreśla, że ich poziom motywacji wzrósł. Ważne okazały się również relacje badanych z innymi osobami. Według 60% badanych dzięki podjęciu przez nich pracy poprawiły się ich relacje z pracownikami w zakładzie karnym, w przypadku 51% respondentów – z członkami rodziny i 41% – ze współskazanymi. Możliwość świadczenia pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności nie tylko wpływa na poprawę relacji międzyludzkich, lecz także zmienia sposób myślenia o pracy i kształtuje umiejętności organizacyjne

³⁵ P. Roma, M. Pompili, D. Lester, P. Girardi, S. Ferracuti, *Incremental Conditions of Isolation as a Predictor of Suicide in Prisoners*, *Forensic Science International* 2013, t. 233, nr 1–3, s. e1–e2.

skazanych³⁶. Dostrzegają oni ponadto korzyści o bardziej egoistycznym podłożu. Częściej mają widzenia (50%). Nie ukrywają jednak, że od czasu, gdy otrzymali zatrudnienie, oczekują pewnych przywilejów z tego tytułu na terenie zakładu karnego (45%). Z punktu widzenia procesu resocjalizacji niezmiernie ważne jest, że 44% z nich zauważa pozytywne zmiany w swoim zachowaniu, co jest głównym celem resocjalizacyjnym.

Wnioski

Przeprowadzone badania pozwoliły uzyskać odpowiedzi na zarysowane problemy badawcze i potwierdzić postawioną hipotezę odnoszącą się do efektywności (skuteczności) realizacji w praktyce funkcji zatrudnienia jako środka oddziaływania w obszarze funkcji: wychowawczej, zachowania psycho-fizycznej kondycji sprawcy oraz ekonomicznej. Skazani dostrzegają korzyści wynikające z podejmowanej przez nich pracy. Blisko połowa obserwuje zmiany w swoim zachowaniu, a więc możemy mówić o resocjalizacji poprzez pracę, co z kolei przekłada się na samopoczucie osadzonych oraz ich poprawne relacje z innymi. Swoje zaangażowanie w wykonywane obowiązki oraz poziom umiejętności skazani oceniają pozytywnie. Dodatkowo możliwość pracy ułatwia im spędzanie czasu w izolacji. Dla osób skazanych, biorących udział w badaniu, czynnikiem, który w największym stopniu przyczynia się do ich niezadowolenia z pracy i niechęci do jej podejmowania, są zbyt duże potrącenia pensji. Niektórzy więźniowie otrzymują wynagrodzenie za swoją pracę³⁷, z którego część jest potrącana tytułem kosztów ich utrzymania, włącznie z ubezpieczeniem zdrowotnym i wypadkowym³⁸. Niepokoi fakt, że blisko połowa badanych pracuje nieodpłatnie oraz niemały ich odsetek świadczy pracę na terenie zakładu karnego. Skazani najczęściej podejmują pracę w celu „zabicia nudy”, co może stanowić informację dla personelu więziennego o potrzebie organizacji większej liczby różnorodnych zajęć dodatkowych.

Badania przeprowadzone przez National Institute of Justice³⁹ wskazują, że więźniowie, którzy pracowali podczas wykonywania kary pozbawienia wolności, byli lepiej przygotowani do życia po opuszczeniu zakładu, m.in. dzięki nabyciu nowych

³⁶ J.J. Travis, *Prisons, Work and Re-Entry*, Corrections Today 1999, t. 61, nr 6, s. 102–133.

³⁷ Art. 121 K.k.w.

³⁸ M. Mazur, *Prawne aspekty odpłatnego zatrudnienia skazanych de lege lata, de lege ferenda*, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2017, nr 94, s. 75–99.

³⁹ <https://web.connectnetwork.com/prison-work-programs/> [dostęp: 29.01.2020 r.].

doświadczeń i umiejętności oraz za sprawą budowania poczucia odpowiedzialności za wykonywane zadania. Pobyt w zakładzie karnym jest doświadczeniem, które wpływa na całe życie. Wielu skazanych z tego powodu boryka się różnymi trudnościami. Dlatego tak ważne jest, aby w zakładach karnych mieli możliwość zdobywania wiedzy i umiejętności, które będą mogli wykorzystać po opuszczeniu placówki. Należy także pokazywać im zalety i znaczenie wolontariatu, który poza pozyskiwaniem doświadczenia pozwala im na rozwój kompetencji społecznych, niezwykle istotnych w życiu osobistym i zawodowym⁴⁰. Nie bez znaczenia jest również profesjonalne szkolenie kadry penitencjarnej, która, jak się okazuje, ma silny wpływ na niektórych skazanych. Powinni oni umieć odpowiednio motywować więźniów do pracy, gdyż od tego w znacznej mierze zależy efektywność wykonywanych przez nich zadań zawodowych⁴¹. Przeprowadzone badanie nie jest pozbawione pewnych niedostatków. W przyszłości warto skonfrontować opinie skazanych z opiniami pracowników tych samych zakładów karnych – również pracodawców i członków rodzin kadry penitencjarnej – celem weryfikacji, na ile są one spójne, a w jakim stopniu rozbieżne. Warte podjęcia dalszych analiz wydaje się sprawdzenie nie tylko korzyści, jakie zyskują sami skazani, lecz także ich pracodawcy. Na podstawie takiego porównania można będzie wskazać najbardziej efektywne rozwiązania w kwestii zatrudniania osób pozbawionych wolności i promować je w praktyce penitencjarnej. Niemniej poczyniono pierwszy krok w postaci uzyskania opinii skazanych w Polsce na temat wykonywanej przez nich pracy.

Bibliografia

- Aknin L.B., Norton M.I., Dunn E.W., *From Wealth to Well-Being? Money Matters, but Less Than People Think*, *The Journal of Positive Psychology* 2009, t. 4, nr 6.
- Biel K., *Determinanty readaptacji społecznej w narracjach byłych skazanych z Centrum Integracji „Pro Domo” w Krakowie*, *Studia Paedagogica Ignatiana* 2018, t. 21, nr 1, DOI: 10.12775/SPI.2018.1.007.
- Bejma U., *Rola i znaczenie pracy w życiu człowieka na kanwie encykliki Laborem exercens*, w: *Rodzina między pracą a płacą. Refleksja nad społeczną myślą encykliki Laborem exercens Jana Pawła II*, red. R. Kantor, M. Kluz, J. Młyński, Kraków 2016, DOI: 10.15633/9788374385015.03.

⁴⁰ A. Thul-Sigler, *Focusing on Career Development with Inmates*, *Career Convergence*, https://www.ncda.org/aws/NCDA/pt/sd/news_article/113485/_PARENT/CC_layout_details/false [dostęp: 25.05.2023 r.].

⁴¹ G.R. Oldham, *Job Characteristics...*

- Blatier C., *Locus of Control, Causal Attributions, and Self-Esteem: A Comparison between Prisoners*, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2000, t. 44, nr 1.
- Broedling L.A., *Relationship of Internal-External Control to Work Motivation and Performance in an Expectancy Model*, *Journal of Applied Psychology* 1975, nr 60 (1).
- Chamberlain J., *Life after Prison*, *Monitor Staff* 2011, t. 42, nr 5.
- Chui W.H., Kwok Y.Y., Wong L.P., *Need Satisfaction Mechanism Linking Volunteer Motivation and Life Satisfaction: A Mediation Study of Volunteers Subjective Well-Being*, *Social Indicators Research* 2013, nr 114, DOI: 10.1007/s11205-012-0204-8.
- Czapów C., *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa 1978.
- Eliyana A., Ma'arif S., Muzakki M., *Job Satisfaction and Organizational Commitment Effect in the Transformational Leadership towards Employee Performance*, *European Research on Management and Business Economics* 2019, t. 25, nr 3.
- Flaszyńska E., *Znaczenie pracy w życiu człowieka*, *Studia Społeczne* 2011, nr 1 (4).
- Guclaw-Porębska K., *Zatrudnienie osadzonych w warunkach wolnościowych jako czynnik redukujący zjawisko stygmatyzacji społecznej*, *Probacja* 2016, nr 1.
- Kierepka M., *Zatrudnianie osób pozbawionych wolności – zarys problematyki*, *Pracownik i Pracodawca* 2016, t. 2, nr 1.
- Kojadyńska A., Gałędek J., *Resocjalizacja osadzonych przebywających w zakładzie karnym*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* 2017, nr 2.
- Krajewska A., *Instytut Spraw Publicznych*, http://www.decdujmyrazem.pl/prawo/monitoring_prawa/resocjalizacja_poprzez_partycypacje_praca_wiezni.html [dostęp: 22.01.2020 r.].
- Krakowiak P., Paczkowska A., Witkowski R., *Prisoners as Hospice Volunteers in Poland*, *Medycyna Paliatywna w Praktyce* 2013, t. 7, nr 2.
- Levenson J., Farrant F., *Unlocking Potential: Active Citizenship and Volunteering by Prisoners*, *Probation Journal* 2002, t. 49, nr 3.
- Lindström P., Leijonram E., *The Swedish Prison System*, Report of Ministry, <http://rageuniversity.com/PRISONESCAPE/PRISON%20THEORY/Swedish%20prison%20system.pdf> [dostęp: 5.02.2020 r.].
- Mazur M., *Prawne aspekty odpłatnego zatrudnienia skazanych de lege lata, de lege ferenda*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2017, nr 94.
- Meier S., Stutzer A., *Is Volunteering Rewarding in Itself?*, *Economica* 2008, t. 75, nr 297.
- Nowak B.M., *Reintegracja społeczna skazanych w wybranych państwach Unii Europejskiej*, *Resocjalizacja Polska* 2015, nr 10.
- OECD Indicators, *Education at a Glance 2019*, Paris, <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en> [dostęp: 5.02.2020 r.].
- Oldham G.R., *Job Characteristics and Internal Motivation: The Moderating Effect of Interpersonal and Individual Variables*, *Human Relations* 1976, t. 29, nr 6.
- Oser C.B., *The Criminal Offending–Self-Esteem Nexus: Which Version of the Self-Esteem Theory Is Supported?*, *The Prison Journal* 2006, t. 86, nr 3.
- Rakowska A., Cichorzewska M., de Juana-Espinosa S., *Satisfaction and Organizational Commitment of Employees of Local Administration – Results of Pilot Studies*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H* 2017, t. 51, nr 3.
- Roma P., Pompili M., Lester D., Girardi P., Ferracuti S., *Incremental Conditions of Isolation as a Predictor of Suicide in Prisoners*, *Forensic Science International* 2013, t. 233, nr 1–3.

- Salleh S.M., Zahari A.S.M., Said N.S.M., Ali S.R.O., *The Influence of Work Motivation on Organizational Commitment in the Workplace*, Journal of Applied Environmental and Biological Sciences 2016, nr 6 (5S).
- Snopek M., *Aktywność pracownicza więźniów poszkodowanych w polskich zakładach karnych*, w: *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, red. P. Stępiak, Kalisz–Poznań 2014.
- Sohail A., Safdar R., Saleem S., Ansar S., Azeem M., *Effect of Work Motivation and Organizational Commitment on Job Satisfaction: (A Case of Education Industry in Pakistan)*, Global Journal of Management and Business Research: A Administration and Management 2014, t. 14, nr 6.
- Sorauren I.F., *Non-Monetary Incentives: Do People Work Only for Money?*, Business Ethics Quarterly 2000, t. 10, nr 4.
- Stanowska O., *Zatrudnienie skazanych pozbawionych wolności na podstawie skierowania do pracy*, Roczniki Administracji i Prawa, t. 14.
- Thul-Sigler A., *Focusing on Career Development with Inmates*, Career Convergence, https://www.ncda.org/aws/NCDA/pt/sd/news_article/113485/_PARENT/CC_layout_details/false [dostęp: 25.05.2023 r.].
- Travis J.J., *Prisons, Work and Re-Entry*, Corrections Today 1999, t. 61, nr 6.
- Zamble E., *Behavior and Adaptation in Long-Term Prison Inmates: Descriptive Longitudinal Results*, Criminal Justice and Behavior 1992, t. 19, nr 4.

Wybrane konsekwencje prawne śmierci i zaginięcia żywiciela rodziny względem osób uprawnionych do alimentacji a potrzeba wprowadzenia tymczasowej renty rodzinnej

Selected legal consequences of the death and disappearance of the breadwinner for persons entitled to maintenance and the need to introduce temporary survivor's pension

Отдельные правовые последствия смерти и пропажи кормильца в отношении лиц, имеющих право на получение алиментов и необходимость установления временной пенсии по случаю потери кормильца

Вибрані правові наслідки смерті та зникнення годувальника сім'ї щодо осіб, які мають право на аліменти а необхідність запровадження тимчасової пенсії у зв'язку з втратою годувальника

MAJA MACIEJEWSKA-SZAŁAS

Dr, Uniwersytet Gdański

e-mail: maja.maciejewska-szalas@ug.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3538-9891>

JUSTYNA ŚWIĄTEK-RUDOMAN

Dr, Uniwersytet Gdański

e-mail: jrudoman@prawo.ug.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-8752-1279>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu są wybrane konsekwencje prawne śmierci i zaginięcia żywiciela rodziny względem osób uprawnionych do alimentacji w kontekście potrzeby ustanowienia tymczasowej renty rodzinnej oraz wprowadzenia specjalnego trybu postępowania skutkującego przyznaniem wskazanego świadczenia. Na potrzeby wywodu posłużono się metodą dogmatycznoprawną. Celem artykułu jest przedstawienie i analiza skomplikowanego trybu postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego i związanych z nim wątpliwości, a przede wszystkim zgłoszenie wniosków *de lege ferenda* wprowadzenia do porządku prawnego tymczasowej renty rodzinnej w sytuacji zaginięcia żywiciela rodziny i możliwego trybu jej przyznania. Śmierć osoby zobowiązanej do alimentacji rodzi prawo do renty rodzinnej. Natomiast zaginięcie żywiciela rodziny nie znajduje odzwierciedlenia w automatycznym ustanowieniu zabezpieczenia osób uprawnionych do alimentacji. Prawomocne uznanie zaginionego za zmarłego przez sąd jest zasadniczo możliwe dopiero po upływie dekady od końca roku kalendarzowego, w którym zaginął. W związku z powyższym przede wszystkim małoletnie dzieci zostają przez bardzo długi czas pozbawione środków do życia. W celu uniknięcia powstawania takich sytuacji autorki zaproponowały wprowadzenie tymczasowej renty rodzinnej w przypadku zaginięcia żywiciela rodziny oraz przedstawiły możliwy tryb postępowania mającego na celu jej przyznanie. Wyglądałby on następująco: złożenie wniosku o przyznanie tymczasowej renty rodzinnej przez podmiot uprawniony możliwe byłoby po upływie okresu rocznej karencji od dnia zaginięcia żywiciela rodziny, przy czym wskazaną okoliczność ustalałyby i weryfikowałyby organy ścigania. Następnie po przeprowadzeniu przez organ rentowy postępowania wyjaśniającego przyznawałby on uprawnionemu świadczenie w postaci tymczasowej renty rodzinnej. W przypadku decyzji odmownej i odwołania skarżącego otworzyłby się etap postępowania sądowego, tj. postępowania

odrębnego w sprawach z zakresu pracy i ubezpieczeń społecznych z pełną inicjatywą dowodową i kognicją sądu powszechnego.

Słowa kluczowe: tymczasowa renta rodzinna, renta rodzinna, utrata żywiciela, zaginięcie, uznanie za zmarłego

Summary: The subject of this article is the selected legal consequences of the death and disappearance of the breadwinner for persons entitled to maintenance in the context of the need to establish a temporary survivor's pension and introduce a special procedure resulting in the award of the benefit in question. For the purpose of the argument, a dogmatic-legal method was used. The aim of the article is to present and analyse the complicated procedure in cases involving declaration of death and related doubts, and above all, the submission of *de lege ferenda* proposals for the introduction into the legal order of a temporary survivor's pension in cases when the breadwinner is missing and the possible procedure for its award. The death of the person owing maintenance gives rise to the right to survivor's pension. In contrast, the disappearance of the breadwinner does not translate into automatic establishment of protection for persons entitled to maintenance. In principle, a legally valid court declaration of the death of a missing person is possible only after a decade since the end of the calendar year in which they disappeared. In view of the above, especially minor children are left destitute for a very long time. In order to avoid such situations, the authors propose the introduction of a temporary survivor's pension in the event of the disappearance of the breadwinner and outline a possible procedure for its award. It would look as follows: the submission of an application for a temporary survivor's pension by the rightholder would be possible after a one-year grace period from the date of disappearance of the breadwinner, whilst this circumstance would be determined and verified by law enforcement agencies. Subsequently, following an investigation by the pension authority, it would grant the rightholder a benefit in the form of a temporary survivor's pension. In the case of a refusal and appeal by the applicant, court proceedings would be opened, i.e. separate proceedings in labour and social security cases with full right to adduce evidence and ordinary court's jurisdiction.

Key words: temporary survivor's pension, survivor's pension, loss of breadwinner, disappearance, declaration of death

Резюме: Предметом статьи являются отдельные правовые последствия смерти и пропажи без вести кормильца в отношении лиц, имеющих право на алименты, в контексте необходимости установления временной пенсии по случаю потери кормильца и введения специальной процедуры, приводящей к предоставлению указанного пособия. Для целей аргументации в настоящей статье, был использован догматический правовой метод. Цель статьи – представить и проанализировать сложную процедуру в делах об объявлении умершим и сомнений, с ней связанных, а также внести предложения *de lege ferenda* по введению в правовую систему временной пенсии по случаю потери кормильца в ситуации безвестно отсутствующего кормильца и возможной процедуры ее назначения. Смерть лица, обязанного выплачивать алименты, дает право на пенсию по потере кормильца. В отличие от этого, пропая кормильца не означает автоматического установления обеспечения для лиц, имеющих право на содержание. Юридически действительное признание судом смерти пропавшего человека возможно, как правило, только по истечении десяти лет с момента окончания календарного года, в котором он пропал. В результате, в частности, несовершеннолетние дети надолго остаются без средств к существованию. Чтобы избежать возникновения подобных ситуаций, авторы настоящей статьи предложили ввести временную пенсию по случаю потери кормильца в случае его пропажи и описали возможную процедуру ее назначения. Это могло бы выглядеть следующим образом: предусмотрена возможность подачи заявления о назначении временной пенсии по случаю потери кормильца правомочным субъектом по истечении года отсрочки со дня пропажи кормильца, при одновременном установлении и проверке указанного обстоятельства правоохранительными органами. Впоследствии, после проведения проверки пенсионным органом, он назначит получателю временное пособие по потере кормильца. В случае принятия решения об отказе и подачи апелляции заявителем открывается стадия судебного производства, т.е. особого производства по делам трудового и социального страхования с полной доказательной инициативой и юрисдикцией общего суда.

Ключевые слова: временная пенсия по случаю потери кормильца, пенсия по случаю потери кормильца, потеря кормильца, пропая без вести, объявление умершим

Резюме: У статті розглядаються окремі правові наслідки смерті та зникнення годувальника сім'ї для осіб, які мають право на аліменти, у контексті необхідності встановлення тимчасової пенсії у зв'язку з втратою годувальника та запровадження особливого порядку, наслідком якого є встановлення зазначеної пенсії. Для аргументації використовувався догматико-правовий метод. Метою статті є представити та проаналізувати складну процедуру у справах про оголошення померлим та пов'язані з цим сумніви, а також, перш за все, представлення висновків *de lege ferenda* про введення в правову систему тимчасової пенсії у зв'язку з втратою годувальника у разі його зникнення та можливий порядок її призначення. У разі смерті особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти, виникає право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. З іншого боку, зникнення годувальника не відображається в автоматичному встановленні забезпечення особам, які мають право на аліменти. Юридичне визнання в суді померлою особи, яка пропала безвісти, можливе лише після 10 років, рахуючи з кінця календарного року, в якому особа пропала безвісти. Тому неповнолітні діти на дуже тривалий час позбавлені засобів до існування. Для уникнення подібних ситуацій автори запропонували запровадити тимчасову пенсію у зв'язку з втратою годувальника у разі його зникнення та представили можливий порядок її призначення. Виглядало б це так: подання заяви про призначення тимчасової пенсії у зв'язку з втратою годувальника було б можливе після закінчення річного періоду з дня зникнення годувальника. Встановлення зазначених обставин будуть проводити правоохоронні органи. Потім, після проведення роз'яснювальної роботи органом пенсійного забезпечення, цей орган встановлює допомогу у вигляді тимчасової пенсії у зв'язку з втратою годувальника. У разі негативного рішення та відмови заявнику відкривається стадія судового провадження, тобто окреме провадження у трудових та соціально-забезпечувальних справах з повною ініціативою доказів та рішенням суду загальної юрисдикції.

Ключові слова: тимчасова пенсія у зв'язку з втратою годувальника, сімейна виплата, втрата годувальника, зникнення безвісти, визнання померлим

Wstęp

Utrata żywiciela rodziny rodzi wiele skutków prawnych w sferze prawa uprawnionych do alimentacji. Osobami, które są szczególnie narażone na negatywne konsekwencje tego zdarzenia prawnego, są małoletni zstępni. W wielu sytuacjach prawo do renty rodzinnej uzależnione jest bowiem od prejudycjalnego rozstrzygnięcia sądu cywilnego w przedmiocie świadczeń związanych z prawami zstępnymi, m.in. ustalenia ojcostwa, stwierdzenia zgonu czy uznania za zmarłego. System ubezpieczeń społecznych zabezpiecza prawo do renty rodzinnej jedynie w przypadku śmierci żywiciela rodziny, kontrowersje budzi natomiast kwestia prawa do świadczenia w sytuacji zaginięcia osoby zobowiązanej. Celem niniejszego opracowania jest nie tylko pokazanie skomplikowanych trybów postępowania we wskazanych przypadkach i związanych z nimi wątpliwości, ale przede wszystkim przedstawienie wniosków *de lege ferenda* mających na celu ustanowienie tymczasowej renty rodzinnej w sytuacji zaginięcia żywiciela rodziny i możliwego trybu jej przyznania. W artykule posłużono się metodą dogmatycznoprawną. Przedmiotem badawczym są wybrane konsekwencje prawne śmierci i zaginięcia żywiciela rodziny względem osób uprawnionych do alimentacji w kontekście potrzeby ustanowienia tymczaso-

wej renty rodzinnej oraz wprowadzenia specjalnego trybu postępowania skutkującego przyznaniem wskazanego świadczenia. Materiał badawczy nie jest całkiem nowy. Był już przedmiotem dyskursu naukowego, lecz wydaje się, że nie został dotychczas wystarczająco przeanalizowany. Doczekał się jedynie kilku wypowiedzi przedstawicieli doktryny w postaci artykułów naukowych, natomiast nigdy nie był przedmiotem rozważań w monografii. *Novum* w stosunku do dotychczasowych wypowiedzi stanowi m.in. interdyscyplinarny charakter niniejszego artykułu, obejmuje on bowiem analizę instytucji prawa cywilnego materialnego, jak również procesowego oraz prawa ubezpieczeń społecznych.

1. Przesłanki nabycia prawa do renty rodzinnej

W zakresie ubezpieczeń społecznych z ryzykiem śmierci żywiciela rodziny związane jest prawo do renty rodzinnej. Pojęcie żywiciela rodziny nie zostało zdefiniowane w ustawie, ale posługuje się nim zarówno doktryna, jak i judykatura. W nauce prawa pracy zauważono, że można spotkać dwa sposoby jego rozumienia – albo jako podmiotu zobowiązanego prawnie do alimentacji na rzecz osób pozostających na jego utrzymaniu, albo w kategoriach osoby, która faktycznie dostarcza środki utrzymania¹.

W przepisie art. 65 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych² zostały określone przesłanki nabycia prawa do renty rodzinnej. Trzeba zauważyć, że ustawodawca wiąże prawo do tego świadczenia jedynie z definitywną i nieodwracalną utratą żywiciela rodziny, tj. jego śmiercią. Na zdarzenie biotyczne, jakim jest śmierć, należy spojrzeć, mając na uwadze znaczenie medyczne tego terminu. Zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów zgon to trwałe i nieodwracalne ustanie czynności pnia mózgu (śmierć mózgu)³.

Warunkiem powstania prawa do renty rodzinnej jest określony status prawny żywiciela w chwili śmierci. Przysługuje ona uprawionym członkom rodziny osoby, która w chwili śmierci miała ustalone prawo do emerytury lub renty z tytułu

¹ A. Wypych-Żywicka, *Renta rodzinna*, w: *Leksykon prawa ubezpieczeń społecznych. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Wypych-Żywicka, Warszawa 2016, s. 159.

² Tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 504.

³ Tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 2134.

niezdolności do pracy lub spełniała warunki do ich uzyskania⁴. Ponadto prawo do tego świadczenia mają uprawnione osoby, jeżeli w chwili śmierci żywiciel pobierał zasiłek przedemerytalny, świadczenie przedemerytalne lub nauczycielskie świadczenie kompensacyjne. W tym przypadku osoba zmarła traktowana jest jakby w chwili śmierci spełniała przesłanki do otrzymania renty z tytułu całkowitej niezdolności do pracy. Taka konstrukcja prawna powoduje, że część doktryny opowiada się za pochodnym charakterem prawa do renty rodzinnej⁵. W naszym systemie prawa ubezpieczeń społecznych jest ona często postrzegana jako świadczenie „wtórne”, „pochodne”, które przysługuje na podstawie stosunku prawnego łączącego zmarłego żywiciela z instytucją ubezpieczeniową. W ramach stosunku prawnego ubezpieczenia rentowego gwarantowana jest ochrona ubezpieczonego nie tylko przed skutkami niezdolności do pracy, lecz także ochrona członków rodziny na wypadek jego śmierci. W doktrynie pojawiają się także twierdzenia o samoistości renty rodzinnej jako uprawnienia własnego, nie pochodnego, z tytułu ubezpieczenia żywiciela⁶.

Krąg osób uprawnionych do renty rodzinnej został określony w art. 66 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Są to tzw. dzieci bliższe, tj. dzieci własne, dzieci drugiego małżonka oraz dzieci przysposobione, jak również tzw. dzieci dalsze, tj. przyjęte na wychowanie i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletniości wnuki, rodzeństwo i inne dzieci, z wyłączeniem dzieci przyjętych na wychowanie i utrzymanie w ramach rodziny zastępczej lub rodzinnego domu dziecka, a także małżonek (wdowa i wdowiec) oraz rodzice⁷. Renta rodzinna spełnia funkcję alimentacyjną i ma na celu rekompensatę dochodów utraconych w związku ze śmiercią żywiciela rodziny⁸. Przy czym w przypadku żony i dzieci

⁴ Szerzej na temat samych przesłanek nabycia i kręgu osób uprawnionych do renty rodzinnej zob. M. Czeredys-Wójtowicz, *Renta rodzinna*, w: *Renta w prawie polskim*, red. M. Dreła, Wrocław 2016, s. 215–232.

⁵ Tak A. Wypych-Żywicka, *Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Zagadnienia materialnoprawne*, Gdańsk 2006, s. 204; I. Jędrasik-Jankowska, *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2009, s. 332–333.

⁶ J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Kraków 2001, s. 16–17; K. Ślęzak, *Glosa do wyroku SN z dnia 5 lipca 2001 r., II UK 479/00*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2003, z. 11, poz. 149. Należy zauważyć, że wątpliwości co do charakteru prawnego renty rodzinnej w przypadku błędu organu rentowego w zakresie przyznanego świadczenia wyraził także K. Antonów, *Glosa do uchwały 7 sędziów SN z dnia 26 kwietnia 2017, III UZP 1/17*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2018, z. 7–8, s. 121–129.

⁷ Za rodziców w rozumieniu ustawy uważa się również ojczyma i macochę oraz osoby przysposabiające.

⁸ T. Bińczycka-Majewska, *Wybrane zagadnienia prawa do renty rodzinnej*, w: *Człowiek, obywatel, pracownik. Studia z zakresu prawa. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesor Urszuli Jackowiak*, red. J. Stelina, A. Wypych-Żywicka, Gdańsk 2007, s. 414; uzasadnienie wyroku TK z dnia 13 maja 2014 r., SK 61/13, OTK 2014, z. 5A, poz. 52; wyrok SA w Gdańsku z dnia 13 stycznia 2011 r., III AUa 1122/10, LEX nr 784245.

spełniających przesłanki określone w art. 67–70 tej ustawy okoliczność, czy zmarły rzeczywiście przyczyniał się do ich utrzymania czy nie, pozostaje bez znaczenia z uwagi na fakt, że ziszczenie się ryzyka ubezpieczeniowego następuje w sytuacji, gdy osoby te powinny pozostawać na utrzymaniu zmarłego⁹.

Ze względu na szeroki krąg osób uprawnionych oraz warunki szczegółowe nabycia prawa do tego świadczenia określone w art. 68–71 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, w niniejszym opracowaniu analizę ograniczono do wybranych zagadnień dotyczących prawa osób uprawnionych do alimentacji, zwłaszcza małoletnich dzieci. Problematyka ta jest przedmiotem żywego zainteresowania zarówno orzecznictwa, jak i doktryny, a dotyczy kwestii praw do renty rodzinnej dziecka nienarodzonego, którego ojcostwo nie zostało ustalone, zabezpieczenia małoletnich zstępnych na wypadek zaginięcia żywiciela rodziny, a także okresu czasu, za jaki świadczenia rentowe powinny być wówczas wypłacane.

2. *Nasciturus* i ustalenie ojcostwa

Po pierwsze, przedmiotem rozważań w judykaturze było zagadnienie prawa do renty rodzinnej dziecka, które w momencie śmierci żywiciela rodziny nie narodziło się albo też nie zostało ustalone ojcostwo dziecka pozamałżeńskie. Mając na uwadze, że w przepisach prawa cywilnego wprowadzono domniemanie prawne urodzenia dziecka żywego (art. 9 Kodeksu cywilnego¹⁰), w sytuacji narodzin dziecko to staje się podmiotem praw, które powstały wskutek zdarzeń, które wystąpiły przed jego urodzeniem. W związku z powyższym dziecko poczęte, jeśli urodzi się żywe, nabywa uprawnienie do renty rodzinnej od pierwszego dnia miesiąca, w którym nastąpił poród¹¹. W sytuacji śmierci ubezpieczonego, którego stopień pokrewieństwa ze zstępnymi nie wynika z aktu urodzenia, konieczne jest zgodnie z art. 84 § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹² przeprowadzenie postępowania o ustalenie ojcostwa. Dziecko lub matka wytacza powództwo przeciwko domniemanemu ojcu dziecka, a gdy ten nie żyje – przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opie-

⁹ Ł. Prasolek, w: *Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Emerytury pomostowe. Komentarz*, red. B. Gudowska, K. Ślęzak, Warszawa 2013, s. 606.

¹⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm. (dalej: K.c.).

¹¹ Uchwała SN z dnia 30 listopada 1987 r., III PZP 36/87, OSNC 1988, nr 2–3, poz. 23.

¹² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1359 z późn. zm. (dalej K.r.o.).

kuńczy. Należy jednak zauważyć, że wyrok w sprawach o ustalenie ojcostwa ma wyłączenie charakter deklaratoryjny, gdyż stwierdza tylko stan istniejący już od chwili poczęcia dziecka. Dopiero uzyskanie prawomocnego orzeczenia sądu opiekuńczego jest podstawą do weryfikacji aktu urodzenia dziecka. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2016 r. za dzień nabycia prawa do renty rodzinnej przez dziecko urodzone po śmierci ojca spełniającego warunki do uzyskania renty z tytułu niezdolności do pracy jest dzień urodzenia się tego dziecka¹³. W uzasadnieniu wskazanego orzeczenia podkreślono, że czasowy brak dokumentu stwierdzającego ojcostwo nie tamuje jednak złożenia samego wniosku o rentę rodzinną, a wniosek niekompletny powinien skutkować wszczęciem postępowania przed organem rentowym. Wniosek taki można złożyć przed uzyskaniem odpisu aktu stanu cywilnego potwierdzającego ojcostwo osoby, wówczas postępowanie o jej przyznanie zawiesza się z urzędu do czasu uzupełnienia takiego wniosku (art. 97 § 1 pkt 4 Kodeksu postępowania administracyjnego¹⁴ w zw. z art. 124 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych). Należy nadmienić, że z punktu widzenia zasad postępowania przed organem rentowym, które ma charakter administracyjnoprawny, zasadna jest teza o konieczności zawieszenia postępowania do czasu uzyskania aktu stanu cywilnego. Niemniej jednak zgodnie z wykładnią literalną art. 129 ust. 1 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych wypłata świadczeń następuje od dnia powstania prawa, ale nie wcześniej niż od miesiąca, w którym złożono wniosek lub wydano decyzję z urzędu. W konsekwencji zwłoka we wniesieniu wniosku przez pozostałego przy życiu rodzica powoduje umniejszenie świadczeń po stronie małoletniego. To, biorąc pod uwagę zasadę ochrony dobra dziecka, może budzić wątpliwości.

3. Śmierć osoby fizycznej. Sądowe stwierdzenie zgonu

Jak zostało wcześniej wskazane, prawo do renty rodzinnej związane jest jedynie z definitywną śmiercią osoby zobowiązanej do łożenia na rzecz pozostałych członków rodziny, na co jednoznacznie wskazuje treść art. 65 ust. 1 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Znajduje to odzwierciedlenie w przepisach rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 11 października 2011 r.

¹³ Wyrok SN z dnia 25 lutego 2016 r., II UK 152/15, LEX nr 2019544.

¹⁴ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 2000.

w sprawie postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe¹⁵, zgodnie z którym składając wniosek o rentę rodzinną, należy złożyć również dokument stwierdzający datę urodzenia i datę zgonu osoby, po której ma być ona przyznana¹⁶.

W trybie zwykłym śmierć osoby fizycznej jest urzędowo stwierdzana w akcie zgonu, sporządzanym przez kierownika urzędu stanu cywilnego, na podstawie złożonej karty zgonu wystawionej przez lekarza (art. 93 ust. 1 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego¹⁷) lub protokołu zgłoszenia dokonanego przez podmiot uprawniony (art. 93 ust. 2–6 powołanej regulacji prawnej). Akt zgonu ma charakter deklaratoryjny. Natomiast w sytuacjach nadzwyczajnych sporządzenie przedmiotowego aktu stanu cywilnego przez kierownika urzędu stanu cywilnego jest dopuszczalne na podstawie dwóch orzeczeń sądowych, tj. postanowienia o stwierdzeniu zgonu oraz postanowienia o uznaniu za zmarłego.

Postanowienie o stwierdzeniu zgonu sąd wydaje po kumulatywnym spełnieniu dwóch przesłanek. Po pierwsze, w wyniku przeprowadzonego postępowania dowodowego ustalono, że śmierć osoby fizycznej jest niewątpliwa. Po drugie, nie sporządzono aktu zgonu w trybie administracyjnym (art. 535 Kodeksu postępowania cywilnego¹⁸). Postępowanie dowodowe przeprowadza się na zasadach ogólnych. Niewątpliwość śmierci sąd ustala na podstawie ogółu faktów, biorąc pod uwagę zarówno dowody bezpośrednie, jak i stosując domniemania faktyczne, gdy okoliczności określonego zdarzenia, przy uwzględnieniu zasad doświadczenia życiowego, wskazują, że śmierć rzeczywiście nastąpiła. Sąd może zatem uznać, że śmierć jest niewątpliwa nie tylko wtedy, gdy istnieją naoczni świadkowie zgonu, ale także wówczas, gdy okoliczności konkretnego wypadku uzasadniają pełne przekonanie o zgonie określonej osoby fizycznej¹⁹. W praktyce postępowanie o stwierdzenie zgonu jest najczęściej wszczynane w sytuacji, gdy nie ma zwłok człowieka, co skutkuje brakiem możliwości sporządzenia przez kierownika urzędu cywilnego aktu zgonu na podstawie przepisów Prawa o aktach stanu cywilnego, a biorąc pod uwagę ogół okoliczności, śmierć określonej osoby wydaje się być niewątpliwa. Wniosek o stwierdzenie zgonu może zgłosić każdy zainteresowany w każdym czasie (art. 536 K.p.c. w zw. z art. 527 K.p.c.).

Stosownie do wyników postępowania sąd w postanowieniu o stwierdzeniu zgonu ściśle określa chwilę śmierci osoby fizycznej, a jeżeli dokładne ustalenie

¹⁵ Dz. U. z 2011 r. poz. 1412.

¹⁶ Art. 11 ust. 1 pkt 1 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 11 października 2011 r. w sprawie postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

¹⁷ Tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1681.

¹⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 (dalej: K.p.c.).

¹⁹ Postanowienie SN z dnia 30 listopada 1973 r., III CRN 277/73, OSNCP 1974, nr 10, poz. 173.

wskazanego momentu nie jest możliwe, przyjmuje chwilę najbardziej prawdopodobną (art. 538 K.p.c.). Precyzyjne oznaczenie wymaga podania daty i godziny śmierci człowieka, gdyż przedmiotowe dane stanowią obligatoryjny element aktu zgonu (art. 95 ust. 1 pkt 4 Prawa o aktach stanu cywilnego). Postanowienie o stwierdzeniu zgonu ma charakter deklaratoryjny²⁰. Jest skuteczne *erga omnes*, rodząc skutki prawne *ex tunc* od chwili wskazanej jako data zgonu.

4. Uznanie zaginionego za zmarłego

Podstawę do sporządzenia aktu zgonu przez kierownika urzędu stanu cywilnego stanowi również postanowienie o uznaniu za zmarłego, wydawane przez sąd po kumulatywnym spełnieniu dwóch przesłanek. Pierwszą jest zaginięcie osoby fizycznej, drugą upływ od tego faktu odpowiednio długiego okresu czasu wskazanego w Kodeksie cywilnym. Zaginięcie oznacza trwającą przez pewien czas sytuację, w której nie wiadomo, czy określona osoba żyje, czy też zmarła. Zarówno pozostawanie przy życiu, jak i śmierć oznaczonego człowieka są wątpliwe, skutkując niemożliwością wydania przez sąd postanowienia o stwierdzeniu zgonu²¹. Celem instytucji uznania za zmarłego jest usunięcie stanu niepewności i uporządkowanie stosunków społecznych, a zwłaszcza rodzinnych. W Kodeksie cywilnym przewidziano tzw. zwykłe (art. 29 K.c.) i kwalifikowane (art. 30 K.c.) przypadki zaginięcia, a w konsekwencji uznania za zmarłego. Pierwsze nastąpiło w okolicznościach, którym nie towarzyszyły jakiegokolwiek szczególne wydarzenia zwiększające ryzyko śmierci. Z kolei drugie miało miejsce w nadzwyczajnych okolicznościach, istotnie zwiększających niebezpieczeństwo zgonu i uzasadniających wyższy niż normalny stopień prawdopodobieństwa śmierci zaginionego²².

²⁰ Uchwała SN z dnia 4 sierpnia 1964 r., III CO 43/64, OSNCP 1965, nr 3, poz. 38; M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 959; A. Góra-Błaszczkowska, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3. *Artykuły 506–729*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, Komentarz do art. 535, teza 2; P. Prus, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, red. M. Manowska, Warszawa 2020, Komentarz do art. 538, teza 3; J. Gudowski, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4. *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Erciński, Warszawa 2016, Komentarz do art. 538, teza 3.

²¹ M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 960; S. Dmowski, w: tegoż, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2004, s. 122; E. Michniewicz-Broda, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014, Komentarz do art. 29, teza 15.

²² S. Dmowski, w: tegoż, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 122–123.

Mając na względzie powyższe, ustawodawca przewidział zróżnicowane terminy, z upływem których uznanie za zmarłego staje się możliwe. Długość mającego minąć czasu odzwierciedla stopień prawdopodobieństwa zgonu osoby. Termin ogólny w tzw. zwykłych przypadkach zaginięcia wynosi dziesięć lat (art. 29 § 1 K.c.). Zasadą jest zatem, że zaginiony może zostać uznany za zmarłego po upływie dekady od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył. Wskazany termin ogólny ulega skróceniu lub wydłużeniu ze względu na wiek osoby. Mianowicie, gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat siedemdziesiąt, wystarczy upływ lat pięciu, czyli połowy terminu ogólnego (art. 29 § 1 K.c.). Natomiast wydłużenie terminu dziesięcioletniego następuje w stosunku do osób małoletnich, które zaginęły w ten sposób, że uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym ukończyłyby dwadzieścia trzy lata (art. 29 § 2 K.c.)²³.

Z kolei terminy w tzw. kwalifikowanych przypadkach zaginięcia zostały istotnie skrócone ze względu na wyższy niż normalnie stopień prawdopodobieństwa śmierci osoby zaginionej²⁴, chociaż nie jest ona niewątpliwa²⁵. W przepisie art. 30 § 1 i 2 K.c. unormowano przypadki zaginięcia w szeroko rozumianym związku z podróżą statkiem morskim lub powietrznym. Natomiast przedmiotem regulacji zawartej w art. 30 § 3 K.c. jest zaginięcie osoby w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla jej życia nieprzewidzianym w sytuacjach wskazanych w art. 30 § 1 i 2 K.c. Może ona zostać uznana za zmarłą po upływie roku od dnia, w którym niebezpieczeństwo ustało albo według okoliczności powinno było ustać. Wskazany przepis dotyczy m.in. zaginięcia w związku z zejściem lawiny śnieżnej, pożarem lasu, gwałtowną powodzią, huraganem bądź inną katastrofą żywiołową, jak i epidemiologiczną czy też budowlaną oraz porwaniem dla okupu. Zastosowanie niniejszego przepisu wymaga istnienia bezpośredniego adekwatnego związku między określoną sytuacją, w której znajdowała się osoba zaginiona, a niebezpieczeństwem utraty życia z jej powodu²⁶.

W doktrynie przeważa pogląd, że uznanie za zmarłego na podstawie art. 29 K.c., czyli w tzw. przypadkach zwykłych, po kumulatywnym spełnieniu dwóch przesłanek, tj. zaginięciu osoby i upływie od tego zdarzenia odpowiednio długiego okresu czasu, ma charakter obligatoryjny. Zgodnie ze wskazanym stanowiskiem słowa

²³ T. Sokołowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, Komentarz do art. 29, teza 10.

²⁴ S. Dmowski, w: tegoż, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 123.

²⁵ T. Sokołowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Komentarz do art. 30, teza 1.

²⁶ Tamże, Komentarz do art. 30, teza 10; E. Michniewicz-Broda, w: *Kodeks cywilny...*, Komentarz do art. 30, teza 7.

„może” nie należy interpretować dosłownie. Użycie przedmiotowego sformułowania nie oznacza, że decyzja została pozostawiona do swobodnego uznania sądu. W razie spełnienia przesłanek z art. 29 K.c. sąd nie może bowiem odmówić uznania osoby zaginionej za zmarłą²⁷. We wskazanym ujęciu instytucja uznania za zmarłego pełni przede wszystkim funkcję porządkującą stosunki społeczne, a zwłaszcza rodzinne. Z kolei część przedstawicieli doktryny prezentuje stanowisko odmienne, opowiadające się za fakultatywnym charakterem uznania za zmarłego na podstawie art. 29 K.c. i ścisłą językową wykładnią słowa „może”. Sąd nie musi zatem uznać zaginionego za zmarłego, pomimo upływu okresu wskazanego w art. 29 K.c., w szczególności jeżeli uzna, iż pomimo braku wiadomości o zaginionym inne okoliczności przemawiają przeciwko przyjęciu wystarczająco wysokiego stopnia prawdopodobieństwa jego śmierci²⁸. Przykładowo, fakty wskazują, że zaginiony może pozostawać przy życiu, ale np. zdecydował się ukrywać, gdyż jest zbiegłym więźniem niezainteresowanym przekazywaniem jakichkolwiek informacji o sobie albo osobą maltretowaną, której ucieczka i zaginięcie było poprzedzone długotrwałym konfliktem małżeńskim lub rodzinnym²⁹. We wskazanym ujęciu instytucja uznania za zmarłego dąży do ustalenia stanu odpowiadającego najbardziej prawdopodobnej obiektywnej sytuacji osoby, realizując zasadę prawdy obiektywnej. Z kolei charakter uznania za zmarłego na podstawie art. 30 K.c., dotyczący tzw. przypadków kwalifikowanych, cechuje istotna przewaga elementu obligatoryjności nad elementem fakultatywności³⁰.

Wniosek o uznanie za zmarłego może zgłosić każdy zainteresowany (art. 527 K.p.c.). Złożenie stosownego wniosku jest możliwe nie wcześniej niż na rok przed końcem terminu, po upływie którego zaginiony może być uznany za zmarłego. Jednak w sytuacji, gdy uznanie za zmarłego może nastąpić po upływie roku lub krótszego niż rok terminu od zdarzenia, które uzasadnia prawdopodobieństwo śmierci zaginionego, zgłoszenie wniosku o uznanie za zmarłego jest dopuszczalne dopiero po upływie tego terminu (art. 528 K.p.c.).

Postanowienie o uznaniu za zmarłego ma charakter konstytutywny. Jest skuteczne *erga omnes*. Rodzi skutki prawne *ex tunc* od chwili wskazanej w orzeczeniu jako data domniemanej śmierci zaginionego. Postanowienie o uznaniu za zmarłego

²⁷ Tak K. Piasecki, *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Zakamycze 2003, Komentarz do art. 29, teza 2; S. Dmowski, w: tegoż, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 122; E. Michniewicz-Broda, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, Komentarz do art. 29, teza 7.

²⁸ Tak T. Sokołowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Komentarz do art. 29, teza 12; P. Sobolewski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, Komentarz do art. 29, teza 5; M. Pilich, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna*, cz. 1, red. J. Gudowski, Warszawa 2018, Komentarz do art. 29, teza 3.

²⁹ T. Sokołowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Komentarz do art. 29, teza 12.

³⁰ Tamże, Komentarz do art. 30, teza 13.

stanowi podstawę wnioskowania w drodze domniemania o fakcie zgonu określonego w nim człowieka³¹. Zgodnie z art. 31 § 1 K.c. domniemywa się, że zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego. Przedmiotowa data ma zasadnicze znaczenie dla dalszego losu stosunków prawnych, których podmiotem był zaginiony. Sąd biorąc pod uwagę wszystkie dostępne środki dowodowe jako moment domniemanej śmierci zaginionego, oznacza chwilę, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w razie braku wszelkich danych – pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe. Precyzyjne określenie wymaga podania daty i godziny śmierci człowieka, gdyż dane te stanowią obligatoryjny element aktu zgonu sporządzanego na podstawie przedmiotowego postanowienia. Jeżeli zaś w postanowieniu o uznaniu za zmarłego czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się koniec tego dnia, czyli godz. 24:00 (art. 31 § 3 K.c.).

Na gruncie prawa cywilnego, jak i ubezpieczeń społecznych zaginiony jest uznawany za człowieka żyjącego do chwili uprawomocnienia się postanowienia o uznaniu za zmarłego lub o stwierdzeniu zgonu³² bądź odnalezienia jego zwłok. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 24 stycznia 2001 r.³³ wskazał bowiem, że obowiązuje zasada domniemania życia osoby zaginionej, która nie została uznana za zmarłą w trybie art. 29–31 K.c.

Postanowienie o uznaniu za zmarłego, mające charakter konstytutywny, rodzi w zasadzie tożsame skutki prawne jak w przypadku śmierci człowieka. Rozciągają się one na wszystkie stosunki prawne, których podmiotem był zaginiony. Skutki prawne wynikające z domniemania śmierci osoby zaginionej ustają z mocą wsteczną (*ex tunc*) w razie uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego³⁴ z powodu pozostawania jej przy życiu³⁵.

³¹ Tamże, Komentarz do art. 29, teza 7.

³² Tamże, Komentarz do art. 29, teza 2 i 3; M. Pilich, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna*, cz. 1/2, Komentarz do art. 29, teza 1; B. Rogalska, *Podmiotowość podatkowa osoby nieobecnej, dla której ustanowiono kuratora sądowego*, Doradca Podatkowy 2006, nr 11, s. 20.

³³ II UKN 195/00, OSNP 2002, nr 18, poz. 442.

³⁴ Postanowienie o uznaniu za zmarłego może zostać uchylone w trybie art. 539–543 K.p.c. w razie przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą pozostaje przy życiu. Z kolei w przypadku udowodnienia innej chwili śmierci niż oznaczona w postanowieniu o uznaniu za zmarłego, sąd uchyla postanowienie o uznaniu za zmarłego tylko wówczas, gdy równocześnie stwierdza zgon (art. 542 K.p.c.).

³⁵ Powyższe nie dotyczy ponownego małżeństwa zawartego przez małżonka osoby uznanej za zmarłą, jeżeli chociaż jeden z nupturientów był w dobrej wierze, wstępując w związek małżeński (art. 55 § 2 K.r.o.).

5. Zaginięcie żywiciela rodziny a konieczność ustanowienia tymczasowej renty rodzinnej

Mając na uwadze przedstawioną wyżej długotrwałą i wcale nie oczywistą procedurę w przypadku zaginięcia osoby zobowiązanej do alimentacji, winno się rozstrzygnąć dwie kwestie. Po pierwsze, od kiedy należy przyznać świadczenie osobie, która uzyskała postanowienie o uznaniu za zmarłego lub o stwierdzeniu zgonu, oraz po drugie, czy istnieje potrzeba wypełnienia istniejącej obecnie luki w prawie poprzez ustanowienie przez prawodawcę zabezpieczenia osób uprawnionych w postaci dodatkowego świadczenia, jakim byłaby tzw. tymczasowa renta rodzinna³⁶.

W zakresie pierwszego z zagadnień, należy zwrócić uwagę na podkreślaną w orzecznictwie odrębność nabycia prawa do świadczenia ubezpieczeniowego od jego wypłaty. O nabyciu prawa do świadczeń ubezpieczeniowych stanowi art. 100 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, w którym przewidziano jego powstanie z dniem spełnienia wszystkich warunków wymaganych do jego nabycia. Natomiast zgodnie z art. 129 powołanego aktu wypłata świadczeń przysługuje od dnia powstania prawa, ale nie wcześniej niż od miesiąca, w którym zgłoszono wniosek lub wydano decyzję z urzędu. Wątpliwości w tym zakresie zostały rozstrzygnięte przez Sąd Najwyższy, który stwierdził, że przyznaniem świadczenia jest ustalenie prawa do jego pobierania, a więc wypłaty³⁷. Ustalenie prawa do świadczeń wymaga deklaratywnej decyzji organu rentowego indywidualizującej to prawo. Ażeby to nastąpiło, osoba zainteresowana powinna wystąpić ze stosownym wnioskiem. Zważywszy na powyższe, istnienia prawa do świadczeń, wiążącego się ze spełnieniem warunków nabycia tego prawa, nie można utożsamiać z ustaleniem prawa do świadczenia.

Sąd Najwyższy w dotychczasowym orzecznictwie dostrzegł jednak możliwość ustanowienia odstępstw od tej reguły i przyznania świadczenia już od daty śmierci zobowiązanego wyłącznie w przypadkach niemożności wszczęcia postępowania przed upływem dziesięciu lat od zaginięcia osoby następnie uznanej za zmarłą³⁸. W uzasadnieniu wyroku Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2006 r. wskazano, że zasada wynikająca z literalnego brzmienia przepisu art. 129 ust. 1 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych powinna ulec modyfikacji w sytuacjach je uzasadniających i przy zastosowaniu innych reguł interpretacyjnych.

³⁶ Określenie to używane jest w doktrynie przez T. Bińczyką-Majewską czy A. Wypych-Żywicką.

³⁷ Uchwała SN z dnia 27 listopada 1989 r., III UZP 11/89, LEX nr 13132.

³⁸ Zob. m.in. wyrok SN z dnia 11 maja 2006 r., I UK 320/05, LEX nr 1298244, wyrok SN z dnia 10 lutego 2012 r., II UK 146/11, LEX nr 1241579 oraz wyrok SN z dnia 3 kwietnia 2013 r., II UK 398/13, LEX nr 1458715.

Z uwagi na cel renty rodzinnej, jakim jest zapewnienie środków utrzymania uprawnionym, pozbawienie prawa do świadczeń na skutek obiektywnych okoliczności niezależnych od uprawnionego pozostaje w sprzeczności z celem założonym przez ustawodawcę³⁹. Ta celowościowa wykładnia Sądu Najwyższego zasługuje na aprobatę, bowiem założeniem przyznania renty rodzinnej powinno być zapewnienie środków utrzymania osobie uprawnionej już od dnia śmierci ubezpieczonego, emeryta lub rencisty.

Powyższe stanowisko znalazło potwierdzenie w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 stycznia 2016 r., w którym stwierdzono, że wypłata świadczenia po osobie uznanej za zmarłą powinna obejmować cały okres od daty domniemanej śmierci wskazanej w postanowieniu o uznaniu za zmarłego, jeżeli wniosek rentowy złożono niezwłocznie⁴⁰. Ta wyjątkowa możliwość została dopuszczona ze względu na konstytutywny charakter postanowienia o uznaniu za zmarłego, bez wydania którego nie zostaje spełniona przesłanka uprawdopodobnienia śmierci ubezpieczonego, wymagana do przyznania osobie uprawnionej renty rodzinnej. Dokonana interpretacja doprowadziła skład orzeczniczy do wniosku, że związku z tym, iż w okresie zaginięcia osoby uprawnione są pozbawione prawa do skutecznego domagania się wypłaty renty rodzinnej, zmuszone są do czasu prawomocnego uznania za zmarłego utrzymywać się z własnych środków zamiast ze świadczeń kompensujących utratę żywiciela rodziny. Dlatego też świadczenia rentowe w takim przypadku powinny być wypłacane od dnia określonego w wyroku o uznaniu za zmarłego jako data domniemanej śmierci ubezpieczonego. Sąd Najwyższy w niniejszym wyroku odniósł się także do niejednoznacznie postrzeganej w doktrynie i orzecznictwie kwestii roszczeń wstecznych, co do zasady ograniczonych zgodnie z ustawą o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych jedynie do lat trzech⁴¹. Wskazał, że ograniczenia określone w przepisie art. 133 czy art. 135 tej ustawy nie mają zastosowania w odniesieniu do roszczeń z tytułu renty rodzinnej po osobie uznanej za zmarłą, ze względu na swoistość konstrukcji uznania za zmarłego i konstytutywny charakter orzeczenia sądu o uznaniu za zmarłego⁴².

³⁹ Tak wyrok SN z dnia 11 maja 2006 r., I UK 320/05, LEX nr 1298244.

⁴⁰ Wyrok SN z dnia 12 stycznia 2016 r., II UK 144/14, LEX nr 1998554 oraz uzasadnienie wyroku SN z dnia 24 października 2017 r., II UK 455/16, LEX nr 2427159. Odmiennie A. Wypych-Żywicka, *Czy potrzebna jest tymczasowa renta rodzinna?*, Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej 2014, t. 21, s. 442 i 447–448.

⁴¹ Ograniczenie to wskazane zostało np. w wyroku SN z dnia 11 maja 2006 r., I UK 320/05, LEX nr 1298244.

⁴² Na istnienie w tym zakresie luki prawnej, która próbuje być naprawiana w drodze wykładni Sądu Najwyższego, i związane z tym wątpliwości natury konstytucyjnej zwraca uwagę J. Grygutis, *Prawne aspekty ustalenia momentu wypłaty świadczeń z tytułu prawa do renty rodzinnej po osobie uznanej*

Mając w perspektywie konieczność długoletniego czekania na wydanie postanowienia o uznaniu za zmarłego, w doktrynie zwrócono uwagę na drugą kwestię, mianowicie potrzebę zabezpieczenia praw osób, zwłaszcza zstępnych, w okresie oczekiwania na prawomocne orzeczenie sądu cywilnego o uznaniu za zmarłego⁴³. W aktualnym stanie prawnym w powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych nie wyodrębniono zaginięcia osoby jako odrębnego „zdarzenia ubezpieczeniowego”, z którym wiązałoby się w konsekwencji prawo do świadczeń⁴⁴. Istnieje w tym zakresie luka w prawie, której konieczność wypełnienia dostrzega zarówno doktryna, jak i organy stosujące prawo ubezpieczeń społecznych.

Należy zauważyć, że instytucja zabezpieczenia praw rodziny w razie zaginięcia żywiciela nie jest nieznaną polskiemu systemowi ubezpieczeń społecznych, gdyż w ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym⁴⁵, w art. 168 wskazano, że w razie gdy o osobie ubezpieczonej nie było żadnych wiarygodnych informacji w przeciągu roku, licząc od dnia zajścia okoliczności czyniących jej śmierć prawdopodobną lub od ostatniego dnia tego miesiąca kalendarzowego, do którego odnosi się ostatnia wiadomość o danej osobie, a okoliczności czynią jej śmierć prawdopodobną, powstają dla członków rodziny takiej osoby zaginionej te same prawa do świadczeń przewidziane w ustawie, jakie by im przysługiwały, gdyby osoba ubezpieczona zmarła. Przy czym, na żądanie instytucji ubezpieczeniowej właściwy sąd grodzki wzywał wskazane przez zakład osoby w celu zbadania pod przysięgą prawdziwości wiadomości o osobie zaginionej, podane poprzednio przez rodzinę. Wprowadzono tym samym domniemanie śmierci ubezpieczonego. Mimo tego, że odróżniano ryzyko śmierci od ryzyka utraty żywiciela, w sytuacji zaistnienia obu zdarzeń osobom uprawnionym przysługiwały takie same świadczenia.

za zmarłą, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2015, nr 4, s. 52–67. Autor ten proponuje trzy rozwiązania, które pozwoliłyby na określenie momentu wypłaty świadczeń, podkreślając konieczność zmian legislacyjnych w tym zakresie. Pokazuje to, że brak regulacji sytuacji prawnej osób, które były utrzymywane przez osobę zaginioną, wpływa na późniejsze komplikacje związane z określeniem momentu wypłaty świadczeń, w tym zwłaszcza świadczeń wstecznych.

⁴³ Szerzej na ten temat A. Wypych-Żywicka, *Czy potrzebna...*, s. 444 i nast. oraz T. Bińczycka-Majewska, *Wybrane zagadnienia...*, s. 412–413.

⁴⁴ Fakt zaginięcia w czasie pełnienia służby jako odrębnego zdarzenia losowego rodzącego prawo do świadczeń w systemie zaopatrzenia społecznego służb mundurowych znajdujemy w art. 23 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Służby Ochrony Państwa, Państwowej Straży Pożarnej, Służby Celno-Skarbowej i Służby Więziennej oraz ich rodzin (tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1626) i w art. 23 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 10 grudnia 1993 r. o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin (tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 520).

⁴⁵ Dz. U. z 1933 r. Nr 51, poz. 396 (dalej: ustawa scaleniowa).

Mając na uwadze wskazany wyżej wymiar praktyczny rozpatrywanego zagadnienia, trzeba nadmienić, że już w piśmiennictwie z lat 70. XX w. pojawiała się kwestia zabezpieczenia praw rodziny w sytuacji zaginięcia osoby zobowiązanej do alimentacji. P. Konopielko był zwolennikiem koncepcji wprowadzenia szerszego ryzyka ubezpieczeniowego, jakim byłaby utrata żywiciela rodziny. Na tę kategorię składałoby się oprócz śmierci także zaginięcie – rozumiane jako stan faktyczny, w którym nie można stwierdzić zgonu, a jednocześnie nie ma możliwości prawnych ani faktycznych ustalenia, czy żywiciel rzeczywiście żyje⁴⁶. Na poparcie swego stanowiska autor nawiązał do wykładni historycznej ww. regulacji, wskazywał na alimentacyjną funkcję renty rodzinnej, a także prawo do świadczeń w sytuacji zajścia takiego zdarzenia w zaopatrzeniu służb mundurowych.

Również obecnie w doktrynie A. Wypych-Żywicka, widząc problem zabezpieczenia członków rodziny w sytuacji zaginięcia osoby zobowiązanej do alimentacji, zaproponowała, że mogłoby to nastąpić bądź przez dopuszczenie modyfikacji reguly przyznającej rentę rodzinną, uwzględniające szczególne okoliczności zaistniałej sytuacji, co wymagałoby przereformowania treści art. 129 ust. 2 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, bądź też zmodyfikowanie dotychczasowego ryzyka ubezpieczeniowego lub wprowadzenie obok dotychczasowej renty rodzinnej świadczenia w postaci „tymczasowej renty rodzinnej”⁴⁷. Autorka zastanawiając się nad możliwością wprowadzenia do obecnej ustawy emerytalnej regulacji z ustawy scaleniowej, zwróciła uwagę, że o ile określenie kręgu osób uprawnionych do renty rodzinnej nie rodzi trudności, o tyle warunek uwiarygodnienia faktu zaginięcia przez inne osoby może powodować wątpliwości w zakresie właściwości sądu czy trybu postępowania.

Choć rozwiązania pochodzące z okresu II Rzeczypospolitej wydają się obecnie nieco archaiczne, nie zmienia to faktu, że także obecnie w związku z dużą migracją ludności mamy do czynienia ze zjawiskiem pozostawienia rodziny i zniknięciem „bez słowa” osób zobowiązanych do alimentacji, jak również z licznymi rzeczywistymi zaginięciami. Wydaje się, że aktualnie fakt dłuższej nieobecności osoby może świadczyć o jej śmierci lub o celowym ukrywaniu się np. przed wymiarem sprawiedliwości, a czasami także o chęci rozpoczęcia nowego życia bez zobowiązań z przeszłości. Różnica polegała do tej pory na tym, że w dobie Internetu, mediów społecznościowych czy organizacji zajmujących się odnajdywaniem osób zaginionych znacznie łatwiej było odnaleźć osobę, która się celowo ukrywa, a nie

⁴⁶ P. Konopielko, *Utrata żywiciela rodziny jako przesłanka uprawnień do renty rodzinnej*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 1975, nr 4, s. 29.

⁴⁷ A. Wypych-Żywicka, *Czy potrzebna...*, s. 444.

rzeczywiście zaginęła i zmarła. Z drugiej strony życie w dobie globalnej pandemii oznacza, że możliwości podróżowania, komunikacji czy weryfikacji tożsamości osób zaginionych są istotnie ograniczone. To powoduje, że problem zabezpieczenia praw osób opuszczonych długotrwale z powodu zaginięcia i potencjalnej śmierci osoby zobowiązanej do alimentacji cały czas istnieje i nie są to sytuacje jednostkowe. Zgodnie z informacjami zawartymi w piśmiennictwie problem ten dotyczy ok. 20 tysięcy osób rocznie, a kwestia braku zabezpieczenia praw osób, które pozostawały na utrzymaniu zaginionego, została poruszona w trakcie prac na Przeglądem Emerytalnym w 2016 r.⁴⁸ Ostatecznie żadne konkretne propozycje ustawodawcze nie zostały przedstawione. Z racji istniejącej luki w prawie, zasadnym jest wprowadzenie tymczasowej renty rodzinnej, zabezpieczającej prawa osób, w stosunku do których na zaginionym żywicielu ciążył obowiązek alimentacyjny.

Wydaje się, że rozwiązania ustawy scaleniowej mogą być w tym przypadku jedynie pewnego rodzaju wzorcem, natomiast same kwestie kognicji sądu czy postępowania dowodowego powinny już zostać unormowane w sposób dostosowany do obecnie obowiązujących uregulowań. W sytuacji wprowadzenia do systemu nowego zdarzenia losowego, jakim jest zaginięcie i związanego z nim prawa do świadczeń ubezpieczeniowych, sprawa taka stawałaby się sprawą z zakresu ubezpieczeń społecznych należąca do kognicji sądu pracy i ubezpieczeń społecznych. Powstaje pytanie, jak dokumentowana byłaby okoliczność zaginięcia i jakie dokumenty podlegałyby okazaniu przed organem rentowym. Byłoby to niewątpliwie zawiadomienie o zaginięciu zgłoszone Policji oraz oświadczenia osób zainteresowanych. W ramach postępowania w sprawach o świadczenia emerytalno-rentowe dopuszczony jest bowiem dowód z oświadczeń zainteresowanego, ewentualnie zeznań świadków, który może być przedstawiony w formie pisemnej lub ustnej do protokołu, a nawet w formie protokołu elektronicznego⁴⁹. W zakresie wątpliwości co do prawdziwości składanych oświadczeń zainteresowany, który składa oświadczenie przed organem rentowym, robi to pod rygorem odpowiedzialności za fałszywe zeznania. Natomiast wszelkie świadczenia przyznane lub wypłacone na podstawie fałszywych zeznań lub dokumentów albo w innych przypadkach świadomego wprowadzenia w błąd przez osobę pobierającą świadczenie byłyby świadczeniami nienależnymi i podlegałyby zwrotowi zgodnie z art. 138 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Jeżeli organ rentowy miałby wątpliwości co do

⁴⁸ L. Kostrzewski, *Luka w przepisach. Rodziny osób zaginionych nie mają z czego żyć*, Gazeta Wyborcza, 15.03.2017 r., <https://wyborcza.pl/7,155287,21497871,luka-w-przepisach-rodziny-osob-zaginionych-nie-maja-z-czego.html?disableRedirects=true> [dostęp: 22.05.2021 r.].

⁴⁹ Art. 19 i 20 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 11 października 2011 r. w sprawie postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

prawdziwości składanych oświadczeń i dowodów, to zawsze może je zakwestionować, przeciwstawiając im własne ustalenia. Wskutek decyzji odmownej i odwołania skarżącego otworzyłby się etap postępowania sądowego – postępowania odrębnego w sprawach z zakresu pracy i ubezpieczeń społecznych z pełną inicjatywą dowodową i kognicją sądu powszechnego.

Kolejnym zagadnieniem wymagającym rozważenia jest ustalenie okresu czasu, po jakim potencjalny uprawniony mógłby starać się o przyznanie mu tzw. tymczasowej renty rodzinnej. Wskazany w ustawie scaleniowej okres jednego roku od zaginięcia wydaje się być terminem zasadnym. Jest to okres wystarczający, aby utwierdzić się w przekonaniu, że zniknięcie żywiciela nie ma charakteru chwilowego. Okres ten pozwoliłby także na podjęcie poszukiwań i weryfikację, czy dana osoba się nie ukrywa. To skutkowałoby przyjęciem, że nieobecność tej osoby przez ów okres czasu wiąże się z uprawdopodobnieniem jej śmierci.

Oczywiście nie możemy zapominać o ubezpieczeniowym charakterze renty rodzinnej. Można się też spotkać z twierdzeniami, że system ubezpieczeń społecznych nie jest jedynym źródłem uzyskiwania świadczeń przez osobę, która nie z własnej woli pozostaje bez środków do życia. Na rodzicach ciąży bowiem obowiązek alimentacyjny względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie (art. 133 § 1 K.r.o.). Rodzice są zatem zobligowani do spełniania świadczeń alimentacyjnych, tj. dostarczania środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania dziecku (art. 128 K.r.o.). Obowiązek alimentacyjny w pierwszej kolejności obciąża rodziców, natomiast zobowiązanie dalszych krewnych w linii prostej, a następnie rodzeństwa ma charakter subsydiarny (art. 128 K.r.o.).

Posiadamy obecnie także rozbudowany system świadczeń o charakterze pieniężnym ze świadczeniami wychowawczymi czy rodzicielskimi. Nie są to jednak świadczenia, które mogłyby odzwierciedlać stałe świadczenie w postaci renty rodzinnej. Idąc dalej, jeżeli spojrzymy na szeroki charakter ryzyk w systemie pomocy społecznej, również tam nie ma specjalnych świadczeń, które byłyby dedykowane członkom rodziny w takiej sytuacji. Nawet ta najniżej rozwieszona siatka zabezpieczająca ryzyko zdarzeń losowych nie jest w stanie zabezpieczyć praw osób, które nie załapały się na wyższy poziom, jakim powinno być prawo do tymczasowej renty rodzinnej w przypadku zaginięcia żywiciela rodziny. Należy w tym przypadku uwzględnić jedynie utratę żywiciela, która ma charakter trwały.

Mając na uwadze powyższe, propozycję wprowadzenia do systemu prawnego konstrukcji prawnej tymczasowej renty rodzinnej, która stanowiłaby zabezpieczenie prawa osób uprawnionych w przypadku utraty żywiciela, wypada uznać za słuszną i wartą rozważenia przez ustawodawcę. Wprowadzenie tego rodzaju świadczenia tymczasowego pozwoliłoby na bieżącą kompensację utraconych środków utrzymania,

w czym realizowany byłby cel alimentacyjny tego rodzaju świadczenia. Zabezpieczenie praw osób uprawnionych do alimentacji stanowiłoby w tym przypadku wyraz realizacji zasady solidarności ubezpieczeniowej w ramach wspólnoty ryzyka.

Zakończenie

Niewątpliwie najważniejszą wartością chronioną w zakresie zabezpieczenia osób uprawnionych do alimentacji pozostałych po zmarłym żywicielu rodziny jest zapewnienie im środków utrzymania. Funkcję alimentacyjną w tym zakresie spełniać powinno świadczenie, jakim jest renta rodzinna. W obecnym stanie prawnym chroniona jest jedynie definitywna utrata żywiciela w postaci jego śmierci. Należy zaznaczyć, że dokonana przez autorki analiza cywilistycznej konstrukcji uznania za zmarłego pokazała, co nie jest faktem powszechnie znanym, jak długotrwała i wcale nie oczywista finalnie jest to procedura. Autorki wykazały, że wydanie przez sąd postanowienia o uznaniu zaginionego za zmarłego jest zasadniczo możliwe dopiero po upływie dekady od końca roku kalendarzowego, w którym ten zaginął. Następnie do tego okresu trzeba doliczyć czas trwania postępowania w sprawie o uznanie za zmarłego. Ponadto w doktrynie sporne jest, czy uznanie za zmarłego w tzw. przypadkach zwykłych (art. 29 K.c.), a więc w sytuacji, gdy zaginięcie osoby nastąpiło w okolicznościach, którym nie towarzyszyły jakiegokolwiek szczególne wydarzenia zwiększające ryzyko śmierci, ma charakter obligatoryjny czy fakultatywny. W myśl pierwszego stanowiska, po łącznym spełnieniu dwóch przesłanek, czyli zaginięciu osoby i upływie odpowiednio długiego czasu przewidzianego w Kodeksie cywilnym (zasadniczo dekada), sąd musi uznać osobę zaginioną za zmarłą. Natomiast zgodnie z drugim, przeciwstawnym poglądem, sąd może odmówić uznania zaginionego za zmarłego, pomimo upływu okresu wskazanego w art. 29 K.c., w szczególności jeżeli uzna, iż mimo braku wiadomości o zaginionym inne okoliczności przemawiają przeciwko przyjęciu wystarczająco wysokiego stopnia prawdopodobieństwa jego śmierci (np. fakty wskazują, że zaginiony może pozostawać przy życiu, lecz zdecydował się ukrywać, gdyż będąc więźniem, nie wrócił z przepustki do zakładu karnego). W konsekwencji zwłaszcza małoletnie dzieci zostają przez bardzo długi okres pozbawione środków do życia, ponieważ uzyskanie przez nie renty rodzinnej jest uzależnione od wydania przez sąd prawomocnego postanowienia o uznaniu za zmarłego.

W wypowiedziach przedstawicieli doktryny, judykatury i praktyki wskazano, że istnieje w tym przedmiocie luka prawna. Analiza procedury prowadzącej do

uznania zaginionego za zmarłego, która jest długotrwała, a jej rezultat wcale nie jest oczywisty, dała asumpt do zgłoszenia przez autorki wniosku *de lege ferenda* ustanowienia w drodze inicjatywy ustawodawczej odrębnego zdarzenia losowego, z którym wiązałoby się prawo do tymczasowej renty rodzinnej, ewentualnie, jak wskazała A. Wypych-Żywicka, powrót do szerokiej konstrukcji utraty żywiciela jako chronionego ryzyka ubezpieczeniowego. Realizacji tego celu mógłby służyć zaproponowany w artykule specjalny tryb postępowania. Złożenie wniosku o przyznanie tymczasowej renty rodzinnej przez podmiot uprawniony byłoby możliwe po upływie okresu rocznej karencji od dnia zaginięcia żywiciela rodziny, przy czym wskazaną okoliczność ustalałyby i weryfikowałyby organy ścigania. Następnie, po przeprowadzeniu przez organ rentowy postępowania wyjaśniającego, przyznawałby on uprawnionemu świadczenie w postaci tymczasowej renty rodzinnej. W przypadku decyzji odmownej i odwołania skarżącego otworzyłby się etap postępowania sądowego – postępowania odrębnego w sprawach z zakresu pracy i ubezpieczeń społecznych z pełną inicjatywą dowodową i kognicją sądu powszechnego. W ten sposób unormowałoby się sytuację prawną przede wszystkim małoletnich dzieci w zakresie prawa do świadczeń do czasu wydania przez sąd prawomocnego postanowienia o uznaniu za zmarłego.

Należy w tym miejscu podkreślić, że kwestia ustanowienia zabezpieczenia osób uprawnionych do alimentacji po zaginionym żywicielu rodziny to ważny problem społeczny o dużym znaczeniu praktycznym, o czym świadczą podniesienie tej kwestii w czasie prac nad wspomnianym Przeglądem Emerytalnym oraz statystyki Policji, która w latach 1997–2020 zarejestrowała 401 314 osób zaginionych, w tym w 2020 r. liczbę 12 759⁵⁰. Obecnie nabiera on jeszcze większego znaczenia w kontekście ogromnej kilkumilionowej migracji ludności na teren Rzeczypospolitej Polskiej z uwagi na działania wojenne na Ukrainie. Mając na względzie fakt, że wskazany problem jest poruszany nie tylko przez doktrynę w trakcie dyskursu naukowego, lecz również przez judykaturę, a także przez przedstawicieli praktyki oraz Zakład Ubezpieczeń Społecznych, który w przywołanym Przeglądzie Emerytalnym rekomendował dokonanie zmian w prawie, niewątpliwie wymaga on szybkiej interwencji ze strony ustawodawcy. Wydaje się, że zasadnym i realnym byłoby ustanowienie odrębnego zdarzenia losowego w postaci zaginięcia żywiciela rodziny, z którym wiązałoby się prawo do tymczasowej renty rodzinnej oraz wprowadzenie specjalnego trybu postępowania skutkującego przyznaniem wskazanego świadczenia.

⁵⁰ <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zaginieni/50885,Zaginieni.html> [dostęp: 5.07.2022 r.].

Bibliografia

- Antonów K., *Glosa do uchwały 7 sędziów SN z dnia 26 kwietnia 2017, III UZP 1/17*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2018, z. 7–8.
- Bińczycka-Majewska T., *Wybrane zagadnienia prawa do renty rodzinnej*, w: *Człowiek, obywatel, pracownik. Studia z zakresu prawa. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesor Urszuli Jackowiak*, red. J. Stelina, A. Wypych-Żywicka, Gdańsk 2007.
- Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2004.
- Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Emerytury pomostowe. Komentarz*, red. B. Gudowska, K. Ślebzak, Warszawa 2013.
- Grygutis J., *Prawne aspekty ustalenia momentu wypłaty świadczeń z tytułu prawa do renty rodzinnej po osobie uznanej za zmarłą*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2015, nr 4.
- Jędrasik-Jankowska I., *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2009.
- Jończyk J., *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Kraków 2001.
- Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2014.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna*, cz. 1, red. J. Gudowski, Warszawa 2018.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, red. M. Manowska, Warszawa 2020.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3. *Artykuły 506–729*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4. *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Erciński, Warszawa 2016.
- Konopielko P., *Utrata żywiciela rodziny jako przesłanka uprawnień do renty rodzinnej*, *Praca i Zabezpieczenie Społeczne* 1975, nr 4.
- Kostrzewski L., *Luka w przepisach. Rodziny osób zaginionych nie mają z czego żyć*, *Gazeta Wyborcza*, 15.03.2017 r., <https://wyborcza.pl/7,155287,21497871,luka-w-przepisach-rodziny-osob-zaginionych-nie-maja-z-czego.html?disableRedirects=true> [dostęp: 22.05.2021 r.].
- Leksykon prawa ubezpieczeń społecznych. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Wypych-Żywicka, Warszawa 2016.
- Piasecki K., *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Zakamycze 2003.
- Renta w prawie polskim*, red. M. Dreła, Wrocław 2016.
- Rogalska B., *Podmiotowość podatkowa osoby nieobecnej, dla której ustanowiono kuratora sądowego*, *Doradca Podatkowy* 2006, nr 11.
- System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007.
- Ślebzak K., *Glosa do wyroku SN z dnia 5 lipca 2001 r., II UK 479/00*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2003, z. 11.
- Wypych-Żywicka A., *Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Zagadnienia materialnoprawne*, Gdańsk 2006.
- Wypych-Żywicka A., *Czy potrzebna jest tymczasowa renta rodzinna?*, *Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej* 2014, t. 21.

Do you know the history of the chocolate you eat? The need for a special look at the cocoa production chain as a mechanism to combat slave labour

Czy znasz historię czekolady, którą jesz? Przybliżenie warunków pracy w globalnych łańcuchach produkcji kakao jako mechanizm walki z pracą niewolniczą

Знаешь ли ты историю шоколада, который ты ешь? Представление условий труда в глобальных цепочках производства какао как механизма борьбы с использованием рабского труда

Чи знаєте ви історію шоколада, який ви їсте? Апроксимація умов праці в глобальних ланцюгах виробництва какао як механізм боротьби з рабською працею

MARTA ZBUCKA-GARGAS

Dr, Assistant Professor, Faculty of Law and Administration of the University of Gdańsk PhD and LL.M. in Law
e-mail: mzbucka@prawo.ug.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-4013-0531>

CLÁUDIO IANNOTTI DA ROCHA

Professor of the Faculty of Law of the at Federal University of Espírito Santo PhD and Master in Law
e-mail: claudiojannotti@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2379-2488>

AUGUSTO GRIECO SANT'ANNA MEIRINHO

PhD in Social Relations Law from the Pontifical Catholic University of São Paulo (PUC-SP)
Specialist in Labor Law and Procedural Law from the University of São Paulo (USP)
Visiting Professor of social security law Escola Paulista de Direito (EPD)
Labor Prosecutor of the Federal Public Prosecutor's Office
e-mail: agrieco@terra.com.br, <https://orcid.org/0000-0001-7124-2785>

VANESSA ROCHA FERREIRA

PhD in Human Rights from the University of Salamanca
Professor of University Center of State of Pará
Auditor of the Court of Auditors of the State of Pará
Centro Universitário do Estado do Pará (CESUPA)
e-mail: vanessarochaf@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0276-5712>

Summary: The text whose main objective is to arouse in the reader the need to look at chocolate production differently as a strategy that can contribute to the elimination of slave labour. Therefore, it aims to answer the following research problem: How does the cocoa production chain contribute to the maintenance of this heinous practice and how to counteract it? It is a theoretical and normative study that, through qualitative, bibliographic and documentary research, uses a deductive method to achieve the proposed objective. First, the persistence of slavery in the workplace today is analysed. Then, the study discusses the cocoa production chain and the need to control labour abuses in the chocolate industry. Finally, it points out the extremely

important role that companies have to play in combating and eliminating the exploitation of human labour by applying strict controls in their value chain, coinciding with the idea of sustainable development.

Key words: cocoa production chain, global value chain, child labour, slave labour, sustainable development

Streszczenie: Celem artykułu jest wzbudzenie w czytelniku potrzeby nowego spojrzenia na produkcję czekolady jako strategii, która może przyczynić się do eliminacji pracy niewolniczej. Tekst stara się udzielić odpowiedzi na następujący problem badawczy: w jaki sposób łańcuch produkcji kakao przyczynia się do utrzymania nielegalnego zatrudnienia i jak mu przeciwdziałać? Jest to studium teoretyczno-normatywne, które poprzez badania jakościowe, bibliograficzne i dokumentacyjne wykorzystuje metodę dedukcyjną do osiągnięcia proponowanego celu. W pierwszej kolejności autorzy omawiają zagadnienie pracy niewolniczej, następnie podejmują temat łańcucha produkcji kakao i potrzeby kontroli nad nadużyciami w pracy, które mają miejsce w przemyśle czekoladowym. Na koniec wskazują na niezwykle istotną rolę, jaką mają do odegrania przedsiębiorstwa w zwalczaniu i eliminowaniu wyzysku ludzkiej pracy poprzez stosowanie ścisłej kontroli w swoim łańcuchu wartości, zbieżnej z ideą zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: łańcuch produkcji kakao, globalny łańcuch wartości, praca dzieci, praca niewolników, zrównoważony rozwój

Резюме: Цель статьи – побудить читателя по-новому взглянуть на производство шоколада как на стратегию, которая может способствовать искоренению рабского труда. В тексте делается попытка ответить на следующую исследовательскую проблему: как цепочка производства какао способствует поддержанию нелегальной занятости и как этому можно противостоять? Это теоретико-нормативное исследование, которое посредством качественных, библиографических и документальных исследований использует дедуктивный метод для достижения поставленной цели. Сначала авторы обсуждают проблему рабского труда, затем рассматривают цепочку производства какао и необходимость контроля над нарушениями трудовых отношений, которые имеют место в шоколадной промышленности. Наконец, они указывают на чрезвычайно важную роль, которую компании должны играть в борьбе с эксплуатацией человеческого труда и ее искоренении путем применения строгого контроля в своей цепочке ценности, что совпадает с идеей устойчивого развития.

Ключевые слова: цепочка производства какао, глобальная цепочка ценности, детский труд, рабский труд, устойчивое развитие

Резюме: Мета статті — викликати у читача потребу нового погляду на виробництво шоколаду як на стратегію, яка може сприяти ліквідації рабської праці. Текст намагається відповісти на наступну дослідницьку проблему: як ланцюг виробництва какао сприяє збереженню нелегальної праці та як цьому протидіяти? Це теоретико-нормативне дослідження, яке використовує дедуктивний метод для досягнення запропонованої мети шляхом якісного, бібліографічного та документального дослідження. Спочатку автори обговорюють проблему рабської праці, потім ланцюжок виробництва какао та необхідність контролювати трудові зловживання, які трапляються в шоколадній промисловості. Нарешті, вони вказують на надзвичайно важливу роль, яку компанії повинні відігравати в боротьбі та усуненні експлуатації людської праці, застосовуючи суворий контроль у своєму ланцюжку створення вартості, що збігається з ідеєю сталого розвитку.

Ключові слова: ланцюг виробництва какао, глобальний ланцюг вартості, дитяча праця, рабська праця, сталий розвиток

Introduction

Chocolate is one of the most appreciated, desired and consumed foods in the world. For many people, the consumption of chocolate is associated with a moment of

pleasure and personal satisfaction. Some countries have become known for the production of chocolate, even though they do not produce cocoa, the raw material for this industry. Cocoa was introduced in Europe after the “discovery” of the American Continent, brought to Cortes by the exploration system of the colonies. Today, most of the cocoa used for chocolate production by the main companies in the industry is of African origin. The supply chain of the chocolate industry starts in the Asia-Pacific region, goes through industrialised countries and reaches supermarket counters and the homes of consumers. World’s Top Exports reports that although the largest exporters of chocolate are Germany, Belgium, the Netherlands, the United States, Italy, Poland, France, Canada, the United Kingdom, and Switzerland, accounting for 73% of world exports of this product, two-thirds of the planet’s cocoa beans, the basic component required for the production of chocolate, come from West Africa, with Ivory Coast accounting for 30% of the production.¹

The information presented in this article has global relevance, given that the cocoa production chain contributes to the maintenance of slave labour. It is an example of how complex supply chains operate and the impact they have on the work and lives of those employed. The large companies and industries (veritable oligopolies and cocoa cartels) that produce chocolate source the main raw material for chocolate (cocoa) precisely from companies that exploit workers in slave-like conditions. Unfortunately, this includes children who do slave labour instead of receiving an education. Therefore, companies and industries that produce chocolate using cocoa from companies that use slave labour are reducing human beings to the role of commodities, violating human rights, as well as engaging in social dumping and unfair competition. The practice of slave labour must be completely eliminated both in the cocoa industry and in every other business. To this end, this article will demonstrate that this practice can be combated by using the new technologies of the Fourth Industrial Revolution. Companies should use the technological means available to control processes throughout the supply chain, from the planting and harvesting of the fruit or raw material to the delivery and marketing of the product. So, when a chocolate and candy company discovers that one of its suppliers is using slave labour in cocoa production, it should react and take appropriate action. It is important that the entire supply chain is transparent and the production process is carried out fairly, so that the chocolate reaches people’s homes in a sweet and healthy way.

¹ <https://www.worldatlas.com/articles/top-10-cocoa-producing-countries.html#:~:text=The%20Top%20Cocoa-Producing%20Countries%20%20%20%20Rank,%20%20328%2C263%20%2041%20more%20rows%20> [access: 30.05.2023].

Currently, large companies in the apparel and soft drink industries are using, according to Rocha, Abaurre and Porto the technologies of the Fourth Industrial Revolution, such as cloud computing, the internet of things, big data and blockchain, to optimise and control their supply chain, allowing them, customers and workers to track the production process, offering transparency, so that everyone knows how the product is being produced, and mainly preventing the occurrence of illegal practices such as the use of slave and child labour.²

The study is of the theoretical and normative type, which, by means of the deductive method, uses eminently bibliographical and documental research with the objective of answering the proposed research problem. Structurally, the text is divided into four chapters the first of which is this introduction; the second is aimed at analysing the permanence of labour slavery as a reality. The third chapter aims to analyse the cocoa production chain and the need to control abusive labour practices that are used in the chocolate industry. The fourth and last chapter presents the final considerations of the study, pointing out that the main companies in the chocolate industry have the power to end the reality of the exploitation of human, child and slave labour by adopting strict controls of the production chain, coinciding with the idea of sustainable development.

1. Slavery at work as a current reality

As a premise of this study, it must be recognised that slave labour is considered by some companies, in certain sectors of the economy, to be an acceptable way of managing business costs. These companies use slave labour as a way of obtaining competitive advantages over other companies, thus constituting the practice of economic and social dumping, which gives rise to unfair competition.³

Slave labour is part of the social dynamic, even if people are not aware of its presence or even if they consider it normal. Many products that are consumed in the most diverse cities of the world are connected to the exploitation of human labour, to a greater or lesser degree of violation, and the most perverse form of this exploitation is slave labour, incorporated in the supply chain. The lack of information and widespread awareness of people is due to the sum of invisibility of this

² C.J. da Rocha, H.E. Abaurre, L.V. Porto, *O Mundo do Trabalho e a 4ª Revolução Industrial – Direito Coletivo do Trabalho e a 4ª Revolução Industrial*, vol. 2, São Paulo 2020.

³ *Ibidem*.

phenomenon combined with the denialism of those who take advantage of this exploitation, which includes companies and governments. Even the legal apparatus can contribute to the propagation of slavery. This occurs when the organs of the States, through restrictive interpretations and limited decisions, confer insufficient protection to the people who are victims of slave labour. As Sakamoto points out “[...] fighting contemporary slave labor implies hurting economic interests.”⁴ Slavery is still a reality that societies coexist with even at the beginning of the 21st century, occurring in the most secular ways and in new forms through the use of recent technologies. One might have hoped that humanity had eradicated this scourge long ago, but it seems that forced labour has been on the rise in various sectors and in various regions of the world. For centuries, the world’s most advanced economies used African slaves to pick their cotton and harvest their sugar in places like the United States and the Caribbean. Slavery was outlawed. The West now prefers to leave these workers where they must produce what the world needs. The power relations remain essentially unchanged. In fact, the crisis of the Welfare State, driven by the criticism devised in the 1980s by the Reagan and Thatcher governments, contributed to the development of an economic system driven by financial markets without control of non-productive activities, while the real economy restructured itself in search of minimising costs, including (especially) social costs.⁵ Ademir Alves da Silva, considering the welfare state as paternalistic and profligate, identifies in it the causes that led to the crisis.⁶ He points primarily to the lowering of social burdens, labour costs, and the making of labour relations more flexible. In other words, these are actions aimed at overcoming the crisis, under the pretext of creating economic growth and jobs. Moreover, it can be noted that with the phenomenon of relocation of industry and services outside the developed countries, labour insecurity is exacerbated, especially since one of the factors that leads to this “outsourcing” is the reduction of labour costs. These changes came under the guise of new management techniques aimed at increasing productivity, efficiency and competitiveness in a globalised world. They were inspired by modernity, at

⁴ L. Sakamoto, *O Trabalho Escravo Contemporâneo*, in: idem, *Escravidão Contemporânea*, São Paulo 2020, pp. 7–16.

⁵ N. Chomsky notes that the business press “exults in the ‘spectacular’ and ‘astonishing’ growth of profits, applauding the extraordinary concentration of wealth in the hands of the small percentage at the top of the population pyramid, while for the majority living conditions continue to stagnate and decline”, N. Chomsky, *Profit over People. Neoliberalism and Global Order*, Rio de Janeiro 2020, p. 126.

⁶ A.A. Silva, *The Management of Brazilian Social Security. Between Public Policy and the Market*, São Paulo 2007, p. 237.

the same time attacking social legislation, especially labour legislation, considered anachronistic and an obstacle to economic development.⁷

Modern slavery is a phenomenon that accompanies this movement of outsourcing production, when the company removes from its production park that which it does not consider to be essential. Furthermore, the economic segments that make up the so-called primary sector (agriculture, livestock, and extractivism) contribute to the large scale of slave labour today. In fact, slavery is preserved and reinforced precisely because of the existence of global markets, known as supply chains.⁸

This reality is even quantified by official data obtained by several international organisations. The data compiled by the International Labour Organization (ILO) on modern slavery are shocking, especially in view of the advances in the international normative order in terms of human rights. According to data, an estimated 40.3 million people were victims of modern slavery in 2016, including 24.9 million in forced labour and 15.4 million in forced marriage. This means that there are 5.4 victims of modern slavery for every 1.000 people in the world, further exacerbating this situation is the finding that 1 in 4 victims of modern slavery are children. Also, according to the ILO, of the 24.9 million people in forced labour, 16 million are exploited in the private sector, such as domestic work, construction, or agriculture; 4.8 million people in forced sexual exploitation; and 4 million people in forced labour imposed by state authorities. Women and girls are disproportionately affected by forced labour, accounting for 99% of victims in the commercial sex industry and 58% in other sectors.⁹

What can be clearly seen is that slave labour is used at the beginning of the supply chain of transnational companies, so that, as a rule, manual labour is performed in the peripheral countries, located in the southern hemisphere – America, Asia, Africa and Oceania, where the so-called underdeveloped (or developing) countries are situated – it is the result of Eurocentric colonial exploitation, reflecting contempt and disqualification, making invisible the knowledge, feelings, and bodies of the African, South American, indigenous, and riverine peoples. Thus, it is clear that non-European groups are treated with inferiority in terms of the racial division of labour, wages, and cultural production, maintaining the centuries-old colonialism. Although some countries do not recognise the occurrence of modern slavery on

⁷ A. Meirinho, *Decent Trap and Social Security. The Cliquet Effect and the Construction of the Beveridgian Existential Minimum*, Curitiba 2021, p. 308.

⁸ M. Zbucka-Gargas, *Zapobieganie pracy dzieci w globalnych łańcuchach*, Monitor Prawa Pracy 2021, no. 4 [Legalis database].

⁹ ILO, *Forced Labour, Modern Slavery and Human Trafficking*, 2014, <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm> [access: 9.02.2022].

their territories, which can be attributed to a kind of willful blindness and outright denialism, this crime can be connected to them from a distance. Therefore, it can be linked to the broader phenomenon of globalisation, since it is “[...] linked to the decrease in production costs at the expense of the precariousness of labor, aiming at reducing the final price and increasing profits for companies participating in the market.”¹⁰ This occurs, for example, when a company located in a given country maintains a commercial relationship with another company located in a different country that uses slave labour in its production process. Modern slave labour is embedded in the global supply chain, and it seems to be a hidden part of business. These activities, even if hidden, reach consumers around the world.¹¹ For this reason, paying attention to the production and supply chains becomes relevant for companies that adopt sustainable principles in their activities. And sustainable principles are not restricted to environmental aspects. These principles must be associated with the sustainable development agenda adopted by the United Nations (Agenda 2030).¹² The 2030 Agenda of the United Nations is an action plan for people, planet, and prosperity that seeks to strengthen universal peace. The plan sets out 17 Sustainable Development Goals, the SDGs, and 169 targets, to eradicate poverty and promote a life of dignity for all, within the limits of the planet’s capacity. The goals should be seen as integrated and indivisible objectives, merging, in a balanced way, the three dimensions of sustainable development: the economic, the social, and the environmental. And why is this relevant? Because there is a movement that has been gaining strength, especially in more developed countries, advocating changes in people’s consumption habits. And companies, attentive to these trends, start to incorporate positive marketing and sustainable conduct in their production processes. It is worth pointing out that this movement does not originate only from the organised civil society, due to the sustainable awareness acquired, but also arises from pressure from the States themselves, often as protective mechanisms for their internal market. An example of this are the movements for the introduction of social and environmental clauses in order to combat practices identified as “social dumping”. The World Trade Organization (WTO) and the ILO are in discussions about establishing harmonisation principles for environmental and social

¹⁰ A.E.N. Reymão, L. de Fátima Amaral Esteves, K.A. Cebolão, *Globalização e Precarização do Trabalho do the “Peconeiro” na Economia do Açai*, in: *O Açai na Amazônia Brasileira. Aspectos socioeconômicos e jurídicos da cadeia de valor*, eds. A.E.N. Reymão, J.C.M. de Brito Filho, S.E.C. Koury, Rio de Janeiro 2020, p. 9.

¹¹ H. Melo, *Slave Labor as a Management Practice. Human Rights and Regulation in Brazil*, Rio de Janeiro 2020, p. 14.

¹² <https://sdgs.un.org/2030agenda> [access: 20.01.2022].

rights. One of the most sensitive issues is that of international competition and the question of a just basis for the development of nations. These issues have traditionally stayed in the realm of domestic politics, within the sovereignty of states. The relationship between environment, competition, and social rights is discussed in order to harmonise environmental and labour standards to achieve a more equitable baseline.¹³ Cançado points out that the idea of using seals with social criteria to identify a product is not new, as it was proposed at the 85th session of the International Labour Conference in 1997.¹⁴ On the other hand, regardless of the introduction of these rules that would act as seals of compliance, there is a global movement to provide consumers with the necessary information about the history of the product offered to them, such as the eco-labels of the United Nations Environment Programme (UNEP). With eco-labels, we can select products and services according to specific environmental and social criteria and thus, as consumers, show our purchasing decisions. It can be considered that the labeling system, as an instrument of compliance with the principles and rules of sustainable development, becomes an important mechanism in the supply chain. It seems that the use of slave labour is not viable either as an acceptable business management practice or as a means of reducing production costs. Social and economic dumping, besides creating unfair competition, also causes racial segregation, preventing people from achieving socio-economic improvements in their living conditions. It keeps them where they are, threatening their socio-economic development. One point to consider when analysing the supply chain in an economic segment such as the chocolate industry is that the raw material is generally not located in the territory where the final production takes place.

Leissle reminds us that the chocolate we consume starts on a tree.¹⁵ We would add that it starts on a tree growing in a poor country lacking equality, located in Africa, Latin America or the Caribbean. According to the International Cocoa Organization, a record global cocoa production of 5.024 million tons is forecast for the 2020/2021 season.¹⁶ This is the first time the 5 million mark has been surpassed. Record harvests are expected in Côte d'Ivoire (1st global producer) and Ecuador (3rd global producer), due to favourable weather conditions in cocoa producing areas. In terms of contribution to total global production, Africa is expected to remain by far the largest cocoa producing region, accounting for 77% of global cocoa

¹³ J.M. Zanochi, *A Proteção do Meio Ambiente no Comércio Internacional*, Rio de Janeiro 2020, pp. 149–150.

¹⁴ F.B. Cançado, *Social Stamps in the Beef Production Chain. An Alternative Mechanism to Combat Contemporary Slave Labor in Mato Grosso*, Rio de Janeiro 2021.

¹⁵ K. Leissle, *Cocoa*, Cambridge 2018, p. 18.

¹⁶ ICCO, <https://www.icco.org/who-we-are/> [access: 29.05.2021].

production. Africa is the largest producer of cocoa, followed by Latin America, with Ecuador and Brazil taking the top spots. In Brazil, the state of Pará is the largest producer of cocoa. Another very clear example of this reality is the coffee industry, especially the big coffee brands. As an agricultural product, grown in specific regions of the world, it undergoes initial processing in these countries, even if the final processing takes place, for example, in a country located in Europe. In the case of the chocolate industry, a correlation between cocoa sourcing and child and slave labour has already been identified, and there is no doubt that the exploitation of human labour is a reality in several producing regions. In recent years, a number of organisations and journalists have exposed the widespread use of child labour, and in some cases slavery, on cocoa farms in West Africa. Since then, the industry has become increasingly secretive, making it difficult for reporters not only to access farms where human rights violations still occur, but also to release this information to the public. In 2010, government authorities in Ivory Coast arrested three newspaper journalists after they published an article exposing government corruption in the cocoa sector. West African farms supply cocoa to international giants like Hershey's, Mars, and Nestle – revealing the industry's direct connection to the worst forms of child labour, human trafficking, and slavery.¹⁷ Years pass, themes change, but history repeats itself: transnational companies based in developed countries source natural resources and exploit the labour of people from underdeveloped countries, leaving them with the evils of production and social exclusion. After revealing the existence of child and slave labour in the global supply chains of companies selling chocolate, it can be said that these companies are selling dreams, while workers in the same supply chain live a nightmarish reality. It should be noted, however, that these are not straightforward legal proceedings. The complexity of the issue, the multiplicity of actors involved in global supply chains, the lack of adequate legal regulations and the cross-border elements make it difficult for victims to pursue claims. This can unfortunately also result in the dismissal of claims in this area.¹⁸ Behind the packages of chocolate that end up in our homes, there is a lot of sadness and bitterness, destroyed dreams and frustrated desires. Hence, it becomes necessary to analyse the need for control in global supply chains.

¹⁷ Food Empowerment Project, *Child Labor and Slavery in the Chocolate Industry*, <https://foodispower.org/human-labor-slavery/slavery-chocolate/> [access: 3.01.2022].

¹⁸ M. Zbucka-Gargas, *O prawach pracowników w globalnych łańcuchach dostaw*, *Praca i Zabezpieczenie Społeczne* 2020, no. 12.

2. The chocolate industry and the need for control of the cocoa supply chain

As stated in the introduction to this study, chocolate is one of the most appreciated, desired and consumed foods in the world. The range of production goes from popular products, including home-made products, to sophisticated chocolates with production centres in Europe. In Brazil, cocoa is a predominant fruit of the Amazon Region, with the State of Pará as the main Brazilian producer. The main producing regions in the world are concentrated in areas with similar climates, which allows us to recognise that the environmental and social conditions are consistent with what is observed in Brazil. The Rainforest Alliance Organization highlights that the cocoa sector faces severe and profound social and environmental challenges, from deforestation and poverty to child labour.¹⁹ In some countries in West Africa, which produces most of the world's cocoa, up to two-thirds of cocoa farmers live in poverty. The value chain is divided between chains that focus on certified production practices (organic products, free from child or slave labour) and chains that focus on creating high value products, but are concerned purely with product characteristics.²⁰ Poverty often leads to the expansion of farms into critical habitats, resulting in large-scale biodiversity loss. In Ivory Coast and Ghana, cocoa production is a major driver of tropical deforestation. Analysing the supply chain of the chocolate food industry becomes fundamental so that action can be taken to eliminate the use of child and slave labour. Many transnational companies implement CSR as a tool to shape conditions in their value chains and communicate it with internal and external participant in the supply chain. Ollendorf describes a programme for the implementation of proactive CSR strategy in Ghana's cocoa sector and its social results at the local level.²¹ What can be seen in this setting is the existential divide in chocolate production, with one world in the northern hemisphere and another in

¹⁹ Rainforest Alliance, https://www.rainforest-alliance.org/sites/default/files/2020-05/Rainforest-Alliance_impacts_report_2019_4.pdf [access: 2.01.2022].

²⁰ K. Ricketts, *What Is the 'Value' in the Value Chain Approach? Smallholder Risk Assessment, Mitigation, and Coping Behavior Among High Value and Conventional Cocoa Chains in Ghana*, A Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Masters of Science, 2012, https://www.researchgate.net/publication/262372561_What_Is_The_%27Value%27_In_The_Value_Chain_Approach_Smallholder_Risk_Assessment_Mitigation_And_Coping_Behavior_Among_High_Value_And_Conventional_Cocoa_Chains_In_Ghana [access: 30.05.2023].

²¹ F. Ollendorf, *Corporate Social Responsibility in the Global Cocoa Chocolate Chain. Insights from Sustainability Certification in Ghana's Cocoa Communities*, in: *Global Commodity Chains and Labor Relations*, eds. A. Komoloso, G. Musić, Leiden 2019, <https://brill.com/display/book/9789004448049/BP000018.xml> [access: 30.05.2023], pp. 316–337.

the southern hemisphere. A lawsuit has been filed in the United States against the world's largest chocolate food companies for alleged slave labour in cocoa production.²² Eight children claim they were used as slave workers on cocoa plantations in Ivory Coast. They accuse corporations of aiding and abetting the illegal slavery of “thousands” of children on cocoa farms in their supply chains. Nestle, Cargill, Barry Callebaut, Mars, Olam, Hershey and Mondelēz are named as defendants in a lawsuit filed in Washington by International Rights Advocates, a human rights group, on behalf of child slaves who claim they were forced to work without pay on cocoa plantations in West Africa. The plaintiffs, all from Mali, are seeking compensation for forced labour and additional damages for unjust enrichment, negligent supervision and intentional infliction of emotional distress. This is the first time such a class action lawsuit has been filed against the cocoa industry in a U.S. court.²³

Behind cocoa production lies a trail of poverty and inequality. Labour analogous to slavery and exploitation of children and adolescents have become commonplace in the harvesting of cocoa, the raw material of chocolate, according to the Public Ministry of Labor, as the documentary “Slavery in the XXI Century” points out. Over the course of 18 days, *Câmera Record* reporters visited the main producing areas along the Transamazônica highway in Pará, and in the region known as Costa do Cacau, in southern Bahia. The wealth of the market that generates R\$14 billion per year in Brazil (and \$110 billion, about R\$458 billion in the world) and which has led the country to become the seventh largest cocoa producer, is very far away from these places.²⁴ This wealth does not reach the workers. The largest cocoa producer in the country, the city of Medicilândia in Pará, has 63.5% of its population struggling with poverty; 37.9% of the households have access to a toilet and piped water; the city's per capita income is R\$345.44, the lowest among the four largest cocoa producers in the state. The educational data are also alarming. Only 37.57% of adolescents aged 15 to 17 have graduated from primary school.²⁵ On 30 November 2018, the Public Ministry of Labor presented the report on working conditions in the cocoa and chocolate production chain. The report “Cocoa Productive Chain: advances and challenges towards the promotion of decent work – situational analysis,” which is the result of a field and production research, concluded that there are

²² <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/12/mars-nestle-and-hershey-to-face-landmark-child-slavery-lawsuit-in-us> [access: 24.01.2022].

²³ *Ibidem*.

²⁴ Atlas Brasil, 2017, <http://www.atlasbrasil.org.br/> [access: 21.01.2022].

²⁵ FNPETI, Documentário denuncia trabalho infantil e escravo na colheita do cacau, 1.10.2019, <https://fnpeti.org.br/noticias/2019/10/01/documentario-denuncia-trabalho-infantil-e-escravo-na-colheita-do-cacau/> [access: 4.01.2022].

a number of problems related to working conditions in cocoa production in Brazil, including the occurrence of child labour in the sector. According to the report, in order to understand the positioning of the companies that are part of the cocoa chain, an analysis of their public documents was made, especially of the chain monitoring protocols and the strategies to avoid connections with situations of disregard for human and labour rights. It was conducted in three stages:

1. Collection of documents and public positions of the companies involved in the chain;
2. Analysis of the documents;
3. Comparison of the analysed documents with what was pointed out in the on-site measurements.

These actions were aimed at gathering information to find out if the actions described in these documents are in fact undertaken, when compared to the reality encountered on site by the research team.²⁶ This work revealed the following as the main characteristics common to the public reports of the companies that participate in the cocoa production chain:

- there are no details of how the chain is monitored,
- the geographical delimitation of the proposed CSR measures is vague,
- there is no indication of how results are measured,
- there is no historical data to track the desired changes,
- the goals presented are ambitious, but the initiatives to achieve them are vague,
- the advances in the fight against child and slave labour are reported in a generic way, without effective actions with results that can be followed up,
- they do not inform where the public can access the systematised results.

New technologies, especially cloud computing, internet of things, artificial intelligence, big data, blockchain, digital platforms and applications can be helpful in eliminating slave labour. These should be used by companies in social audits, eliminating child labour and labour analogous to slavery, and introducing the use of hyper-renewable energy (solar, wind, hydro and biomass).²⁷ The technologies of the Fourth Industrial Revolution should contribute to a global protection network that promotes decent work, sustainable development, environmental protection and carbon reduction. It should be noted that a very important part of the production processes in the global supply chain is the verification of the working conditions in

²⁶ MPT, *Cadeia produtiva do cacau avanços e desafios rumo à promoção do trabalho decente: análise situacional*, 2018, https://mpt.mp.br/pgt/noticias/publicacao_cacau_web.pdf [access: 28.12.2021].

²⁷ C.J. da Rocha, H.E. Abaurre, L.V. Porto, *The World of Work and the 4th Industrial Revolution – Collective Labor Law and the 4th Industrial Revolution*, vol. 2, Sao Paulo 2020.

a country. This is relevant to the adoption of public policies by countries to address social inequalities.

According to the Digital Observatory of Slave Labor in Brazil, 91% of workers rescued from slavery between 2003 and 2017 were born in the early 1990s in municipalities whose urban human development index was considered very low by United Nations standards.²⁸ It is clear that there is a direct relationship between social inequality and the occurrence of slave labour and this reality should be considered as a basis for developing sustainable strategies for companies that source their raw materials from these regions at the risk of ending up on the slave labour map due to their carelessness with the supply chain. In the same way that the Fourth Industrial Revolution is being used to create new products and optimise the media by chocolate food companies, they should also use the new technological tools to control their supply chain, improving the traceability and management of the labour used in the production of chocolate, including generating and publishing performance indicators. It can be acknowledged that some efforts are being made in Brazil to improve the conditions in cocoa production, especially with regard to working conditions and respect for the environment. One such initiative is Cocoa Action Brazil, linked to the World Cocoa Foundation (WCF). Cocoa Action Brazil is a pre-competitive, broad public-private initiative in the cocoa sector that aims to foster sustainability, with a focus on the cocoa farmer. Started in Brazil in January 2018 and officially launched in October of the same year, it is a unique initiative in the sector, based on collaboration to equalise and develop the cocoa chain in the country, promoting knowledge exchange and synergies with existing work, in order to improve the productivity and profitability of producers, with a special focus on sustainability.²⁹ Sustainable development requires from the chocolate food industry a profound change in its supply chain, involving both the eradication of child and slave labour, as well as the use of hyper-renewable energy, so that the carbon footprint can be reduced or even zeroed.

In Brazil, the Criminal Code defines the crime of reduction to a state analogous to slavery in Article 149, stipulating that reducing someone to a state analogous to slavery, whether by subjecting him to forced or gruelling labour, or to degrading working conditions, or by restricting his mobility in any way as a result of a debt to an employer or representative, provides for imprisonment of two to eight years and a fine, in

²⁸ ILO, *Global Estimates of Modern Slavery. Forced Labour and Forced Marriage*, 2017, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf [access: 20.01.2022].

²⁹ Cocoa Action Brasil, <https://www.worldcocoaoundation.org/initiative/cocoaaction-brasil-por/> [access: 3.01.2022].

addition to a penalty corresponding to violence. Paragraph 1 stipulates that the same penalties apply to those who restrict an employee's use of any means of transportation in order to keep him or her at the workplace; or who maintain overt surveillance at the workplace or come into possession of an employee's documents or personal effects in order to keep him or her at the workplace. Paragraph 2 stipulates that the penalty is increased by half if the offense is committed against a child or adolescent; or on the basis of race, color, ethnicity, religion or background prejudice.

The federal Constitution stipulates in Article 243 that rural and urban properties in any region of the country found to be illegally cultivating psychotropic plants or using slave labour, according to the law, shall be expropriated and allocated for land reform and public housing programmes, without compensation to the owner and without prejudice to other penalties provided by law, subject, if necessary, to the provisions of Article 5. The regulation further stipulates that any goods of economic value seized as a result of illegal trafficking of drugs and related narcotics and the use of slave labour shall be confiscated and placed in a special fund with a specific purpose.

In the doctrine of labour law, there is a principle of interchangeability established by Mauricio Godinho Delgado, who defends the existence of a minimum level that ensures for the working person a level of dignified functioning, which is provided for, "basically in three converging groups of heteronomous labor norms: 1) constitutional norms in general; 2) norms of international treaties and conventions in force in the Brazilian internal plan, and 3) infra-constitutional norms."³⁰ Therefore, international norms, especially those established by the International Labor Organization, in addition to being implemented into the Brazilian legal system, integrate the framework of civilization's minimum. To date, Brazil has ratified 80 International Labor Organization conventions. It should be noted that this year, ILO Convention 182 (Elimination of the Worst Forms of Child Labour), achieved universal status, becoming the first to be ratified by all member states.

It is also worth mentioning that it is recognised that decent work is the result of the implementation of ILO international conventions: 29 (forced labour), 87 (freedom of association), 98 (right to organise and bargain collectively), 100 (equal pay), 105 (abolition of forced labour), 111 (discrimination in terms of employment and occupation), 138 (minimum age for admission to employment) and 182 (elimination of the worst forms of child labour). Therefore, given the Brazilian normative plan and its compliance with international law, there are norms in place to combat slave labour in Brazil, as there is a real model to apply.

³⁰ M.G. Delgado, *Direito Coletivo do Trabalho*, 5th ed., São Paulo 2003, p. 30.

Final considerations

In light of all that has been exposed in this study, we realise that, unfortunately, slave labour, despite being illegal, is still a reality in the various global supply chains even after centuries of struggle for the eradication of human labour exploitation. Embedded in the social and economic dynamics of companies, several factors contribute to its maintenance, since the inadequate protection of victims, the disregard for human beings, and the social invisibility of this phenomenon are present in today's society. It is increasingly noticeable that forced labour has been on the rise, and in addition to still being present in the most primary production chains, it also gained a new guise, with new forms of work. A dialogue between national and international legal systems is necessary to ensure that the chocolate consumed by people all over the planet is healthy and tasty, and that no person is harmed in the production of the food that is supposed to bring joy and sweetness to people's homes. Let it be a sweet product for everyone, not just some of us.

The use of slave and child labour in the cocoa supply chain, the raw material for the chocolate industry, is a common practice, which also contributes to unfair competition, since it allows economic advantages to be obtained by reducing the final cost of the product (social dumping). It is essential that the reality of these workers and the social impacts caused by the cocoa production chain be widely disseminated, so that society is aware of the various violations that occur, ranging from the exploitation of human labour to deforestation. Moreover, it is essential that companies in this economic sector invest in the use of new technologies of the Fourth Industrial Revolution to monitor and control the entire supply chain, since such technologies can contribute to the emergence of a global protection network, capable of promoting decent work and sustainable development. Those responsible for the exploitation of child labour are not only their direct employers, but all entrepreneurs who benefit from the low costs brought about by the employment of children and those who have remained passive in the face of probable suspicions that human rights abuses may be used for profit.³¹ It is also important to highlight the fundamental role that society and the Public Power play in the fight against slave labour in this production chain, both in the inspection and reporting of violations, and in the condemnation of companies that exploit slave and child labour, since the enrichment of companies cannot be allowed to come at the expense of human

³¹ J. Dymowski, *Praca dzieci w świetle koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu, norm ją regulujących oraz wytycznych sprawozdawczości pozafinansowej*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka 2015, vol. 14, no. 2, pp. 23–43.

overexploitation. Therefore, it is clear that the cocoa sector faces many social and environmental challenges, making it extremely necessary to analyse this production chain so that effective measures to eradicate the use of child and slave labour are taken within the chocolate food industry. Otherwise, the non-compliance with the norms regarding the prohibition of slave labour will continue in this branch of production.

Bibliography

- Cançado F.B., *Social Stamps in the Beef Production Chain. An Alternative Mechanism to Combat Contemporary Slave Labor in Mato Grosso*, Rio de Janeiro 2021.
- Chomsky N., *Profit over People. Neoliberalism and Global Order*, Rio de Janeiro 2020.
- Delgado M.G., *Direito Coletivo do Trabalho*, 5th ed., São Paulo 2003.
- Dymowski J., *Praca dzieci w świetle koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu, norm ją regulujących oraz wytycznych sprawozdawczości pozafinansowej*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka 2015, vol. 14, no. 2.
- Food Empowerment Project, *Child Labor and Slavery in the Chocolate Industry*, <https://foodispower.org/human-labor-slavery/slavery-chocolate/> [access: 3.01.2022].
- Leissle K., *Cocoa*, Cambridge 2018.
- Meirinho A., *Decent Trap and Social Security. The Cliquet Effect and the Construction of the Beveridgian Existential Minimum*, Curitiba 2021.
- Melo H., *Slave Labor as a Management Practice. Human Rights and Regulation in Brazil*, Rio de Janeiro 2020.
- Ollendorf F., *Corporate Social Responsibility in the Global Cocoa Chocolate Chain. Insights from Sustainability Certification in Ghana's Cocoa Communities*, in: *Global Commodity Chains and Labor Relations*, eds. A. Komoloso, G. Musić, Leiden 2019, <https://brill.com/display/book/9789004448049/BP000018.xml> [access: 30.05.2023].
- Reymão A.E.N., de Fátima Amaral Esteves L., Cebolão K.A., *Globalização e Precarização do Trabalho do the "Peconheiro" na Economia do Açaí*, in: *O Açaí na Amazônia Brasileira. Aspectos socioeconômicos e jurídicos da cadeia de valor*, eds. A.E.N. Reymão, J.C.M. de Brito Filho, S.E.C. Koury, Rio de Janeiro 2020.
- Ricketts K., *What Is the 'Value' in the Value Chain Approach? Smallholder Risk Assessment, Mitigation, and Coping Behavior Among High Value and Conventional Cocoa Chains in Ghana*, A Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Masters of Science, 2012, https://www.researchgate.net/publication/262372561_What_Is_The_%27Value%27_In_The_Value_Chain_Approach_Smallholder_Risk_Assessment_Mitigation_And_Coping_Behavior_Among_High_Value_And_Conventional_Cocoa_Chains_In_Ghana [access: 30.05.2023].

- da Rocha C.J., Abaurre H.E., Porto L.V., *The World of Work and the 4th Industrial Revolution – Collective Labor Law and the 4th Industrial Revolution*, vol. 2, Sao Paulo 2020.
- Sakamoto L., *O Trabalho Escravo Contemporâneo*, in: L. Sakamoto, *Escravidão Contemporânea*, São Paulo 2020.
- Silva A.A., *The Management of Brazilian Social Security. Between Public Policy and the Market*, São Paulo 2007.
- Zanocchi J.M., *A Proteção do Meio Ambiente no Comércio Internacional*, Rio de Janeiro 2020.
- Zbucka-Gargas M., *O prawach pracowników w globalnych łańcuchach dostaw*, *Praca i Zabezpieczenie Społeczne* 2020, no. 12.
- Zbucka-Gargas M., *Zapobieganie pracy dzieci w globalnych łańcuchach*, *Monitor Prawa Pracy* 2021, no. 4.

Materiały i glosy

Występek czynnej napaści na Prezydenta RP w Kodeksie karnym z 1997 r.

The offence of active assault on the President of the Republic of Poland in the Criminal Code of 1997

Уголовный проступок активного нападения на Президента Республики Польша в Уголовном кодексе 1997 г.

Злочин активного нападу на Президента Республіки Польща в Кримінальному кодексі 1997 року

KRZYSZTOF DĄBKOWSKI

Mgr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: krzysztof.dabkowski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0003-2515-7453>

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie prawnokarnej ochrony Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej przed zachowaniami wyczerpującymi znamiona czynnej napaści. Asumpt do podjęcia studiów nad przywołanym problemem stanowiło jego relatywnie niewyczerpujące omówienie w dotychczasowym piśmiennictwie. W tekście zaprezentowano racje, które skłoniły ustawodawcę do objęcia taką ochroną głowę państwa polskiego. Dokonano również względnie kompletnego omówienia struktury przestępstwa penalizowanego w art. 135 § 1 Kodeksu karnego. Na potrzeby rozważań posłużono się metodą dogmatycznoprawną. Na podstawie poczynionych ustaleń stwierdzono, że polski ustawodawca to Prezydentowi przyznaje najszerszy zakres ochrony przed czynną napaścią spośród katalogu wszystkich funkcjonariuszy publicznych. Dalsze istnienie tej regulacji, pomimo nielicznych stanowisk kontestujących, uznać należy za pożądane. Warto podkreślić jest też to, że chroni ona nie tyle samą osobę sprawującą urząd prezydencki, co stoi na straży godności i majestatu Rzeczypospolitej Polskiej, której najwyższym przedstawicielem jest, zgodnie z Konstytucją RP, Prezydent. Z tychże racji wywodzić należy uzasadnienie dla dalszej penalizacji tego występkę w polskim prawie karnym.

Słowa kluczowe: prawo karne materialne, Prezydent RP, prawnokarna ochrona Prezydenta RP, czynna napaść, przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej

Summary: The purpose of this article is to present the criminal law protection of the President of the Republic of Poland against conduct with features of active assault. The study of this problem was prompted by its relatively non-exhaustive coverage in the existing literature. The text presents the rationale which led the legislator to extend such protection to the Head of the Polish State. The paper also includes a relatively complete overview of the structure of the offence penalised in Article 135 § 1 of the Criminal Code. For the purpose of the considerations, a dogmatic-legal method was used. Based on the findings, it was concluded that out of all public officials, the Polish legislator grants the widest scope of protection against active assault to the President. The continued existence of this regulation, in spite of the few contesting positions, should be regarded as desirable. It is also worth emphasising that it protects not so much the very person holding the presidential office, as upholds the dignity and majesty of the Republic of Poland whose supreme representative is, according to the Constitution, the President. These are arguments should serve to justify further penalisation of this offence in Polish criminal law.

Key words: substantive criminal law, President of the Republic of Poland, criminal law protection of the President of the Republic of Poland, active assault, offences against the Republic of Poland

Резюме: Цель данной статьи – представить уголовно-правовую охрану Президента Республики Польша от поведения, исчерпывающего состав активного нападения. Поводом для проведения исследования указанной проблемы послужило то, что она на сегодняшний день сравнительно недостаточно исчерпывающим образом обсуждена в литературе. В тексте представлены причины, побудившие законодателя распространить такую охрану на главу польского государства. Также было проведено относительно полное обсуждение структуры преступления, криминализованного в статье 135 § 1 Уголовного кодекса. В статье был использован догматический правовой метод. На основании исследований был сделан вывод о том, что польский законодатель предоставляет президенту самый широкий объем охраны от активного нападения из каталога всех публичных должностных лиц. Дальнейшее существование этого положения, несмотря на небольшое количество оспариваемых позиций, следует считать желательным. Стоит также подчеркнуть, что оно защищает не столько само лицо, занимающее президентский пост, сколько достоинство и величие Республики Польша, высшим представителем которой, согласно Конституции Республики Польша, является президент. По этим причинам следует вывести обоснование для дальнейшей криминализации этого проступка в польском уголовном праве.

Ключевые слова: материальное уголовное право, Президент Республики Польша, уголовно-правовая охрана Президента Республики Польша, активное нападение, преступления против Республики Польша

Резюме: Метою цієї статті є представити кримінально-правовий захист Президента Республіки Польща від будь-якої поведінки, яка є активним нападом. Причиною проведення досліджень із зазначеної проблеми стало її відносно невичерпне обговорення в літературі на сьогоднішній день. У тексті подано причини, які спонукали законодавця поширити такий захист на главу польської держави. Відносно широко обговорено склад правопорушення, передбаченого ст. 135 § 1 Кримінального кодексу. Для цілей міркувань використано догматико-правовий метод. На підставі висновків з'ясувалося, що польський законодавець надає президенту найширшу сферу захисту від активного нападу з-поміж усіх посадових осіб. Подальше існування цього регулювання, незважаючи на кілька протилежних позицій, слід вважати бажаним. Варто також підкреслити, що закон захищає не стільки особу, яка займає президентську посаду, скільки охороняє гідність і велич Республіки Польща, найвищим представником якої, згідно з Конституцією Республіки Польща, є Президент. З цих причин слід вивести обґрунтування для подальшого покарання за цей злочин у польському кримінальному праві.

Ключові слова: матеріальне кримінальне право, Президент Республіки Польща, кримінально-правовий захист Президента Республіки Польща, активний напад, злочини проти Республіки Польща

Wstęp

Gabriel Narutowicz, zmierzając 11 grudnia 1922 r. na zaprzysiężenie przed Zgromadzeniem Narodowym, zrezygnował z posiadania przy sobie rewolweru. Wcześniej był to jego rytuał. Rzekł wówczas: „Sam się bronić nie będę, bo to nie wypada Prezydentowi Rzeczypospolitej, którego winno bronić państwo”¹. To zdanie, wypowiedziane blisko 100 lat temu, najlepiej chyba oddaje istotę potrzeby prawno-karnej ochrony polskiej głowy państwa. Zadaniem Rzeczypospolitej Polskiej jest bowiem zapewnienie należytej pieczy osobie uosabiającej jej majestat i będącej jej najwyższym reprezentantem. Z wyjątkowej roli Prezydenta w modelu ustrojowym państwa polskiego płynie uzasadnienie również wyjątkowej jego ochrony prawnej.

¹ T. Hołówko, *Prezydent Gabriel Narutowicz. Życie i działalność*, Warszawa 1924, s. 168.

Przedmiot niniejszego artykułu stanowi wybrany aspekt prawnokarnej ochrony Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w ramach obowiązującego porządku prawnego. Jest nim penalizacja występkę czynnej napaści na Prezydenta RP. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. po ponad pół wieku powrócił do kryminalizacji czynnej napaści na osobę Prezydenta RP. Zgodnie z brzmieniem art. 135 § 1 K.k., „kto dopuszcza się czynnej napaści na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”². Konstrukcja czynu zabronionego, stypizowanego w przytoczonym artykule, nawiązuje do przestępstwa czynnej napaści określonego w art. 125 § 1 Kodeksu karnego z 1932 r.

W niniejszym artykule posłużono się głównie metodą dogmatycznoprawną. Analizie poddano istniejące uregulowania normatywne w przedmiocie prawnokarnej ochrony Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Dzięki niej ustalono zakres obowiązywania konkretnych przepisów prawa oraz dokonano ich interpretacji.

1. Ratio legis

Prezydentowi RP przysługuje status funkcjonariusza publicznego. Art. 115 § 13 K.k. sytuuje ponadto Prezydenta na pierwszym miejscu w katalogu podmiotów posiadających ten status. W Kodeksie karnym zostały przewidziane przestępstwa odpowiednio czynnej napaści (art. 223 K.k.) i znieważenia (art. 226 K.k.) funkcjonariusza publicznego. Prezydent RP korzystałby zatem z ochrony wynikającej z przytoczonych przepisów prawnokarnych. Niemniej, jak podkreśla się w doktrynie, Prezydent RP jest funkcjonariuszem publicznym szczególnego rodzaju. Jego pozycji nie można oddać określeniem *primus inter pares*, co sugerowałoby mimo wszystko taki sam zakres prawnokarnej ochrony, jak przynależny innym funkcjonariuszom publicznym. Rola ustrojowa predestynuje go bowiem do ochrony silniejszej. Ustawodawca zrealizował ten wymóg, statuując przepis właśnie art. 135 § 1 K.k.³ Jak stwierdza J. Kulesza, „oddanie całości bezprawia zachowania polegającego na czynnej napaści nań ma nie być możliwe na gruncie ogólnego art. 223 KK”⁴.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 (dalej: K.k.).

³ J. Kulesza, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do art. 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, s. 135.

⁴ Tamże.

Uzasadnienie dla bytu art. 135 § 1 K.k. należy wywieść ze szczególnej czci przysługującej Prezydentowi RP pochodzącej z majestatu urzędu⁵. Wyjątkowa pozycja ustrojowa wynika z brzmienia ustawy zasadniczej, przyznającej mu status najwyższego przedstawiciela Rzeczypospolitej oraz gwaranta ciągłości władzy państwowej⁶. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 6 lipca 2011 r. uznał Prezydenta za podmiot będący emanacją ustrojową dobra wspólnego. Sprawca występujący przeciwko niemu „godzi w Rzeczpospolitą jako dobro wspólne wszystkich obywateli np. przez obniżenie prestiżu organów państwa, erozję zaufania obywateli do Rzeczypospolitej, i może prowadzić do stanów malejącego stopnia identyfikacji obywateli z państwem”⁷.

2. Dobro chronione

Przedstawiciele doktryny wyrażają zróżnicowane poglądy w kwestii dobra chronionego określonego w art. 135 § 1 K.k. Niemniej rozdzwiek w dyskusji jest mniejszy aniżeli w przypadku art. 134 K.k. Rozbieżności przejawiają się głównie w odmiennych założeniach co do głównego i ubocznego dobra chronionego. Pierwszy pogląd zakłada wyróżnienie bezpieczeństwa państwa przy ubocznym znaczeniu ochrony samej osoby Prezydenta. Z kolei głos przeciwny rangę głównego dobra chronionego przyznaje samej osobie Prezydenta RP, jego zdrowiu i nietykalności cielesnej⁸.

Pogląd upatrujący głównego dobra chronionego w bezpieczeństwie państwa wyraża S. Hoc. Przyznaje on przy tym, w przeciwieństwie do A. Michalskiej-Warias, status wartości chronionej również zdrowiu i nietykalności cielesnej osoby pełniącej urząd prezydencki⁹. Pogląd taki podziela D. Szeleszczuk¹⁰. Tak samo uważa K. Wiak, zastrzegając jednak wyraźnie, że zdrowie i nietykalność cielesna

⁵ P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Opinia prawna sporządzona na zlecenie Krajowej Rady Radców Prawnych, Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji do projektu z 20 czerwca 2011 r. ustawy o zmianie ustawy „Kodeks karny”*, Radca Prawny 2011, nr 117, s. 23 i nast.

⁶ Więcej na ten temat zob. D. Dudek, *Autorytet prezydenta a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2013.

⁷ Wyrok TK z dnia 6 lipca 2011 r., P 12/09, OTK 2011, z. 6A, poz. 51, pkt 4.1.

⁸ R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, Bydgoszcz 2015, s. 49.

⁹ S. Hoc, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2005, s. 829; A. Michalska-Warias, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2020, s. 310.

¹⁰ D. Szeleszczuk, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, Warszawa 2012, s. 304.

Prezydenta RP są ubocznymi dobrami chronionymi przez ten przepis¹¹. Tą samą linię interpretacyjną obiera N. Kłaczyńska. Jej zdaniem głównym dobrem chronionym jest autorytet urzędu prezydenckiego oraz stabilność i bezpieczeństwo państwa. Przymiot dodatkowego dobra chronionego odnosi się do nietykalności cielesnej osoby sprawującej urząd Prezydenta. Autorka podkreśla, że „artykuł 135 dotyczy nie tyle Prezydenta jako osoby fizycznej [...], co Prezydenta jako najwyższego przedstawiciela Narodu, wyraziciela autorytetu Państwa, jego jedności i trwałości. Zamach na jego osobę jest zawsze w pewnym sensie zamachem na Państwo”¹². Bezpieczeństwo państwa jest podstawową wartością strzeżoną przez art. 135 § 1 K.k. również zdaniem J. Wojciechowskiej. Trafnie uzasadnia takie stanowisko, stwierdzając, że „z doświadczeń historycznych wynika bowiem, że zamach, czynna napaść, a także znieważenie Prezydenta stwarza bezpośrednie zagrożenie destabilizacją państwa”¹³. Autorka ta nie odmawia też statusu ubocznego dobra chronionego nietykalności i zdrowia osoby sprawującej urząd prezydencki. Tak samo postrzega tę kwestię P. Kardas. Główne dobro chronione to dla niego bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej, którego gwarantem jest Prezydent jako najwyższy przedstawiciel państwa. Z racji tego, że sprawca czynnej napaści kieruje swoje działanie przeciwko nietykalności cielesnej, a nawet zdrowiu Prezydenta RP, to należy przyznać tym wartościom status dodatkowego dobra chronionego¹⁴. W podobnym tonie wypowiada się R. Stefański. Wskazuje, że choć treść art. 135 § 1 K.k. chroni bezpośrednio nietykalność cielesną oraz zdrowie Prezydenta, to o uznaniu innych wartości za podstawowy przedmiot wartości decyduje systematyka kodeksowa. Zdaniem Stefańskiego „fakt zamieszczenia tego przepisu w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej dowodzi, że jego celem jest ochrona jej bezpieczeństwa, którą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej reprezentuje jako najwyższy konstytucyjny organ”¹⁵. To zatem interesy Rzeczypospolitej Polskiej stanowić będą główny przedmiot ochrony. Rangę dodatkowego

¹¹ K. Wiak, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018, s. 814.

¹² N. Kłaczyńska, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2014, s. 95. Autorka używając słowa „zamach”, odnosi się oczywiście do czynnej napaści na Prezydenta RP. Zachowanie sprawcy tego czynu jak najbardziej można oddać właśnie pojęciem „zamachu”. Niemniej, zważywszy na odrębnie kwalifikowane przestępstwo z art. 134, powszechnie określane w piśmiennictwie jako zamach na życie Prezydenta, stosownie będzie określać czyn zabroniony z art. 135 § 1 jako czynną napaść na Prezydenta RP.

¹³ J. Wojciechowska, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa 2010, s. 88.

¹⁴ P. Kardas, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2. *Komentarz do art. 117–277d*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, s. 172.

¹⁵ R.A. Stefański, *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa 2009, s. 73.

dobra chronionego art. 135 § 1 K.k. ma przyznawać zdrowiu i nietykalności cielesnej osoby pełniącej urząd prezydencki¹⁶.

W literaturze wyrażany jest również pogląd, zgodnie z którym to zdrowie i nietykalność cielesna Prezydenta RP mają charakter głównego dobra chronionego. Tak uważa m.in. P. Hofmański¹⁷. Autor ten, podobnie jak N. Kłaczyńska, uznaje ponadto za główne dobro chronione życie Prezydenta. W jego koncepcji przymiot taki należy jest również powadze urzędu prezydenckiego. Podobne założenia przedstawia M. Bojarski. Postrzega cel art. 135 § 1 K.k. jako ochronę Prezydenta RP przed atakami naruszającymi jego nietykalność cielesną lub uderzającymi w jego zdrowie. Za dobro chronione uznaje także konstytucyjny organ, jakim jest urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸. Zdrowie i nietykalność cielesna Prezydenta to główne dobra chronione również w interpretacji R. Krajewskiego. Uboczną wartością strzeżoną przez ten przepis będzie natomiast bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne państwa wespół z jego prawidłowym funkcjonowaniem. Przywiązanie mniejszej wagi do tych kategorii wynika z obrania poglądu, w myśl którego „zupełnie wyjątkowo czynna napaść na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej skutkowałaby zagrożeniem lub naruszeniem w tych obszarach, choć nie da się też tego wykluczyć w ogóle”¹⁹.

Zasadne wydaje się być przyznanie statusu głównego dobra chronionego bezpieczeństwu państwa. Równym zakresem ochrony otoczona jest także cześć Rzeczypospolitej i jej majestat. Teza powyższa wypływa wprost z systematyki kodeksowej i umieszczenia przepisu art. 135 § 1 K.k. w rozdziale zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej”. Status ubocznego dobra chronionego przyznać należy zdrowiu i nietykalności osoby Prezydenta. Silniejsza prawno-karna ochrona obywatela sprawującego ten urząd wynika wprost i jest nierozzerwalnie związana z rolą Prezydenta przewidzianą normami konstytucyjnymi. Stąd też płynnie uzasadnienie dla innej, głębszej ochrony osoby Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Stoi ona *de facto* na straży urzędu.

Z ochrony art. 135 § 1 K.k. korzysta jedynie urzędujący Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Jej początek bierze się w momencie złożenia ślubowania przed Zgromadzeniem Narodowym, a tym samym z uroczystym objęciem urzędu. Ta szczególna piecza nie obejmie byłych Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej oraz osób

¹⁶ Tamże.

¹⁷ P. Hofmański, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016, s. 896.

¹⁸ M. Bojarski, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2012, s. 483.

¹⁹ R. Krajewski, *Prawno-karna ochrona Prezydenta...*, s. 52.

wykonujących obowiązki prezydenckie – Marszałka Sejmu lub Marszałka Senatu²⁰. Niemniej brak prawnokarnej ochrony dla Prezydenta-elekta może wzbudzić wątpliwości. Fakt, iż osoba wybrana na ten urząd uzyskała silne, indywidualne poparcie znacznej części społeczeństwa oraz w znacznym stopniu jeszcze przed objęciem obowiązków utożsamia majestat prezydencki, pozwala wysunąć postulat o powinności ochrony także Prezydenta-elekta.

3. Podmiot przestępstwa i strona przedmiotowa

Przestępstwo z art. 135 § 1 K.k. jest przestępstwem powszechnym. Sprawcą może być obywatel polski, cudzoziemiec oraz bezpaństwowiec²¹. Ustawodawca nie przewidział odpowiedzialności karnej dla nieletniego sprawcy, który ukończył lat 15, a nie osiągnął 17. roku życia.

Zachowanie sprawcze czynu zabronionego z art. 135 § 1 K.k. polega na dopuszczeniu się czynnej napaści na Prezydenta RP. Prób definicji pojęcia „czynnej napaści” polska judykatura i piśmiennictwo podejmowały wiele. Warte podkreślenia jest to, że główne linie interpretacyjne wypracowane w oparciu o dorobek nauki prawnej międzywojnia pozostawały aktualne w kontekście Kodeksu karnego z 1969 r., jak i utrzymują się na tle obecnej ustawy karnej. Fakt przenoszenia znamienia czynnościowego „czynna napaść” w identycznym kształcie językowym z każdym kolejnym kodeksem jeszcze silniej legitymuje taką konstatację²².

Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 17 października 1986 r. wskazał, że czynna napaść „obejmuje swoim zakresem wszelkie działania zmierzające do naruszenia nietykalności cielesnej i wyrządzenia przez to dolegliwości fizycznej. Spowodowanie «co najmniej dotkliwego bólu» [...] może być co najwyżej skutkiem czynnej napaści. W żadnym jednak razie nie może stanowić wyłącznego kryterium kreującego zaistnienie przestępstwa, o jakim mowa”²³. W innym orzeczeniu Sąd Najwyższy określił wzajemną relację pomiędzy naruszeniem nietykalności cielesnej a czynną napaścią. Stwierdził, że czynna napaść „jest pojęciem szerszym niż naruszenie nietykalności cielesnej. Obejmuje bowiem wszelkie działania podjęte w celu wyrządzenia krzywdy fizycznej, choćby cel ten nie został osiągnięty. Samo dopuszczenie się czynnej napaści, chociażby jeszcze w stadium usiłowania nietykalności cielesnej,

²⁰ Tamże, s. 55.

²¹ J. Kulesza, *Przestępstwa...*, s. 142.

²² P. Kardas, *Przestępstwa...*, s. 175.

²³ Wyrok SN z dnia 17 października 1986 r., Rw 738/86, OSNKW 1987, z. 5–6, poz. 46.

wypełnia już istotę dokonanego przestępstwa”²⁴. Tę linię orzecniczą utrzymał co do litery Sąd Apelacyjny w Krakowie, odnosząc się już do treści obecnego kodeksu²⁵. Również Sąd Najwyższy w 1995 r. definiował czynną napaść jako „każde działanie podjęte w celu wyrządzenia krzywdy fizycznej. Jest nią więc zatem działanie zmierzające bezpośrednio do wyrządzenia krzywdy fizycznej, przy czym nie jest konieczne rzeczywiste wyrządzenie przez sprawcę tej krzywdy”²⁶. Interpretację tę aprobuje również współczesne piśmiennictwo. K. Wiak nadmienia przy tym, że dla zaistnienia przestępstwa nie jest konieczne, aby sprawca współdziałał z inną osobą bądź posłużył się bronią palną, nożem lub podobnie niebezpiecznym przedmiotem czy środkiem obezwładniającym²⁷.

Wielokrotne próby definiowania tego pojęcia podejmowali również przedstawiciele doktryny. Jako „energiczne, intensywne, zaczepne wystąpienie sprawcy, z zastosowaniem przemocy” definiuje czynną napaść J. Wojciechowski²⁸. Autorską definicję proponuje J. Kulesza. Jego zdaniem czynna napaść „oznacza atak, zwykle niespodziewany, podstępny, przybierający gwałtowną postać, nakierowany przynajmniej na naruszenie nietykalności cielesnej i wyrządzenie krzywdy fizycznej, dolegliwości fizycznej w postaci dotkliwego bólu”²⁹. Egzemplifikacją takiego czynu będzie jego zdaniem uderzenie dowolną częścią ciała lub narzędziem, silne popchnięcie na ścianę, krawężnik czy obrzucenie przedmiotami, takimi jak jajka, warzywa, owoce³⁰. Może ono polegać również na oblaniu płynem, szarpnięciu. Zdaniem D. Szeleszczuka zakres pojęciowy czynnej napaści obejmuje zachowania bardziej dotkliwe i drastyczne. Autor przywołuje w tym kontekście użycie broni palnej, noża oraz innych niebezpiecznych przedmiotów i środków obezwładniających³¹.

Zasadne jest podkreślenie, że na istotę czynnej napaści składają się dwa podstawowe elementy: naruszenie nietykalności cielesnej oraz wyrządzenie dolegliwości fizycznej, a co najmniej jej zamiar³². Nie jest wymagane, aby dolegliwość ta była znaczna. Zważywszy, że art. 135 § 1 K.k. penalizuje każdą postać czynnej napaści na Prezydenta, zachowanie sprawcze nie musi charakteryzować się gwałtownością. Należy ona do cech zazwyczaj opisujących takie działanie, lecz ich wystąpienie

²⁴ Wyrok SN z dnia 28 sierpnia 1984 r., IV KR 187/84, OSNKW 1985, z. 3–4, poz. 23.

²⁵ Wyrok SA w Krakowie z dnia 19 lutego 2003 r., II Aka 15/03, LEX nr 80915.

²⁶ Wyrok SN z dnia 14 marca 1995 r., III KRN 222/94, LEX nr 24577.

²⁷ K. Wiak, *Przestępstwa...*, s. 814.

²⁸ J. Wojciechowski, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 1998, s. 394.

²⁹ J. Kulesza, *Przestępstwa...*, s. 142.

³⁰ Tamże.

³¹ D. Szeleszczuk, *Przestępstwa...*, s. 305.

³² S. Hoc, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *System Prawa Karnego*, t. 8. *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2018, s. 122.

nie jest konieczne dla bytu przestępstwa. Czynną napaść charakteryzuje natomiast element obiektywny w postaci intensywności działania sprawcy: „zgodnie z nim za czynną napaść mogą być uznane tylko takie zachowania, które charakteryzuje intensywność uzasadniająca twierdzenie, iż mogły one doprowadzić do wyrządzenia krzywdy fizycznej w postaci co najmniej dotkliwego bólu”³³. Innego zdania jest P. Kardas, który uważa, że postawienie wymogu czynnej napaści, aby była ona zachowaniem zmierzającym do wyrządzenia krzywdy fizycznej, a tym bardziej dotkliwego bólu, byłoby bezzasadnym ograniczeniem zakresu prawnokarnej ochrony art. 135 § 1 K.k. Stwierdza bowiem, że „nie każde zachowanie, które powinno być kwalifikowane jako czynna napaść na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zmierza do wywołania lub wywołuje takie właśnie skutki”³⁴. Podobną koncepcję wysuwa L. Gardocki, który proponuje, aby czynna napaść była działaniem zmierzającym co najmniej do naruszenia nietykalności cielesnej Prezydenta³⁵.

Istotne powinno być odróżnienie czynnej napaści od przemocy. Kryterium pełni tu charakter celu. T. Bigoszewski wyraża pogląd, zgodnie z którym celem działania sprawcy dopuszczającego się przemocy jest zdobycie przewagi fizycznej lub psychicznej. Niesie to za sobą uzyskanie panowania nad sytuacją. Nie można natomiast przypisać takiej motywacji sprawcy czynnej napaści³⁶.

W doktrynie dominuje pogląd uznający przestępstwo z art. 135 § 1 K.k. za *lex specialis* wobec przestępstwa czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego typizowanego w art. 223 K.k. R. Krajewski twierdzi przy tym, że zakres pojęciowy czynnej napaści na Prezydenta RP nie jest bynajmniej ograniczony do zachowań wskazanych w art. 223 K.k.: „Czynną napaścią będzie więc, obok zachowań spełniających kryteria opisane w art. 223 k.k., także każde inne zachowanie zmierzające do naruszenia nietykalności cielesnej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej albo do wyrządzenia mu krzywdy fizycznej”³⁷. Argument ten wzbudza wątpliwości. Zasadą wykładni znamion jest jej jednolitość w odniesieniu do każdej typizacji. Wydaje się, że brak jest powodów do innego rozumienia „czynnej napaści” z art. 135 § 1 K.k. aniżeli na gruncie art. 223 K.k.

Działanie sprawcy w miejscu publicznym lub w czasie pełnienia przez Prezydenta jego obowiązków nie jest wymagane dla zaistnienia tego przestępstwa³⁸.

³³ P. Kardas, *Przestępstwa...*, s. 175.

³⁴ Tamże.

³⁵ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2021, s. 235.

³⁶ T. Bigoszewski, *Przemoc jako znamię strony przedmiotowej*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 1997, nr 2, s. 19.

³⁷ R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona Prezydenta...*, s. 52.

³⁸ J. Wojciechowska, *Przestępstwa...*, s. 89.

Penalizacji podlega zatem każda czynna napaść na Prezydenta RP³⁹. Oczywiście najbardziej typowym miejscem działania sprawcy przestępstwa będzie przestrzeń publiczna w czasie defilad, koncertów, wieców, odczytów czy wykładów, podczas których obecny jest Prezydent⁴⁰.

Należy podkreślić, że czynna napaść penalizowana w art. 135 § 1 K.k. nie ma charakteru typu kwalifikowanego względem przestępstwa znieważania funkcjonariusza publicznego z art. 223 K.k. Wynika to z odmiennego ukształtowania zespołu znamion obydwu przestępstw. Napaści na funkcjonariusza publicznego można dopuścić się jedynie podczas i w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych oraz tylko w porozumieniu z innymi osobami lub z użyciem broni palnej czy innego niebezpiecznego przedmiotu.

4.1. Formalny charakter przestępstwa

Odpowiedzialność za czynną napaść na Prezydenta RP nie zależy od wywołanych przez sprawcę skutków. Przestępstwo z art. 135 § 1 K.k. ma zatem charakter formalny⁴¹. Do ustawowych znamion nie należy skutek choćby w postaci naruszenia nietykalności cielesnej⁴². Dokonanie przestępstwa następuje w momencie podjęcia działań przez sprawcę, które zmierzają bezpośrednio do zrealizowania celu⁴³. M. Bojarski wskazuje, „że przedmiotowe przestępstwo należy do grupy przestępstw formalnych, a więc jego istota nie jest uzależniona od nastąpienia skutku, a zatem dla jego bytu wystarczające jest na przykład rzucenie kamieniem w Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej bez względu na to, czy rzut był celny, czy też nie”⁴⁴. Stanowisko to potwierdza również judykatura. Sąd Najwyższy stwierdził, że „dla dopuszczenia się czynnej napaści nie jest konieczne wyrządzenie krzywdy fizycznej, wystarczy już samo bezpośrednie przystąpienie do realizacji zamiaru wyrządzenia takiej krzywdy, to zaś wyłącza możliwość usiłowania przestępstwa”⁴⁵.

³⁹ S. Hoc, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, s. 829.

⁴⁰ Tenże, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *System Prawa Karnego*, t. 8, s. 53.

⁴¹ J. Wojciechowska, *Przestępstwa...*, s. 89.

⁴² M. Budyn-Kulik, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2017, s. 436.

⁴³ S. Hoc, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *System Prawa Karnego*, t. 8, s. 122.

⁴⁴ M. Bojarski, *Przestępstwa...*, s. 484.

⁴⁵ Wyrok SN z dnia 14 marca 1995 r., III KRN 222/94, LEX nr 24577.

4.2. Miejsce i czas popełnienia przestępstwa z art. 135 § 1 K.k.

Przepis art. 135 § 1 K.k. nie zawiera znamion dookreślających czas i miejsce popełnienia czynu. W sytuacji gdy sprawca dopuściłby się go poza granicami Polski, warunek podwójnej przestępności, wynikający z art. 111 § 1 K.k., zostanie wyłączony względem każdego sprawcy. Konstatacja ta wypływa z uwzględnienia art. 112 ust. 2 K.k.⁴⁶

5. Strona podmiotowa

Dla zaistnienia przestępstwa czynnej napaści konieczne jest wystąpienie winy umyślnej sprawcy⁴⁷. Potwierdza to zarówno stanowisko przedstawicieli doktryny, jak i judykatury⁴⁸. Motywacje kierujące sprawcą pozostają natomiast obojętne. I tak mogą być to przyczyny natury politycznej, osobistej, jak też jakiegokolwiek inne. R. Krajewski trafnie zaznacza, że „nawet możliwy jest brak jakiegokolwiek powodu takiego zachowania, co w szczególności miałoby znaczenie przy chuligańskim charakterze czynnej napaści na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej”⁴⁹.

Rozbieżności pojawiają się w kontekście zamiaru. Większym poparciem cieszy się pogląd, wedle którego umyślność może przejawiać się jedynie w postaci zamiaru bezpośredniego⁵⁰. P. Kardas wskazuje, że wynika to z podmiotowego elementu związanego z definicją pojęcia „czynna napaść”. Akcentuje on cel działania sprawcy⁵¹. Według tej koncepcji czynna napaść wyraża w sobie intencjonalne zamierzenie sprawcy⁵². Jak przekonuje P. Kardas, „Zachowanie sprawcy dopuszczającego się czynnej napaści to zachowanie «zmierzające» do wyrządzenia krzywdy fizycznej”⁵³. To właśnie kształt czynności sprawczych, a nie dodatkowe znamiona strony podmiotowej ograniczają ją jedynie do zamiaru bezpośredniego. Czynna napaść nie jest możliwa do realizacji w faktycznej i prawnej konfiguracji, w której to sprawca tylko przewiduje możliwość popełnienia przestępstwa i godzi się na realizację znamion⁵⁴.

⁴⁶ J. Kulesza, *Przestępstwa...*, s. 143.

⁴⁷ J. Wojciechowska, *Przestępstwa...*, s. 90.

⁴⁸ Wyrok SN z dnia 13 września 1982 r., II KR 203/82, LEX nr 21952.

⁴⁹ R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona Prezydenta...*, s. 59.

⁵⁰ Pogląd mniejszościowy przedstawia M. Budyn-Kulik, S. Hoc i R. Krajewski.

⁵¹ P. Kardas, *Przestępstwa...*, s. 179.

⁵² S. Hoc, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, s. 830.

⁵³ P. Kardas, *Przestępstwa...*, s. 179.

⁵⁴ J. Kulesza, *Przestępstwa...*, s. 144.

N. Kłaczyńska wyraża pogląd, zgodnie z którym sprawca czynnej napaści na Prezydenta RP musi wiedzieć, że osoba przezeń atakowana jest faktycznie Prezydentem. W razie braku takiej świadomości pozostaje w błędzie co do faktu. Wówczas będzie odpowiadać za naruszenie nietykalności cielesnej bądź innego czynu przewidzianego w rozdziale przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu⁵⁵. Przykładem ilustrującym powyższe zapatrywanie może być sytuacja, w której Prezydent RP jeżdżący na nartach w goglach i kasku zostaje napadnięty przez innego narciarza, który nie zdaje sobie sprawy, że atak kieruje wobec Prezydenta RP, tj. nie rozpoznał go. Niewątpliwie jednak trudno przytoczyć wiele możliwości zaistnienia takiego błędu jako rozbieżności między rzeczywistością a wyobrażeniem o niej sprawcy. Niełatwo przyjąć, że sprawca działający w warunkach poczytalności nie wie, kto aktualnie sprawuje funkcję Prezydenta RP. Bardziej realna wydaje się sytuacja, w której sprawca działa z przekonaniem, że celem napaści jest Prezydent, a faktycznie byłaby to inna osoba. Wówczas odpowiadałby właśnie na podstawie innych przepisów prawnych. Najbardziej prawdopodobne byłoby w tym miejscu naruszenie nietykalności cielesnej lub spowodowanie uszczerbku na zdrowiu.

6. Sankcja karna oraz formy stadialne i zjawiskowe

Występek z art. 135 § 1 K.k. zagrożony jest karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Zagrożenie to ma stosunkowo niską wysokość, porównawszy je z przestępstwem czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego, penalizowanym w art. 223 § 1 K.k.⁵⁶

Zastosowanie znaleźć mogą środki karne. Może zostać orzeczone pozbawienie praw publicznych (art. 40 § 2 K.k.), świadczenie pieniężne w przypadku odstąpienia od wymierzenia kary (art. 43a K.k.), podanie wyroku do publicznej wiadomości (art. 43b K.k.), przepadek przedmiotów służących do popełnienia przestępstwa (art. 44 § 2 K.k.) oraz obowiązek naprawienia szkody (art. 46 K.k.)⁵⁷.

Zdaniem J. Kuleszy, dopuszczającego usiłowanie czynnej napaści na Prezydenta RP, wystąpi ono w razie zbliżenia się sprawcy w jego bezpośrednią bliskość, w zamiarze popełnienia tego czynu zabronionego. Co do aspektu form zjawiskowych, możliwość dokonania przestępstwa z art. 135 § 1 w każdej z tych form nie doznaje

⁵⁵ N. Kłaczyńska, *Przestępstwa...*, s. 97.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ J. Kulesza, *Przestępstwa...*, s. 145.

ograniczenia⁵⁸. Pogląd J. Kuleszy stoi w sprzeczności z linią orzecniczą Sądu Najwyższego wyrażoną w wyroku z dnia 14 marca 1995 r. Sąd stwierdził wówczas, że samo bezpośrednio przystąpienie do realizacji zamiaru czynnej napaści stanowi dokonanie tego przestępstwa⁵⁹.

7. Zbieg przepisów

W literaturze przychylność znajduje koncepcja zakładająca kumulatywny zbieg przestępstwa czynnej napaści z przestępstwem spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu z art. 156 § 1 K.k. Warunkiem takiej kwalifikacji będzie stwierdzenie, że zachowanie sprawcy doprowadziło do powstania skutku w postaci ciężkiego uszczerbku na zdrowiu osoby sprawującej urząd Prezydenta. Taka sama konstrukcja dotyczy średniego i lekkiego uszczerbku na zdrowiu, przewidzianych w art. 157 § 1 K.k. Tu również zaistnienie kumulatywnego zbiegu zależy od wystąpienia skutków składających się na istotę tych przestępstw⁶⁰.

Rozbieżności wśród przedstawicieli doktryny pojawiają się w kontekście kwalifikacji kumulatywnej czynnej napaści na Prezydenta RP z art. 222 i 223 K.k. Są to odpowiednio przestępstwa naruszenia nietykalności cielesnej funkcjonariusza publicznego oraz czynnej napaści nań. P. Kardas uznaje czyn zabroniony z art. 135 § 1 K.k. za *lex specialis* względem obu przywołanych wyżej występków i z tego też powodu odmawia możliwości kumulatywnej kwalifikacji⁶¹. Tak samo twierdzi M. Budyn-Kulik⁶². A. Michalska-Warias proponuje w tej sytuacji uznanie jej za pozorny zbieg przepisów⁶³. Inaczej na ten problem zapatruje się N. Kłaczyńska. Jej zdaniem w sytuacji, gdy sprawca czynnej napaści na Prezydenta RP używa broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu, lub środka obywatelskiego czy też działa wspólnie i w porozumieniu z innymi osobami oraz czyni to podczas wykonywania przez Prezydenta obowiązków służbowych, to należy przyjąć kwalifikację kumulatywną art. 135 § 1 i 223 K.k. Kłaczyńska przekonuje, że „Wyżej wymienione okoliczności dotyczące sposobu działania sprawcy, niewątpliwie zwiększające stopień naganności jego działania, nie występują w art. 135 § 1,

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Wyrok SN z dnia 14 marca 1995 r., III KRN 222/94, LEX nr 24577.

⁶⁰ Tak twierdzi m.in. M. Budyn Kulik, S. Hoc, P. Kardas, J. Kulesza czy A. Michalska-Warias.

⁶¹ P. Kardas, *Przestępstwa...*, s. 179–180.

⁶² M. Budyn-Kulik, *Przestępstwa...*, s. 437.

⁶³ A. Michalska-Warias, *Przestępstwa...*, s. 312.

dlatego dla pełnego oddania kryminalnej zawartości czynu sprawcy konieczne jest zastosowanie również art. 223, zwłaszcza, że przepis ten przewiduje zagrożenie karą znacznie wyższą niż dla «zwykłej» napaści na Prezydenta: tam grozi sprawcy kara od 3 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności, w art. 223 zaś przewidziano karę od roku do 10 lat pozbawienia wolności⁶⁴. Argumentację tę należy uznać za przekonującą. Nieprzyjęcie kumulatywnej kwalifikacji w tym zakresie byłoby bezzasadnym osłabieniem prawnokarnej ochrony Prezydenta RP w stosunku do innych funkcjonariuszy publicznych⁶⁵. Stanowiłoby tendencję odwrotną od linii systemowej kodyfikacji karnej. W powyższym kontekście na uwagę zasługuje głos R. Krajewskiego odnośnie kwalifikacji kumulatywnej art. 135 § 1 K.k. i art. 156 § 1 K.k.: „tylko zatem w sytuacji, gdyby sprawca czynnej napaści na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej spowodował ciężki uszczerbek na jego zdrowiu, nie posługując się bronią palną, nożem lub podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym, należałoby dokonać kumulatywnej kwalifikacji art. 135 § 1 k.k. z art. 156 § 1 k.k., który przewiduje karę pozbawienia wolności od roku do lat, a zatem niższą jeśli chodzi o górne ustawowe zagrożenia aniżeli art. 223 § 1 k.k.”⁶⁶.

M. Budyn-Kulik proponuje kwalifikację kumulatywną art. 135 § 1 K.k. ze zbrodnią zabójstwa z art. 148 K.k.⁶⁷ Wydaje się to koncepcja chybiona. W sytuacji wystąpienia skutku w postaci śmierci Prezydenta RP, należałoby czyn sprawcy uznać za przestępstwo zamachu na życie Prezydenta z art. 134 K.k. R. Krajewski uznaje przy tym, że gdy sprawca umyślnej czynnej napaści na Prezydenta nieumyślnie spowoduje skutek w postaci jego śmierci, wówczas zaistnieje możliwość kumulatywnego zbiegu art. 135 § 1 K.k. z art. 155 K.k. Jego zdaniem błędem byłoby natomiast przyjmowanie takiej konstrukcji wespół z art. 160 K.k., penalizującym przestępstwo narażenia człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu⁶⁸. R. Krajewskiego popiera w tym zapatrywaniu A. Michalska-Warias⁶⁹.

Trudno mówić o kumulatywnym zbiegu art. 135 § 1 K.k. z przestępstwem naruszenia nietykalności cielesnej z art. 217 K.k.⁷⁰ Należy stwierdzić, że przestępstwo czynnej napaści pochłania występki naruszenia nietykalności cielesnej. Również sankcja karna przewidziana przez art. 217 jest znacznie niższa od tej z art. 135

⁶⁴ N. Kłaczyńska, *Przestępstwa...*, s. 98.

⁶⁵ R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona Prezydenta...*, s. 57.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ M. Budyn-Kulik, *Przestępstwa...*, s. 437.

⁶⁸ R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona Prezydenta...*, s. 58.

⁶⁹ A. Michalska-Warias, *Przestępstwa...*, s. 312.

⁷⁰ Możliwość taką dopuszcza jednak m.in. M. Budyn-Kulik, *Przestępstwa...*, s. 437.

§ 1 K.k. Ponadto naruszenie nietykalności cielesnej ma charakter przestępstwa skutkowego i jest ścigane w trybie prywatnoskargowym⁷¹.

J. Kulesza opowiada się za kumulatywną kwalifikacją czynnej napaści na Prezydenta RP z przepisami art. 156, 157 i 160 K.k. Warunkiem byłoby zaistnienie wskazanych w tych przestępstwach skutków. Zbieg kumulatywny dotyczyłby również art. 223 K.k. ze względu na postać kwalifikowaną czynności sprawczej. Autor za pomijalny uznaje zbieg z art. 217 K.k. i art. 222 K.k.⁷²

8. Wyrok Sądu Okręgowego w Toruniu z dnia 3 marca 2017 r., II K 69/16

W przywołanym wyroku Sąd uznał R.D. za winnego czynnej napaści na Prezydenta Bronisława Komorowskiego. Przestępstwo miało miejsce 22 maja 2015 r. w Toruniu podczas wizyty Prezydenta. Sąd uznał, że sprawca wybiegł z tłumu zgromadzonych osób, ominął umundurowanych funkcjonariuszy Policji, a następnie zmierzając bezpośrednio do Prezydenta RP, gwałtownie uniósł lewą rękę, w której dzierżył foliową reklamówkę zawierającą koszulkę w kolorze żółtym z wizerunkiem płodu oraz napisem „Ratuj mnie! www.stopaborcji.pl”, czym dopuścił się czynnej napaści na Prezydenta RP. Sąd skazał oskarżonego za ten występki na karę 1 roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na okres 3 lat tytułem próby oraz zobowiązał do przeproszenia Prezydenta RP. Sąd w uzasadnieniu wskazał na formalny charakter przestępstwa czynnej napaści. Stwierdził, że ochrona dobra prawnego zabezpieczanego przez art. 135 § 1 K.k. została przeniesiona na etap przed faktycznym naruszeniem nietykalności cielesnej czy wyrządzeniem krzywdy fizycznej⁷³.

W wyroku tym SO w Toruniu podążył za wypracowaną linią orzecniczą w ocenie czynności sprawczej stanowiącej znamiona przestępstwa czynnej napaści. Potwierdził, że pojęcie czynnej napaści obejmuje wszelkie działania zmierzające do naruszenia nietykalności cielesnej i wyrządzenia tym dolegliwości fizycznej. Wskazał również, że dla zaistnienia przestępstwa nie jest konieczne rzeczywiste wyrządzenie przez sprawcę takiej krzywdy. Uznał tym samym prawidłowość wyводу SN z wyroku z dnia 14 marca 1995 r.⁷⁴

⁷¹ R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona Prezydenta...*, s. 58.

⁷² J. Kulesza, *Przestępstwa...*, s. 144–145.

⁷³ Wyrok SO w Toruniu z dnia 3 marca 2017 r., II KK 69/16, Legalis nr 2019575.

⁷⁴ Wyrok SN z dnia 14 marca 1995 r., III KRN 222/94, LEX nr 24577.

Zakończenie

Szczególne prawno-karna ochrona Prezydenta RP przed czynną napaścią wynika z jego wyjątkowej pozycji ustrojowej jako głowy państwa. Istnienie tej regulacji uznać należy za właściwe. Nie sposób zgodzić się z głosami ją deprecjonującymi. Uwzględnienie symboliki urzędu Prezydenta RP, jego konstytucyjnie określonej roli jako najwyższego reprezentanta narodu i gwaranta ciągłości władzy państwowej uzasadnia jego wyjątkowy status na gruncie prawa karnego. Właściwe zrozumienie istoty dóbr, na straży których stoi analizowany przepis, pozwala pojąć, że chroni on przede wszystkim Rzeczpospolitą Polską. Za dobro chronione należy uznać zwłaszcza bezpieczeństwo kraju w wymiarze funkcjonalnym, a także jego majestat i cześć. Regulacja art. 135 § 1 K.k. nie jest natomiast kolejnym apanażem zapewnionym konkretnej jednostce z tytułu sprawowania władzy.

Główny wniosek *de lege ferenda* powinien zakładać przyznanie szczególnej prawno-karnej ochrony Prezydentowi-elektowi od momentu ogłoszenia wyników wyborów prezydenckich przez Państwową Komisję Wyborczą. Powszechnie okazana przez wyborców legitymacja do sprawowania najwyższego urzędu w państwie wraz z niedalekim terminem jego objęcia uzasadniają, by już od tego momentu osoba ta była szczególnie chroniona przez porządek prawny.

Bibliografia

- Bigoszewski T., *Przemoc jako znamię strony przedmiotowej*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 1997, t. 1, z. 2.
- Bojarski M., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2012.
- Budyn-Kulik M., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2017.
- Dudek D., *Autorytet prezydenta a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2013.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2021.
- Hoc S., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, Opole 2002.
- Hoc S., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *System Prawa Karnego*, t. 8. *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2018.
- Hoc S., Stefański R.A., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2015.
- Hofmański P., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
- Hołówko T., *Prezydent Gabriel Narutowicz. Życie i działalność*, Warszawa 1924.

- Kardas P., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2. *Komentarz do art. 117–277d*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.
- Kłączyńska N., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2014.
- Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., *Opinia prawna sporządzona na zlecenie Krajowej Rady Radców Prawnych, Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji do projektu z 20 czerwca 2011 r. ustawy o zmianie ustawy „Kodeks karny”*, *Radca Prawny* 2011, nr 117.
- Krajewski R., *Prawnokarna ochrona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, Bydgoszcz 2015.
- Kulesza J., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do art. 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
- Michalska-Warias A., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2020.
- Stefański R.A., *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa 2009.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, Warszawa 2012.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018.
- Wojciechowska J., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa 2010.

Kompetencje Unii Europejskiej a żywnościowe przyczyny chorób niezakaźnych

Competences of the European Union and food-related causes
of non-communicable diseases

Компетенция Европейского Союза и причины неинфекционных заболеваний,
связанные с в областью питания и пищевых продуктов

Компетенції Європейського Союзу а харчові причини неінфекційних захворювань

JAKUB ALI FARHAN

Mgr, Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: jakub.farhan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3360-1553>

KATARZYNA SOCHA

Dr hab., Uniwersytet Medyczny w Białymstoku

e-mail: katarzyna.socha321@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5949-7061>

Streszczenie: Niezdrowa dieta jest jednym z sześciu głównych czynników ryzyka przyczyniających się do globalnego obciążenia chorobami niezakaźnymi (NCD), które są obecnie jedną z zasadniczych przyczyn nadmiarowych zgonów na świecie. W opracowaniach naukowych coraz częściej rozważa się uwzględnienie przeciwdziałania NCD przy użyciu instrumentów prawnych, w tym w prawie Unii Europejskiej (UE). Pojawiają się jednak pewne wątpliwości związane z zakresem kompetencji przyznanych UE i możliwością przyjęcia rozwiązań prawnych w tej sprawie. W związku z powyższym przeprowadzona została analiza kompetencji UE pod kątem wdrożenia ewentualnych instrumentów mających przeciwdziałać NCD na poziomie unijnym. Z uwagi na szeroki katalog obszarów, na które UE może wpływać, a które współkształtują zapadalność na NCD w społeczeństwie i w świetle szeregu przepisów horyzontalnych określających wartości, którymi UE musi się kierować, UE winna w ramach wykonywania swoich kompetencji brać pod uwagę przeciwdziałanie żywnościowym przyczynom NCD.

Słowa kluczowe: prawo Unii Europejskiej, kompetencje, choroby niezakaźne, zdrowie publiczne

Summary: An unhealthy diet is one of the six major risk factors contributing to the global burden of non-communicable diseases (NCDs), which are currently one of the leading causes of excess deaths across the world. Scientific studies are more and more often taking into account the prevention of NCDs using legal instruments, including European Union (EU) law. However, there is some uncertainty regarding the scope of the competencies granted to the EU and the possibility of adopting legal solutions to deal with this issue. In view of the above, an analysis of EU competencies has been performed to implement possible instruments to counter NCDs at the EU level. In light of the broad catalogue of areas that the EU can affect and which contribute to the incidence of NCDs in society, as well as a number of horizontal provisions setting out the values that must guide the EU, the EU should, within the framework of its competences, consider fighting against food-borne causes of NCDs.

Key words: European Union law, competencies, NCDs, public health

Резюме: Нездоровое питание является одним из шести основных факторов риска, способствующих глобальному бремени неинфекционных заболеваний (НИЗ), которые в настоящее время являются одной из ведущих причин чрезмерной смертности во всем мире. В научных исследованиях все чаще

Powstanie pracy zostało w części sfinansowane ze środków projektu badawczego o numerze 2021/41/N/H55/01316, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

рассматривается вопрос о решении проблемы НИЗ с помощью правовых инструментов, включая законодательство Европейского союза (ЕС). Однако существуют некоторые сомнения относительно сферы полномочий, предоставленных ЕС, и возможности принятия правовых решений относительно этого вопроса. В связи с вышеизложенным, был проведен анализ полномочий ЕС с целью внедрения возможных инструментов противодействия НИЗ на уровне ЕС. Ввиду широкого перечня областей, способствующих распространению НИЗ в обществе, на которые ЕС может влиять, а также в свете ряда горизонтальных положений, устанавливающих ценности, которыми призван руководствоваться ЕС, эта организация при осуществлении своей компетенции должна принимать во внимание устранение причин НИЗ, связанных с областью питания и пищевых продуктов.

Ключевые слова: законодательство Европейского Союза, компетенция, неинфекционные заболевания, общественное здоровье

Резюме: Нездорове харчування є одним із шести основних факторів ризику, що сприяє глобальному росту неінфекційних захворювань (НИЗ), які наразі є однією з головних причин надмірної смертності у світі. Наукові дослідження дедалі частіше розглядають питання протидії НИЗ за допомогою правових інструментів, зокрема законодавства Європейського Союзу (ЄС). Проте є певні сумніви щодо обсягу повноважень, наданих ЄС, та можливості прийняття правових рішень у цьому питанні. У зв'язку з вищевикладеним було проведено аналіз компетенції ЄС щодо впровадження можливих інструментів протидії НИЗ на рівні ЄС. З урахуванням широкого переліку сфер, на які ЄС може впливати та які сприяють поширенню НИЗ у суспільстві, а також ряд горизонтальних правил, що визначають цінності ЄС, ЄС в рамках здійснення своїх повноважень повинен взяти до уваги протидію харчовим причинам НИЗ.

Ключові слова: право Європейського Союзу, компетенції, неінфекційні захворювання, громадське здоров'я

Wstęp

Podstawowym celem Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej było utworzenie wspólnego rynku w oparciu o cztery swobody: przepływu osób, usług, kapitału oraz towarów. Ostatnia ze swobód jest kluczowa w kontekście rozwoju prawa żywnościowego. Oznacza ona zniesienie ograniczeń w przepływie towarów, także produktów żywnościowych, między poszczególnymi państwami członkowskimi. Europejska Wspólnota Gospodarcza od początku swego istnienia poświęcała wiele uwagi rolnictwu¹ i produktom spożywczym, co znajdowało swoje odzwierciedlenie w legislacji, wskutek czego prawo żywnościowe stanowi jeden z najbardziej rozbudowanych obszarów regulacji prawa Unii Europejskiej.

B. van der Meulen dzieli rozwój prawa żywnościowego w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej oraz późniejszej Wspólnoty Europejskiej i Unii Europejskiej na dwie zasadnicze fazy. Pierwsza, skupiona wokół integracji rynku wewnętrznego przez harmonizację standardów krajowych, opierała się w początkowym okresie przede wszystkim na dyrektywach w sprawie składu poszczególnych produktów

¹ B. van der Meulen, *The System of Food Law in the European Union*, Deakin Law Review 2009, t. 14, nr 2, s. 314.

spożywczych (rozwiązania o charakterze wertykalnym). W późniejszym etapie tej fazy na znaczeniu zyskało także orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości² i dyrektywy horyzontalne³. Druga faza związana jest z kryzysem, którego przyczyną była gąbczasta encefalopatia bydła, zwana potocznie chorobą szalonych krów. Choroba ta oraz zagrożenia żywnościowe lat 90. XX w. ujawniły wiele poważnych niedociągnięć europejskiego prawa żywnościowego. Stało się jasne, że konieczne są fundamentalne reformy⁴. W styczniu 2000 r., w Białej księdze na temat bezpieczeństwa żywności (*White Paper on food safety*), Komisja Europejska ogłosiła swoją wizję rozwoju europejskiego prawa żywnościowego⁵. Zaproponowano znaczące zmiany wynikające z potrzeby zagwarantowania wysokiego poziomu bezpieczeństwa żywności, a nie skupiania się wyłącznie na zagadnieniach rynku wewnętrznego. Implementacja kierunków polityki zarysowanych w Białej księdze doprowadziła do znaczących przemian w europejskim prawodawstwie dotyczącym żywności.

Obecnie daleko posunięta integracja prawa żywnościowego w ramach UE wymaga, aby przy rozwiązywaniu problemów związanych z żywnością brać pod uwagę perspektywę unijną. Niezdrowa dieta jest jednym z sześciu głównych czynników ryzyka przyczyniających się do globalnego obciążenia chorobami niezakaźnymi (*non-communicable disease*, dalej: NCD). W szczególności obciążenie NCD związane jest z dietą bogatą w cukier lub sól, ubogą w owoce i warzywa, orzechy i nasiona, produkty pełnoziarniste oraz kwasy tłuszczowe omega-3 pochodzące z ryb i owoców morza⁶. Według danych Eurostatu w 2019 r. 52,7% osób dorosłych (w wieku 18 lat i więcej) w UE miało nadwagę⁷, która zwiększa zachorowalność na choroby niezakaźne⁸. Nie bez znaczenia pozostają również poszczególne substancje, które mogą mieć działanie rakotwórcze lub w inny sposób negatywnie wpływać

² Jako sztandarowy przykład można wskazać sprawę *Cassis de Dijon* z dnia 20 lutego 1979 r. Zob. A. Albers-Llorens, C. Barnard, B. Leucht, *Cassis de Dijon. 40 Years On*, Oxford 2021.

³ Np. dyrektywa Komisji z dnia 23 listopada 1970 r. dotycząca dodatków paszowych, Dz. Urz. UE L 270 z 14.12.1970 r., s. 1.

⁴ B. Meulen, *The System of Food Law...*, s. 313.

⁵ Biała księga na temat bezpieczeństwa żywności z dnia 12 stycznia 2000 r., CELEX: 51999DC0719.

⁶ United Nations System Standing Committee on Nutrition, *Non-Communicable Diseases, Diets and Nutrition*, 2018, <https://www.unscn.org/uploads/web/news/document/NCDs-brief-EN-WEB.pdf> [dostęp: 1.06.2022 r.].

⁷ Eurostat, *Overweight and Obesity – BMI statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Overweight_and_obesity_-_BMI_statistics [dostęp: 1.06.2022 r.].

⁸ WHO, *Noncommunicable diseases: Risk factors*, <https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/topic-details/GHO/ncd-risk-factors> [dostęp: 15.05.2022 r.].

na zdrowie. Zdrowie jest jedną z najważniejszych wartości⁹ i zdaje się, że przybie-
rająca na sile epidemia nadwagi i otyłości¹⁰, a także szeregu innych chorób nieza-
kaźnych związanych z nieoptymalną dietą i właściwościami spożywanej przez ludzi
żywności, będzie stanowić kolejny punkt zwrotny w polityce unijnej.

Powaga problemów związanych z NCD została dostrzeżona przez UE, której
organy od wielu lat uchwalają akty prawne, podejmują rezolucje i przyjmują stra-
tegie mające przyczynić się do powstrzymania rosnącej liczby przypadków NCD¹¹.
W opracowaniach naukowych również coraz częściej rozważa się uwzględnienie
przeciwdziałania NCD w rozwiązaniach prawnych¹². Pojawiają się jednak pewne
wątpliwości dotyczące zakresu kompetencji przyznanych UE i możliwości przyjęcia
rozwiązań prawnych w tej sprawie. Patrząc na katalog kompetencji UE, *prime facie*
przeciwdziałanie¹³ NCD przez działania odnoszące się do żywności należałoby za-
kwalifikować jako „ochronę i poprawę zdrowia ludzkiego” lub „edukację, kształce-
nie zawodowe, młodzież i sport”. Jednak przyczyny rosnącej zapadalności na NCD
są złożone i wycinkowa analiza sprowadzająca się do tych dwóch kompetencji zdaje
się spłycać problem. W związku z powyższym autorzy dokonali analizy kompeten-
cji UE pod kątem wdrożenia ewentualnych instrumentów mających przeciwdziałać
NCD na poziomie unijnym.

⁹ Zdrowie jest istotną wartością nie tylko w ujęciu czysto prawniczym. Zob. np. A. Dudkowski-Sadowska, *Aktywność fizyczna i zdrowie polskiej młodzieży jako wartości*, Zeszyty Naukowe KUL 2021, t. 64, nr 4.

¹⁰ Otyłość jest już NCD *per se*. Została sklasyfikowana w ICD-10 pod kodem E66.0.

¹¹ W odniesieniu do strategii i rezolucji zob. rezolucję Rady z 14 grudnia 2000 r. w sprawie zdrowia i odżywiania, Dz. Urz. UE C 20 z 23.01.2001 r., s. 1; rezolucję Parlamentu Europejskiego w sprawie wniosku „Promowanie zdrowego żywienia i aktywności fizycznej: europejski wymiar zapobiegania nadwadze, otyłości i chorobom przewlekłym”, Dz. Urz. UE C 250E z 25.10.2007 r., s. 93; konkluzje Rady w sprawie przyczynienia się do powstrzymania wzrostu nadwagi i otyłości u dzieci, Dz. Urz. UE C 205 z 29.06.2017 r., s. 46. Przykłady aktów prawnych zostaną wskazane w dalszej części artykułu.

¹² Zob. M. Tatlow-Golden, A. Garde, *Digital Food Marketing to Children: Exploitation, Surveillance and Rights Violations*, Global Food Security 2020, t. 27; H.L. Walls, L. Cornelsen, K. Lock, R.D. Smith, *How Much Priority Is Given to Nutrition and Health in the EU Common Agricultural Policy?*, Food Policy 2016, t. 59.

¹³ Przez przeciwdziałanie autorzy rozumieją wszelkie działania mogące odnieść skutek prewencyjny w kontekście zapadalności na NCD oraz wszelkiego rodzaju działania mogące zredukować liczbę już występujących przypadków NCD.

1. Kompetencje Unii Europejskiej bezpośrednio wpływające na zapadalność na choroby niezakaźne

Kompetencje UE zostały określone w tytule I Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej¹⁴. Dzielą się one na:

- kompetencje wyłączne – jedynie UE może stanowić prawo i przyjmować wiążące akty prawne¹⁵;
- kompetencje dzielone – UE oraz państwa członkowskie mogą stanowić prawo i przyjmować wiążące akty prawne, przy czym państwa członkowskie wykonują własne kompetencje w obszarach, w których UE nie wykonuje lub postanawia nie wykonywać własnych kompetencji¹⁶;
- w niektórych dziedzinach kompetencje do prowadzenia działań mających na celu wspieranie, koordynowanie lub uzupełnianie działań państw członkowskich¹⁷.

W ostatnim przypadku wiążące akty UE przyjęte na podstawie postanowień TFUE i Traktatu o Unii Europejskiej¹⁸ odnoszących się do tych dziedzin nie mogą prowadzić do harmonizacji przepisów ustawowych i wykonawczych państw członkowskich. Ponadto, zgodnie z art. 5 TFUE, UE pełni funkcje związane z koordynacją polityk społecznych państw członkowskich. Zakres kompetencji UE w podziale na trzy kategorie przedstawia poniższy schemat. Wyróżnione zostały te, które w oparciu o wskazane w dalszej części kryteria wpływają na zapadalność na choroby niezakaźne (zob. rys. 1 na następnej stronie).

Zakres powyższych kompetencji UE należy interpretować przy uwzględnieniu trzech podstawowych zasad unijnego prawa. Zgodnie z zasadą przyznania Unia Europejska działa wyłącznie w granicach kompetencji przyznanych jej przez państwa członkowskie w traktatach do osiągnięcia określonych w nich celów, a wszelkie kompetencje nieprzyznane UE w traktatach należą do państw członkowskich¹⁹. Propozycja jakichkolwiek działań podejmowanych na poziomie unijnym wymaga zatem uprzedniego rozważenia, czy cel danego działania mieści się w granicach kompetencji przyznanych UE. Zakres i forma działania UE nie mogą wykroczać poza to, co jest konieczne do osiągnięcia celów traktatów²⁰. Jeżeli dane działanie spełnia ten warunek, to konieczna jest jeszcze zgodność z zasadami:

¹⁴ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r., s. 47 (dalej: TFUE).

¹⁵ Art. 2 ust. 1 TFUE.

¹⁶ Art. 2 ust. 2 TFUE.

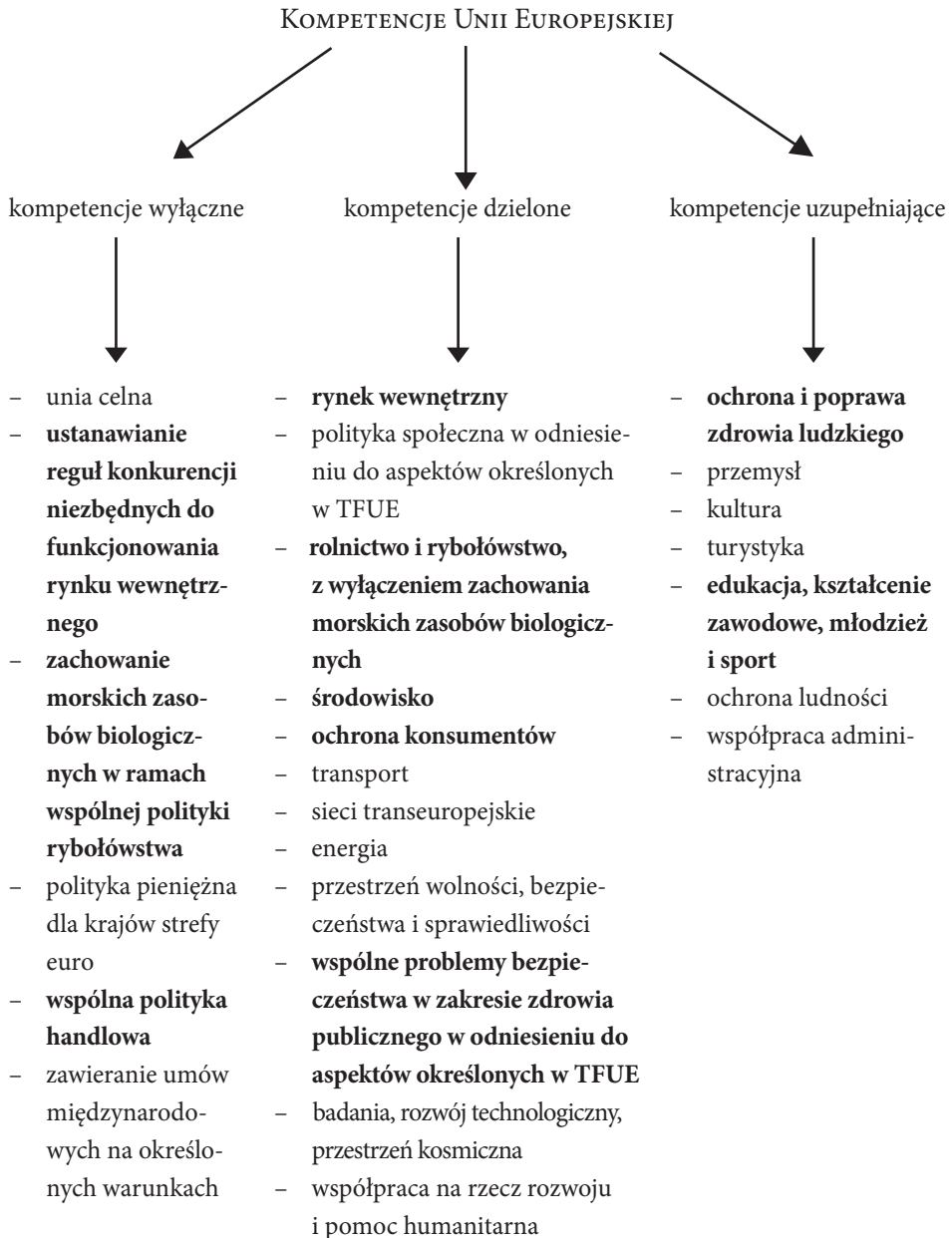
¹⁷ Art. 2 ust. 5 TFUE.

¹⁸ Traktat o Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r., s. 13.

¹⁹ Art. 5 ust. 2 TFUE.

²⁰ Art. 5 ust. 3 TFUE.

Rys. 1. Podział kompetencji Unii Europejskiej



Opracowanie: J.A. Farhan na podstawie TFUE.

- pomocniczości – zgodnie z art. 5 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej UE podejmuje działania tylko wówczas i tylko w takim zakresie, w jakim cele zamierzonego działania nie mogą zostać osiągnięte w sposób wystarczający przez państwa członkowskie, zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym oraz lokalnym, i jeśli ze względu na rozmiary lub skutki proponowanego działania możliwe jest lepsze ich osiągnięcie na poziomie UE. Na test pomocniczości składa się kryterium osiągalności celów samodzielnie przez państwa członkowskie oraz kryterium jakościowe w przypadku osiągnięcia celów na poziomie UE;
- proporcjonalności – w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej wskazuje się, że „[z]asada proporcjonalności, będąca jedną z ogólnych zasad prawa Unii, wymaga, by akty instytucji Unii nie wykraczały poza to, co odpowiednie i konieczne do osiągnięcia uzasadnionych celów, którym mają służyć, przy czym oczywiście tam, gdzie istnieje możliwość wyboru spośród większej liczby odpowiednich rozwiązań, należy stosować te najmniej dotkliwe, a wynikające z tego niedogodności nie mogą być nadmierne w stosunku do zamierzonych celów”²¹. Test proporcjonalności ma zatem charakter dwustopniowy: badane jest spełnienie kryterium odpowiedniości oraz kryterium konieczności.

W przypadku działań będących przejawem wykonywania kompetencji uzupełniających jest również konieczne, aby nie zastępowały one kompetencji państw członkowskich w tych dziedzinach i nie dążyły do harmonizacji²². Oznacza to, że UE nie stawia sobie za cel autonomicznej regulacji danej dziedziny ani nie wydaje aktów prawnych, które zastępowałyby przepisy państw członkowskich²³. Potencjalne działania nakierowane bezpośrednio na przeciwdziałanie NCD znajdują się w kategorii kompetencji uzupełniających – ochrona i poprawa zdrowia ludzkiego oraz edukacja, kształcenie zawodowe, młodzież i sport. Normy kompetencyjne dotyczące powyższych kompetencji zawierają się odpowiednio w art. 168 ust. 5 TFUE oraz art. 165 ust. 4 i art. 166 ust. 4 TFUE²⁴. W treści całych artykułów, w których normy te są zawarte, podkreślona jest rola pomocniczości w odniesieniu do wskazanych kompetencji – UE „przyczynia się do rozwoju [...]”²⁵, „przyczynia się do

²¹ Wyrok Sądu z dnia 5 października 2020 r. w sprawie Republika Francuska i IFP Énergies nouvelles przeciwko Komisji Europejskiej, T-479/11 RENV i T-157/12 RENV, ECLI:EU:T:2020:461.

²² Art. 2 ust. 5 TFUE.

²³ P. Saganek, *Art. 6*, w: D. Miąsik, N. Półtorak, *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1, red. A. Wróbel, Warszawa 2012, s. 212.

²⁴ Tamże.

²⁵ Art. 165 ust. 1 TFUE.

wspierania [...]”²⁶, „uzupełnia działania Państw Członkowskich [...]”²⁷, „zachęca do współpracy [...]”²⁸.

Pomimo ograniczeń związanych z powyższymi kompetencjami, UE podejmuje działania, które mają pozytywny wpływ na przeciwdziałanie NCD. Jest to m.in. finansowanie badań naukowych nad chorobami niezakaźnymi²⁹, inicjowanie programów społecznych³⁰, wydawanie rekomendacji³¹. Przykładem działalności uwzględniającej unijną kompetencję uzupełniającą dotyczącą ochrony i poprawy zdrowia ludzkiego jest Program UE dla zdrowia na lata 2021–2027. Wśród postawionych w nim celów ogólnych znajduje się m.in. poprawa i wspieranie zdrowia w UE w celu zmniejszenia obciążeń związanych z chorobami zakaźnymi i niezakaźnymi poprzez wspieranie promocji zdrowia i profilaktyki chorób, zmniejszanie nierówności w zakresie zdrowia, promowanie zdrowego stylu życia oraz promowanie dostępu do opieki zdrowotnej³². Program zapewnia finansowanie kwalifikującym się podmiotom, organizacjom ochrony zdrowia i organizacjom pozarządowym – z UE lub z krajów spoza UE współpracujących z programem – na działania zgodne z zakreślonymi celami.

2. Kompetencje Unii Europejskiej pośrednio wpływające na zapadalność na choroby niezakaźne

Przeciwdziałanie NCD jest jednak znacznie bardziej złożone, a prewencja jest rozwiązaniem o wiele lepszym niż leczenie³³. W związku z tym należy wziąć pod uwagę

²⁶ Tamże.

²⁷ Art. 168 ust. 1 TFUE.

²⁸ Art. 168 ust. 2 TFUE.

²⁹ Zob. Filar II, Klaster I Programu Ramowego Unii Europejskiej Horyzont Europa, ustanowionego rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/695 z dnia 28 kwietnia 2021 r. ustanawiającym program ramowy w zakresie badań naukowych i innowacji „Horyzont Europa” oraz zasady uczestnictwa i upowszechniania obowiązujące w tym programie oraz uchylającym rozporządzenia (UE) nr 1290/2013 i (UE) nr 1291/2013, Dz. Urz. UE L 170 z 12.05.2021, s. 1.

³⁰ Zob. FOOD Programme (*Fighting Obesity through Offer and Demand*) – Walka z otyłością przez popyt i podaż [tłum. własne], <https://www.food-programme.eu> [dostęp: 9.03.2022].

³¹ Zob. zalecenie Rady z dnia 26 listopada 2013 r. w sprawie propagowania we wszystkich sektorach prozdrowotnej aktywności fizycznej, Dz. Urz. UE C 354 z 4.12.2013 r., s. 1.

³² Art. 3 lit. a rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/522 z dnia 24 marca 2021 r. w sprawie ustanowienia Programu działań Unii w dziedzinie zdrowia („Program UE dla zdrowia”) na lata 2021–2027 oraz uchylenia rozporządzenia (UE) nr 282/2014, Dz. Urz. UE L 107 z 26.03.2021 r., s. 1.

³³ Zob. A. Pandita i in., *Childhood Obesity: Prevention Is Better Than Cure*, Diabetes, Metabolic Syndrome and Obesity: Targets and Therapy 2016, t. 9; A. Wirth, M. Wabitsch, H. Hauner, *The Prevention and Treatment of Obesity*, Deutsches Arzteblatt International 2014, t. 111, nr 42.

szerszy kontekst – nie tylko kompetencje UE odnoszące się wprost do zdrowia, lecz także wpływające na nie pośrednio. W ramach analizy skupionej na żywności będą do nich należeć te, przy pomocy których UE:

- wpływa na skład żywności i jej jakość³⁴;
- ustanawia reguły dotyczące materiałów do kontaktu z żywnością³⁵;
- ustala zasady dotyczące dodatków do żywności i środków wykorzystywanych w procesie produkcji żywności³⁶;
- wpływa na czynniki, które oddziałują na decyzje i nawyki żywieniowe konsumentów, czyli m.in. na cenę³⁷, reklamę żywności i dozwolone praktyki handlowe³⁸, edukację żywieniową i przekazywane konsumentowi informacje o żywności³⁹, dostępność i dogodność (*convenience*) żywności⁴⁰.

Prawodawca europejski wydaje się zdawać sobie sprawę z szerokiego oddziaływania wprowadzanych regulacji. Przykładowo w uzasadnieniu opracowanego przez Komisję Europejską projektu dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady

³⁴ Spożywanie niektórych składników żywności zwiększa ryzyko zapadalności na określone choroby niezakaźne. Przykładowo wysokie spożycie tłuszczów trans zwiększa ryzyko zachorowania na raka prostaty i jelita grubego, zob. N. Michels i in., *Dietary Trans-Fatty Acid Intake in Relation to Cancer Risk: A Systematic Review and Meta-Analysis*, Nutrition Reviews 2021, t. 79, nr 7. Interwencja UE w stosunku do tego składnika została opisana dalej.

³⁵ Chemikalia będące składnikiem materiałów mających kontakt z żywnością mogą migrować z materiałów do żywności i potencjalnie stanowić ryzyko dla zdrowia. Z tego powodu UE ustanawia przepisy, aby ewentualne migracje do żywności nie budziły obaw o bezpieczeństwo, nie zmieniały składu żywności w niedopuszczalny sposób ani nie miały negatywnego wpływu na smak i/lub zapach żywności. Przykładem takiej regulacji jest rozporządzenie Komisji (WE) nr 10/2011 z dnia 14 stycznia 2011 r. w sprawie materiałów i wyrobów z tworzyw sztucznych przeznaczonych do kontaktu z żywnością, Dz. Urz. UE L 12 z 15.01.2011 r., s. 1.

³⁶ Dodatki do żywności i różnego rodzaju środki chemiczne są powszechnie wykorzystywane w produkcji żywności. Jednak nie wszystkie są neutralne dla ludzkiego zdrowia, zob. H.A. Paula Neto i in., *Effects of Food Additives on Immune Cells As Contributors to Body Weight Gain and Immune-Mediated Metabolic Dysregulation*, Frontiers in Immunology 2017, t. 8. UE m.in. ustanawia przepisy określające dopuszczalne dodatki do żywności i ograniczające ich wykorzystywanie czy określające dopuszczalne poziomy pozostałości pestycydów w żywności i paszy pochodzenia roślinnego i zwierzęcego oraz na ich powierzchni, zob. np. rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1333/2008 z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie dodatków do żywności, Dz. Urz. UE L 354 z 31.12.2008, s. 16 z późn. zm.; rozporządzenie (WE) nr 396/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie najwyższych dopuszczalnych poziomów pozostałości pestycydów w żywności i paszy pochodzenia roślinnego i zwierzęcego oraz na ich powierzchni, Dz. Urz. UE L 70 z 16.03.2005, s. 16 z późn. zm.

³⁷ Zob. S.A. French, *Pricing Effects on Food Choices*, The Journal of Nutrition 2003, t. 133, nr 3.

³⁸ Zob. F.J. Zimmerman, S.V. Shimoga, *The Effects of Food Advertising and Cognitive Load on Food Choices*, BMC Public Health 2014, t. 14.

³⁹ Zob. P.-J. Chen, M. Antonelli, *Conceptual Models of Food Choice: Influential Factors Related to Foods, Individual Differences, and Society*, Foods 2020, t. 9, nr 12.

⁴⁰ Tamże.

w sprawie nieuczciwych praktyk handlowych w relacjach między przedsiębiorstwami w łańcuchu dostaw żywności wskazuje się potencjalne oddziaływanie na bezpieczeństwo żywności. Wynika to z faktu, że dyrektywa zakazuje określonych praktyk rynkowych, a „podmioty, które nie podlegają nieuczciwym praktykom handlowym, [...] mogą odczuwać mniejszą presję, aby rekompensować utracone marże poprzez cięcie kosztów w obszarze przepisów dotyczących ochrony środowiska i bezpieczeństwa żywności”. Jak widać, nawet daleko idące potencjalne skutki regulacji są brane pod uwagę w procesie legislacyjnym. Przyjęcie tak szerokiej perspektywy w odniesieniu do skutków unijnych regulacji związane jest również z przepisami traktatowymi, które podkreślają konieczność uwzględnienia w realizacji polityk i działań UE kwestii zdrowia:

Art. 9 TFUE: Przy określaniu i realizacji swoich polityk i działań Unia bierze pod uwagę wymogi związane [...] z wysokim poziomem kształcenia, szkolenia oraz ochrony zdrowia ludzkiego.

Art. 114 ust. 3 TFUE: Komisja w swoich wnioskach przewidzianych w ustępie 1 [środki dotyczące zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich, które mają na celu ustanowienie i funkcjonowanie rynku wewnętrznego] w dziedzinie ochrony zdrowia [...] i ochrony konsumentów przyjmie jako podstawę wysoki poziom ochrony, uwzględniając w szczególności wszelkie zmiany oparte na faktach naukowych. W ramach swoich odpowiednich kompetencji Parlament Europejski i Rada starają się również osiągnąć ten cel.

Art. 168 ust. 1 TFUE: Przy określaniu i urzeczywistnianiu wszystkich polityk i działań UE zapewnia się wysoki poziom ochrony zdrowia ludzkiego. Działanie UE, które uzupełnia polityki krajowe, nakierowane jest na poprawę zdrowia publicznego, zapobieganie chorobom i dolegliwościom ludzkim oraz usuwanie źródeł zagrożeń dla zdrowia fizycznego i psychicznego. Działanie to obejmuje zwalczanie epidemii, poprzez wspieranie badań nad ich przyczynami, sposobami ich rozprzestrzeniania się oraz zapobiegania im, jak również informacji i edukacji zdrowotnej, a także monitorowanie poważnych transgranicznych zagrożeń dla zdrowia, wczesne ostrzeżenie w przypadku takich zagrożeń oraz ich zwalczanie.

Art. 169 ust. 1 TFUE: Dążąc do popierania interesów konsumentów i zapewnienia wysokiego poziomu ochrony konsumentów, UE przyczynia się do ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i interesów gospodarczych konsumentów, jak również wspierania ich prawa do informacji, edukacji i organizowania się w celu zachowania ich interesów.

Ponadto warto zauważyć, że ochrona zdrowia i życia ludzi została wskazana w katalogu przesłanek, które mogą uzasadniać ustanowienie przez państwa członkowskie

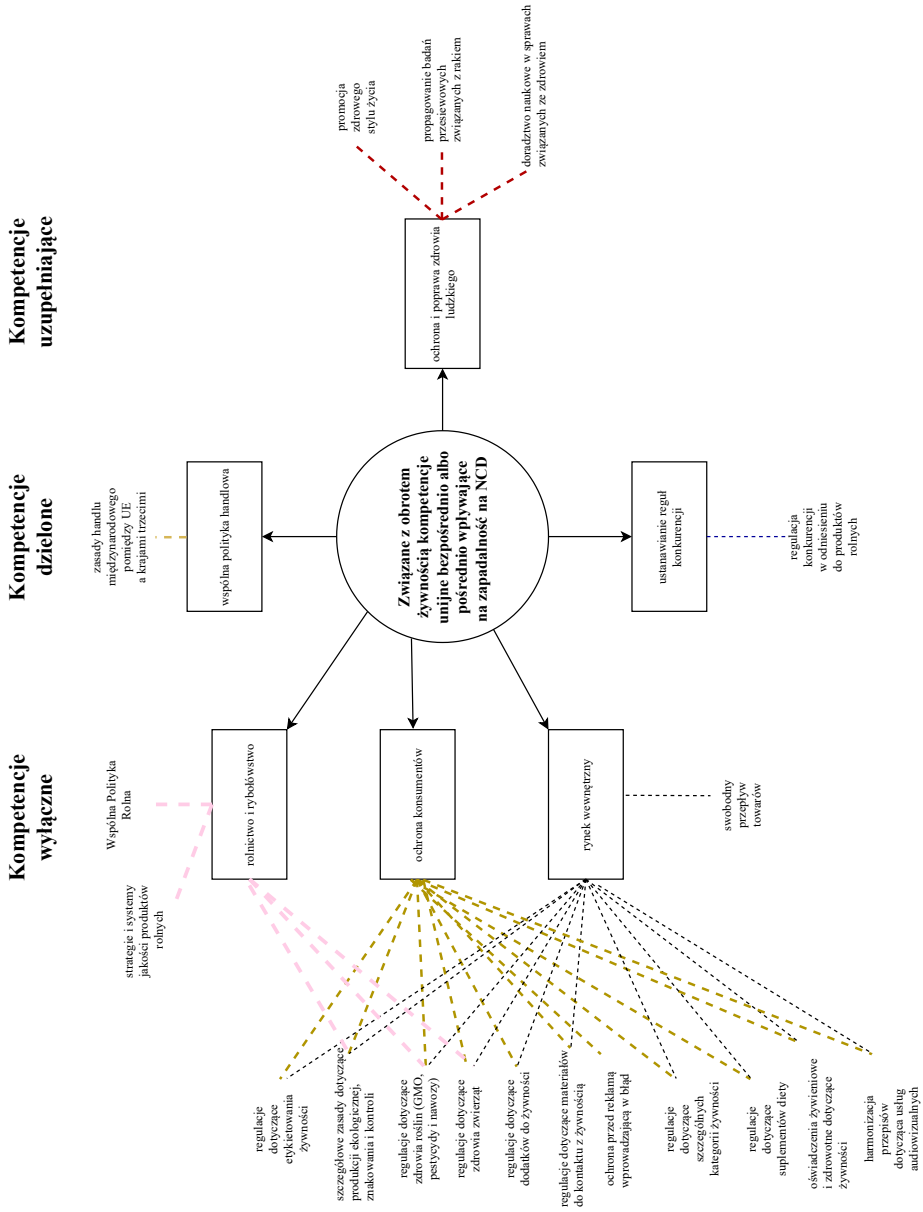
ograniczeń ilościowych w przywozie lub wywozie towarów, zgodnie z art. 36 TFUE. W przepisie przewidziano tylko sześć wartości, które mogłyby potencjalnie uzasadniać tego typu instrumenty prawne. Ekspozuje to wagę, którą prawodawca unijny przywiązuje do kwestii zdrowia. Należy jednak nadmienić, że w orzecznictwie TSUE podkreśla się, iż przepis art. 36 TFUE trzeba interpretować w sposób ścisły, a wprowadzenie wyjątków od swobody przepływu towarów musi być proporcjonalne i nie może stanowić arbitralnej dyskryminacji lub ukrytego ograniczenia⁴¹.

Mając na uwadze wskazane wcześniej przepisy horyzontalne, zawierające szereg wartości-wytycznych dla prawodawcy, takich jak zdrowie, bezpieczeństwo i dobrze rozumiany interes konsumentów, w rozważaniach dotyczących żywnościowych przyczyn NCD należy brać pod uwagę szerokie spektrum działań podejmowanych przez UE. Wielość działań uwzględnionych z uwagi na kryteria pośredniego i bezpośredniego wpływu na zapadalność na NCD wskazane na początku tego podrozdziału i niejednoznaczność kwalifikacji do jednej tylko kompetencji przedstawia rys. 2 na następnej stronie.

Co do zasady kompetencje UE w kwestiach zdrowia mają przede wszystkim charakter wspierający, koordynacyjny i uzupełniający polityki państw członkowskich, jednak zapadalność na NCD częściowo determinuje szersze spektrum regulacji prawnych. W aktach prawnych związanych z powyższymi działaniami wpływ na zdrowie publiczne i wybory żywnościowe konsumentów bywa wyrażany wprost, ale często wpływ ten trzeba wywnioskować w oparciu o skutek, który wywierają na rzeczywistość i w związku z badaniami naukowymi nad zdrowiem lub zachowaniami konsumentów (zob. przypisy 33–37). Ponadto, rozważając szerszy kontekst, należy wziąć pod uwagę, że jednoznaczna odpowiedź na pytanie: „Przejawem wykonywania której kompetencji jest dana regulacja?” – a zatem który przepis kompetencyjny powinno się wskazać jako jej podstawę prawną – nie zawsze jest oczywista. Część regulacji może być rozpatrywanych jednocześnie jako ustanawianie reguł konkurencji niezbędnych do funkcjonowania rynku wewnętrznego (kompetencja własna), ochrona konsumenta lub kreowanie polityki rolnej (kompetencja dzielona) oraz ochrona i poprawa zdrowia ludzkiego (kompetencja wspierająca). Co więcej, działanie na pozór ściśle związane z określoną kompetencją może mieć pośredni wpływ na sprawy objęte pozostałymi kompetencjami.

⁴¹ D. Miąsik, R. Skubisz, *Art. 36*, w: D. Miąsik, N. Półtorak, *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1, s. 610.

Rys. 2. Kompetencje i działania Unii Europejskiej mogące wpływać na zapadalność na choroby niezakaźne



Takim instrumentem jest m.in. rozporządzenie Rady (EWG) nr 315/93 z dnia 8 lutego 1993 r. ustanawiające procedury Wspólnoty w odniesieniu do substancji skażających w żywności, którym ustanowiono możliwość wprowadzenia, w celu ochrony zdrowia publicznego, maksymalnych granic tolerancji dla określonych substancji zanieczyszczających żywność⁴². Niemniej, w konsekwencji ograniczonych kompetencji UE w zakresie zdrowia publicznego, w preambule musiała znaleźć się swoista „legitymizacja” twardej ingerencji legislacyjnej UE w zdrowie publiczne w postaci odwołania do rynku wewnętrznego. Z uwagi na różnice w zasadach dotyczących substancji skażających żywność przyjętych przez poszczególne państwa członkowskie, mogłoby dochodzić do utrudnień w funkcjonowaniu wspólnego rynku. Zatem to wspólny rynek jest wskazany jako przyczyna harmonizacji prawodawstwa unijnego. Z kolei w uchwalonym 13 lat później rozporządzeniu nr 1925/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie dodawania do żywności witamin i składników mineralnych oraz niektórych innych substancji⁴³ określono maksymalną zawartość tłuszczów trans w żywności przeznaczony dla konsumenta finalnego i w żywności przeznaczony do dostarczania na potrzeby handlu detalicznego. Nie ma wątpliwości, że rozwiązania te prowadzą do harmonizacji krajowych porządków prawnych w określonym zakresie, w związku z czym nie mogłyby być realizowane jako kompetencja uzupełniająca. Jest to ustawodawstwo, w ramach którego „pod przykrywką” ochrony konsumenta i zapewnienia sprawnego funkcjonowania rynku wewnętrznego podejmowane są działania o daleko idących skutkach w sferze ochrony i poprawy zdrowia ludzkiego. W świetle zaprezentowanych przykładów widoczna jest pewna ewolucja ochrony konsumenta w prawie unijnym – nie jest ona już tylko „produktem ubocznym” dążenia do optymalizacji funkcjonowania wspólnego rynku⁴⁴, a istotną wartością podlegającą ochronie prawnej, która przyczynia się do poprawy zdrowia konsumenta.

Szeroki katalog aktów prawa unijnego o tego rodzaju „podwójnym działaniu” jest szczególnie widoczny, gdy kompetencje UE analizuje się przez pryzmat działalności Europejskiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Żywności. Jest to jednostka Unii Europejskiej zajmująca się niezależnym doradztwem naukowym na temat istniejących i pojawiających się zagrożeń związanych z łańcuchem żywnościowym.

⁴² Rozporządzenie Rady (EWG) nr 315/93 z dnia 8 lutego 1993 r. ustanawiające procedury Wspólnoty w odniesieniu do substancji skażających w żywności, Dz. Urz. UE L 37 z 13.02.1993, s. 1 z późn. zm.

⁴³ Rozporządzenie (WE) nr 1925/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie dodawania do żywności witamin i składników mineralnych oraz niektórych innych substancji, Dz. Urz. UE L 404 z 30.12.2006, s. 26 z późn. zm.

⁴⁴ M. Jagielska, *Art. 169*, w: K. Kowalik-Bańczyk, M. Szwarc-Kuczer, *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 2, red. A. Wróbel, Warszawa 2012, s. 1095.

W ramach swojej działalności wydaje opinie naukowe m.in. w zakresie analizy ryzyka zaistnienia negatywnych skutków dla zdrowia⁴⁵; zatwierdzenia lub odrzucenia oświadczeń żywieniowych⁴⁶; wymogów dotyczących składu i informacji w odniesieniu do żywności przeznaczanej dla niemowląt i małych dzieci oraz żywności specjalnego przeznaczenia medycznego i środków spożywczych zastępujących całodzienną dietę, do kontroli masy ciała⁴⁷. W wielu przypadkach wydawane na potrzeby procesu legislacyjnego opinie naukowe przekładają się na konkretne regulacje prawne o istotnym znaczeniu w kontekście zapadalności na NCD⁴⁸.

Zakończenie

Pomimo ograniczeń wynikających z zakresu przyznanych kompetencji, UE częściowo wykorzystuje znajdujące się w jej zasięgu instrumenty, aby wpływać na kwestie zdrowia publicznego. Nie budzi też wątpliwości fakt, że instytucjom unijnym zależy na poprawie zdrowia publicznego, co przejawia się w licznych uchwałach w tym zakresie⁴⁹. Pomyślnie wdrożenie na poziomie unijnym środków związanych ze zdrowiem publicznym (jako konkretną kompetencją UE) w dużym stopniu zależy od woli i zaangażowania państw członkowskich, ale można stwierdzić, że wpływ UE w tej materii i tak nie jest obojętny.

Jednakże kompetencje UE w zakresie przeciwdziałania NCD to nie tylko wspieranie i koordynacja polityk państw członkowskich, ale i korzystanie z przyznanych

⁴⁵ Zob. rozporządzenie nr 178/2002.

⁴⁶ Zob. rozporządzenie Komisji (UE) nr 432/2012 z dnia 16 maja 2012 r. ustanawiające wykaz dopuszczonych oświadczeń zdrowotnych dotyczących żywności, innych niż oświadczenia odnoszące się do zmniejszenia ryzyka choroby oraz rozwoju i zdrowia dzieci, Dz. Urz. UE L 136 z 25.05.2012, s. 1 z późn. zm.

⁴⁷ Zob. rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 609/2013 z dnia 12 czerwca 2013 r. w sprawie żywności przeznaczanej dla niemowląt i małych dzieci oraz żywności specjalnego przeznaczenia medycznego i środków spożywczych zastępujących całodzienną dietę, do kontroli masy ciała oraz uchylające dyrektywę Rady 92/52/EWG, dyrektywy Komisji 96/8/WE, 1999/21/WE, 2006/125/WE i 2006/141/WE, dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/39/WE oraz rozporządzenia Komisji (WE) nr 41/2009 i (WE) nr 953/2009, Dz. Urz. UE L 181 z 29.06.2013, s. 35 z późn. zm.

⁴⁸ Wśród ważnych w kontekście przeciwdziałania NCD w 2022 r. wydano dwie, w ocenie autorów szczególnie interesujące opinie – dotyczącą bezpiecznej ilości spożywanego cukru oraz związku między narażeniem na bisfenole w diecie a wskaźnikiem masy ciała, zob. EFSA, *Tolerable Upper Intake Level for Dietary Sugars*, EFSA Journal 2022, t. 20, nr 2; L. Stecca, I. Moscoso-Ruiz, Y. Gálvez-Ontiveros, A. Rivas, *Association between Dietary Exposure to Bisphenols and Body Mass Index in Spanish Schoolchildren*, EFSA Journal 2022, t. 20.

⁴⁹ Zob. przyp. 10.

kompetencji w sposób, który tworzy warunki zmniejszające ryzyko zachorowania na NCD. Choroby niezakaźne cechują się tym, że zapadalność na nie jest zdeterminowana szerokim spektrum czynników. Na część z tych czynników UE może wpływać przez wykonywanie przyznanych jej kompetencji dzielonych i wyłącznych, m.in. modyfikując nakładane na producentów żywności obowiązki informacyjne, wprowadzając ograniczenia związane z reklamą żywności czy określając dopuszczalne normy określonych substancji w żywności. Wprowadzanie przez państwo członkowskie samodzielnie niektórych związanych z tym regulacji może narażać je na zarzut naruszania zasad rynku wewnętrznego. Ponadto z uwagi na silne powiązania rynków państw członkowskich takie działania mogą przynosić ograniczone rezultaty.

Dążenie do zintegrowanego podejścia UE w zakresie przyczyniania się do zmniejszenia występowania chorób wynikających z nieprawidłowego odżywiania, nadwagi i otyłości zostało już wyrażone w Strategii dla Europy w sprawie zagadnień zdrowotnych związanych z odżywianiem, nadwagą i otyłością z 2007 r.⁵⁰ W świetle tego oraz wskazanych w niniejszej pracy przepisów horyzontalnych i szerokiego katalogu obszarów, na które UE może wpływać, a które współkształtują zapadalność na NCD w społeczeństwie, Wspólnota nie tylko może, ale wręcz musi brać pod uwagę w swoich działaniach przeciwdziałanie żywnościowym przyczynom NCD. W ocenie autorów dopiero przekrojowe podejście do przeciwdziałania NCD w prawie UE może znacząco zmniejszyć zachorowalność na choroby niezakaźne.

Bibliografia

- Albors-Llorens A., Barnard C., Leucht B., *Cassis de Dijon. 40 Years On*, Oxford 2021.
- Chen P.-J., Antonelli M., *Conceptual Models of Food Choice: Influential Factors Related to Foods, Individual Differences, and Society*, *Foods* 2020, t. 9, nr 12, DOI: 10.3390/foods9121898.
- Dudkowski-Sadowska A., *Aktywność fizyczna i zdrowie polskiej młodzieży jako wartości*, *Zeszyty Naukowe KUL* 2021, t. 64, nr 4, DOI: 10.31743/znkul.13173.
- EFSA, *Tolerable Upper Intake Level for Dietary Sugars*, *EFSA Journal* 2022, t. 20, nr 2, DOI: 10.2903/j.efsa.2022.7074.
- French S.A., *Pricing Effects on Food Choices*, *The Journal of Nutrition* 2003, t. 133, nr 3, DOI: 10.1093/jn/133.3.841S.

⁵⁰ Biała księga – strategia dla Europy w sprawie zagadnień zdrowotnych związanych z odżywianiem, nadwagą i otyłością {SEK(2007) 706} {SEK(2007) 707}, CELEX: 52007DC0279.

- Jagielska M., Art. 169, w: K. Kowalik-Bańczyk, M. Szwarc-Kuczer, *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 2, red. A. Wróbel, Warszawa 2012.
- Meulen B. van der, *The System of Food Law in the European Union*, *Deakin Law Review* 2009, t. 14, nr 2, DOI: 10.21153/dlr2009vol14no2art145.
- Miąsik D., Półtorak N., *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1, red. A. Wróbel, Warszawa 2012.
- Michels N. i in., *Dietary Trans-Fatty Acid Intake in Relation to Cancer Risk: A Systematic Review and Meta-Analysis*, *Nutrition Reviews* 2021, t. 79, nr 7, DOI: 10.1093/nutrit/nuaa061.
- Pandita A. i in., *Childhood Obesity: Prevention Is Better Than Cure*, *Diabetes, Metabolic Syndrome and Obesity: Targets and Therapy* 2016, t. 9, DOI: 10.2147/DMSO.S90783.
- Paula Neto H.A. i in., *Effects of Food Additives on Immune Cells As Contributors to Body Weight Gain and Immune-Mediated Metabolic Dysregulation*, *Frontiers in Immunology* 2017, t. 8, DOI: 10.3389/fimmu.2017.01478.
- Stecca L., Moscoso-Ruiz I., Gálvez-Ontiveros Y., Rivas A., *Association between Dietary Exposure to Bisphenols and Body Mass Index in Spanish Schoolchildren*, *EFSA Journal* 2022, t. 20, DOI: 10.2903/j.efsa.2022.e200421.
- Tatlow-Golden M., Garde A., *Digital Food Marketing to Children: Exploitation, Surveillance and Rights Violations*, *Global Food Security* 2020, t. 27, DOI: 10.1016/j.gfs.2020.100423.
- Walls H.L., Cornelsen L., Lock K., Smith R.D., *How Much Priority Is Given to Nutrition and Health in the EU Common Agricultural Policy?*, *Food Policy* 2016, t. 59, DOI: 10.1016/j.foodpol.2015.12.008.
- Wirth A., Wabitsch M., Hauner H., *The Prevention and Treatment of Obesity*, *Deutsches Arzteblatt International* 2014, t. 111, nr 42, DOI: 10.3238/arztebl.2014.0705.
- Zimmerman F.J., Shimoga S.V., *The Effects of Food Advertising and Cognitive Load on Food Choices*, *BMC Public Health* 2014, t. 14, DOI: 10.1186/1471-2458-14-342.

Wykładnia orzecznicza przepisu zawierającego termin „wspólne gospodarowanie”. Glosa aprobująca do Wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 4 czerwca 2020 r., II SA/Po 743/19

Judicial interpretation of the provision containing the term ‘joint management’. Approving commentary to the judgment of the Voivodeship Administrative Court in Poznań of 4 June 2020, II SA/Po 743/19

Судебное толкование положения, содержащего термин «совместное ведение домашнего хозяйства». Апробирующая глосса к решению Воеводского Административного Суда в Poznани от 4 июня 2020 года, II SA/Po 743/19

Судове тлумачення положення, що містить термін «спільне господарство». Науковий коментар рішення Воеводського адміністративного суду в Познані від 4 червня 2020 р., II SA/Po 743/19

KS. TOMASZ RAKOCZY

Dr hab., Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy
e-mail: trvip@wp.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5820-5437>

Streszczenie: Kluczowa dla glosowanego orzeczenia jest wykładnia przepisu zawierającego termin „wspólne gospodarowanie”. Słusznie WSA w Poznaniu orzekł, że ma ono miejsce w stanie faktycznym rozważanej sprawy. Orzecznictwo, wobec braku definicji legalnej, uznaje, że wspólne gospodarowanie ma miejsce także wówczas, gdy osoba na stałe pozostaje na utrzymaniu innej, z którą takie gospodarstwo tworzy. Wspólne zamieszkiwanie finansowane z dochodu wyłącznie jednej osoby zawsze będzie oznaczać wspólne gospodarowanie. Z cech charakterystycznych prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego wyłączono udział i wzajemną ścisłą współpracę w załatwianiu codziennych spraw, związanych z prowadzeniem domu. Poza tym zawarte małżeństwo obliguje strony do okazywania wzajemnej pomocy i zaspokajania potrzeb rodziny, również poprzez osobiste starania o wychowanie dzieci. To właśnie zadanie może i nawet powinno być podejmowane przez skarżącego. Do podejmowania tego obowiązku należy go motywować.

Słowa kluczowe: pozostawanie na utrzymaniu, wzajemna pomoc, potrzeby rodziny, osobiste starania

Summary: The interpretation of the provision containing the term ‘joint management’ is of key importance considering the judgment under review. The Voivodeship Administrative Court in Poznań rightly ruled that it occurred in the actual state of the case under consideration. The jurisprudence, in the absence of a legal definition, recognises that joint management also takes place when a person is permanently dependent on another one, with whom he/she forms such a household. Cohabitation financed by the income of only one person always implies joint management. Participation and mutual close cooperation in dealing with the day-to-day running of a dwelling have been excluded from the characteristics of running a joint household. Moreover, formal marriage obliges the parties to show mutual support and meet the needs of the family, including through personal efforts to bring up the children. This is precisely the task that can and even should be undertaken by the applicant. The applicant needs to be motivated to undertake that duty.

Key words: dependency, mutual assistance, family needs, personal efforts

Резюме: Центральное место в комментируемом решении занимает толкование положения, содержащего термин «совместное ведение домашнего хозяйства». Воеводский Административный Суд в Познани справедливо постановил, что оно имеет место при фактическом состоянии рассматриваемого дела. Судебная практика, в отсутствие законодательного определения, признает, что совместное хозяйство также имеет место, когда лицо находится на иждивении лица, с которым ведет такое хозяйство. Сожителство, финансируемое за счет доходов только одного человека, всегда подразумевает совместное ведение домашнего хозяйства. Из характерных черт ведения совместного домашнего хозяйства исключено участие и тесное сотрудничество друг с другом в решении повседневных вопросов, связанных с ведением хозяйства. Кроме того, заключенный брак обязывает стороны проявлять взаимопомощь и удовлетворять потребности семьи, в том числе путем личных усилий по воспитанию детей. Это именно та задача, которую может и даже должен взять на себя заявитель. Он должен быть мотивирован на выполнение этой обязанности.

Ключевые слова: иждивенство, взаимопомощь, потребности семьи, личные усилия

Резюме: Ключовим для аналізованого рішення є тлумачення положення, у якому передбачено термін «спільне господарство». Воєводський адміністративний суд у Познані правильно постановив, що спільне господарство відбулося в обставинах справи, що розглядається. Судова практика, за відсутності юридичного визначення, визнає, що спільне господарство також має місце, коли особа залишається на постійній основі утримання іншої, з якою створюється таке господарство. Спільне проживання, що фінансується з доходів лише однієї особи є веденням спільного господарства. З елементів спільного управління була виключена участь і взаємна тісна співпраця у вирішенні повсякденних справ, пов'язаних з веденням господарства. Крім того, укладений шлюб зобов'язує сторони проявляти взаємодопомогу і задоволення потреб сім'ї, також особистими зусиллями щодо виховання дітей. Саме те завдання може і повинен виконувати заявник. Він повинен бути мотивований до виконання цього обов'язку.

Ключові слова: бути залежним, взаємодопомога, сімейні потреби, особисті зусилля

1. Tezy

1. Wspólne zamieszkiwanie jest przesłanką uznania za rodzinę osób zamieszkujących ze sobą, jeżeli równocześnie z tym zamieszkiwaniem występuje element wspólnego gospodarowania.
2. Ustalając istnienie obydwu przesłanek z art. 6 pkt 14 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej¹, a więc wspólne zamieszkiwanie i gospodarowanie, trzeba mieć na uwadze istniejący w chwili orzekania stan faktyczny, a nie tylko oświadczenia (deklaracje) członków rodziny co do prowadzenia lub nieprowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego.

¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2268, 2270 oraz z 2022 r. poz. 1, 66.

2. Stan faktyczny

Prezydent Miasta [...], decyzją z [...] kwietnia 2019 r. o nr [...] odmówił M.D. przyznania pomocy w formie zasiłku okresowego. Jak poinformował M.D. podczas wywiadu środowiskowego, przeprowadzonego w dniu [...] kwietnia 2019 r., od miesiąca, tj. od marca 2019 r. prowadzi samodzielne gospodarstwo domowe. Natomiast jego małżonka wraz z synem A.D. (uczęszczającym do szkoły podstawowej) gospodarują oddzielnie. Obydwaj małżonkowie pozostają w zawartym związku małżeńskim. M.D. nie wystąpił do sądu z wnioskiem o rozwód czy separację. Wnioskodawca poinformował, że w małżeństwie od około pół roku istnieje konflikt, którego źródłem są problemy finansowe. M.D. ma ustalony znaczny stopień niepełnosprawności, czasowo do [...] kwietnia 2023 r. Syn małżonków A.D. także ma ustalony znaczny stopień niepełnosprawności do [...] czerwca 2021. Jedynym dochodem wnioskującego (M.D.) jest zasiłek pielęgnacyjny w kwocie [...] zł. Nigdzie nie pracuje zawodowo ani dorywczo. Jak ustalił organ, M.D. stanowi ze swoją żoną E.D. i synem A.D. rodzinę. Nie wykazano dowodów prawnych na rozkład pożycia małżeńskiego. Dochodem całej rodziny w lutym 2019 r. były: zasiłek pielęgnacyjny M.D., zasiłek pielęgnacyjny przyznany na A.D., dodatek do zasiłku rodzinnego z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego na A.D., zasiłek rodzinny, świadczenie pielęgnacyjne z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej. Tym samym dochód na osobę w rodzinie przekroczył kryterium dochodowe, które wynosi 528 zł. W związku z tym organ odmówił wypłaty zasiłku okresowego. Wobec powyższego M.D. odwołał się od decyzji organu pierwszej instancji. W uzasadnieniu wskazał, że jest osobą niewidomą i że podczas składania wniosku o zasiłek okresowy wyjaśniono mu, że nie może się o niego ubiegać. W związku z tym wystąpił o zasiłek stały. Podczas odczytywania wniosku nie było w nim mowy o zasiłku okresowym. Samorządowe Kolegium Odwoławcze, decyzją z dnia [...] czerwca 2019 r. utrzymało w mocy zaskarżoną decyzję organu pierwszej instancji. Organ odwoławczy zważył, iż pierwszą i zasadniczą przesłanką kwalifikującą do uzyskania świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej jest spełnienie warunków określonych w art. 8 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej przy jednoczesnym wystąpieniu co najmniej jednej z okoliczności wymienionych w art. 7 pkt 2–15 ww. ustawy. Ustawowe kryterium dochodowe dla osoby w rodzinie uprawniające do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej – stosownie do art. 8 ust. 1 pkt 1 ustawy o pomocy społecznej nie może przekraczać 528 zł. Jak wynika z przeprowadzonego w sprawie postępowania, odwołujący się prowadzi gospodarstwo domowe wraz z żoną i synem. Uzyskiwany przez rodzinę dochód wynosi łącznie [...] zł i przekracza kryterium dochodowe o [...] zł. Kolegium nie

kwestionuje sytuacji rodzinnej M.D., która niewątpliwie jest trudna. Nie zmienia to jednak faktu, że dochód rodziny ([...] zł) przekracza kryterium dochodowe ustalone w ustawie o pomocy społecznej (1584 zł). W tak ustalonym stanie faktycznym organ zobowiązany był odmówić przyznania wnioskowanego świadczenia. Ustawa o pomocy społecznej nie przewiduje bowiem możliwości przyznania zasiłku okresowego osobom, których dochód przekroczył określone kryterium.

Od przedmiotowej decyzji M.D. złożył odwołanie do WSA w Poznaniu. Zarzucił naruszenie przepisów postępowania, które miało istotny wpływ na wynik sprawy, w postaci obrazy art. 7 K.p.a. w zw. z art. 77 § 1 K.p.a. i w zw. z art. 78 K.p.a. poprzez niezgromadzenie w sposób wyczerpujący materiału dowodowego i nieustalenie wszystkich okoliczności faktycznych, na których powinno być oparte rozstrzygnięcie oraz naruszenie prawa materialnego. Skarżący podniósł, iż nie zgadza się z twierdzeniem organów, że prowadzi z żoną wspólne gospodarstwo domowe. Wskazał, że zgodnie z oświadczeniem prowadzi samodzielne gospodarstwo domowe. Zamieszkuje z żoną. Pożycza od kolegów środki finansowe. Utrzymuje się z nich i z zasiłków. Jego zdaniem wspólne gospodarowanie ma miejsce nie tylko wtedy, gdy małżonkowie zamieszkują w jednym mieszkaniu i tylko jedno z nich opłaca rachunki związane z utrzymaniem mieszkania, lecz także gdy małżonkowie faktycznie współdecydują o przeznaczeniu dochodów osiągniętych przez jedno z nich i gdy współdziałają przy załatwianiu codziennych spraw związanych z prowadzeniem domu. Definicję osoby samotnie gospodarującej zawiera art. 6 pkt 10 ustawy o pomocy społecznej, zaś definicję rodziny określa art. 6 pkt 14 tej ustawy. W myśl wskazanych regulacji osobą samotnie gospodarującą jest osoba prowadząca jednoosobowe gospodarstwo domowe. Pod pojęciem rodziny natomiast należy rozumieć osoby spokrewnione lub niespokrewnione pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące. Faktyczny związek, o którym mowa w art. 6 pkt 14 ustawy o pomocy społecznej, oznacza codzienne współdziałanie osób zmierzające do lepszego zaspokojenia ich potrzeb życiowych (mieszkania, żywnościowych) i polegające na zapewnieniu dochodu stanowiącego źródło ich utrzymania. Ustawodawca uznanie za rodzinę uzależnił także od wymogu wspólnego zamieszkiwania i gospodarowania. Wspólne gospodarowanie oznacza wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego.

Odpowiadając na skargę, SKO w [...] wniosło o jej oddalenie. Organ wskazał, iż bez wątplenia skarżący i jego żona oraz syn wspólnie korzystają ze wszystkich pomieszczeń zajmowanego mieszkania, istnieje między nimi więź ekonomiczna. Skarżący jest niepełnosprawny i jedynym źródłem jego dochodu jest zasiłek pielęgnacyjny. Nie partycypuje w kosztach utrzymania mieszkania, a dochody uzyskiwane przez żonę są przeznaczone również na jego utrzymanie. W piśmie procesowym ze

[...] stycznia 2020 r. pełnomocnik wyznaczony dla skarżącego z urzędu podniósł, iż stan faktyczny sprawy nie został zbadany w sposób należyte wnikliwy i wszechstronny, a wnioski wyciągnięte przez organy obu instancji z wywiadu środowiskowego są błędne. Sama wielkość mieszkania oraz liczba jego izb (jeden pokój, kuchnia i łazienka) wraz z liczbą zamieszkujących w nim osób (3 osoby) nie może przekreślać możliwości prowadzenia odrębnego gospodarstwa domowego przez skarżącego. M.D., jako osoba niewidoma, posiada wręcz na tyle specyficzne potrzeby oraz uwarunkowania zdrowotne i osobiste, że osobność w zakresie trybu życia jest naturalnie wpisana w jego sytuację mieszkaniowo-życiową. Co więcej, nie można uznawać, że osoba niewidoma nie jest zdolna do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego, bowiem w powszechnej świadomości istnieje przekonanie, że osoby niewidome lub słabo widzące potrafią w wielu przypadkach samodzielnie funkcjonować w społeczeństwie. Założenie (choćby domniemane), iż osoba niewidoma lub słabo widząca jest niezdolna do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego, może stanowić przejaw (choćby nieintencjonalny) dyskryminacyjnego postrzegania takich osób. Nadto konstytucyjne prawo do zabezpieczenia społecznego nie może zostać przekreślone przez dowolne ustalenia organu, zwłaszcza gdy dotyczy obywatela w przypadku choroby lub inwalidztwa lub obywatela pozostającego bez pracy nie z własnej woli i niemającego innych środków utrzymania. Brak wystąpienia przez skarżącego M.D. na drogę sądową o rozwód albo separację i formalne pozostawanie w związku małżeńskim (oraz zamieszkiwanie wraz z żoną i dzieckiem w przestrzeni jednego lokalu) nie przesądza automatycznie, że M.D. nie może funkcjonować odrębnie i samodzielnie zaspokajając swoich potrzeb egzystencjalnych. Faktyczny konflikt małżonków jest przesłanką wystarczającą do uznania, że mogło dojść do rozpadu więzi (również gospodarczej) między małżonkami, a co za tym idzie – rozpoczęcia odrębnego prowadzenia gospodarstw, pomimo przebywania w przestrzeni jednego lokalu. Skarżący sam przyznał, że otrzymuje dodatkowe pieniądze od kolegów, gospodarzy się sam, do czego jest zdolny. Zdaniem pełnomocnika skarżącego wywiad środowiskowy powinien być raz jeszcze i o wiele bardziej wnikliwie przeprowadzony oraz poparty odmiennymi wnioskami.

3. Stan prawny

W glosowanym orzeczeniu mają zastosowanie przepisy ustawy o pomocy społecznej. Jest nim mianowicie art. 6 ust. 14, który zawiera definicję rodziny. Stanowi on, że przez rodzinę należy rozumieć „osoby spokrewnione lub niespokrewnione

pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące”. Natomiast przez „osobę samotnie gospodarującą” należy rozumieć – zgodnie z art. 6 ust. 10 ww. ustawy „osobę prowadzącą jednoosobowe gospodarstwo domowe”.

4. Stanowisko WSA w Poznaniu

WSA w Poznaniu uznał, że skarga nie zasługuje na uwzględnienie. W rozpoznanej sprawie spór skupia się wokół ustalenia, czy skarżący M.D. jest osobą samotnie gospodarującą, czy też tworzy wraz ze swoją żoną i synem rodzinę w rozumieniu art. 38 ust. 1 pkt 2 w zw. z art. 6 pkt 14 ustawy o pomocy społecznej, a w konsekwencji czy przy ustaleniu jego prawa do wnioskowanego zasiłku okresowego winne być brane pod uwagę tylko jego dochody, czy także dochody uzyskiwane przez jego żonę E.D. oraz syna A.D. W tym celu WSA w Poznaniu wskazał na dobrze wypracowaną wykładnię orzeczniczą przepisu dotyczącego „związku faktycznego”. Z regulacji tej wynika, że oznacza on codzienne współdziałanie osób, zmierzające do lepszego zaspokojenia ich potrzeb bytowych, w tym mieszkaniowych, żywnościowych i polegających na zapewnieniu dochodu stanowiącego źródło utrzymania. Wspólne zamieszkiwanie jest przesłanką uznania za rodzinę osób zamieszkujących ze sobą, jeżeli równocześnie z tym zamieszkiwaniem występuje element wspólnego gospodarowania. Zdaniem orzecznictwa polega ono na dzieleniu lokalu mieszkalnego w sposób pozwalający stwierdzić, że koncentruje się w nim aktywność życiowa osoby zamieszkującej. Wspólne gospodarowanie opiera się zaś na podziale zadań związanych z właściwym prowadzeniem gospodarstwa domowego, a także – jeżeli występuje w funkcjonalnym związku z tym gospodarstwem – gospodarstwa rolnego. Jak uznał Sąd Najwyższy², cechami charakterystycznymi dla prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego może być udział i wzajemna ścisła współpraca w załatwianiu codziennych spraw związanych z prowadzeniem domu, niezarobkowanie i pozostawanie w związku z tym na całkowitym lub częściowym utrzymaniu osoby, z którą się gospodarstwo domowe prowadzi, a wszystko dodatkowo uzupełnione cechami stałości, które tego typu sytuację charakteryzują. Jak zauważono, pojęcie wspólnego gospodarowania nie oznacza zatem wyłącznie przyczyniania się do funkcjonowania wspólnoty poprzez wykonywanie na jej rzecz jakichkolwiek czynności, współdecydowania o przeznaczeniu dochodu rodziny oraz wykonywania czynności związanych z codziennymi zajęciami. Istotną cechą wspólnego go-

² Zob. wyrok SN z dnia 2 lutego 1996 r., II URN 56/95 [baza danych SN].

spodarowania jest również pozostawanie na utrzymaniu osoby, z którą takie gospodarstwo się tworzy. Wspólne zamieszkiwanie finansowane z dochodu tylko jednej osoby zawsze będzie oznaczać wspólne gospodarowanie³.

Jak wynika z akt sprawy, skarżący, jego żona E.D. oraz syn A.D. zamieszkują razem w lokalu mieszkalnym składającym się z kuchni i jednego pokoju. Żaden z małżonków nie pracuje. E.D. pobiera świadczenie pielęgnacyjne z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej w związku z koniecznością sprawowania opieki nad niepełnosprawnym synem A.D. Organ ustalił, iż na dochód M.D. składa się zasiłek pielęgnacyjny w kwocie [...]. Natomiast jego syn i małżonka uzyskują dochód w kwocie [...] z tytułu świadczenia pielęgnacyjnego, zasiłku pielęgnacyjnego, dodatku do zasiłku rodzinnego z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego, zasiłku rodzinnego. Z ustaleń poczynionych w toku wywiadu środowiskowego wynika ponadto, iż skarżący legitymuje się orzeczeniem nr [...] z dnia [...] kwietnia 2018 r. o niepełnosprawności w stopniu znacznym, ustalonym do dnia [...] kwietnia 2023 r.

Jak wskazał WSA w Poznaniu, powyższy stan faktyczny ustalony przez organy, niekwestionowany w tym zakresie przez skarżącego, pozwala na stwierdzenie, iż skarżący wraz z żoną i synem tworzą rodzinę w rozumieniu art. 6 pkt 14 ustawy o pomocy społecznej. Tym samym sąd uznał na podstawie zasad logiki i doświadczenia życiowego, że warunki mieszkaniowe oraz zależność finansowa istniejąca między skarżącym i jego żoną oraz synem, a także sytuacja zdrowotna skarżącego, który wymaga „stałej lub długotrwałej opieki” stwarzają obiektywnie stan wskazujący na to, że prowadzą oni wspólne gospodarstwo domowe. Ustalając istnienie obydwu przesłanek z art. 6 pkt 14 ustawy o pomocy społecznej, a więc wspólne zamieszkiwanie i gospodarowanie, trzeba mieć na uwadze istniejący w chwili orzekania stan faktyczny, a nie tylko oświadczenia (deklaracje) członków rodziny co do prowadzenia lub nieprowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego.

5. Ocena stanowiska WSA w Poznaniu

Stanowisko WSA w Poznaniu należy ocenić aprobująco. Jak wynika ze stanu faktycznego, wnioskujący pozostaje wraz z żoną i synem w rodzinie. W sytuacji

³ Por. wyroki NSA z dnia 11 czerwca 2013 r., I OSK 1947/12; z dnia 9 lipca 2013 r., I OSK 2287/12; z dnia 5 września 2013 r., I OSK 2836/2012; z dnia 28 listopada 2014 r., I OSK 1326/13; z dnia 13 czerwca 2017 r., I OSK 156/17; z dnia 13 października 2017 r., I OSK 1274/16 oraz z dnia 29 sierpnia 2019 r., I OSK 4273/18 [CBOSA]; zob. I. Sierpowska, *Pomoc społeczna. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 65.

skarżącego ma zastosowanie definicja rodziny z art. 6 ust. 14 ustawy o pomocy społecznej, w wykładni ścisłej. Nie jest tym samym potrzebne dokonywanie jej interpretacji rozszerzającej. Skarżący, jego małżonka i syn obydwojga stanowią rodzinę spokrewnioną, „zbudowaną na zawartym i istniejącym małżeństwie”, wspólnie zamieszkującą i gospodarującą. W glosowanym wyroku nie budził wątpliwości pierwszy człon przywołanej definicji ustawowej rodziny. Nie budzi także wątpliwości człon drugi, wskazujący na wspólne gospodarowanie przez członków rodziny. Słusznie uważa Sierpowska, że jeśli ustawodawca uważa za rodzinę osoby pozostające w związku faktycznym, to tym bardziej są nią małżonkowie, którzy mają obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny, którą założyli. Z faktu zawartego małżeństwa domniemywa się wspólne gospodarowanie. Wniosek przeciwny wymagałby udowodnienia⁴.

Dla porównania warto wskazać, że w systemie pomocy społecznej rodzina znajduje także inną definicję, wyliczającą ściśle poszczególnych jej członków. I tak art. 3 pkt 16 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych⁵ wskazuje, że przez rodzinę należy rozumieć: małżonków, rodziców dzieci, opiekuna faktycznego dziecka oraz pozostające na utrzymaniu dzieci w wieku do ukończenia 25. roku życia, a także dziecko, które ukończyło 25. rok życia legitymujące się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności, jeżeli w związku z tą niepełnosprawnością przysługuje świadczenie pielęgnacyjne lub specjalny zasiłek opiekuńczy albo zasiłek dla opiekuna. We wskazanym przepisie ustawodawca z rodziny wyłączył dziecko pozostające pod opieką opiekuna prawnego, dziecko pozostające w związku małżeńskim, a także pełnoletnie dziecko posiadające własne dziecko. Dla przepisów wskazanej ustawy (odrębnie niż dla ustawy o pomocy społecznej) istotny jest stan prawny, a nie faktyczny czy kryterium prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego. Stąd też słusznie wykładnia sądów administracyjnych zgodnie sprowadza się do stwierdzenia, że małżonkowie zawsze tworzą rodzinę, nawet jeśli zamieszkują osobno i nie prowadzą wspólnego gospodarstwa domowego. Przywołana ustawa lepiej kształtuje definicję rodziny, bo w większym stopniu wykazuje zbieżność z przepisami prawa rodzinnego. Dla analizowanego w glosowanym orzeczeniu stanu faktycznego ma ona rolę wspomagającą, na podstawie wykładni systemowej przepisów o pomocy społecznej.

Skarżący nieprawidłowo podnosi, że w jego przypadku nie ma zastosowania „wspólne gospodarowanie”. Organy obu instancji, jak i WSA w Poznaniu nie podzieliły argumentacji skarżącego w tym zakresie. Niestety, ustawodawca nie

⁴ I. Sierpowska, *Pomoc społeczna...*, s. 65.

⁵ Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 615.

zdefiniował terminu „wspólnego gospodarowania”, który to brak stał się przedmiotem rozbieżności wykładni dokonanej przez obie strony sporu (skarżącego oraz organy administracyjne i WSA). Skarżący uważa, że mimo wspólnego zamieszkiwania wraz z żoną i synem w tym samym mieszkaniu i skoncentrowania się w nim jego aktywności życiowej, gospodaruje samodzielnie. Do powyższego wniosku skłaniają go następujące racje: faktyczne prowadzenie w sposób samodzielny gospodarstwa domowego, pożyczanie od kolegów środków finansowych, utrzymywanie się z nich oraz z zasiłków. Uważa ponadto, że w jego przypadku nie można mówić o wspólnym gospodarstwie domowym, ponieważ obydwójce małżonkowie nie współdecydują o przeznaczeniu dochodów i nie współdziałają przy załatwianiu codziennych spraw dotyczących prowadzenia domu. Co więcej, nie pozostają oni w zgodnym związku małżeńskim.

W braku wykładni legalnej przepisu zawierającego termin „wspólnego gospodarowania”, WSA w Poznaniu słusznie przywołał wykładnię doktrynalną (orzeczniczą), wskazując jednocześnie, że ma ona zastosowanie w rodzinie skarżącego. W wypowiedziach sądów warte zaakcentowania jest to, że „wspólne gospodarowanie” ma miejsce również wówczas, gdy osoba pozostaje na utrzymaniu innej. Wspólne zamieszkiwanie finansowane z dochodu tylko jednej osoby zawsze oznacza wspólne gospodarowanie. Ponadto dla wspólnego gospodarowania nie wymaga się – zdaniem orzecznictwa – przyczyniania się do funkcjonowania wspólnoty przez wykonywanie na jej rzecz jakichkolwiek czynności, współdecydowania o przeznaczeniu dochodu czy wykonywania czynności związanych z codziennymi zajęciami. Poza tym argumentację o wspólnym gospodarowaniu rodziny wzmacnia sytuacja zdrowotna skarżącego. Mężczyzna legitymuje się orzeczeniem o niepełnosprawności w stopniu znacznym. Żona skarżącego E.D. pobierała z tego tytułu specjalny zasiłek opiekuńczy i kontynuuje opiekę nad mężem. Skarżący korzysta zarówno ze wskazanych środków materialnych, jak i pomocy niematerialnej, świadczonej mu przez żonę. *A contrario* M.D. nie wskazał w aktach sprawy (poza swoją deklaracją), aby analogiczne wsparcie otrzymał od innych osób. Ponadto skarżący nie zajmuje w mieszkaniu odrębnego pokoju, lecz jeden, wraz z całą rodziną. Także i z tego powodu trudno jest twierdzić o odrębności w prowadzeniu gospodarstwa domowego.

Oprócz wskazanego zagadnienia należącego do gałęzi prawa administracyjnego, którym jest definicja rodziny z art. 6 pkt 14 ustawy o pomocy społecznej, istotna dla glosowanego orzeczenia jest także instytucja prawa cywilnego, a mianowicie małżeństwo, i to nie tyle w zakresie jego definicji, co raczej w zakresie konsekwencji wynikających z jego zawarcia. Tego faktu nie podniosły ani organy administracyjne obu instancji, ani WSA w Poznaniu. Zawarte przez M.D. i E.D. małżeństwo obliguje obydwójce małżonków do realizacji (i to w sposób niezależny od ustroju

majątkowego) obowiązku wzajemnej pomocy, o czym mowa w art. 23 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁶, który to obowiązek oznacza podejmowanie starań o zaspokojenie potrzeb rodziny, o czym traktuje z kolei art. 27 K.r.o.⁷

Przywołane przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego należy wyklądać jako nakładające na małżonków obowiązki głównie natury starań osobistych, nie tyle majątkowych, jak zdałoby się to nasuwać z pobieżnej analizy tekstu prawnego. Znaczenie osobiste starań małżonków o siebie nawzajem i o rodzinę, którą tworzą, jest priorytetowe. Lakoniczność unormowania tego aspektu wynika raczej z braku umiejętności ujęcia prawnego wskazanego zakresu i w konsekwencji łatwiejszego unormowania zakresu materialnego i późniejszego jego egzekwowania, niż z braku woli ustawodawcy⁸. Ludzie decydują się bowiem na zawarcie małżeństwa, kierując się przede wszystkim głęboką więzią emocjonalną między sobą, która ma swoje konsekwencje w przyszłości. Stąd słusznie zauważył SA w Szczecinie, że u podstaw instytucji małżeństwa winna leżeć silna więź emocjonalna, która zakłada (głęboko ugruntowany w zasadach moralnych i tradycji kulturowej) obowiązek udzielenia bezwarunkowego wsparcia małżonkowi (zwłaszcza, choć nie jedynie – przyp. T.R.) w trudnych i niezawinionych przez niego sytuacjach życiowych. Jak wynika z art. 23 K.r.o., małżeństwo jest związkiem życiowym, opartym o więź rodzinną, będącą jedną z najsilniejszych więzi emocjonalnych⁹. Jak słusznie podnosi się w literaturze, przedmiotowy obowiązek należy wyklądać „na wysokim stopniu ogólności”, a więc także w sferze potrzeb psychicznych. Na małżeństwo bowiem składa się całokształt stosunków w sferze uczuciowej, fizycznej i gospodarczej¹⁰. Pomoc w małżeństwie może więc także polegać na szeroko rozumianym ułatwianiu drugiemu małżonkowi wywiązywania się z obowiązków rodzinnych¹¹, na „byciu wsparciem dla niego”. Obowiązek ten rozciąga się na wszelkie czynności faktyczne jednego z małżonków

⁶ Art. 23 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 2140 (dalej: K.r.o.): „Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są obowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli”, zob. A. Lisowski, *Rodzina*, w: R. Frąckowiak i in., *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 29.

⁷ Art. 27 K.r.o.: „Oboje małżonkowie obowiązani są, każdy według swych sił oraz swych możliwości zarobkowych i majątkowych, przyczyniać się do zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli. Zadośćuczynienie temu obowiązkowi może polegać także, w całości lub w części, na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym”.

⁸ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 224.

⁹ Zob. Wyrok SA w Szczecinie z dnia 24 października 2018 r., I ACa 280/18 [baza danych Legalis].

¹⁰ M. Fras, *Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2021, s. 147, 158.

¹¹ T. Smyczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020, s. 83.

wspierające drugiego¹². Obowiązek wzajemnej pomocy jest ponadto bezwzględnie obowiązujący i przy założeniu egalitaryzmu stron małżeństwa może być on podejmowany, przy uwzględnieniu podziału funkcji w rodzinie¹³. Jak wynika z analizy przepisów K.r.o., prawodawca realizuje postulat równości przez uznanie osobistych starań o wychowanie dziecka i pracę w gospodarstwie domowym za równorzędne z inną postacią troski o rodzinę¹⁴. Obowiązek wzajemnej pomocy wiąże małżonków niezależnie od alimentacji, także gdy wymaga wyjątkowego wysiłku, a nawet ofiary. Natomiast obowiązek współdziałania dla dobra rodziny obejmuje wszelkie czynności wymagane dla prawidłowego funkcjonowania rodziny, w tym także dzieci¹⁵. Stąd skarżący, chociaż nie ma możliwości pozyskiwania środków materialnych na utrzymanie rodziny, może i powinien swój obowiązek podejmować w zakresie wychowawczym. Jest bowiem ojcem i jego rola w tym zakresie jest niezastąpiona. Zatem winien on zostać raczej motywowany przez odpowiednią formę wsparcia socjalnego do włączenia się do obowiązku wzajemnej pomocy, zgodnie z dyspozycją przepisu art. 27 K.r.o. przez „osobiste starania o wychowanie dziecka”.

Małżonkowie, jak wskazał mężczyzna, nie żyją w zgodnym związku. Niemniej, jak wynika z danych, sytuacja małżonków może jedynie pretendować do zakwalifikowania jej jako zaczątku rozpadu małżeństwa i początku separacji faktycznej. Aktualny stan pożycia małżonków nie skutkuje wygasaniem obowiązku wzajemnej pomocy. Jak wynika z art. 61⁴ K.r.o., ciąży on także na małżonkach separowanych, a więc będących w sytuacji całkowitego rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁶. Podobnie doktryna zajmuje stanowisko, że obowiązek wzajemnej pomocy nie wygasa nawet w faktycznym rozłączeniu małżonków, lecz jedynie może wpływać na nowe ukształtowanie tego obowiązku¹⁷. Nie wygasa on również w sytuacji prowadzenia dwóch gospodarstw domowych w związku z pracą jednego z małżonków poza ich wspólnym miejscem zamieszkania¹⁸. Nieco inną wykładnię wskazanego obowiązku zdaje się wdrażać orzecznictwo. Zdaniem SN¹⁹ separacja faktyczna małżonków

¹² K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Warszawa 2020, s. 131.

¹³ J. Gajda, *Obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis].

¹⁴ T. Smyczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne...*, s. 79; T. Smyczyński, *Prawa i obowiązki małżonków*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 11. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014 [wyd. el. Legalis].

¹⁵ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, s. 225–226.

¹⁶ Jadach K., *Prawna ochrona rodziny – skrypt dla studentów pedagogiki i innych nauk społecznych*, red. M. Andrzejewski, Warszawa 2018, s. 46.

¹⁷ Zob. przywołane stanowiska w: J. Gajda, *Separacja faktyczna a obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny i dochodzenie roszczeń przewidzianych w art. 27 kro*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis].

¹⁸ K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, s. 131.

¹⁹ Wyrok SN z dnia 28 stycznia 1998 r., II CKN 585/97, OSP 1999, z. 2, poz. 29.

nie tyle uzasadnia, co może uzasadniać oddalenie powództwa o świadczenie z art. 27 K.r.o. Jeżeli małżonkowie pozostają od kilku lat w separacji faktycznej, to więzi rodzinne między nimi faktycznie już nie istnieją, a tym samym obowiązek przewidziany w przepisie art. 27 K.r.o. wygaś. Podobnie stwierdził SA w Gdańsku²⁰, wskazując, że o potrzebach rodziny można mówić w zasadzie tylko wówczas, gdy rodzina istnieje nie tylko formalnie, lecz także jest rzeczywiście związana istniejącym węzłem pożycia małżeńskiego. Gdyby nawet przyjęć stanowisko o osłabieniu obowiązku z art. 27 K.r.o., to z trudnością można by je zastosować do sytuacji małżonków w glosowanym wyroku. Jak wykazał bowiem wywiad środowiskowy, brak jest dowodów faktycznych na rozkład pożycia małżeńskiego, a trudności między małżonkami nie trwają długo. Można w ich przypadku mówić jedynie o problemach finansowych, których rozwiązania można się podjąć w miarę prosty sposób. Należy zatem potwierdzić tezę nr 2 WSA w Poznaniu, głoszącą, że rozstrzygający o wspólnym zamieszkiwaniu i gospodarowaniu jest istniejący w chwili orzekania stan faktyczny, a nie tylko oświadczenia (deklaracje) członków rodziny co do prowadzenia lub nieprowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego. Wskazany stan faktyczny winien również bazować na analizie stanu prawnego, który w istniejącym małżeństwie stron zakłada wykonywanie obowiązków wynikających z zawartego małżeństwa.

W sytuacji małżeństwa stron należałoby wdrożyć (nie negując konieczności zweryfikowania pomocy materialnej) niematerialne środki pomocy społecznej. Wydają się one konieczne. Stanowią o nich liczne przepisy ustawy. Dość wskazać art. 2 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej, który w dużym stopniu ogólności wskazuje na troskę o rodzinę w przewycięzaniu jej trudnych sytuacji życiowych, jak i art. 46 ustawy o pomocy społecznej, odnoszący się do poradnictwa specjalistycznego, którego zasadniczym celem jest poprawa jakości życia osób oraz ich rozwój, w różnych zakresach ich życia, także rodzinnego. Jego udzielenie jest niezależne od kryterium dochodowego i zmierza do okazania wsparcia w sytuacjach trudnych czy kryzysowych²¹. Wśród poradnictwa specjalistycznego wyróżnia się poradnictwo psychologiczne (ust. 3) oraz poradnictwo rodzinne (ust. 4). Do zadań pierwszego z nich należą: zdiagnozowanie problemu, poszukiwanie nowych sposobów przewycięzania trudności, jak i wsparcie w podjęciu działań poprawczych. Natomiast poradnictwo rodzinne obejmuje problemy funkcjonowania rodziny, w tym problemy opieki nad osobą niepełnosprawną, a także terapię rodzinną²². Jak wyni-

²⁰ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 9 maja 2014 r., III AUa 1480/13, LEX nr 1488586.

²¹ I. Sierpowska, *Pomoc społeczna. Komentarz...*, s. 230.

²² A. Lisowski, *Poradnictwo specjalistyczne*, w: *Ustawa o pomocy społecznej...*, Warszawa 2019, s. 139–140; M. Kasprzak, J. Nowicka, *Pomoc społeczna. Komentarz do ustawy*, Warszawa 2021, s. 179–182.

ka ze stanu faktycznego analizowanego wyroku, rodzina skarżącego jest właściwym adresatem tego rodzaju pomocy.

Jak wskazuje się w literaturze, przywołane obowiązki służą z reguły ochronie małżonka będącego w gorszej sytuacji materialnej, wywołanej chorobą lub skoncentrowaniem się na wychowaniu dzieci czy podejmowaniu prac domowych, kosztem wy czynienia z sytuacją odmienną. To bowiem sam skarżący, będący osobą niewidomą, którego funkcjonowanie (w zakresie jego samodzielności) nie zostało wystarczająco wyjaśnione w stanie faktycznym, domaga się wyłączenia ze wspólnego gospodarstwa domowego. Istnieje więc uzasadniona obawa, że zrealizowanie jego wniosku wiązało by się z realnym niebezpieczeństwem działania na własną szkodę, pogorszyłyby jego sytuację faktyczną, a tym samym sprzeciwiłoby się zasadzie współżycia społecznego.

Nasuwa się na koniec pytanie o motywację wystąpienia przez mężczyznę z wnioskiem o zasiłek stały i jego nieustępliwe twierdzenie o prowadzeniu przez siebie odrębnego gospodarstwa. Niewątpliwie włączenie mężczyzny jako beneficjenta wspólnej korzyści majątkowej całej trzyosobowej rodziny spowodowało, że kryterium dochodowe zostało przekroczone, a tym samym zasiłek nie mógł zostać wypłacony. Stąd być może, stosując obojętnie prawa przez pozorne wyłączenie siebie samego z uzyskiwanych przez całą rodzinę przychodów i przez fikcyjną próbę określenia siebie jako prowadzącego odrębne gospodarstwo, skarżący usiłował faktycznie powiększyć (niewystarczający) przychód całej rodziny. Jeśli taka (rozpaczliwa) motywacja przyświecała skarżącemu, należałoby zweryfikować realną wystarczalność pozyskiwanych przez rodzinę świadczeń (których liczba jest znacząca), celem zapewnienia jej normalnego funkcjonowania i być może postulować obniżenie kryterium dochodowego pomocy społecznej oraz podniesienie minimum socjalnego.

Bibliografia

- Fras M., *Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis].
- Gajda J., *Obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis].
- Gajda J., *Separacja faktyczna a obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny i dochodzenie roszczeń przewidzianych w art. 27 kro*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis].
- Gajda J., *Zadośćuczynienie obowiązkowi zaspokajania potrzeb rodziny i dochodzenie roszczeń przewidzianych w art. 27 kro*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis].
- Gromek K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Warszawa 2020.

- Haak H., *Art. 23 [Osobiste prawa i obowiązki małżonków]*, w: *Komentarz do art. 1–30 KRO regulujących małżeństwo*, Warszawa 2022 [wyd. el. Legalis].
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Jadach K., *Prawna ochrona rodziny – skrypt dla studentów pedagogiki i innych nauk społecznych*, red. M. Andrzejewski, Warszawa 2018.
- Kasprzak M., Nowicka J., *Pomoc społeczna. Komentarz do ustawy*, Warszawa 2021.
- Lisowski A., *Poradnictwo specjalistyczne*, w: *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, red. R. Frąckowiak, Warszawa 2019.
- Lisowski A., *Rodzina*, w: R. Frąckowiak i in., *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Sapeta J., *Art. 3 ustawy o świadczeniach rodzinnych*, w: *Ustawa o świadczeniach rodzinnych. Komentarz*, red. K. Małysa-Sulińska i in., Warszawa 2015.
- Sierpowska I., *Pomoc społeczna. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Smyczyński T., *Prawa i obowiązki małżonków*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 11. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014 [wyd. el. Legalis].
- Smyczyński T., Andrzejewski M., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020.

Reklama piwa jako przejaw nierównego traktowania przedsiębiorców

Beer advertisement as a manifestation of unequal treatment of entrepreneurs

Реклама пива как проявление неравного отношения к предпринимателям

Реклама пива як прояв нерівного ставлення до підприємців

WERONIKA WOŹNA-BURDZIAK

Mgr, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: weronika.wozna-burdziak@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1271-6028>

Streszczenie: Niniejszy artykuł porusza tematykę reklamy napojów alkoholowych, czyniąc to w sposób odmienny, aniżeli miało to do tej pory miejsce w doktrynie. Jego głównym celem jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy regulacje prawne dotyczące reklamy napojów alkoholowych stanowią przejaw nierównego traktowania przedsiębiorców zajmujących się produkcją napojów alkoholowych. W pracy wykorzystano metodę dogmatyczno-prawną. Aby zrealizować postawiony cel, konieczne było w pierwszej kolejności omówienie definicji pojęcia napojów alkoholowych, a następnie przeprowadzenie prawnej analizy ograniczeń i zakazów, jakie na mocy ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi zostały wprowadzone do polskiego porządku prawnego, zwłaszcza w stosunku do reklamy piwa, z jednoczesnym wykorzystaniem doktryny i orzecznictwa. Następnie przeanalizowane zakazy oraz ograniczenia przeniesiono na grunt zasady równości wobec prawa i konstytucyjnego zakazu dyskryminacji. W wyniku przeprowadzonych badań obroniono stanowisko, iż reklama piwa może stanowić przejaw nierównego traktowania przedsiębiorców wykonujących działalność gospodarczą w zakresie produkcji napojów alkoholowych innych niż piwo. Umożliwienie reklamowania jedynie piwa sprawia, że przedsiębiorcy produkujący inne napoje alkoholowe znajdują się w gorszej pozycji konkurencyjnej niż producenci piwa.

Słowa kluczowe: reklama, napoje alkoholowe, reklama piwa, reklama napojów alkoholowych, przedsiębiorca

Summary: The following article addresses the advertisement of alcoholic beverages, and does so by taking a different approach to the doctrine. Its main aim is to answer the question of whether legal regulations on the advertising of alcoholic beverages are a manifestation of unequal treatment of entrepreneurs involved in the production of spirits. The paper employs a dogmatic-legal method. In order to achieve the stated objective, it was necessary to discuss the definition of the concept of alcoholic beverages and then to carry out a legal analysis of the restrictions and prohibitions introduced into the Polish legal order by the Act on upbringing in sobriety and counteracting alcoholism, in particular in relation to beer advertising, with the simultaneous use of doctrine and case-law. The examined prohibitions and restrictions were subsequently presented against the background of the principle of equality before the law and the constitutional ban on discrimination. As a result of the conducted research, the view that beer advertising may be a manifestation of unequal treatment of entrepreneurs conducting economic activity in the production of spirits other than beer was defended. By allowing only beer to be advertised, entrepreneurs producing other alcoholic beverages are at a competitive disadvantage compared to beer makers.

Key words: Advertising, alcoholic beverages, beer advertising, advertising of alcoholic beverages, entrepreneur

Резюме: В настоящей статье рассматривается вопрос о рекламе алкогольных напитков, причем в ином ключе, чем это предпринималось до сих пор в доктрине. Основная цель статьи – ответить на вопрос, являются ли законодательные нормы о рекламе алкогольных напитков проявлением неравного отношения к предпринимателям, производящим алкогольные напитки. В работе используется догматико-правовой

метод. Для достижения поставленной цели, прежде всего, необходимо было обсудить определение понятия «алкогольные напитки», а затем провести правовой анализ ограничений и запретов, введенных в польское законодательство Законом о воспитании в трезвости и противодействии алкоголизму, в частности, в отношении рекламы пива, с одновременным использованием доктрины и судебной практики. Затем проанализированные запреты и ограничения были перенесены на почву принципа равенства перед законом и конституционного запрета дискриминации. В результате проведенного исследования была защищена позиция, что реклама пива может быть проявлением неравного отношения к предпринимателям, осуществляющим хозяйственную деятельность по производству алкогольной продукции, не являющейся пивом. Разрешение рекламировать только пиво ставит предпринимателей, производящих другие алкогольные напитки, в менее выгодное с точки зрения конкурентоспособности положение по сравнению с производителями пива.

Ключевые слова: реклама, алкогольные напитки, реклама пива, реклама алкогольных напитков, предприниматель

Резюме: У цій статті розглядається тема реклами алкогольних напоїв, роблячи це інакше, ніж як це відбувалося в доктрині досі. Її основна мета – відповісти на питання, чи правове регулювання реклами алкогольних напоїв є проявом нерівного ставлення до підприємців, які займаються виробництвом алкогольних напоїв. У роботі використано догматико-правовий метод. Щоб досягти поставленої мети, спочатку необхідно було обговорити визначення поняття алкогольних напоїв, а потім провести правовий аналіз обмежень і заборон, які були введені в польську правову систему законом про виховання в тверезості та протидії алкоголізму, особливо щодо реклами пива, з одночасним використанням доктрини та судової практики. Далі проаналізовані заборони та обмеження були розглянуті в рамках принципу рівності перед законом та конституційної заборони дискримінації. У результаті проведеного дослідження відсто-яно позицію, що реклама пива може бути проявом нерівного ставлення до підприємців, які здійснюють господарську діяльність з виробництва інших алкогольних напоїв ніж пиво. Дозволяючи рекламувати лише пиво, підприємці, які виробляють інші алкогольні напої, перебувають у гіршому конкурентному становищі, ніж виробники пива.

Ключові слова: реклама, алкогольні напої, реклама пива, реклама алкогольних напоїв, підприємець

Wstęp

Reklama – jeden z elementów marketingu i jednocześnie pierwszy etap komunikacji między przedsiębiorcą a potencjalnym klientem. Ponadto reklama jest przedmiotem regulacji wielu polskich aktów normatywnych, dotyczących m.in. ochrony konsumentów i konkurencji, ochrony własności intelektualnej czy przemysłowej. W polskim ustawodawstwie występuje szereg aktów regulujących zasady reklamowania niektórych towarów, które ze względu na swoją specyfikę wymagają szczególnego podejścia ze strony prawodawcy. Jednym z nich jest ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹. Przywołana ustawa zaliczana jest do prawa administracyjnego, jednak jej regulacje obejmują szeroko rozumiane prawo publiczne, z uwzględnieniem przepisów z za-

¹ Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1119.

kresu prawa karnego, jak i prawa wykroczeń². W wyniku nowelizacji z 2001 r.³ do ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi wprowadzono uregulowania dotyczące reklamy napojów alkoholowych. W zakresie reklamy napojów alkoholowych ustawodawca zawarł tam definicje przedmiotowego pojęcia. Zakazy oraz ograniczenia dotyczące reklamy napojów alkoholowych zostały natomiast uregulowane w art. 13¹ omawianego aktu.

Niniejszy artykuł skupia się na zagadnieniu prawnego unormowania reklamy napojów alkoholowych, a główny problem, jaki został w nim postawiony, dotyczy zasadności wprowadzenia przez polskiego ustawodawcę możliwości reklamy piwa z jednoczesnym zakazem reklamowania innych napojów alkoholowych. Możliwość reklamowania tylko jednego rodzaju napoju alkoholowego bezpośrednio oddziałuje na innych uczestników obrotu gospodarczego, w szczególności na przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą w zakresie produkcji innych napojów alkoholowych niż piwo. To właśnie na takich przedsiębiorcach skupią się poniższe rozważania. Ponadto problem ten nie został jeszcze w doktrynie i orzecznictwie poruszany we wskazanym zakresie, dlatego zasadnym jest jego przeanalizowanie i próba odpowiedzi na pytanie, czy rozwiązania wprowadzone przez prawodawcę są słuszne i czy nie stanowią przejawu nierównego traktowania przedsiębiorców. Zanim jednak tytułowy problem zostanie poddany analizie, trzeba przedłożyć kilka uwag ogólnych dotyczących zarówno ustawy o wychowaniu w trzeźwości, jak i reklamy napojów alkoholowych.

Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi została poprzedzona preambułą, która wyjaśnia motyw ustawodawczy tego aktu. Znalazło się w niej stwierdzenie, że „życie obywateli w trzeźwości stanowi niezbędny warunek moralnego i materialnego dobra Narodu”. Zatem omawiana ustawa jest środkiem do osiągnięcia celu, jakim jest moralne i materialne dobro Narodu, natomiast sam ten cel może zostać osiągnięty poprzez trzeźwość obywateli. Należy zgodzić się ze poglądem, iż wspomniana preambuła wskazuje na wartości, które mają być chronione regulacjami wprowadzonymi w ustawie z dnia 26 października 1982 r.

Pomimo tego, że z preambuły tej ustawy nie można wprost wywnioskować norm prawnych, wskazujących chociażby na kompetencje przyznane organom władzy w zakresie spełnienia celów wyszczególnionych w preambule, to jednak w literaturze

² I. Niżnik-Dobosz, M. Koszowski, *Wstęp*, w: *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, red. M. Koszowski, I. Niżnik-Dobosz, Warszawa 2020 [wyd. el. LEX].

³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. o zmianie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, ustawy o radiofonii i telewizji oraz ustawy o opłacie skarbowej, tekst jednolity: Dz. U. z 2001 r. Nr 60, poz. 610.

oraz w orzecznictwie mówi się o jej normatywnym charakterze⁴. Przechodząc już do tekstu właściwego ustawy, w art. 1 wskazano, że organy administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego są zobowiązane do podejmowania działań w zakresie m.in. ograniczenia spożycia alkoholu, co koresponduje z tym, co zostało wyrażone w preambule. Ponadto art. 2 ustawy o wychowaniu w trzeźwości określa działania, których realizacja ma przyczynić się do przeciwdziałania alkoholizmowi. Działania, o których mowa, składają się na politykę alkoholową, na którą z kolei składają się również aspekty związane z reklamą napojów alkoholowych⁵.

W dalszej części opracowania zostanie przedstawiona definicja pojęcia reklamy napojów alkoholowych. Praktyczna analiza przedmiotowej definicji jest niezbędna do przeprowadzenia dalszych rozważań. Następnie omówione zostaną zakazy oraz ograniczenia związane z reklamą napojów alkoholowych, co dalej zostanie ocenione pod kątem równego traktowania przedsiębiorców przez ustawodawcę.

1. Reklama napojów alkoholowych

Jak już wspomniano, w ustawie o wychowaniu w trzeźwości ustawodawca zawarł definicję pojęcia reklamy napojów alkoholowych, określając ją jako „publiczne rozpowszechnianie znaków towarowych napojów alkoholowych lub symboli graficznych z nimi związanych, a także nazw i symboli graficznych przedsiębiorców produkujących napoje alkoholowe, nieróżniących się od nazw i symboli graficznych napojów alkoholowych, służące popularyzowaniu znaków towarowych napojów alkoholowych; za reklamę nie uważa się informacji używanych do celów handlowych pomiędzy przedsiębiorcami zajmującymi się produkcją, obrotem hurtowym i handlem napojami alkoholowymi” (art. 2¹ ust. 1 pkt 3). Przedmiotowa definicja wskazuje na rozpowszechnianie znaków towarowych bądź symboli graficznych napojów alkoholowych. Należy się zatem zastanowić, co należy rozumieć poprzez te pojęcia. Jeżeli chodzi o znaki towarowe, to z pomocą przychodzi ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej⁶, a konkretnie jej art. 120, który głosi, że „znakiem towarowym może być każde oznaczenie umożliwiające odróżnienie towarów jednego przedsiębiorstwa od towarów innego przedsiębiorstwa oraz moż-

⁴ I. Skrzydło-Niżnik, G. Zalas, *Uwagi ogólne. Teza 2*, w: *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, red. I. Skrzydło-Niżnik, G. Zalas, Kraków 2002 [wyd. el. LEX].

⁵ G. Krawiec, *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 1.

⁶ Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 324.

liwe do przedstawienia w rejestrze znaków towarowych w sposób pozwalający na ustalenie jednoznacznego i dokładnego przedmiotu udzielonej ochrony”. Znakem towarowym, w rozumieniu ust. 1, może być w szczególności wyraz, włącznie z nazwiskiem, rysunek, litera, cyfra, kolor, forma przestrzenna, w tym kształt towaru lub opakowania, a także dźwięk. Analizując powyższą definicję, należy stwierdzić, że stanowi ona jednocześnie katalog otwartych form, jakie może przybrać znak towarowy. Istotą samego znaku towarowego jest możliwość jego wyróżnienia na tle innych funkcjonujących na rynku oznaczeń⁷. W jednym z wyroków Naczelny Sąd Administracyjny wskazał, że znak towarowy powinien pozostawać w związku z produktem, do którego się odnosi i jednocześnie powinien wskazywać na przedsiębiorcę, od którego pochodzi. W tym samym wyroku NSA podkreślił, że znak towarowy powinien wywoływać konkretne skojarzenia u konsumentów, co do towaru oraz powiązanego z nim przedsiębiorcy⁸. Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że w przypadku napojów alkoholowych znakiem towarowym może być nie tylko grafika wybrana przez przedsiębiorcę, lecz jednocześnie może nim być określony, charakterystyczny tylko dla danego napoju alkoholowego kształt butelki, który spełniając przesłanki znaku towarowego, będzie kształtem odróżniającym się od innych butelek, które już funkcjonują na rynku.

Znak towarowy ze względu na definicję ustawową nie budzi większych problemów interpretacyjnych, w przeciwieństwie do symboli graficznych, których pojęcia ustawodawca nie zdefiniował. W definicji pojęcia reklamy napojów alkoholowych wskazuje się, że polega ona na publicznym rozpowszechnianiu znaków towarowych napojów alkoholowych lub symboli graficznych z nimi związanych. Jak przekonuje G. Krawiec, symbole graficzne, o których mowa w ustawie z dnia 26 października 1982 r., powinny być związane ze znakami towarowymi⁹. Taka interpretacja definicji pojęcia reklamy napojów alkoholowych prowadzi do wniosku, że symbol graficzny ma być związany z konkretnym znakiem towarowym, przynależącym do / kojarzącym się z konkretnym napojem alkoholowym.

Reklama napojów alkoholowych odnosi się nie tylko do znaków czy symboli graficznych samych napojów alkoholowych, lecz także do nazw i symboli graficznych przedsiębiorców, którzy zajmują się produkcją napojów alkoholowych. Należy podkreślić, że nazwy oraz symbole graficzne przedsiębiorców produkujących napoje alkoholowe nie różnią się od symboli graficznych napojów alkoholowych.

⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 12 stycznia 2018 r., VI SA/Wa 1761/17, LEX nr 2490810.

⁸ Wyrok NSA z dnia 17 marca 2022 r., II GSK 1671/18, LEX nr 3338110.

⁹ G. Krawiec, *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości...*

Reklama, zgodnie z tym, co wskazał ustawodawca, ma służyć popularyzowaniu znaków towarowych napojów alkoholowych. Jak zatem wynika z omawianej definicji, celem reklamy ma być doprowadzenie do sytuacji, w której znak towarowy danego napoju alkoholowego stanie się rozpoznawalny, a to można osiągnąć poprzez rozpowszechnianie znaków towarowych, nazw czy symboli graficznych związanych z napojem alkoholowym. Jak orzekł Wojewódzki Sąd Administracyjny w Łodzi, każde działanie, które zmierza do publicznego rozpowszechniania znaków towarowych napojów alkoholowych, stanowi reklamę tego rodzaju napojów¹⁰. Należy jednak pamiętać, że publiczne rozpowszechnianie znaków towarowych napojów alkoholowych musi być dokonywane w celu popularyzowania tych znaków. NSA wskazuje, że wystawienie w witrynie sklepowej znaków towarowych napojów alkoholowych w taki sposób, że są one widoczne z zewnątrz sklepu, jest reklamą napojów alkoholowych¹¹. Dodatkowo w innym orzeczeniu NSA stwierdził, że istotą reklamy napojów alkoholowych nie jest bezpośrednie zachęcanie do nabycia reklamowanego produktu, ale propagowanie znaku towarowego¹². W związku z tym w zakresie reklamy napojów alkoholowych nastawienie osoby, która dopuszcza się popularyzowania znaków towarowych, nie ma znaczenia przy ocenie, czy mamy do czynienia z reklamą. Innymi słowy, istotne jest, czy dane zachowanie faktycznie przyczynia się do zwiększenia popularności znaku towarowemu napoju alkoholowego.

Zgodnie z dalszą częścią definicji pojęcia reklamy napojów alkoholowych, za taką nie należy uznawać informacji, które są przekazywane między przedsiębiorcami produkującymi, obracającymi bądź handlującymi napojami alkoholowymi. Tym samym reklama napojów alkoholowych powinna być kierowana co do zasady do bliżej nieokreślonej grupy osób, dzięki czemu będzie można mówić o publicznym rozpowszechnianiu znaków towarowych, natomiast wszelkie informacje, np. w zakresie nowych napojów alkoholowych, przekazane przez ich producenta do przedsiębiorcy prowadzącego sieć sklepów alkoholowych, nie stanowią reklamy w rozumieniu ustawy o wychowaniu w trzeźwości. Stąd informacje dotyczące napojów alkoholowych, przekazywane w obrocie profesjonalnym nie spełniają przesłanek przynależnych reklamie napojów alkoholowych.

¹⁰ Wyrok WSA w Łodzi z dnia 18 listopada 2015 r., I SA/Łd 862/15, LEX nr 1944757.

¹¹ Wyrok NSA z dnia 13 lipca 2017 r., II GSK 982/17, ONSAiWSA 2018, z. 6, poz. 107.

¹² Wyrok NSA z dnia 24 lipca 2018 r., II FSK 38/18, LEX nr 2564692.

2. Zakaz reklamy napojów alkoholowych

Kwestie zakazu i ograniczeń związanych z reklamą napojów alkoholowych ustawodawca określił w art. 13¹ ustawy z dnia 26 października 1982 r. W ust. 1 został ujęty zakaz reklamy napojów alkoholowych, jednak zakaz ten nie ma charakteru absolutnego, bowiem nie dotyczy piwa, którego reklama jest dozwolona, lecz pod wskazanymi w ustawie warunkami. Dodatkowo należy zaznaczyć, że zakaz reklamy odnosi się do wszystkich podmiotów występujących w obrocie prawnym, tzn. zarówno osób fizycznych, jak i prawnych, ma on zatem charakter powszechny (art. 13¹ ust. 10)¹³. Co więcej, zakaz ten co do zasady nie jest zależny od formy samej reklamy. Mogą to być reklamy telewizyjne, radiowe czy bannery – istotą jest spełnienie warunku publicznego rozpowszechniania, które ma służyć popularyzowaniu znaków towarowych napojów alkoholowych.

Pierwsze dwa warunki wymienione w art. 13¹ ust. 1 ustawy odnoszą się do osób małoletnich, którymi zgodnie z art. 10 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹⁴ są osoby, które nie ukończyły 18. roku życia, jak również osoby, które przed ukończeniem 18 lat nie zawarły małżeństwa. W świetle ustawy o wychowaniu w trzeźwości reklama napojów alkoholowych nie może być kierowana do małoletnich, ani też ich przedstawiać. Uregulowanie to jest jak najbardziej zasadne, bowiem małoletni są zdecydowanie bardziej podatni na wpływ reklam niż osoby dorosłe¹⁵. Co więcej, należy mieć na uwadze, że napoje alkoholowe nie są produktami, które są przeznaczone do spożycia przez osoby poniżej 18 lat (art. 15 ust. 1 pkt 2 ustawy o wychowaniu w trzeźwości zabrania sprzedaży i podawania napojów alkoholowych osobom do lat 18), w związku z czym możliwość kierowania reklam napojów alkoholowych do małoletnich byłaby niezasadna i sprzeczna z pozostałymi regulacjami ustawy. Wykorzystanie wizerunku małoletniego w reklamie napojów alkoholowych wywoływałoby przeświadczenie, jakoby wbrew obowiązującemu prawu napoje alkoholowe nie były zakazane dla osób poniżej 18. roku życia. Należy zaznaczyć, że przy ocenie naruszenia przez reklamę piwa wyżej wymienionych warunków trzeba wziąć pod uwagę przekaz jako całość oraz uwzględnić zarówno jego formę, jak i treść. Dodatkowo, jak wskazuje D. Harasimiuk, w reklamach napojów alkoholowych nie powinno wykorzystywać się wizerunków osób znanych, które

¹³ Wyrok NSA z dnia 11 marca 2015 r., II GSK 162/14, Legalis nr 1248594.

¹⁴ Tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm. (dalej: K.c.).

¹⁵ Więcej na temat wpływu reklamy na osoby poniżej 18. roku życia zob. I. Dudzik, *Dziecko i reklama – uwarunkowania reklam kierowanych do dzieci*, Marketing i Rynek 2018, nr 3; S.W. Ciupa, *Reklama zakazana skierowana do niepełnoletnich*, Monitor Prawniczy 2002, nr 22.

są idolami małoletnich, bowiem mogą oni w ten sposób niewłaściwie wpływać na postawy osób w wieku poniżej 18 lat¹⁶.

Kolejne ograniczenie dotyczy przedstawienia w reklamie spożywania napoju alkoholowego w połączeniu ze sprawnością fizyczną bądź kierowaniem pojazdami. Oczywistym jest zakaz ukazywania spożywania alkoholu w połączeniu z prowadzeniem pojazdów, bowiem zgodnie z art. 178a ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny¹⁷ prowadzenie pojazdów w stanie nietrzeźwości podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności. W przypadku łączenia spożycia alkoholu z aktywnością fizyczną, należy mieć na uwadze kwestie wpływu spożycia alkoholu na ludzki organizm. Nie bez znaczenia jest również to, w jaki sposób postrzegana jest aktywność fizyczna oraz jej pozytywny wpływ na ludzkie zdrowie i samopoczucie¹⁸. Zatem łączenie spożywania napojów alkoholowych z aktywnością fizyczną budziłoby mylne przeświadczenie, jakoby alkohol we wspomnianej aktywności w jakikolwiek sposób pomagał.

W pkt 4 omawianej regulacji wskazano, że reklama napojów alkoholowych nie powinna zwierać stwierdzeń sugerujących, iż alkohol wykazuje właściwości o charakterze leczniczym bądź stymulującym, jak również, że uspokaja czy pomaga w rozwiązywaniu konfliktów osobistych. Ograniczenia te są w pełni zgodne z celami ustawy. Ukazywanie napoju alkoholowego w reklamie jako środka, który pomaga się uspokoić i wyciszyć, z całą pewnością sprawiłoby, że ów napój byłby postrzegany jako coś w pełni dobroczynnego dla ludzkiego organizmu, co więcej, przyczyniłoby się do zwiększenia spożycia alkoholu, a to stałoby w sprzeczności z założeniami ustawodawcy. Podobnie w przypadku kolejnego warunku, jakim jest zachęcanie w reklamie do nadmiernego spożycia alkoholu. Sam tytuł ustawy kładzie nacisk na przeciwdziałanie alkoholizmowi, a nakłanianie do nadmiernego spożywania alkoholu z całą pewnością mogłoby przyczynić się do zwiększenia problemu alkoholizmu wśród społeczeństwa.

Przedstawianie w reklamie napojów alkoholowych abstynencji czy umiarkowanego spożycia alkoholu w negatywny sposób również zostało przez polskiego ustawodawcę zakazane. Jeżeli zatem w reklamie napoju alkoholowego pokazano dobrze bawiących się ludzi oraz jedną osobę, która z uwagi na niepicie alkoholu nie bawi się dobrze, wówczas należałoby uznać taką reklamę za łamiącą przedmiotowe ograniczenie.

¹⁶ D.E. Harasimiuk, *Reklama piwa, w: Zakazy reklamy towarów w prawie europejskim i polskim*, Warszawa 2011 [wyd. el. LEX].

¹⁷ Tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.

¹⁸ Szerzej na temat wpływu aktywności fizycznej na ludzkie zdrowie zob. W. Ostrenga, *Aktywność fizyczna jako kluczowy element zdrowego stylu życia*, Warszawa 2017.

Identyfikowanie wysokiego składu procentowego alkoholu w piwie jako jego cechy pozytywnej, podnoszącej jego jakość także jest niezgodne z regulacjami ustawy o wychowaniu w trzeźwości. Reklama, która wskazywałaby, że dane piwo jest lepsze od innych piw występujących na rynku ze względu na większą ilość alkoholu w składzie, jest niedopuszczalna.

Zakazane jest również, by za sprawą reklamy piwa wywoływane były skojarzenia z atrakcyjnością seksualną, relaksem i wypoczynkiem, nauką lub pracą, jak też sukcesem zawodowym czy życiowym. Ukazywanie piwa jako elementu towarzyszącego tym aspektom życia z całą pewnością stoi w sprzeczności ze wskazanymi w ustawie założeniami co do wychowania społeczeństwa w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi.

Ustawodawca poprzez szereg postawionych warunków sprawił, że reklama piwa nie powinna ukazywać szeroko rozumianej aprobaty spożywania alkoholu, jak i nie powinna budzić u odbiorców przeświadczenia, że spożywanie alkoholu rodzi pozytywne aspekty dla zdrowia czy życia ludzi. Ponadto ograniczenia te, interpretowane w połączeniu z samą definicją reklamy napojów alkoholowych, nakazują rozumieć reklamę piwa bardzo szeroko, wyłączając z niej przesłankę perswazji jako konieczny element reklamy, który bardzo często w reklamie rozumianej ogólnie jest wskazywany jako obligatoryjny¹⁹.

Poza ograniczeniami związanymi z treścią reklamy piwa, prawodawca wprowadził w art. 13¹ ust. 2 ustawy z dnia 26 października 1982 r. ograniczenia co do formy i sposobu przekazu. Po pierwsze, ustawodawca wskazał, że „reklama piwa nie może być prowadzona w telewizji, radiu, kinie i teatrze między godziną 6.00 a 20.00, z wyjątkiem reklamy prowadzonej przez organizatora imprezy sportu wyczynowego lub profesjonalnego w trakcie trwania tej imprezy”. Przedstawiony katalog należy określić mianem katalogu zamkniętego, ustawodawca nie wskazał bowiem, że w szczególności w tych miejscach czy środkach komunikacji nie można w określonych godzinach emitować reklam napojów alkoholowych, tylko wymienił je, nie pozostawiając przestrzeni do wskazania dodatkowych miejsc. Podobnie podchodzi do tematu Z. Okoń, twierdząc, że omawiane ograniczenie nie znajdzie zastosowania do reklamy internetowej²⁰. Nie sposób się z tym nie zgodzić, Internet nie może być utożsamiany z któryms z miejsc wymienionych w przedmiotowej regulacji, stanowiłoby to nadinterpretację tego, co wprost wyraził ustawodawca. Takie uregulowanie przy dzisiejszym rozwoju Internetu nie zdaje, co oczywiste, egzaminu,

¹⁹ Wyrok NSA z dnia 24 lutego 2009 r., II OZ 158/09, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/46349B5F85> [dostęp: 15.02.2023 r.].

²⁰ Z. Okoń, *Marketing i sprzedaż on-line napojów alkoholowych*, Prawo Nowych Technologii 2008, nr 3, s. 20–27.

a zawężenie ograniczeń jedynie do określonych miejsc jest zwyczajnie nieefektywne w zakresie celów ustawy o wychowaniu w trzeźwości. Warto jednak wspomnieć, że zakaz reklamy napojów alkoholowych, z wyłączeniem piwa, o którym mowa w art. 13¹ ust. 1 omawianej ustawy („zabrania się na obszarze kraju reklamy i promocji napojów alkoholowych”) dotyczy również Internetu²¹. Niemniej należy mieć w tym przypadku na względzie definicję reklamy napojów alkoholowych, która wskazuje na konieczność publicznego rozpowszechniania znaków towarowych, do którego nie dojdzie, jeżeli reklama będzie udostępniana osobom, które np. zalogują się do danego portalu społecznościowego. Nie bez znaczenia są stosowane w tym przypadku przez konkretnego przedsiębiorcę zabezpieczenia uniemożliwiające rozprzestrzenienie się danej reklamy w taki sposób, aby spełniona została przesłanka publicznego popularyzowania znaków towarowych.

Kolejny punkt w omawianej regulacji (art. 13¹ ust. 2 pkt 2) współcześnie w zasadzie może nie znaleźć zastosowania. Kasety wideo już praktycznie nie są używane, zatem ta regulacja również wymaga stosownej zmiany, uwzględniającej przewagę Internetu nad innymi środkami masowego przekazu.

Następne ograniczenie (art. 13¹ ust. 2 pkt 3) dotyczy zamieszczania reklam w prasie młodzieżowej oraz małoletniej, co jest jak najbardziej zasadne. Obecnie należałoby je rozszerzyć o wszelkiego rodzaju aplikacje czy strony internetowe kierowane do dzieci, w tym o kanały w popularnych serwisach internetowych, których treści co do zasady kierowane są do osób małoletnich. Pozostając w temacie prasy, ustawodawca w art. 13¹ ust. 2 zakazuje zamieszczania reklam piwa na okładkach dzienników i czasopism. A. Kondracka zwraca uwagę, że za rzeczoną okładkę można uznać strony główne internetowych serwisów informacyjnych. Takie założenie licuje z założeniami ustawy, należałoby się jednak zastanowić, czy przedstawiona interpretacja jest zgodna z tym, co stało wyrażone w ustawie. Ustawodawca ze względu na to, że regulacja z 1982 r. weszła w życie, zanim nastąpił tak znaczący rozwój Internetu, nie uwzględnił go w regulacjach dotyczących reklamy, ustawa ta nie doczekała się również w tym zakresie stosownej nowelizacji. Należałoby więc dokonać zmian w przedmiotowym akcie prawnym, tak aby nie było wątpliwości, co należy rozumieć przez wspomniane okładki dzienników i czasopism.

Kolejne ograniczenie (art. 13¹ ust. 2 pkt 5) dotyczy powierzchni stałych, na których mogą być zamieszczane reklamy. Zgodnie z przepisami ustawy o wychowaniu w trzeźwości reklama piwa nie powinna być co do zasady prowadzona na słupach, tablicach bądź innych powierzchniach stałych. Wyjątkiem jest sytuacja, w której 20% powierzchni reklamy zajmować będą widoczne i czytelne napisy informujące

²¹ A. Grzywacz, *Reklama w Internecie*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2002, nr 3, s. 51–71.

o szkodliwości spożycia alkoholu lub o zakazie sprzedaży alkoholu małoletnim. Można zauważyć, że przepis ten stoi w pewnym aspekcie w sprzeczności do przepisu zawartego w art. 13¹ ust. 2 pkt 1 ustawy, dotyczącego zakazu reklamy w telewizji, radiu, kinie bądź teatrze między godziną 6.00 a 20.00. Sprzeczność ta wynika z faktu, iż w przywołanym pkt 1 ustawodawca wprowadza czasowe ograniczenia w zakresie emisji reklam, natomiast w przypadku zamieszczania reklam na powierzchniach stałych takiego czasowego ograniczenia nie wprowadzono. Rzecz jasna byłoby ono niezasadne, ponieważ powodowałoby konieczność usuwania np. billboardów w określonych godzinach bądź ich przysłanianie, co byłoby dodatkowo niepraktyczne i bardzo kosztowne. Niemniej wprowadzenie zakazu reklamy piwa w określonych godzinach miało spowodować ograniczenie liczby omawianych reklam we wskazanych w ustawie miejscach, a przedział czasowy objęty zakazem jest przedziałem, w którym np. telewizję najczęściej oglądają dzieci. Należy jednak zwrócić uwagę, że takie miejsca jak słupy, tablice czy inne powierzchnie stałe są obecne w przestrzeni publicznej, z której korzystają wszyscy, nawet dzieci. Jedyne warunki, jaki w zakresie reklamy piwa ustawodawca wprowadził w odniesieniu do tych miejsc, to zamieszczenie stosownych ostrzeżeń, które mają zajmować 20% powierzchni całej reklamy, co wcale nie powoduje, że reklama staje się niewidoczna – jest widoczna w dalszym ciągu i to bez żadnych ograniczeń. Taki stan rzeczy jeszcze bardziej podważa zasadność wprowadzenia ograniczenia czasowego emisji reklam piwa, wskazanego w art. 13¹ ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. Bardziej słusznym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie zakazu rozmieszczania reklam piwa na powierzchniach stałych znajdujących się w dostępnej dla wszystkich przestrzeni publicznej. Ostatnim z ograniczeń wskazanych w art. 13¹ ust. 2 pkt 1 jest niemożność prowadzenia reklamy piwa przy udziale małoletnich. W ten sposób ustawodawca całkowicie zakazał jakichkolwiek związków osób małoletnich z reklamą napojów alkoholowych w postaci piwa.

W art. 13¹ ust. 3 i 4 ustawodawca zawarł zakaz reklamy produktów, usług oraz przedsiębiorców czy innych podmiotów, jeżeli ich znak towarowy, wizerunek reklamowy, nazwa, opakowanie lub kształt graficzny jest związany z napojem alkoholowym bądź jego oznaczeniem, a w przypadku reklamy przedsiębiorców jest to związane z dystrybutorem lub producentem danego napoju alkoholowego. W przywołanych wyżej regulacjach nie ma mowy o reklamie samego napoju alkoholowego, ale reklamie produktu, usługi, przedsiębiorcy czy innego podmiotu z użyciem oznaczeń związanych z napojami alkoholowymi.

Kończąc tę część rozważań, trzeba dodać, że wszystkie omówione ograniczenia i zakazy dotyczą reklamy o charakterze publicznym, nie mają one jednak zastosowania np. do reklamy napojów alkoholowych prowadzonej wewnątrz restauracji

czy w sklepie, w którym sprzedawany jest alkohol (art. 13¹ ust. 9)²². Powyższe znajdzie zastosowanie pod warunkiem, że reklamy te nie są uwidaczniane w taki sposób, aby każdy, niezależnie od tego, czy zostanie klientem danego punktu, czy też tylko obok niego przechodzi, mógł zapoznać się ze znakiem towarowym danego napoju alkoholowego. Problemem może okazać się reklamowanie napojów alkoholowych w ogródkach należących do restauracji, które bardzo często są widoczne również dla przechodniów. W takiej sytuacji należałoby uznać, że jeżeli reklama jest prowadzona w takim ogródku, będącym terenem punktu prowadzącego sprzedaż napojów alkoholowych przeznaczonych do spożycia w miejscu sprzedaży, wówczas ograniczenia wskazane w art. 13¹ ust. 1–8 ustawy o wychowaniu w trzeźwości nie znajdują do niej zastosowania²³. Przedstawiony problem trzeba oceniać indywidualnie w odniesieniu do danej sytuacji, bowiem inaczej będzie klasyfikowała się sytuacja, w której reklama będzie znajdowała się na terenie ogródka, ale nie będzie skierowana do przechodniów, a inaczej, jeżeli będzie pewnego rodzaju zachętą jeszcze na wejściu, czyli będzie mogła być oceniona podobnie jak przywoływana już reklama polegająca na eksponowaniu znaków towarowych napojów alkoholowych w szklanej witrynie sklepowej²⁴. Ponadto do katalogu miejsc wyłączonych spod zakazów art. 13¹ ust. 1–8 ustawy o wychowaniu w trzeźwości należy domyślnie dodać sklepy internetowe, w których zakupić można wyłącznie napoje alkoholowe, jako punkty prowadzące wyłącznie sprzedaż napojów alkoholowych. Pominięcie przedmiotowych sklepów internetowych stanowiłoby przejaw nieuzasadnionej dyskryminacji podmiotów prowadzących sklep z alkoholami bez posiadania lokalu. Dodatkowo samo wskazanie na punkt również nie determinuje faktu, że musi to być nieruchomość bądź inne miejsce o charakterze faktycznym, w jakiś sposób związane z gruntem.

3. Reklama piwa a nierównie traktowanie przedsiębiorców

Kolejna kwestia zawiera się w odpowiedzi na pytanie, czy możliwość reklamy piwa stanowi przejaw nierównego traktowania przedsiębiorców produkujących inne napoje alkoholowe, ze strony ustawodawcy. Niniejszy problem, jak już sygnalizowano,

²² M. du Vall, E. Nowińska, *Nie bujaj, łódka Bols*, Rzeczpospolita – Prawo co dnia z 15.06.2001, nr 138, s. 15.

²³ A. Hlebicka-Józefowicz, M. Matczak, *Właściciel baru nie reklamuje alkoholu*, Rzeczpospolita – Prawo co dnia z 16.03.2016, nr 3, s. 16.

²⁴ J. Jezioro, *Zasady stosowania na elementach wyposażenia tzw. „ogródków gastronomicznych” reklamy piwa i producentów piwa*, Nowe Zeszyty Samorządowe 2002, nr 4, s. 41.

ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania będzie odnosił się jedynie do przedsiębiorców wykonujących działalność gospodarczą w zakresie produkcji napojów alkoholowych.

Zgodnie z art. 32 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁵ wszyscy są równi wobec prawa: „Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny”. Wskazany artykuł ustawy zasadniczej odnosi się nie tylko do osób fizycznych, lecz także prawnych, zatem należy uznać, że znajduje zastosowanie do każdego²⁶. Natomiast art. 2 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców²⁷ głosi, że „podejmowanie, wykonywanie i zakończenie działalności gospodarczej jest wolne dla każdego na równych prawach”. Przywołane regulacje dotyczą nie tylko zakazu dyskryminacji ze względu na jakąkolwiek przyczynę, ale i zasady wolności działalności gospodarczej. Jak wskazuje M. Zdyb, zasada równości przedsiębiorców stanowi jedną z fundamentalnych wartości ładu publicznego, w tym gospodarczego, a kluczowe znaczenie w tym zakresie ma przywołany wcześniej art. 32 Konstytucji RP²⁸.

Aspekt dyskryminacji w zakresie wykonywania działalności gospodarczej jest niezaprzeczalnie związany z kwestią równości przedsiębiorców. Przedsiębiorcy powinni być równi wobec prawa, co przejawia się tym, że ci w równym stopniu wykazujący się daną cechą istotną, relewantną powinni być równo traktowani w sferze podejmowania, wykonywania oraz zakańczania działalności gospodarczej. Ich sytuacja gospodarcza nie powinna być różnicowana, tak w aspekcie faworyzowania, jak i dyskryminacji²⁹. Przedsiębiorcy, których sytuacja prawna jest porównywalna, powinni cechować się w równym stopniu określonymi cechami, a jeżeli dani przedsiębiorcy są do siebie podobni, wówczas traktowanie ich w nierówny sposób jest zakazane³⁰. Oczywiście, dokonywanie analizy danych regulacji prawnych pod kątem spełniania przez nie zasady równego traktowania danych podmiotów powinno być poprzedzone badaniem sytuacji tychże podmiotów, zarówno w ujęciu prawnym, jak i pod kątem cech wspólnych oraz różnic³¹.

²⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 (dalej: Konstytucja RP).

²⁶ Wyrok TK z dnia 24 lutego 1999 r., SK 4/98, Legalis nr 43184.

²⁷ Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 162 z późn. zm.

²⁸ M. Zdyb, *Istota zasady równości przedsiębiorców. Teza IV*, w: *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, red. M. Zdyb, G. Lubeńczuk, A. Wołoszyn-Cichońska, Warszawa 2019 [wyd. el. Legalis].

²⁹ Rządowy projekt ustawy – Prawo przedsiębiorców, druk nr 2051, Sejm VIII kadencji, s. 30.

³⁰ Orzeczenie TK z dnia 26 kwietnia 1995 r., K 11/94, Legalis nr 10252.

³¹ Wyrok TK z dnia 6 marca 2007 r., P 45/06, Legalis nr 80541.

Poruszając się na gruncie przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą w zakresie produkcji napojów alkoholowych, należy podkreślić, że ich cechą wspólną jest przede wszystkim wykonywanie działalności gospodarczej w zakresie produkcji napojów alkoholowych. W tym przypadku jest to cecha relatywna, która sprawia, że przedsiębiorcy ci są do siebie podobni. Prowadzona przez nich działalność gospodarcza jest zbieżna, w większości przypadków będą ich bowiem dotyczyć te same regulacje prawne odnoszące się do produkcji napojów alkoholowych, a to, co w tym aspekcie będzie ich odróżniać, to rodzaj produkowanego alkoholu. Różnica w zakresie produkcji napojów alkoholowych nie powinna jednak być traktowana jako cecha znacząco odróżniająca przedsiębiorców prowadzących taki rodzaj działalności gospodarczej, bowiem w ostateczności przedsiębiorcy ci funkcjonują na rynku właściwym napojów alkoholowych. Ustawodawca w art. 13¹ ust. 1 ustawy o wychowaniu w trzeźwości zakazał reklamy innych napojów alkoholowych poza piwem, nie wskazując zasadności wprowadzenia takiego ograniczenia. Piwo jest jedynie jednym z rodzajów napojów alkoholowych, poza nim na rynku występuje szereg innych napojów alkoholowych, których procentowy udział alkoholu w składzie jest zbliżony do piwa, np. cydru, wina. Mimo tego ustawodawca nie dopuścił możliwości reklamowania napojów alkoholowych, wskazując na przedział procentowy alkoholu w składzie napoju alkoholowego, ale wybrał jeden rodzaj takiego napoju³². Zatem przedsiębiorca, który zajmuje się produkcją cydru bądź wina, znajduje się w gorszej sytuacji niż przedsiębiorca piwa, gdyż nie może reklamować swojego produktu nawet przy spełnieniu określonych ograniczeń.

Wiadomym jest, że reklama to środek komunikacji pozwalający na pozyskanie nowych klientów. Przedsiębiorcy podchodzą do niej coraz bardziej kreatywnie, aby zdobyć uwagę potencjalnego klienta. Reklama jest też przejawem rozwijającej się konkurencji, a przy obecnym rozwoju gospodarczym stała się wręcz niezbędna, zwłaszcza w przypadku nowych przedsiębiorców. Producenci piwa również nie stronią od reklamy, wykorzystując ją do prezentacji nowych kompozycji smakowych swoich napojów czy przybliżenia zupełnie nowego wariantu tego artykułu spożywczego. Przedsiębiorcy oferujący piwo mają szansę zaprezentować swój produkt, zanim klient uda się do sklepu i stanie przed półkami uginającymi się pod ciężarem niezliczonej liczby trunków. Natomiast przedsiębiorcy produkujący inne rodzaje napojów alkoholowych takiej szansy nie mają, w związku z czym ich sytuacja nie jest równa sytuacji producentów piwa. Jak w jednym z wyroków stwierdził Trybunał Konstytucyjny, aby móc odstąpić od zasady równości, konieczne jest wskazanie jasno sformułowanego kryterium, które będzie stanowiło podstawę do owego zróżnicowania. Co więcej,

³² Z. Okoń, *Reklama piwa*, w: *Prawo reklamy i promocji*, red. E. Traple, Warszawa 2007 [wyd. el. LEX].

Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że nie jest wystarczające wskazanie samego kryterium, konieczne jest przy tym podanie stosownych argumentów, które obiektywnie będą przemawiały za słusznością zastosowanego zróżnicowania³³. W omawianym przypadku prawodawca nie sprecyzował, jakie kryterium przyjął celem umożliwiania reklamy jedynie piwa, bezzasadnie ograniczając swobodę konkurencji, która stanowi częstkową swobodę działalności gospodarczej³⁴.

Zakończenie

Podsumowując, należy wskazać na konieczność zmiany przepisów ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi dotyczących reklamy napojów alkoholowych w taki sposób, aby możliwość reklamowania była związana z koniecznością wypełnienia określonych, obiektywnie możliwych do spełnienia przesłanek, które nie będą zawężone do jednego wybranego rodzaju napoju alkoholowego, bądź też wprowadzić całkowity zakaz reklamy napojów alkoholowych. Zrozumiałym jest, że całościowe uchylenie zakazu reklamy napojów alkoholowych stałoby w sprzeczności z celami wskazanymi m.in. w ustawie z dnia 26 października 1982 r. Rozwiązaniem pośrednim, które nie faworyzowałoby przedsiębiorców ze względu na produkcję konkretnego napoju alkoholowego, byłoby umożliwienie reklamy napojów alkoholowych posiadających w składzie określone stężenie alkoholu. Choć i w takim rozwiązaniu można dopatrzeć się nierównego traktowania przedsiębiorców, których napoje alkoholowe pod względem stężenia alkoholu nie mieściłyby się w przedziale. Ponadto procentowy udział alkoholu w danym napoju nie ma wpływu na ryzyko popadnięcia w alkoholizm, bowiem nawet napoje o niskim stężeniu alkoholu w składzie potrafią uzależnić³⁵. W związku z tym potencjalny argument, mówiący o tym, że napoje alkoholowe o mniejszej ilości alkoholu w składzie są bezpieczniejsze, dzięki czemu można pozwolić na ich reklamowanie, nie zasługiwałby na aprobatę. Obecne regulacje stoją jednak w sprzeczności z fundamentalną wartością równości wobec prawa, która to wartość wynika wprost z Konstytucji RP i znajduje potwierdzenie również w innych aktach normatyw-

³³ Wyrok TK z dnia 2 lipca 2012 r., P 35/10, OTK 2012, z. 7A, poz. 73.

³⁴ J. Kołacz, *Swobody częstkowe a swoboda działalności gospodarczej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2008, t. 70, z. 2, s. 79–83.

³⁵ Więcej na temat zob. A. Abramowicz, M. Brosz, B. Bykowska-Godlewska, T. Michalski, A. Strzałkowska, *Wzorce konsumpcji alkoholu. Studium socjologiczne*, Kowle Dolne 2018; *Medyczne aspekty uzależnienia od alkoholu*, red. M. Wojnar, Warszawa 2017.

nych. Stąd też zmiana w obrębie przepisów dotyczących reklamy napojów alkoholowych jest konieczna i powinna polegać albo na całkowitym zakazie reklamy napojów alkoholowych, albo na dopuszczeniu możliwości reklamy po spełnieniu określonych warunków, które to warunki powinny być jednakowe dla wszystkich rodzajów napojów alkoholowych.

Bibliografia

- Abramowicz A., Brosz M., Bykowska-Godlewska B., Michalski T., Strzałkowska A., *Wzorce konsumpcji alkoholu. Studium socjologiczne*, Kowle Dolne 2018.
- Ciupa S.W., *Reklama zakazana skierowana do niepełnoletnich*, Monitor Prawniczy 2002, nr 22.
- Dudzik I., *Dziecko i reklama – uwarunkowania reklam kierowanych do dzieci*, Marketing i Rynek 2018, nr 3.
- Grzywacz A., *Reklama w Internecie*, Transformacje Prawa Prywatnego 2002, nr 3.
- Harasimiuk D.E., *Reklama piwa*, w: *Zakazy reklamy towarów w prawie europejskim i polskim*, Warszawa 2011 [wyd. el. LEX].
- Hlebicka-Józefowicz A., Matczak M., *Właściciel baru nie reklamuje alkoholu*, Rzeczpospolita – Prawo co dnia z 16.03.2016, nr 3.
- Jeziorek J., *Zasady stosowania na elementach wyposażenia tzw. „ogródków gastronomicznych” reklamy piwa i producentów piwa*, Nowe Zeszyty Samorządowe 2002, nr 4.
- Kończak J., *Swobody częstkowe a swoboda działalności gospodarczej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2008, t. 70, z. 2.
- Krawiec G., *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, Warszawa 2021 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 1.
- Medyczne aspekty uzależnienia od alkoholu*, red. M. Wojnar, Warszawa 2017.
- Niżnik-Dobosz I., *Zawartość merytoryczna preambuły. Teza 12*, w: *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, red. M. Koszowski, I. Niżnik-Dobosz, Warszawa 2020 [wyd. el. LEX].
- Okoń Z., *Marketing i sprzedaż on-line napojów alkoholowych*, Prawo Nowych Technologii 2008, nr 3.
- Okoń Z., *Reklama piwa*, w: *Prawo reklamy i promocji*, red. E. Traple, Warszawa 2007 [wyd. el. LEX].
- Ostręga W., *Aktywność fizyczna jako kluczowy element zdrowego stylu życia*, Warszawa 2017.
- Skrzydło-Niżnik I., Zalas G., *Uwagi ogólne. Teza 2*, w: *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, red. I. Skrzydło-Niżnik, G. Zalas, Kraków 2002 [wyd. el. LEX].
- du Vall M., Nowińska E., *Nie bujaj, łódka Bols*, Rzeczpospolita – Prawo co dnia z 15.06.2001, nr 138.
- Zdyb M., *Istota zasady równości przedsiębiorców. Teza IV*, w: *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, red. M. Zdyb, G. Lubeńczuk, A. Wołoszyn-Cichočka, Warszawa 2019 [wyd. el. Legalis].

Materiały źródłowe

***Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Rozdział V**

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter V

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава V

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ V

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA

Dr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: jkulawiak@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9498-4845>

BARTŁOMIEJ DZIEDZIC

Uniwersytet Łódzki

e-mail: bartlomiej.dziedzic@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7133-9429>

MARIA LINDNER

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maria.lindner@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1757-8469>

GRZEGORZ MELKA

Uniwersytet Łódzki

e-mail: grzegorz.melka@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0177-2163>

Wprowadzenie

Publikacja stanowi tłumaczenie na język polski piątego rozdziału¹ antycznego źródła znanego jako *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, będącego zbiorem opinii prawnych udzielonych przez anonimowego znawcę prawa. Przyпуска się,

Publikacja powstała w wyniku realizacji projektu finansowanego w ramach Studenckich Grantów Badawczych finansowanych przez Uniwersytet Łódzki.

¹ Tłumaczenia wcześniejszych rozdziałów: J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział I*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1, s. 345–356; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział II*, *Studia Prawnicze KUL* 2022, nr 1, s. 339–349; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział III*, *Studia Prawnicze KUL* 2022, nr 3, s. 271–281; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział IV*, *Studia Prawnicze KUL* 2023, nr 1, s. 227–238.

że tekst powstał między 438 a 529 r.² W niniejszym rozdziale³ *vetus iurisconsultus* szczególną wagę poświęca zagadnieniu nadmiernego żądania (*pluris petitio*).

1. Tekst łaciński

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti

V

1. In Dei nomine quid tractari debeat, quotiens adversarius aliqua sibi direpta, sublata, proposita intendit actione repossere.

2. Primore in loco debet personam suam, quae sit ad repetendum idonea, evidenter ostendere: et dum claruerit eum ad repetendum personam habere legitimam, in genere actionis quid aut quantum, aut quas species, in modum et mensuram vel summam et quantitatem debet specialiter designare et indubitanter exprimere.

3. Quae universa secundum leges subter adnexas hi qui iudicaturi sunt petitionem implere compellunt: qui si aut neglegere, aut satisfacere legibus fortasse nequiverit, causam perdat secundum leges subter adnexas.

² Badacze nie opierają się na tekście antycznym, lecz na jego szesnastowiecznej publikacji, którą w 1577 r. opracował J. Cujas. O historii źródła piszą A.A.F. Rudorff, *Über die Entstehung der Consultatio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1846, t. 13, s. 50–66; E. Volterra, *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loysel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993, s. 273–308; C.A. Cannata, *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003, s. 201–274; P. Chmiel, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, *Zeszyty Prawnicze* 2009, t. 9, nr 1, s. 147–170; G. Zanon, *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009, s. 1–104.

³ Przyjęta systematyka została zaproponowana przez A. Schultinga. Następnie P.E. Huschke zmodyfikował ją, oznaczając kolejne fragmenty cyframi arabskimi. Za podstawę przekładu posłużyło wydanie krytyczne opracowane przez drugiego z uczonych. Odniesienia do alternatywnych lekcji tekstu zaznaczono w przypisach. Zob. *Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Bavorum 1717 oraz *Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.

4. Quibus modis causa petitor cadat, leges lib. I Paul. sentent. tit. De eo qui causa cadit⁴ ita: causa cadimus aut loco aut summa aut tempore aut qualitate. loco alibi: summa in repetendo: tempore ante petendo: qualitate eiusdem rei speciem meliorem postulantes.

5. Item lib. I Pauli sentent. sub titulo si hereditas vel quid aliud petatur: hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et causam perdimus⁵.

6. Ex corpore Hermogeniani tit. De calumniatoribus et plus petendo: Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Dextro. (inter cetera et ad locum:) Si tutor vel curator plus petierit, causa cadit. Quod cum factum esse dicas, frustra a nobis remedium quaeris, quia te ratio iuris impugnat. P. IIII id. Decemb. Nicomedia(e) Constantio et <Maximiano> [Maximo] cons. a. 294⁶.

7. Item eodem corpore et tit.: Iidem AA. et CC. Claudio Menandro. Quotiescumque ordinatis actionibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur specialiter genus litis edere, ne plus debito aut eo quod competit postuletur. Sive itaque fideicommissum sive fundus sive pars fundi sive domus sive pars domus sive debitum aut quodcumque petatur, specialiter designari debet petitionis summa vel quantitas, cum genus litis editur. Si quis igitur plus eo quod ei competit vel debetur petierit, rem et causam de qua agitur perdit. Plus enim petitur, sicut responsis prudentium continetur, summa loco tempore causa qualitate aestimatione. Unde instructus istius lege rescripti excipe adversarium apud iudicem competentem. Quem si iudex plus petiisse perspexerit, extinctis adversarii tui petitionibus pro partibus tuis sententiam dicet. P. Mediolano XII k. Apriles Tusco et <Anulino> [Aquilino] cons. a. 295⁷.

(Hic require, qualiter actionis editio pulsato fiat.)

⁴ Tytuł ten przyjmuje odmienne formy w różnych przekazach. P.E. Huschke w opracowanym przez siebie wydaniu *Sententji Paulusa* zaproponował wersję *de eo quis causa cadit plus petendo* („o tym, który przegrywa sprawę, żądając nadmiernie”), zob. tamże, s. 366.

⁵ Por. P.S. 1.13b.5 *Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et causam perdimus*.

⁶ W 294 r. n.e. urząd sprawowali Konstancjusz I Chlorus i Galeriusz Waleriusz Maksymianus August. W przekładzie uwzględniono korektę tekstu. Tak też w *El dictamen de un antiguo jurisconsulto (Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti). En defensa de la mujer casada*, prólogo, introducción, traducción y notas de Juan Manuel Blanch Nougués, Madrid 1999, s. 77.

⁷ Nummiusz Tuskus i Gajusz Anniusz Anulinus sprawowali urząd w roku 295. W przekładzie uwzględniono korektę tekstu. Tak też tamże, s. 79.

2. Przekład polski

Opinia pewnego dawnego znawcy prawnego

Rozdział V

1. W Imię Boże, cóż należałoby rozważyć, ilekroć przeciwnik twierdzi we wniesionej przez siebie skardze, że jakieś rzeczy zostały mu skradzione bądź zabrane?

2. Najpierw musi wyraźnie udowodnić, że przysługuje mu prawo do wniesienia skargi. A gdy już objaśni, że posiada legitymację procesową, powinien, stosownie do rodzaju skargi, jasno wskazać i dokładnie określić według miary i wagi bądź wartości i ilości, co lub ile, lub jakiego gatunku zostało mu zabrane.

3. Osoby powołane do orzekania wzywają powoda do spełnienia wszystkich wymienionych przesłanek zgodnie z przytoczonymi poniżej konstytucjami. Ów, jeśli tego zaniecha bądź na przykład nie będzie zdolny uczynić zadość wymogom prawa, przegra sprawę zgodnie z niżej przytoczonymi konstytucjami.

4. W pierwszej księdze *Sentencji Paulusa* w tytule „O tym, który przegrywa sprawę” w ten sposób przeczytasz o możliwych przyczynach przegrania sprawy przez powoda: Przegrywamy sprawę ze względu na miejsce bądź wartość żądania, bądź czas, bądź jakość. Ze względu na miejsce, gdy świadczenie powinno zostać spełnione gdzieś indziej. Ze względu na wartość żądania, gdy żąda się zbyt wiele. Ze względu na czas, gdy żąda się przed nadejściem terminu spełnienia świadczenia. Ze względu na jakość, gdy żądamy wydania takiej samej rzeczy, ale lepszego gatunku.

5. Podobnie w księdze pierwszej *Sentencji Paulusa* w tytule „Jeśli żąda się spadku bądź czegoś innego”. Spadku należy żądać w takiej części, która nam się należy. W przeciwnym razie grozi nam ryzyko nadmiernego żądania i przegrywamy sprawę.

6. Z kompilacji Hermogeniana z tytułu „O niesprawiedliwie skarżących i nadmiernym żądaniu”. Cesarze Dioklecjan i Maksymian, Augustowie, do Aureliusza Dekstrusa (między innymi w odniesieniu do tego zagadnienia). Jeśli opiekun lub kurator wystąpi z nadmiernym żądaniem, sprawa upada. Jeśli twierdzisz, że to miało miejsce, daremnie szukasz u nas pomocy, ponieważ zasady prawa są przeciwko tobie. Wydano dnia 12 grudnia w Nikomedii za konsulatu Konstancjusza i Maksymusa roku 294.

7. Podobnie w tym samym zbiorze i tytule. Ci sami Augustowie i Cesarze do Klaudiusza Menandra. Ilekroć żąda się czegoś w sporze na podstawie ustalonych prawem skarg, to wymaga się od powoda dokładnego oznaczenia rodzaju sporu, aby nie żądano więcej niż wynosi dług bądź więcej niż się należy. Wobec tego, gdy domagamy się czy to przedmiotu zapisu, czy to gruntu, czy to części gruntu, czy to

budynku, czy to długu, czy czegokolwiek innego, przy wskazywaniu rodzaju skargi wartość lub ilość muszą być dokładnie oznaczone. Jeśli więc ktoś będzie żądał więcej niż mu się należy bądź niż jest dłużne, utraci przedmiot sporu i przegra sprawę. Żąda się bowiem nadmiernie, jak to zostało opisane w pismach uczonych prawników, ze względu na wartość, miejsce, czas, podstawę prawną, jakość i oszacowanie wartości. Stąd też, pouczony prawem spisany w tym reskrypcie, przedstawił przeciwnikowi zarzut przed właściwym sędzią. Jeśli sędzia dostrzeże, że wystąpił on z nadmiernym żądaniem, niech orzecze na twoją korzyść, odrzuciwszy żądania twojego przeciwnika. Wydano dnia 21 marca w Mediolanie za konsulatu Tuskusa i Anulina w roku 295.

(Tutaj zbadaj, w jaki sposób powód składa wobec pozwanego oświadczenie dotyczące rodzaju składanej skargi oraz przedmiotu sporu).

3. Komentarz

Piąty rozdział *Consultationis cuiusdam veteris iurisconsulti*, podobnie jak czwarty⁸ i szósty⁹, rozpoczyna się inwokacją do Boga (Cons. V.1 *In Dei nomine*)¹⁰. Możliwe więc, jak sugeruje C.A. Cannata, że adresatem rozdziałów IV–VI był biskup pełniący funkcję sędziego¹¹ w ramach polubownego sądownictwa sprawowanego za pozwoleniem cesarza (*episcopalis audientia*¹²). Odbiorca nie musiał być przy tym

⁸ Cons. IV.1 *In nomine Dei quid tractari aut observari debeat* [...] („W Imię Boże, cóż należałoby rozważyć, czemu się przypatrzeć [...]”).

⁹ Cons. VI.1 *Iuvante Deo quid tractari debeat* [...] („Z Bożą pomocą, cóż należałoby rozważyć [...]”).

¹⁰ Ta koherencja, jak również łatwiejszy sposób formułowania myśli skłoniły badaczy do uznania, iż rozdziały IV–VI stanowią spójną całość, odrębną w stosunku do pozostałej części dzieła. Tak M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, III. *Über die Consultatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1913, t. 34, nr 1, s. 48–49 oraz C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 240–245. Zob. też P. Chmiel, *Consultatio...*, s. 154–158.

¹¹ C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 244–245. Za tą teorią zdaje się opowiadać także P. Chmiel, *Consultatio...*, s. 158. Inną hipotezę przedstawił H.U. Kantorowicz, uznając, że rozdziały IV–VI są zbliżone do wywodu na temat podstawowych reguł prawnych skierowanego do ucznia, III. *Über die Consultatio...*, s. 49.

¹² Wśród obszernej literatury na ten temat zob. np. G. Crifò, *A proposito di Episcopalis audientia, w: Institutions, société et vie politique dans l'Empire romain au IVe siècle ap. J.-C. Actes de la table ronde autour de l'œuvre d'André Chastagnol (Paris, 20–21 janvier 1989)*, red. M. Christol, S. Demougins, Y. Duval, C. Lepelley, L. Pietri, Rome 1992, s. 397–410; I. Cremades Ugarte, *Derecho romano, comunidad cristiana y episcopalis audientia*, Seminarios Complutenses de Derecho Romano 1996, t. 8, s. 99–138; P. Maymó Capdevila, *La [episcopalis audientia] durante la dinastía teodosiana. Ensayo sobre*

znawcą prawa, na co wskazuje przystępny sposób objaśniania przedstawionej materii. Rozważania przypominają bowiem prosty wykład akademicki.

Anonimowy znawca prawa objaśnia po kolei, w jaki sposób należy postąpić w sytuacji, gdy przeciwnik w sporze wytoczył powództwo o zwrot rzeczy, które zostały mu zabrane (Cons. V.1)¹³. *Vetus iurisconsultus* tłumaczy – i jest to porada uniwersalna – że badanie sprawy powinno się rozpocząć od sprawdzenia, czy ten, kto występuje z żądaniem, ma legitymację procesową (Cons. V.2). Jeżeli okaże się, że stronie przysługuje prawo do wystąpienia ze skargą, powinna ona w zapowiedzi powództwa (*editio actionis*) oznaczyć rodzaj skargi, jak również dokładnie określić przedmiot żądania. Należy to uczynić w odniesieniu do wymienionych przez jurystę kryteriów: miary (*modus*), wagi (*mensura*), wartości (*summa*) i ilości (*quantitas*). Obowiązek dopilnowania, by żądanie czyniło zadość wszystkim wymogom, ciążył zarówno na występującym ze skargą, jak i na osobach powołanych do orzekania (Cons. V.3 *hi qui iudicaturi sunt*)¹⁴. Trzeba podkreślić, że niespełnienie tych wymagań, nawet jeśli było niezależne od powoda, skutkowało przegraniem sprawy (Cons. V.3 *qui si aut neglegere, aut satisfacere legibus fortasse nequiverit, causam perdat*). Nieuczynienie zadość wymogom formalnym koniecznym dla zainicjowania procesu prowadziło więc do upadku sprawy już w jej początkowym stadium.

W dalszej części znawca prawa przechodzi do problematyki nadmiernego żądania (*pluris petitio*), omawiając ją na podstawie fragmentów *Sentencji Paulusa* oraz dwóch konstytucji zaczerpniętych z kompilacji Hermogeniana – prywatnego

el poder jurídico del obispo en la sociedad tardorromana, w: *Actas. Congreso Internacional La Hispania de Teodosio*, red. R. Teja, C. Pérez González, Salamanca 1997, s. 165–170; O. Huck, *A propos de CTh 1,27,1 et CSirm 1. Sur deux textes controversés relatifs à l'episcopalis audientia constantiniense*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 2003, t. 120, s. 78–105; A.J.B. Sirks, *The episcopal audientia in Late Antiquity*, *Droit et cultures. Revue internationale interdisciplinaire* 2013, nr 65, s. 79–88; S. Puliatti, *L'episcopal audientia tra IV e V secolo*, *Koinonia* 2016, t. 40, s. 299–330; F. Cuena Boy, *La episcopal audientia de Costantino a Juliano el Apóstata*, *Studia et documenta historiae et iuris* 2016, t. 82, s. 117–175; tenże, *Juliano el Apóstata y la episcopal audientia*, *Vergentis* 2017, t. 4, s. 57–76; M. Wojtczak, *Audientia episcopal w praktyce prawnej późnej starożytności – w poszukiwaniu źródeł regulacji sądów biskupich za panowania Justyniana*, *U Schyłku Starożytności. Studia Źródłoznawcze* 2016, t. 15, s. 121–147; taż, *Audientia sacerdotalis? – Remarks on the Legal Nature of Dispute Resolution by Ecclesiastics in Late Antiquity*, *Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity* 2021, t. 25, nr 1, s. 108–149.

¹³ Na określenie stanu utraty rzeczy autor używa synonimicznych czasowników *deripere* oraz *tollere*; oba wskazują na bezprawność dokonanego czynu. Jako że nie zostało podane kryterium rozróżnienia, należy uznać, iż nawet mimo braku współrzednego spójnika fraza *direpta sublata* stanowi hendiadys – figurę stylistyczną mającą na celu przedstawienie jednego pojęcia za pomocą dwóch wyrazów.

¹⁴ Por. G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 144.

zbioru reskryptów cesarskich datowanego na 295 r.¹⁵ Zwraca uwagę, że wszystkie te źródła zostały przez autora określone mianem *leges* (Cons. V.3)¹⁶.

Pierwszy z przytoczonych fragmentów *Sentencji Paulusa* (Cons. V.4 = P.S. 1.10.1) zawiera wyliczenie sposobów, na które można dopuścić się nadmiernego żądania. Są to: miejsce (*locus*), wartość (*summa*), czas (*tempus*) oraz jakość (*qualitas*). Jeśli zatem ktoś domagał się spełnienia świadczenia w innym miejscu (*locus*) niż ustalone¹⁷ bądź wystąpił z żądaniem przedwcześnie (*tempus*)¹⁸, bądź też zażądał rzeczy o większej wartości (*summa*) lub lepszej jakości (*qualitas*), przegrywał sprawę.

Wyliczenie sposobów, na które można było dopuścić się nadmiernego żądania, powraca także w reskrypcie Dioklecjana i Maksymiana, skierowanym do Klaudiusza Menandra¹⁹ (Cons. V.7), gdzie podkreśla się wagę dokładnego oznaczenia przedmiotu sporu. Wyliczenie pokrywa się jedynie częściowo z tym prezentowanym we fragmencie *Sentencji Paulusa*. W konstytucji jest bowiem mowa o wartości (*summa*), miejscu (*locus*), czasie (*tempus*), podstawie prawnej (*causa*), jakości (*qualitas*) oraz oszacowaniu (*aestimatio*), które to kryteria, wedle cesarzy, miały zostać opracowane przez jurysprudencję (*sicut responsis prudentium continentur*). Stąd też warto przywołać tutaj fragment *Instytucji Gajusza*, który w tym kontekście podał jeszcze inne kategorie:

G. 4,53

Plus autem quattuor modis petitur: re, tempore, loco, causa [...]

¹⁵ Na ten temat zob. np. D. Liebs, *Hermogenians Iuris Epitomae. Zum Stand der römischen Jurisprudenz im Zeitalter Diokletians*, Göttingen 1964; A. Cenderelli, *Ricerche sul Codex Hermogenianus*, Milano 1965; A. Chastagnol, *Un nouveau préfet du prétoire de Dioclétien: Aurelius Hermogenianus*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1989, t. 78, s. 165–168; S. Connolly, *Lives Behind the Laws. The World of the Codex Hermogenianus*, Bloomington and Indianapolis 2010; S. Corcoran, *The Publication of Law in the Era of the Tetrarchs: Diocletian, Galerius, Gregorius, Hermogenian*, w: *Diocletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende*, red. A. Demandt, A. Goltz, H. Schlange-Schöningen, Berlin–New York 2004, s. 56–73; tenże, *The Gregorianus and Hermogenianus Assembled and Shattered*, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité* 2013, t. 125, nr 2, s. 285–304.

¹⁶ Tak samo w Cons. III.4, 5, 10. Por. J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział III*, s. 279. Zob. też G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 133.

¹⁷ Por. G. 4.53c.

¹⁸ Por. G. 4.53b.

¹⁹ Wątpliwości odnośnie do autentyczności reskryptu wyraził S. Solazzi, *La specie della "plus petitio" in Cons. V. 7 e la critica delle costituzioni diocleziane*, *Studia et documenta historiae et iuris* 1939, t. 5, s. 231–233. O autentyczności tekstu przekonują: G. Provera, *La plus petitio...*, s. 21; A. Cenderelli, *La 'plus petitio' nel processo romano postclassico, e le alterazioni di Cons. 5.7*, *Studia et documenta historiae et iuris* 1967, t. 33, s. 50–64.

Żąda się zaś za dużo w czworaki sposób: co do rzeczy, co do czasu, co do miejsca, co do podstawy [...] ²⁰

Zmiany względem prawa klasycznego można podsumować w sposób następujący. Po pierwsze, Gajańska *res*, czyli nadmierne żądanie co do rzeczy, zachodzące wówczas, gdy ktoś żądał więcej niż mu się należało ²¹, zostało zastąpione kategorią *summa*. Wyszczególniono także kategorię jakości (*qualitas*) ²² w ten sposób, że powód mógł żądać rzeczy jakiegokolwiek jakości, z wyjątkiem jakości lepszej ²³. Wreszcie wyliczenie uzupełniono o kategorię oszacowania wartości przedmiotu sporu (*aestimatio*) ²⁴.

Warty odnotowania jest fakt, że w treści rozdziału próżno szukać wzmianki na temat *intentionis certae* i *incertae*. W prawie klasycznym nadmierne żądanie dotyczyło tych skarg, których *intentio* i *condemnatio* opiewały na *certum*, a zatem były ściśle określone i wyrażalne w konkretnej wartości majątkowej. W przypadku nadmiernego żądania sędziego nie miał możliwości redukcji żądania do prawidłowej kwoty bądź ilości, lecz był zmuszony oddalić skargę w całości. Gdy zaś żądanie nie było skonkretyzowane, określenie rozmiarów roszczenia pozostawiano sędziemu, co wyłączało możliwość nadmiernego żądania powoda.

²⁰ Tłum. Gaius, *Instytucje*, przeł. i wstępem opatrzył C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982, s. 397.

²¹ Por. G. 4.53 [...] *re, velut si quis pro X milibus, quae ei debentur, XX milia petierit, aut si is, cuius ex parte res esset, totam eam aut maiore ex parte suam esse intenderit* [...] („[...] co do rzeczy, na przykład, jeśli ktoś zamiast dziesięciu tysięcy, które mu się należą, domagał się dwudziestu tysięcy, albo jeśli by ten, czyją [własnością] byłaby rzecz w części, twierdził [w formule], że jest ona jego [własnością] cała albo w części większej [...]” – tłum. tamże, s. 397).

²² Gajusz odnosi się do tej kategorii, ale w kontekście uczynienia przedmiotem świadczenia rzeczy oznaczonej co do gatunku i wystąpienia z żądaniem rzeczy oznaczonej co do tożsamości. Por. G. 4.53 [...] *similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, velut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam licet vilissimam petat, idem iuris est propter eam rationem, quam proxime diximus* („[...] podobnie, jeśli ktoś odebrał formalne przyrzeczenie co do rodzaju, [a] następnie żądał ściśle oznaczonej rzeczy, np. jeśli ktoś odebrał przyrzeczenie formalne co do purpury w ogólności, [a] następnie żądał w szczególności tyryjskiej. Choćby oto żądał najtańszej, stan prawny jest taki sam z tego powodu, jaki dopiero co wymieniliśmy” – tłum. tamże, s. 399).

²³ Jak twierdzi G. Zanon, aspekt ten wydaje się skorelowany ze stopniowym utrwalaniem się zasady, że dłużnik jest zobowiązany świadczyć rzecz co najmniej średniego gatunku. Por. G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 145. Zob. też G. Provera, *La pluris petitio nel processo romano*, Torino 1958, s. 34.

²⁴ W. Wiegand (*Plus petitio*, Berlin 1974, s. 2, przyp. 8) uznał dwie ostatnie kategorie za innowacje poklasyczne. G. Provera (*La pluris...*, s. 76) stwierdził, że chociaż *aestimatio* mogła mieć na celu rozszerzenie zakresu zastosowania instytucji *pluris petitio*, w istocie nie zmieniła zakresu tradycyjnej klasyfikacji. Według badacza problem mógł dotyczyć wierzyciela, który wystąpił z żądaniem pieniężnego ekwiwalentu względem należnego mu świadczenia. Taka interpretacja wskazuje na podobieństwo kategorii *aestimatio* oraz *summa*. Z kolei A. Cenderelli (*La “pluris petitio”...*, s. 60–61) przypuszcza, iż *aestimatio* była raczej pokrewna kategorii *res*.

W rozdziale nie brakuje praktycznych ilustracji prowadzonych. Zgodnie z treścią drugiego z cytowanych ustępów *Sentencji Paulusa* (Cons. V.5 = P.S. 1.13b.5), dziedzic, który wystąpił ze skargą o wydanie spadku, zobowiązany był do wskazania dokładnej wysokości swojego roszczenia. Wystąpienie z nadmiernym żądaniem skutkowało natomiast przegraniem sprawy. Z kolei treść reskryptu zachowanego w Cons. V.7 wskazuje, że katalog sytuacji, w których można było mieć do czynienia z nadmiernym żądaniem, był w istocie nieograniczony. Bez względu więc na to, czy domagano się przedmiotu zapisu, czy gruntu, czy części gruntu, czy budynku, czy długu, czy czegokolwiek innego, należało dokładnie oznaczyć przedmiot sporu.

Przytoczony w Cons. V.6 fragment²⁵ konstytucji cesarskiej podkreśla natomiast wagę instytucji, o której mowa. Cesarze Dioklecjan i Maksymian w reskrypcie skierowanym do Aureliusza Dekstrusa objaśnili, że bezwzględnie uznawali aurytety zasady (*ratio iuris*) rządzącej skutkami wystąpienia z nadmiernym żądaniem. W konsekwencji, w każdym przypadku wnoszenie prośb do cesarza celem obejścia jej niekorzystnych następstw było bezcelowe (*frustra a nobis remedium quaeris*). O sprawie z Cons. V.6 nie wiadomo zbyt wiele poza tym, że dotyczyła ona nadmiernego żądania opiekuna lub kuratora, a wspomniany Aureliusz Dekstrus zwracał się z prośbą o udzielenie mu cesarskiego *remedium*. Badacze przypuszczają więc, że odpowiedź Dioklecjana i Maksymiana skierowana była do małoletniego, próbującego wnieść odwołanie od niekorzystnego wyroku, w którym uczestniczył działający zamiast niego opiekun lub kurator²⁶. W tych okolicznościach trudno nie podzielić opinii G. Zanon o tym, że *pluris petitio* z instrumentu formalnego stopniowo stawała się zbliżona do kary²⁷.

Warto także zwrócić uwagę na miły detal, zamykający analizowany rozdział: *Hic require, qualiter actionis editio pulsato fiat*. Scholium niniejsze poczynione zostało na marginesie wydania z 1586 r. Ponieważ nie dysponujemy tekstem oryginalnym, trudno określić jego pochodzenie. Wzmianka ta może więc mieć późniejszą proveniencję, ale nie można także wykluczyć, że to sam *vetus iurisconsultus* lub któryś z jego uczniów dokonał tej adnotacji, sugerując zgłębienie problematyki zapowiedzi

²⁵ Ze względu na zwrot *inter cetera et ad locum* (między innymi i w odniesieniu do tego zagadnienia) nie ma wątpliwości, iż jest to jedynie wyimek z reskryptu.

²⁶ Tak G. Provera, *La pluris...*, s. 49; K.-H. Schindler, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Labeo 1962, nr 8, s. 43; A. Cenderelli, *Il 'remedium' menzionato in 'Cons.' 5, 6 e gli effetti della 'pluris petitio' in danno di minori*, w: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, t. 2, Torino 1968, s. 388–390. Inaczej R. Orestano (*Plus petitio e 'in integrum restitutio'*, w: *Studi in onore di. Biondo Biondi*, t. 2, Milano 1963, s. 227–242), który przedstawił hipotezę, że w sprawie mogło chodzić o udzielenie środka ochrony pozaprosesowej w postaci przywrócenia do stanu poprzedniego (*restitutio in integrum*).

²⁷ Por. G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 145–146.

powództwa w postaci złożenia oświadczenia co do rodzaju składanej skargi oraz przedmiotu sporu (*editio actionis*)²⁸.

Bibliografia

- Cannata C.A., *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iuriconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003.
- Cenderelli A., *Il 'remedium' menzionato in Cons. 5, 6 e gli effetti della 'pluris petitio' in danno di minori*, w: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, t. 2, Torino 1968.
- Cenderelli A., *La 'pluris petitio' nel processo romano postclassico, e le alterazioni di Cons. 5.7*, *Studia et documenta historiae et iuris* 1967, t. 33.
- Cenderelli A., *Ricerche sul Codex Hermogenianus*, Milano 1965.
- Chastagnol A., *Un nouveau préfet du prétoire de Dioclétien: Aurelius Hermogenianus*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1989, t. 78.
- Chmiel P., *Consultatio veteris cuiusdam iuriconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, *Zeszyty Prawnicze* 2009, t. 9, nr 1.
- Connolly S., *Lives Behind the Laws. The World of the Codex Hermogenianus*, Bloomington and Indianapolis 2010.
- Conrat M.C., Kantorowicz H.U., III. *Über die Consultatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1913, t. 34, nr 1.
- Corcoran S., *The Gregorianus and Hermogenianus assembled and shattered*, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité* 2013, t. 125, nr 2.
- Corcoran S., *The Publication of Law in the Era of the Tetrarchs: Diocletian, Galerius, Gregorius, Hermogenian*, w: *Diokletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende*, red. A. Demandt, A. Goltz, H. Schlange-Schöningen, Berlin–New York 2004.
- Cremades Ugarte I., *Derecho romano, comunidad cristiana y episcopalis audientia*, *Seminarios Complutenses de Derecho Romano* 1996, t. 8.
- Criřò G., *A proposito di Episcopalis audientia*, w: *Institutions, société et vie politique dans l'Empire romain au IVe siècle ap. J.-C. Actes de la table ronde autour de l'œuvre d'André Chastagnol (Paris, 20–21 janvier 1989)*, red. M. Christol, S. Demougin, Y. Duval, C. Lepelletier, L. Pietri, Rome 1992.
- Cuena Boy F., *Juliano el Apóstata y la episcopalis audientia*, *Vergentis* 2017, t. 4.
- Cuena Boy F., *La episcopalis audientia de Costantino a Juliano el Apóstata*, *Studia et documenta historiae et iuris* 2016, t. 82.

²⁸ Por. tamże, s. 153–154, przyp. 101.

- El dictamen de un antiguo jurisconsulto (Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti). En defensa de la mujer casada*, prólogo, introducción, traducción y notas de Juan Manuel Blanch Nougués, Madrid 1999.
- Gaius, *Instytucje*, przeł. i wstępem opatrzył C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982.
- Huck O., *A propos de CTh 1,27,1 et CSirm 1. Sur deux textes controversés relatifs à l'episcopalis audientia constantinienne*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung 2003, t. 120.
- Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717.
- Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, Studia Prawnicze KUL 2021, nr 1.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II*, Studia Prawnicze KUL 2022, nr 1.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział III*, Studia Prawnicze KUL 2022, nr 3.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział IV*, Studia Prawnicze KUL 2023, nr 1.
- Liebs D., *Hermogenians Iuris Epitomae. Zum Stand der römischen Jurisprudenz im Zeitalter Diokletians*, Göttingen 1964.
- Maymó Capdevila P., *La [episcopalis audientia] durante la dinastía teodosiana. Ensayo sobre el poder jurídico del obispo en la sociedad tardorromana*, w: *Actas. Congreso Internacional La Hispania de Teodosio*, red. R. Teja, C. Pérez González, Salamanca 1997.
- Orestano R., *'Plus petitio' e 'in integrum restitutio'*, w: *Studi in onore di Biondo Biondi*, t. 2, Milano 1963.
- Provera G., *La pluris petitio nel processo romano*, Torino 1958.
- Puliatti S., *Episcopalis audientia tra IV e V secolo*, Koinonia 2016, t. 40.
- Rudorff A.A.F., *Über die Entstehung der Consultatio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1846, t. 13.
- Schindler K.-H., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Labeo 1962, nr 8.
- Sirks A.J.B., *The episcopalis audientia in Late Antiquity*, Droit et cultures. Revue internationale interdisciplinaire 2013, nr 65.
- Solazzi S., *La specie della "plus petitio" in Cons. V. 7 e la critica delle costituzioni dioclezianee*, Studia et documenta historiae et iuris 1939, t. 5.
- Volterra E., *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993.
- Wiegand W., *Plus petitio*, Berlin 1974.
- Wojtczak M., *Audientia episcopalis w praktyce prawnej późnej starożytności – w poszukiwaniu źródeł regulacji sądów biskupich za panowania Justyniana*, U Schyłku Starożytności. Studia Źródłoznawcze 2016, t. 15.
- Wojtczak M., *Audientia sacerdotalis? – Remarks on the Legal Nature of Dispute Resolution by Ecclesiastics in Late Antiquity*, Zeitschrift Für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity 2021, t. 25, nr 1.
- Zanon G., *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009.

Recenzje i artykuły recenzyjne

**Recenzja pracy zbiorowej pod redakcją profesora Sławomira Cieślaka
pt. *Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki
ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym*, Wolters Kluwer,
Warszawa 2022, ss. 388**

A review of the collective work edited by Professor Sławomir Cieslak, entitled *Legal professional privilege and other trust remedies in civil proceedings*, Wolters Kluwer, Warsaw 2022, p. 388

Рецензия на коллективную работу под редакцией профессора Славомира Цесьляка под заглавием *Адвокатская и нотариальная тайны, а также другие меры защиты доверия в гражданском производстве*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, с. 388

Рецензія під редакцією професора Славоміра Цесьляка монографії під назвою *Таємниця адвоката, юридичного радника і нотаріальна та інші засоби захисту довіри в цивільному процесі*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, стор. 388

KINGA DRÓŹDŹ-CHMIEL

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: kinga.drozd-zchmiel@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7554-5601>

Wstęp

Recenzowana praca zbiorowa¹ pod redakcją prof. Sławomira Cieślaka, kierownika Katedry Postępowania Cywilnego I Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, profesora zwyczajnego w Zakładzie Postępowania Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, ukazała się po II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, zorganizowanej 26 marca 2021 r. przez Centrum Badań nad Aksjologią Procedur Cywilnych przy Katedrze Postępowania Cywilnego I Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Chociaż śmiało można ją zakwalifikować jako publikację pokonferencyjną, jej zawartość nie ogranicza się do wystąpień prelegentów, gdyż została poszerzona o opracowania przygotowane przez autorów, którzy brali udział w konferencji, lecz nie wygłosili referatów.

¹ *Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym*, red. S. Cieślak, Warszawa 2022.

1. Struktura i cel badawczy pracy

Okoliczności powstawania pracy mają swoje odzwierciedlenie w strukturze publikacji. Została ona podzielona, podobnie zresztą jak sam program konferencji, na trzy merytoryczne części o podobnych tytułach, nieco zmodyfikowanych w porównaniu z tytułami poszczególnych paneli konferencyjnych. Możliwość publikacji przez osoby, które nie wygłaszały referatów, poskutkowało dublowaniem się artykułów o podobnej tematyce, co jednak nie wpływa negatywnie na jakość opracowania. Wręcz przeciwnie, decyzja o włączeniu ich do pracy umożliwiła zaprezentowanie różnorodnych poglądów i ich uzasadnień w odniesieniu do określonych zagadnień, takich jak problematyka tajemnicy adwokackiej czy radcowskiej w kontekście prawa świadka do odmowy odpowiedzi na pytania w trakcie składanych zeznań w postępowaniu cywilnym. Tym samym znacznie poszerzono spektrum analizy i oceny omawianych regulacji prawnych. Również z tego względu praca nie ma i nie może mieć charakteru *stricte* homogenicznego. Wszak książka zawierająca materiały pokonferencyjne nie musi stanowić spójnego studium, w którym poglądy autorów wzajemnie uzupełniają się.

Praca składa się z przedmowy redaktora, w której omówiono m.in. cel i koncepcję publikacji, a także wskazano na konieczność dokonywania poszerzonej oceny aksjologicznego uzasadnienia zarówno dla projektowanego, jak i przyjętego sposobu ukształtowania określonych instytucji procesowych występujących w postępowaniach cywilnych. Na kolejnych kartach czytelnik może zapoznać się ze słowem wstępnym autorstwa prof. Janusza Jankowskiego, prezentującym samą publikację oraz kreślącym okoliczności, które przyczyniły się do powstania recenzowanego opracowania.

Jak nadmieniono, praca składa się z trzech części obejmujących czternaście artykułów, z których większość stanowi rozbudowaną wersję wygłoszonych na konferencji referatów. W części I, zatytułowanej *Ochrona tajemnicy zawodowej adwokata i radcy prawnego w sądowym postępowaniu cywilnym*, znalazły się następujące rozdziały: Izabella Gil, *Pełnomocnik zawodowy (adwokat lub radca prawny) jako świadek w postępowaniu cywilnym* (s. 25–46), Krzysztof Knoppek, *Problem tajemnicy adwokackiej w kontekście prawa świadka do odmowy odpowiedzi w postępowaniu cywilnym* (s. 49–64), Anna Machnikowska, *Tajemnica zawodowa radcy prawnego w kontekście postępowania cywilnego* (s. 65–92). Część II, o tytule *Inne środki ochrony zaufania strony do pełnomocnika profesjonalnego w postępowaniu cywilnym*, zawiera następujące artykuły: Sławomir Cieślak, *Zaufanie strony a zaostrzenie rygorów procesowych stosowanych w odniesieniu do wadliwych czynności adwokatów i radców prawnych w postępowaniu cywilnym* (s. 97–121), Andrzej Jarocho, *Przymus*

adwokacko-radcowski w postępowaniu cywilnym, czyli od przyprawców do gwarantów profesjonalizmu procesowego (s. 123–147), Marcin Kostwiński, *Zastępstwo adwokata lub radcy prawnego niemogącego brać udziału w rozprawie w kontekście ochrony zaufania strony do profesjonalnego pełnomocnika* (s. 149–180), Grzegorz Sikorski, *Zaufanie strony a ważne przyczyny zwolnienia od obowiązku zastępowania strony w procesie przez adwokata lub radcę prawnego ustanowionego przez sąd (art. 118 § 3 k.p.c.^[2])*, (s. 183–197), Szymon Śniady, *Brak fiskalny wniosku o uzasadnienie orzeczenia wniesionego przez pełnomocnika* (s. 199–208), Tadeusz Zembrzuski, *Zaufanie strony a odmowa sporządzenia przez pełnomocnika nadzwyczajnego środka zaskarżenia* (s. 209–229), Sandra Zientalewicz, *Kilka słów w odpowiedzi na pytanie, czy wymogi stawiane profesjonalnemu pełnomocnikowi muszą być wyższe niż stawiane stronie działającej osobiście* (s. 235–257). W części III pracy, pt. *Ochrona zaufania stron do przedstawicieli wolnych zawodów prawniczych – ujęcie porównawcze*, zostały ujęte następujące opracowania: Lech Borzemski, *Tajemnica notarialna* (s. 261–274), Radosław Olszewski, *Wybrane zagadnienia tajemnicy adwokackiej, radcowskiej i notarialnej w postępowaniu karnym* (s. 275–289), Jarosław Pączek, *Orzeczenie angielskiego Sądu Najwyższego z 27.11.2020 r. [2020] UKSC 48, Lord Reed, Lord Hodge, Lady Black, Lord Lloyd-Jones, Lady Arden w sprawie Halliburton przeciwko Chubb Tajemnica zawodowa arbitrów – „poufne ujawnienie”, czyli nowy sposób zarządzania konfliktami interesów* (s. 291–314), Tomasz Strumiłło, *Poufność arbitrażu i mediacji w sprawach cywilnych* (s. 317–368). W części IV znalazły się materiały uzupełniające, wśród nich Program II Ogólnopolskiej Konferencji Aksjologicznej w Łodzi – 26.03.2021 r. czy nadesłane wystąpienia przedstawicieli Patronów Honorowych Konferencji.

Recenzowana, stosunkowo obszerna praca obejmuje analizy naukowe prowadzone w celu poszukiwaniu uzasadnienia aksjologicznego omawianych regulacji prawnych. Jest zarazem prezentacją dorobku kilku ośrodków akademickich, z uwzględnieniem dobrze pojętej współpracy naukowej. W publikacji przedstawiono wiele znaczących poglądów na temat problemów, które pojawiają się w praktyce stosowania omawianych instytucji prawnych, o czym będzie mowa poniżej. Zagadnienia poruszone w pracy pod redakcją prof. Sławomira Cieślaka pozostają aktualne i nadal sporne³.

² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 z późn. zm.

³ Szerzej o pełnomocniku zob. chociażby prace ujęte w zestawieniu bibliograficznym poniżej.

2. Zawartość merytoryczna

2.1. Część I pt. *Ochrona tajemnicy zawodowej adwokata i radcy prawnego w sądowym postępowaniu cywilnym*

Autorzy stawiają szereg pytań, na które udzielają wyczerpujących i satysfakcjonujących odpowiedzi. Pierwsza część opracowania w przeważającej mierze oscyluje wokół wyzwań, przed jakimi staje profesjonalny pełnomocnik, gdy przychodzi mu zeznawać jako świadek w postępowaniu cywilnym. Celne jest propagowanie idei wprowadzenia regulacji wyłączającej dopuszczalność składania zeznań przez zawodowych pełnomocników. O ile sam pomysł wydaje się w pełni zasadny, o tyle już poszczególni autorzy artykułów zamieszczonych w tej części pracy przedstawiają odmienne poglądy na temat tego, na jakim szczeblu i w jaki sposób regulacja ta winna zostać wprowadzona, mianowicie: czy w ramach nowelizacji art. 261 § 2 K.p.c., czy na poziomie ustaw korporacyjnych (zob. s. 45–46, 63–64, 91).

Chociaż w omawianych fragmentach pracy należy podkreślić, że sama próba udzielenia pomocy prawnej czy też czynności przygotowawcze do udzielenia tej pomocy objęte są tajemnicą zawodową (zob. chociażby uwagi na s. 63), to zaskakuje niedostateczne zaakcentowanie, że ewentualna nieodpłatność porady prawnej nie wpływa na zakres obowiązku zachowania tajemnicy adwokackiej czy radcowskiej. Co prawda w opracowaniu wielokrotnie wspomina się o tajemnicy w kontekście zawodowego działania, to jednak brakuje omówienia aspektu tajemnicy zawodowej w kontekście działalności zarobkowej oraz przeanalizowania sytuacji, w których doszło do nieodpłatnego udzielenia porady prawnej.

W odniesieniu do problematyki tajemnicy zawodowej szczególnie cenne jest zasygnalizowanie, że spore problemy praktyczne napotykają osoby, które podejmują próbę podołania wymogowi, by przy przygotowywaniu pisma procesowego pełnomocnik świadomie i konsekwentnie rozróżniał, które informacje, twierdzenia, wiadomości, okoliczności czy zdarzenia zostały mu przekazane przez klienta jako zastrzeżone do wyłącznej wiadomości, a które mogą być ogłoszone w piśmie procesowym (s. 61, 83). Wychodząc naprzeciw temu wyzwaniu, można spotkać się z praktyką przekazywania przez pełnomocnika swojemu klientowi treści pisma procesowego przed jego wysłaniem, celem wspólnej analizy przedmiotowego dokumentu, wprowadzenia sygnalizowanych zmian i finalnej akceptacji treści pisma procesowego przez mandanta przed jego wysłaniem. Przyjęcie tego rodzaju taktyki jest związane z szeregiem niedogodności, w tym natury prawnej. Recenzentka

wyraża nadzieję, że i to zagadnienie zostanie w przyszłości rozwinięte i szerzej omówione.

Część I recenzowanej pracy zbiorowej może stanowić asumpt do dalszej analizy, prowadzącej przykładowo do wyczerpującej odpowiedzi na pytanie, czy profesjonalny pełnomocnik lub sąd może zadawać kolejne pytania, zmierzające wprost do pogwałcenia tajemnicy zawodowej adwokata bądź radcy prawnego i jakie mogą być konsekwencje tego rodzaju działania. Czym innym jest bowiem przestrzeganie zasad etyki zawodowej oraz dochowywanie tajemnicy adwokackiej, a czym innym jawne stwarzanie warunków do naruszenia tajemnicy adwokackiej czy radcowskiej w sytuacji, gdy np. zadawane pytanie jest związane w sposób bardziej lub mniej bezpośredni z poprzednio zadaniem pytaniem, na które świadek odmówił odpowiedzi, powołując się na okoliczność, że jego zeznanie byłoby połączone z pogwałceniem istotnej tajemnicy zawodowej (zob. chociażby uwagi zawarte na s. 52 i s. 69). Ciekawa mogłaby być również analiza problematyki związanej z obowiązkiem zachowania tajemnicy zawodowej przez pełnomocnika tymczasowo dopuszczonego do udziału w postępowaniu w trybie art. 97 K.p.c., który następnie nie złożył dokumentu pełnomocnictwa. Jeżeli zaś chodzi o rozprawy zdalne czy spotkania online z klientami i ich przeciwnikami procesowymi (zob. uwagi na s. 82), to w ocenie autorki interesujące byłoby wskazanie powinności ciężącej na pełnomocniku celem zweryfikowania i zapewnienia, by w czynnościach tych nie brały udziału osoby trzecie, niewidoczne na ekranie monitora, lecz znajdujące się w tym samym pomieszczeniu, w którym umieszczony jest sprzęt komputerowy, na którym wyświetlany jest przebieg spotkania mediacyjnego czy nawet rozprawy.

2.2. Część II pt. *Inne środki ochrony zaufania strony do pełnomocnika profesjonalnego w postępowaniu cywilnym*

W tej części pracy szczególnie interesująca wydaje się dokonywana ocena wskazanych regulacji prawnych na płaszczyźnie aksjologicznej przy pomocy jednego z kryteriów aksjologicznej oceny regulacji procesowej, jaką jest racjonalność proceduralna, w tym także jednej z postaci tej racjonalności – zapewnienie funkcjonalności (KAORP 3A) wprowadzonego środka procesowego (zob. uwagi na s. 104–121). Warto również zwrócić uwagę na omówienie zastępstwa adwokata lub radcy prawnego niemogącego brać udziału w rozprawie w kontekście ochrony zaufania strony do profesjonalnego pełnomocnika (s. 149–180), w tym także postulatu przywrócenia instytucji ferii sądowych (s. 171). Nie budzi żadnych zastrzeżeń uwypuklenie, jak istotne jest zaufanie strony wobec jej pełnomocnika i w tym kontekście dalsza analiza przesłanek zaistnienia ważnych przyczyn zwolnienia od obowiązku

zastępowania strony w procesie przez adwokata lub radcę prawnego ustanowionego przez sąd (s. 183–197). W odniesieniu zaś do artykułu pt. *Brak fiskalny wniosku o uzasadnienie orzeczenia wniesionego przez pełnomocnika* (s. 199–208) należy zauważyć, że jedynie częściowo można zgodzić się ze stwierdzeniem, że dotrzymanie tego wymogu fiskalnego nie jest skomplikowane i z tego względu winno się rygorystycznie wymagać od profesjonalnych pełnomocników zachowywania należytej staranności przy udzielaniu pomocy prawnej. O ile można przyznać, że przeprowadzenie samej czynności sprowadzającej się do uiszczenia należnej opłaty od wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia nie jest zbyt skomplikowane, o tyle egzekwowanie wykonania tej czynności przez klienta może nie być już tak proste, gdy np. jest to klient z urzędu, z którym – pomimo starań – nie można nawiązać kontaktu, albo gdy klient chce sporządzić środek zaskarżenia, ale konsekwentnie odmawia uiszczenia opłaty od wniosku o uzasadnienie, lub gdy zwyczajnie ze względu na inne obowiązki klient przekłada w czasie przekazanie dowodu uiszczenia opłaty od wniosku. Na szczególnie podkreślenie zasługuje dyskurs dotyczący stawiania granicy pomiędzy oczekiwaniami czy wolą samej strony a wymaganiami fachowej wiedzy, doświadczenia i samego przekonania co do celowości podejmowanych czynności procesowych w kontekście prawa do odmowy sporządzenia przez pełnomocnika nadzwyczajnego środka zaskarżenia (s. 209–229).

2.3. Część III pt. *Ochrona zaufania stron do przedstawicieli wolnych zawodów prawniczych – ujęcie porównawcze*

Ta część opracowania zdecydowanie urozmaica publikację i wpływa na jej oryginalność. Konkluzje płynące z dyskursu, który został przeprowadzony w ramach części I i II, pozwalają w szerszej perspektywie spojrzeć chociażby na instytucję tajemnicy notarialnej (s. 261–274). Nie zaskakuje sam postulat ostrożnego korzystania z oryginału aktu notarialnego jako źródła dowodowego (s. 274), czego już nie można powiedzieć o artykule, w którym została obnażona słabość systemu angielskiego (s. 291–314), uważanego – jak słusznie wskazuje sam autor – za jeden z najbardziej spójnych (s. 313). Wieńczący część III artykuł *Poufność arbitrażu i mediacji w sprawach cywilnych* (s. 317–368) zawiera cenne postulaty *de lege ferenda* (s. 366–367). Natomiast w kontekście mediacji brakuje pogłębionej analizy sprowadzającej się do odpowiedzi na pytanie, jakie dokumenty są objęte tajemnicą mediacji i czy są nią objęte wiadomości wysyłane prywatnie między stronami, w których odnoszą się one do przebiegu trwającego postępowania mediacyjnego, a finalnie – czy narusza tę tajemnicę pełnomocnik, który w piśmie procesowym ujawnia treść tego rodzaju rozmów.

Uwag o potrzebie dalszej analizy w zaproponowanych przez recenzentkę kierunkach nie należy interpretować jako zarzutów kierowanych do autorów. Świadczą one wyłącznie o niewyczerpaniu tematu i aktualności poruszanych problemów. Jedyny zarzut, jaki można byłoby postawić autorom, sprowadza się do zbyt małej liczby odniesień do konkretnych kazusów opartych na stanie faktycznym. Stosowanie norm prawnych, a więc również prawa procesowego, najlepiej weryfikować w sytuacji, gdy konkretne zdarzenie procesowe warunkuje konieczność ich zastosowania. Tymczasem autorzy w głównej mierze poruszają się po płaszczyźnie teoretycznej, co paradoksalnie można postrzegać także jako atut pracy. Dzięki temu dyskurs teoretyczny przeprowadzany jest na najwyższym poziomie.

Zakończenie

W ocenie recenzentki publikacja może być pomocna praktykom prawa (zwłaszcza sędziom, prokuratorom, adwokatom, radcom prawnym, notariuszom), jak również teoretykom prawa czy studentom prawa, zwłaszcza jeżeli Ci ostatni wiążą swoją przyszłość z wykonywaniem zawodu. Dyskurs jest jednocześnie interesujący, wyważony i prowadzony z dużym wyczuciem. Zakreślone tematem ramy opracowania nie pozwalają jednak objąć wszystkich zasygnalizowanych problemów, co jest w pełni zrozumiałe z uwagi na przyczyny wskazane na wstępie. Należy podkreślić, że praca została napisana w sposób przejrzysty i przystępny dla potencjalnego odbiorcy.

Konkludując, warto zauważyć, że i tym razem autorzy nie zawiedli. Zdecydowana większość artykułów reprezentuje wysoki i bardzo zadowalający poziom merytoryczny. Wszyscy autorzy (niezależnie od aktualnego statusu naukowego) to osoby w pełni kompetentne, posiadające prawo do wygłoszenia własnych – czasem nawet niekonwencjonalnych – poglądów. Lektura publikacji spełnia oczekiwania recenzentki. Przedmiotowe opracowanie wnosi cenny wkład do nauki prawa. Niewątpliwie postawiony w nim cel został w pełni zrealizowany. Biorąc pod uwagę powyższe, omawiana praca zasługuje na pozytywną recenzję i polecenie uwadze Czytelnika.

Bibliografia

- Borkowski G., *Udział adwokata w postępowaniu cywilnym jako remedium w świetle art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, w: *Jus et remedium. Księga jubileuszowa Profesora Mieczysława Sawczuka*, red. A. Jakubecki, J. Strzępka, Warszawa 2010.
- Filipowski J., *Adwokat w procesie cywilnym*, Warszawa 1971.

- Galeński L., *Uwagi o staranności adwokata-pełnomocnika w sprawach cywilnych*, Palestra 1986, nr 5–6.
- Granice wolności wypowiedzi przedstawicieli zawodów prawniczych*, red. A. Biłgorajski, Warszawa 2015.
- Jaworski C., *Adwokatura po zmianie ustawy*, Palestra 1997, nr 3–4.
- Karnicka-Kawczyńska A., Kawczyński J., *Adwokat i radca prawny jako pełnomocnicy procesowi*, Prawo Spółek 1998, nr 6.
- Kotliński T.J., Redzik A., Zaborski M., *Historia ustroju Adwokatury Polskiej w źródłach*, Warszawa 2013.
- Krzemiński Z., *Adwokat jako pełnomocnik w świetle przepisów nowego k.p.c.*, Palestra 1965, nr 7–8.
- Malicki A., *Oczekiwania klienta wobec adwokata*, Palestra 2010, nr 5–6.
- Marchwicki W., Niedużak M., *Odpowiedzialność dyscyplinarna oraz etyka zawodowa adwokatów i radców prawnych*. *Orzecznictwo*, wyd. 3, Warszawa 2019.
- Marcinkowski A., *Czy niedziałanie względnie niedbałe działanie w procesie adwokata wyznaczonego z urzędu może uzasadniać wznowienie postępowania na podstawie przewidzianej w art. 401 pkt 2 k.p.c.?*, Palestra 2004, nr 7–8.
- Naumann J., *Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu*. *Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2020.
- Targosz T., *Odpowiedzialność adwokata wobec osób trzecich*. *Zagadnienia prawnoporównawcze*, Palestra 2004, nr 11–12.
- Żywicki W. i in., *Adwokatura jako współczynnik wymiaru sprawiedliwości*. *Referat wygłoszony na Zjeździe Zrzeszenia Prawników Polskich*, Palestra 1959, nr 7–8.

Katarzyna Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, ss. 448

Katarzyna Lenczowska-Soboń, *The offence of destroying or damaging a protected monument*, Wolters Kluwer, Warsaw 2022, p. 448

Катажина Ленчовска-Собонь, *Преступление уничтожения или повреждения памятника истории и культуры*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, с. 448

Катажина Ленчовська-Собонь, *Злочин руйнування або пошкодження пам'ятника*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, стор. 448

JANUSZ KONECKI

Dr, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury
e-mail: januskonecki@tlen.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3226-6650>

Zagadnienia dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami wprawdzie nie przebijają się często do świadomości społecznej, to jednak pozostają w kręgu zainteresowań teoretyków i praktyków prawa. Ochrona ta stanowi również przedmiot zainteresowania i troski organów państwa powołanych ustawowo do ochrony substancji zabytków, a jednym z nich jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Kwestie te zostały przez ustawodawcę uznane za wyjątkowo istotne, stąd 13 sierpnia 2019 r. uchwalono kolejny – już drugi – Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022¹.

Ochrona zabytków przed ich zniszczeniem lub uszkodzeniem jest realizowana nie tylko na gruncie administracyjnym i na gruncie prawa karnego. Zasadnicze regulacje karne dotyczące czynów polegających na zniszczeniu lub uszkodzeniu zabytków zawiera ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami². Natomiast w Kodeksie karnym możemy odnaleźć przepisy, które mają zastosowanie w postępowaniach dotyczących zniszczenia lub uszkodzenia zabytków (m.in. art. 288 K.k., art. 294 K.k.).

Kwestie dotyczące ochrony zabytków były już podejmowane w literaturze³. Należy jednak zauważyć, że dotychczas opublikowane prace odnosiły się bądź do

¹ M.P. z 2019 r. poz. 808.

² Tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.

³ Zob. np. raport przygotowany w ramach działalności Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości; M. Budyń-Kulik, M. Kulik, *Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2014; R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków nieruchomości w Polsce: problematyka prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, Kraków 2017.

stanu prawnego sprzed nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, bądź jedynie fragmentarycznie dotyczyły przedmiotowego zagadnienia. Recenzowana monografia jest pierwszym kompleksowym opracowaniem, które nie tylko prezentuje zagadnienia teoretycznoprawne, lecz także zawiera wyniki badań empirycznych i cenne uwagi natury praktycznej. Autorka przebadła prawie 150 spraw dotyczących przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku w obszarze właściwości Prokuratury Regionalnej w Lublinie za lata 2008–2018. Pozwoliło to na wyciągnięcie wniosków tak co do sposobu i kierunku prowadzenia postępowań, jak i popełnianych w nich błędów. Omawiana monografia dotyka zatem interesujących kwestii jednocześnie z punktu widzenia naukowego oraz praktycznego.

Jak wykazała Autorka, zagadnienia te, leżąc na styku prawa karnego i administracyjnego, stwarzają problemy interpretacyjne, co przekłada się na praktykę organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Rosnąca liczba spraw uzasadniała podjęcie badań naukowych i empirycznych nad problematyką czynów skierowanych przeciwko zabytkom, polegających na ich zniszczeniu lub uszkodzeniu. Autorka postawiła sobie przy tym za cel udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy karnoprawna ochrona udzielana zabytkom w zakresie ich integralności i nienaruszalności jest skutecznym środkiem prawnym służącym zachowaniu dóbr kultury dla przyszłych pokoleń.

Książka autorstwa dr Katarzyny Lenczowskiej-Soboń pt. *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku* jest skróconą wersją rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w 2021 r. Praca ukazała się nakładem wydawnictwa Wolters Kluwer w ramach serii „Monografie”. Liczy 448 stron obejmujących spis treści, wykaz aktów prawnych, literatury i orzecznictwa, a także tabele spraw przebadanych przez Autorkę. Praca została podzielona na 7 rozdziałów, przy czym wyraźnie zaznaczony został podział na część teoretycznoprawną i empiryczną.

W rozdziale pierwszym Autorka przedstawia, jak kształtowała się historycznie ochrona karna zabytków na ziemiach polskich i jaki wpływ na ten proces miały ustawodawstwa państw zaborczych. Drugi rozdział został poświęcony pojęciu językowemu i prawnemu zabytku, również w kontekście pojęć „dobro kultury” oraz „dzieło sztuki”. Rozdział trzeci i czwarty stanowi omówienie znamion przestępstwa z art. 108 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków oraz znamion przestępstw przeciwko zabytkom przewidzianych w Kodeksie karnym oraz ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁴. W kolejnym rozdziale zostały zaprezentowane zagadnienia dotyczące możliwych zbiegów przestępstw

⁴ Tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.

i wzajemnych relacji przepisów omówionych w rozdziałach trzecim i czwartym. Rozdział szósty przedstawia, wbrew jego nazwie, nie tylko zagadnienia dotyczące wymiaru kary, lecz także możliwych do orzeczenia za przestępstwa zniszczenia lub uszkodzenia zabytków środków karnych i kompensacyjnych. Ostatni, siódmy rozdział to analiza akt postępowania karnych prowadzonych w zakresie czynów zniszczenia lub uszkodzenia zabytków.

Analizując monografię dr Katarzyny Lenczowskiej-Soboń, należy wskazać, że koncepcja pracy została przez Autorkę przemyślana. Prowadzony wywód jest zasadniczo klarowny i na właściwym pracom naukowym poziomie. Szereg poczynionych przez Autorkę spostrzeżeń jest wartościowych i zasługuje na przychylenie się do nich.

Autorka przedstawiła rys historyczny unormowań dotyczących ochrony zabytków od czasów rozbiorowych aż do uchwalenia ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozwala to na prześledzenie zmian w podejściu do tych zagadnień i ukazuje wpływ poszczególnych okresów w historii państwa polskiego na aktualne rozwiązania prawne. Dziwi jednak rezygnacja przez Autorkę – w wersji opublikowanej rozprawy doktorskiej – ze znajdujących się w rękopisie rozprawy rozważań prawnoporównawczych dotyczących wybranych państw europejskich. Bez wątpienia zwiększyłyby one walory pracy. Spojrzenie na polskie regulacje w odniesieniu do regulacji innych krajów pozwoliłoby na ich skonfrontowanie i przedstawienie tych pierwszych w szerszej perspektywie. Mogłoby to okazać się cenne także z punktu widzenia czytelników, mianowicie wskazanie dobrych praktyk czy rozwiązań, jakie są przewidziane w innych państwach i ewentualne dokonanie ich ocen bądź sformułowanie postulatów *de lege ferenda*. Dopełniłoby to, bez wątpienia, szeroko przeprowadzone studium historyczne.

Bardzo cenne są rozważania dotyczące pojęcia zabytku, zarówno na gruncie językowym, jak i prawnym, zwłaszcza że ustawodawca nie ułatwia w tym zakresie pracy praktykom, posługując się także, mającymi różne zakresy znaczeniowe, pojęciami takimi, jak dobro kultury czy dzieło sztuki. Wzajemna relacja tych pojęć, przedstawiona przez Autorkę, ma zasadnicze znaczenie dla prawidłowego określenia przedmiotu czynu, a w konsekwencji kwalifikacji prawnej. Za jak najbardziej wartościowe należy uznać szczegółowe rozważania dotyczące ustawowych znamion czynów przeciwko integralności zabytków oraz to, że Autorka w sposób kompleksowy przybliżyła relacje między poszczególnymi typami przestępstw mających za przedmiot zniszczenie lub uszkodzenie zabytku, odnosząc się nie tylko do możliwych zbiegów przestępstw, lecz także przedstawiając zagadnienia związane z wymiarem kary, możliwymi do orzeczenia środkami karnymi i środkami

kompensacyjnymi, wskazując na nieprecyzyjne, czy też niewłaściwie skonstruowane regulacje. Analiza ta jest prawidłowa i wyczerpująca.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę, że o ile z punktu widzenia praktyków prawa zasadniczo zostały przewidziane i opisane w pracy sposoby ustalenia, czy dany przedmiot lub budynek spełnia warunki do uznania go za zabytek, to najważniejszą i, dodajmy, najbardziej skomplikowaną z perspektywy orzekania w przedmiocie odpowiedzialności sprawcy za popełnienie czynów polegających na zniszczeniu lub uszkodzeniu zabytku, jest kwestia świadomości sprawcy co do zabytkowego charakteru zniszczonej lub uszkodzonej rzeczy. Jest to o tyle istotne, że kwestia ta będzie powodować znaczące trudności dowodowe i interpretacyjne, czego świadoma jest sama Autorka pracy. O ile bowiem stosunkowo proste będą do oceny sytuacje, gdy dany obiekt jest wpisany do właściwego rejestru lub ewidencji, o czym sprawca wie, bądź gdy zabytek jest prawidłowo i dostrzegalnie oznaczony jako zabytek, o tyle w wielu przypadkach z taką sytuacją nie będziemy mieli do czynienia, zwłaszcza w przypadku zabytków ruchomych lub gdy ocena tego, czy dana rzecz jest zabytkiem, nie jest jednoznaczna. Problem świadomości sprawcy charakteru rzeczy, którą uszkadza lub niszczy, potęguje fakt, że w niektórych przypadkach organ procesowy do oceny, czy dana rzecz jest zabytkiem, będzie posiłkował się opinią właściwego biegłego. Skoro zatem organ procesowy potrzebuje pomocy w określeniu zabytkowego charakteru rzeczy, to na jakiej podstawie można wymagać podobnej świadomości od sprawcy, który wiedzy fachowej, jaką dysponuje biegły, może nie posiadać.

Szczególnie cenne są rozważania dotyczące wyników przeprowadzonych badań empirycznych. Ukazują one praktyczne aspekty stosowania prawa w zakresie ochrony zabytków przed ich zniszczeniem lub uszkodzeniem. Autorka dokonała przeglądu akt w jednej z jedenastu apelacji dotyczących przestępczości przeciwko integralności zabytków za ponad dziesięcioletni okres. Poczyniła uwagi i spostrzeżenia na temat tego, jak w praktyce wygląda stosowanie przepisów mających chronić substancję zabytków. Liczba zbadanych spraw, choć może wydawać się nieduża, jest wystarczająca do sformułowania przekonujących wniosków. Pośrednio liczba ta wskazuje również na istniejący problem związany z ochroną zabytków – niedostateczną wrażliwość i świadomość znaczenia zabytków nie tylko w społeczeństwie, lecz także wśród przedstawicieli organów prowadzących postępowanie. Bez wątplenia z przeprowadzonej analizy wynika, że organy prowadzące postępowanie należy uwrażliwiać na kwestie dotyczące znaczenia ochrony zabytków przed ich zniszczeniem lub uszkodzeniem.

Trzeba zgodzić się z diagnozą i wnioskami, jakie Autorka wywodzi z przeprowadzonych rozważań. Główny wniosek sprowadza się do stwierdzenia, że ochrona zabytków na gruncie prawa karnego nie jest wystarczająca, co wynika m.in.

z sygnalizowanego braku wrażliwości, ale również z niedostatecznej wiedzy o zasadach ochrony zabytków przed ich zniszczeniem lub uszkodzeniem. Zasadnie zatem wskazuje, że konieczne jest zwiększenie świadomości i wiedzy w tym zakresie. Nie bez znaczenia pozostają kwestie pewnego rodzaju kalkulacji opłacalności – czy bardziej opłacalne dla właściciela jest ratowanie zabytku, czy też doprowadzenie do jego zniszczenia. Stąd trafny wydaje się postulat Autorki, jakim jest zwiększenie dolegliwości finansowych za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku, tak by wzmóc u potencjalnego sprawcy przekonanie o nieopłacalności popełnienia czynu.

Monografię przygotowaną przez dr Katarzynę Lenczowską-Soboń należy ocenić – w świetle poczynionych uwag – pozytywnie, jako opracowanie oryginalne i wartościowe. Autorka poruszyła zagadnienia istotne z teoretycznoprawnego punktu widzenia, jednocześnie dotknęła ważkich problemów wyłaniających się z praktyki postępowania w sprawach o czyny polegające na zniszczeniu lub uszkodzeniu rzeczy, gdzie przedmiotem czynu jest zabytek. Jak wynika z analizy akt postępowania, przełożenie rozwiązań prawnych na praktykę postępowania napotyka wiele przeszkód.

Recenzowana monografia bez wątpienia powinna stanowić przydatną lekturę dla teoretyków prawa, a także prawników-praktyków: sędziów, prokuratorów, adwokatów czy radców prawnych, którzy w życiu zawodowym spotykają się ze sprawami dotyczącymi zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Przedmiotowa praca porządkuje zasadnicze dla odpowiedzialności karnej sprawcy kwestie i dostarcza w tym zakresie szeregu cennych wskazówek. Może również przyczynić się do zwiększenia efektywności prowadzonych postępowań w przedmiocie zniszczenia lub uszkodzenia zabytku.

Sprawozdania

**Sprawozdanie z Seminarium eksperckiego nr 1 pt. „Prawo nowych technologii a Wielki Reset”, zorganizowanego w ramach projektu „Architektura i infrastruktura Wielkiego Resetu – studium transformacji ku cywilizacji informacyjnej”
Warszawa, 25 listopada 2022 r.**

Report on Expert Seminar No. 1 on „The law of new technologies and the Great Reset”, organised under the project „Architecture and infrastructure of the Great Reset – a study of the transformation towards information civilisation”
Warsaw, 25 November 2022

Отчет об экспертном семинаре № 1 под названием «Право новых технологий и Великая перезагрузка», организованном в рамках проекта «Архитектура и инфраструктура Великой перезагрузки – исследование трансформации в сторону информационной цивилизации»
Варшава, 25 ноября 2022 года

Доповідь експертного семінару № 1 під назвою «Закон нових технологій а Велике перезавантаження», організованого в рамках проекту «Архітектура та інфраструктура Великого перезавантаження – дослідження трансформації до інформаційної цивілізації»
Варшава, 25 листопада 2022 р.

AGNIESZKA DRAGAN-PAWLUSIAK

Mgr, Uniwersytet Warszawski

e-mail: agnieszka_dragan@wp.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9561-208X>

W dniu 25 listopada 2022 r. na Wydziale Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej oraz za pośrednictwem platformy MS Teams odbyło się Seminarium eksperckie nr 1 pt. „Prawo nowych technologii a Wielki Reset”, zorganizowane w ramach projektu „Architektura i infrastruktura Wielkiego Resetu – studium transformacji ku cywilizacji informacyjnej”. Seminarium stanowiło pierwsze z cyklu spotkań konsultacyjnych, poświęconych problemom badawczym Wielkiego Resetu oraz służyło stworzeniu platformy stałej współpracy pomiędzy ośrodkami badawczymi.

Projekt „Architektura i infrastruktura Wielkiego Resetu – studium transformacji ku cywilizacji informacyjnej” jest finansowany z budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla społeczeństwa”. Projekt zakłada publikację siedmiu tomów monografii, realizację cyklu seminariów

eksperckich, przygotowanie międzynarodowej konferencji oraz uruchomienie portalu informacyjnego poświęconego zagadnieniom Wielkiego Resetu. Istotnym aspektem projektu jest również utworzenie forum współpracy pomiędzy teoretykami – przedstawicielami nauki i edukacji oraz praktykami – osobami pełniącymi funkcje publiczne w strukturach władzy i administracji.

Przedmiot Projektu stanowi szerokie spektrum zagadnień dotyczących Wielkiego Resetu (WR), będących zjawiskami globalnymi określanymi mianem nowego porządku światowego i stanowiącymi proces cywilizacyjny jako kolejny etap dziejowej transformacji. WR stał się oficjalną agendą 50. Międzynarodowego Forum Ekonomicznego w Davos poświęconego odbudowie społeczeństw i gospodarek w zrównoważony sposób po pandemii COVID-19. WR posiada wielopoziomą i wieloaspektową architekturę badawczą, jak również cyfrową i sieciową infrastrukturę, przejawiającą się w gwałtownych przeobrażeniach niemal w każdej sferze ludzkiej aktywności oraz w związanych z tym stymulowanych przepływach informacyjnych, innowacyjnych i finansowych.

Seminarium eksperckie nr 1 pt. „Prawo nowych technologii a Wielki Reset” odbyło się celem omówienia kluczowych regulacji prawnych związanych z implementacją zaawansowanych technologii do funkcjonowania instytucji społecznych w kształtującym się porządku świata. Uroczystego otwarcia seminarium dokonał Kierownik Projektu – dr hab. Jacek Janowski, prof. Politechniki Warszawskiej, który przywitał wszystkich zebranych: prelegentów, ekspertów, gości oraz członków Zespołu Projektowego.

Seminarium zostało podzielone na trzy części. W ramach części pierwszej Kierownik Projektu zaprezentował projekt, przedstawiając krótki opis merytoryczny, charakterystykę formalną oraz harmonogram prac.

Drugą część seminarium rozpoczął Kierownik Projektu wystąpieniem pt. „Płaszczyzna prawna badań nad Wielkim Resetem”, w którym zasygnalizował szereg trudności związanych z określeniem obszaru zainteresowań badawczych, jakim jest Wielki Reset. Następnie dr hab. Paweł Fajgielski, prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, w ramach referatu pt. „Cyfrowa identyfikacja tożsamości a Wielki Reset” zdefiniował kluczowe pojęcie cyfrowej tożsamości od strony prawa do korzystania z usług cyfrowych. W wystąpieniu pt. „System kredytu społecznego a Wielki Reset” dr hab. Karol Dobrzeński, prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, opisał nowy system teleinformatyczny (tzw. SCS – *Social Credit System*) służący monitorowaniu obywateli, obejmujący rankingi wpływające na życie zarówno monitorowanego, jak i powiązanych z nim osób. W dalszej części dr Sylwia Kotecka-Kral z Uniwersytetu Wrocławskiego, podczas referatu pt. „Prawo nowych technologii a Wielki Reset w perspektywie unijnej”, podkreśliła kluczową rolę Agendy

2030¹ stanowiącą punkt wyjścia dla regulacji cyfrowej tożsamości. Na zakończenie tej części spotkania dr Łukasz Goździaszek z Uniwersytetu Wrocławskiego, w referacie pt. „Prawo nowych technologii a Wielki Reset w perspektywie globalnej”, omówił aktualne prace legislacyjne związane z nowymi uregulowaniami w zakresie tożsamości cyfrowej i sztucznej inteligencji na poziomie międzynarodowym, unijnym i polskim, wskazując m.in. na Europejskie Portfele Tożsamości Cyfrowej (*European Digital Identity Wallets*)² jako nowe środki identyfikacji elektronicznej.

W trzeciej części seminarium przeprowadzono otwartą dyskusję dotyczącą zaprezentowanych zagadnień. Zwrócono uwagę na realne możliwości i perspektywy zaimplementowania systemów kontroli społecznej na wzór chiński lub indyjski do europejskich demokratycznych państw prawnych, jak również na technologiczne możliwości ich wprowadzania. Ponadto podkreślono rolę rzetelnych źródeł naukowych i materiałów badawczych niezbędnych do badania zarówno zjawiska SCS, jak i tożsamości cyfrowej.

Podsumowania i zamknięcia seminarium dokonał Kierownik Projektu, dr hab. Jacek Janowski, dziękując wszystkim uczestnikom za przybycie. W końcowym wystąpieniu stwierdził, że: „Wielki Reset jest przedmiotem wciąż jeszcze dosyć ograniczonych w skali świata zainteresowań badawczych, a zarazem czymś znacznie większym niż wszystko, co wybrzmiewa z wypowiedzi jego apologetów albo krytyków. To zjawisko od lat aranżowane, mające obecnie szeroko zaawansowaną kontynuację, które w przyszłości mieć będzie daleko idące konsekwencje. Posiada ono najbardziej rozległy – przestrzenno-globalny zasięg oraz najwyższą – czasowo-cywilizacyjną doniosłość. [...] Do przeprowadzenia Wielkiego Resetu kluczowe znaczenie mają prace nad przyjęciem krajowych, wspólnotowych i światowych regulacji prawnych: cyfrowych dokumentów tożsamości, systemów kredytu społecznego, cyfrowej waluty banku centralnego i wreszcie gwarantowanego dochodu podstawowego. Na całym świecie od kilku lat wprowadzane są rozwiązania pilotażowe”.

¹ Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 25 września 2015 r. Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030, A/RES/70/1, <https://www.un.org/pl/agenda-2030-rezolucja> [dostęp: 13.04.2023 r.].

² Wniosek – Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniające rozporządzenie (UE) nr 910/2014 w odniesieniu do ustanowienia europejskich ram tożsamości cyfrowej, COM(2021) 281 final, Bruksela, 3.06.2021. Zob. również: podejście ogólne Rady Unii Europejskiej z dnia 25.11.2022 r., 2021/0136(COD).

Z życia Wydziału

DIARIUSZ

Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL
październik – grudzień 2022 r.

DIARY

Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin
October – December 2022

КАЛЕНДАРЬ МЕРОПРИЯТИЙ

Главные научные события с участием сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II
октябрь – декабрь 2022 года

ЖУРНАЛ ПОДІЙ

Календар головних наукових заходів за участю співробітників факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету
жовтень – грудень 2022 р.

PAWEŁ BUCOŃ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: pawel.bucon@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4413-2588>

Październik

7–9 października 2022 r. – dr **Ilona Grądzka** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Cywilnoprawne granice wolności, praw i obowiązków konstytucyjnych*, zorganizowanej przez Kolegium Nauk Społecznych, Instytut Nauk Prawnych oraz Zakład Prawa Konstytucyjnego i Praw Człowieka, wygłosiła referat pt. *Transkrypcja zagranicznego aktu cywilnego w świetle polskiej regulacji instytucji małżeństwa*.

14 października 2022 r. – dr **Katarzyna Miaskowska-Daszkiewicz** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej zatytułowanej *Disaster Risk Reduction – Models and Practices at International and National Level*, zorganizowanej przez UNDP Serbia oraz University of Belgrad, wygłosiła referat pt. *Natural Disaster Caused by*

the Mass Occurrence of Human Infectious Diseases – Selected Legal Issues and Experiences Resulting from the COVID-19.

20 października 2022 r. – dr **Aneta Maria Abramowicz** podczas otwartego seminarium nt. *Equal Rights, Churches, and Religious Freedom*, zorganizowanego przez Katedrę Prawa Karnego i Katedrę Prawa Wyznaniowego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, wygłosiła referat pt. *The Principle of Equal Rights of Religious Organizations in the Jurisprudence of the Polish Constitutional Tribunal.*

20–21 października 2022 r. – dr hab. **Tomasz Sienkiewicz**, prof. KUL, podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej nt. *Sytuacja obywateli niepełnosprawnych w Polsce i na świecie z perspektywy różnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego*, zorganizowanej przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, wygłosił referat pt. *Administracyjnoprawny wymiar konfliktu wartości w rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych pomiędzy potrzebą likwidacji barier architektonicznych a obowiązkiem ochrony zabytków nieruchomości.*

21 października 2022 r. – dr hab. **Paweł Fajgielski** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej online pn. *IV Konferencja Nowe technologie i sztuczna inteligencja. Aspekty prawne i praktyczne ekosystemu zaufania*, zorganizowanej przez Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, wygłosił referat pt. *Naruszenie ochrony danych osobowych przez podmiot przetwarzający.*

22 października 2022 r. – dr hab. **Krzysztof Wiak**, prof. KUL, podczas Międzynarodowego Kongresu pn. *Jeden świat – wiele kultur*, zorganizowanego przez Kujawsko-Pomorską Szkołę Wyższą w Bydgoszczy, wygłosił referat pt. *Ludobójstwo – agresja – terroryzm. Normatywna kategoryzacja pojęć.* Z kolei dr hab. **Małgorzata Ganczar** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej online pn. *IV Konferencja Nowe technologie i sztuczna inteligencja. Aspekty prawne i praktyczne ekosystemu zaufania*, zorganizowanej przez Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, wygłosiła referat pt. *Informatyzacja postępowania sądowo-administracyjnego – skuteczność regulacji.*

25 października 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej mgr **Pauliny Jaszczuk** pt. *Zadania samorządu terytorialnego w ochronie zdrowia osób starszych.* Promotor: dr hab. Marcin Szewczak, prof. KUL. Ponadto odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej mgr **Karoliny Ciołek-Krauz** pt. *Administracyjnoprawny model ochrony weterynaryjnej w Polsce.* Promotor: ks. dr hab. Sławomir Fundowicz, prof. KUL.

26 października 2022 r. – dr hab. **Tomasz Barankiewicz**, prof. KUL, na 20-lecie Polskiej Komisji Akredytacyjnej wygłosił referat pt. *Jakość i etyka.*

27 października 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej mgr. **Marcina Niedbały** pt. *Odpowiedzialność prawna z tytułu rozpowszechniania fake newsów w polskim porządku prawnym*. Promotor: dr hab. Wojciech Lis, prof. KUL.

Listopad

7 listopada 2022 r. – dr **Agnieszka Romanko** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej pn. *II International Teaching Week*, zorganizowanej przez Wydział Teologii Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu, wygłosiła referat pt. *Theological and Legal Foundations of Mediation in Canon Law*.

7–9 listopada 2022 r. – dr hab. **Małgorzata Ganczar** podczas *V Forum Informacji i Ochrony Danych Osobowych*, zorganizowanego przez Kwartalnik ABI Expert, wygłosiła referat pt. *Kontrola Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych*.

10 listopada 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej mgr. **Marcina Maksymiuka** pt. *Zastosowanie koncepcji „moral panic” w badaniu procesu stanowienia prawa*. Promotor: ks. dr hab. Tomasz Barankiewicz, prof. KUL.

12 listopada 2022 r. – dr hab. **Elżbieta Szczot**, prof. KUL, podczas IX Międzynarodowej Konferencji Naukowej Filozofii i Prawa Kanonicznego pn. *Fides et Ratio*, zorganizowanej przez Greckokatolicki Wydział Teologiczny Uniwersytetu w Preszowie oraz Uniwersytet Śląski w Katowicach, wygłosiła referat pt. *The Truth in Canon Law*.

17–18 listopada 2022 r. – podczas Konferencji Naukowej nt. *Samorząd terytorialny jako forma upodmiotowienia społeczności lokalnych*, zorganizowanej przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz Fundację Instytut Prawa Ustrojowego w ramach Projektu badawczego *Efektywne prawo w efektywnym państwie. Uwarunkowania lokalne w kontekście globalnym wobec wyzwań XXI w. w walce z przestępczością*, dr hab. **Małgorzata Ganczar** wygłosiła referat pt. *Zaufanie do zasobów informacyjnych administracji publicznej*, natomiast dr **Iłona Grądzka** referat pt. *Rozwiązania w zakresie patotreści w Internecie dotyczące przemocy seksualnej w Wielkiej Brytanii*.

19 listopada 2022 r. – dr **Judyta Dworas-Kulik** podczas VI Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *Problemy i wyzwania bezpieczeństwa narodowego w zglobalizowanym środowisku międzynarodowym*, zorganizowanej przez Fundację Tygiel, wygłosiła referat pt. *Polityka morska królów elekcyjnych a bezpieczeństwo morskie I Rzeczypospolitej*. Z kolei dr **Aneta Maria Abramowicz** podczas Ogólnopolskiej

Konferencji Naukowej zatytułowanej *Wolność religijna osób i funkcjonariuszy publicznych*, zorganizowanej przez Katedrę Prawa Wyznaniowego KUL oraz Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego, wygłosiła referat pt. *Gwarancje prawne duszpasterstwa w służbach mundurowych w Polsce*.

22 listopada 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej mgr. **Piotra Zielińskiego** pt. *Deklaracje Bioetyczne UNESCO jako źródło uniwersalnych standardów bioetycznych*. Promotor: dr hab. Oktawian Nawrot, prof. UG.

23 listopada 2022 r. – dr **Katarzyna Miaskowska-Daszkiewicz** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *W trosce o godność, życie i zdrowie człowieka – zagadnienia administracyjnoprawne*, zorganizowanej przez Uniwersytet Łódzki, wygłosiła referat pt. *Niezaspokojone potrzeby zdrowotne – problemy administracyjnoprawne*.

25 listopada 2022 r. – dr **Katarzyna Miaskowska-Daszkiewicz** podczas II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Prawa Medycznego, Farmaceutycznego, Bioetyki i Zarządzania w Ochronie, zorganizowanej przez Uniwersytet Gdański, wygłosiła referat pt. *Czy PUMA zdała egzamin? Ocena ram prawnych wsparcia dostępności produktów leczniczych w populacji pediatrycznej*. Ponadto dr **Agnieszka Romanko** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *Unia Europejska i wybrane państwa członkowskie wobec konfliktu na Ukrainie*, zorganizowanej przez Grupę Europejskich Konserwatystów i Reformatorów, wygłosiła referat pt. *Stanowisko Watykańskie wobec agresji Rosji na Ukrainę*. Natomiast dr hab. **Anna Tunia**, prof. KUL, podczas VIII Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego z Prawa Rodzinnego pn. *Ochrona słabszego w prawie rodzinnym i opiekuńczym*, zorganizowanej przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, wygłosiła referat pt. *Ochrona małoletniego przebywającego na drodze w płaszczyźnie prawa wykroczeń*.

29 listopada 2022 r. – dr **Robert Tabaszewski** podczas III Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu *Prawa człowieka jako fundament demokratycznego państwa prawnego*, zorganizowanej przez Akademię Katolicką w Warszawie, wygłosił referat pt. *The Right to Petition the European Parliament as One of the Non-judicial Instrument for the Protection of Human Rights*.

30 listopada 2022 r. – dr **Judyta Dworas-Kulik** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *Historia i dziedzictwo kodeksu karnego z 1932 r. – w 90. rocznicę jego wydania*, zorganizowanej przez Instytut Prawa i Ekonomii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz Katedrę Historii Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Niemieckiego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, wygłosiła referat pt. *Zabójstwo dziecka – rozważania na marginesie art. 225 i 226 k.k. z 1932 r.*

Grudzień

1 grudnia 2022 r. – dr **Katarzyna Miaskowska-Daszkiewicz** podczas VII Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Prawa Medycznego pn. *Jakość w ochronie zdrowia*, zorganizowanej przez Uniwersytet Rzeszowski, wygłosiła referat pt. *Jakość produktów leczniczych dopuszczonych do obrotu bez pozwolenia na dopuszczenie do obrotu*.

2–3 grudnia 2022 r. – dr **Judyta Dworas-Kulik** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zatytułowanej *Przemiany oraz dziedzictwo systemu prawnego Polski Ludowej – ujęcie filozoficzno- i historycznoprawne*, zorganizowanej przez Studenckie Koło Historii Prawa i Studenckie Koło Filozofii Prawa na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, wygłosiła referat pt. *Funkcjonowanie Izb Morskich w okresie Polski Ludowej*, natomiast dr **Artur Lis** zaprezentował referat pt. *Przemiany oraz dziedzictwo prawnych aspektów działalności Kół Gospodyń Wiejskich*.

5–6 grudnia 2022 r. – mgr **Katarzyna Woch** podczas V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Postępowanie cywilne – niewykorzystane możliwości*, zorganizowanej przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, wygłosiła referat pt. *Kilka uwag o doręczeniach komorniczych*.

9 grudnia 2022 r. – dr **Judyta Dworas-Kulik** podczas VIII Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *Motyw kobiety – matki, bohaterki, opiekunki...*, zorganizowanej przez Fundację Tygiel, wygłosiła referat pt. *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa w pierwszych latach Polski Ludowej*. Natomiast dr **Ilona Grądzka** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zatytułowanej *Unijny system ochrony wobec współczesnych wyzwań*, zorganizowanej przez Grupę Europejskich Konserwatystów i Reformatorów przy współpracy z Fundacją Instytut Prawa Ustrojowego, wygłosiła referat pt. *Perspektywy przystąpienia UE do EKPC*.

9–11 grudnia 2022 r. – dr **Artur Lis** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej zatytułowanej *5th International CEO and Social Sciences Congress*, zorganizowanej przez IPMI International Business School, wygłosił referat pt. *Security of Local Communities – Legal Aspects*.

15 grudnia 2022 r. – dr **Judyta Dworas-Kulik** podczas V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *Baśnie i bajki jako przedmiot interdyscyplinarnych badań naukowych*, zorganizowanej przez Fundację Tygiel, wygłosiła referat pt. *Mit pirata w bajkach i filmach a rzeczywisty obraz zjawiska piractwa morskiego*.

16 grudnia 2022 r. – dr **Katarzyna Miaskowska-Daszkiewicz** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pn. *Prawne aspekty ochrony zdrowia w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem praw pacjenta w kontekście współczesnych wyzwań*,

zorganizowanej przez Wydział Prawa i Administracji UMCS, wygłosiła referat pt. *Pozaapteczny obrót produktami leczniczymi a ochrona zdrowia*.

17 grudnia 2022 r. – podczas II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zatytułowanej *Od komórki do człowieka – dyscypliny medyczne i niemedyczne*, zorganizowanej przez Fundację Tygiel, dr hab. **Filip Ciepły**, prof. KUL, wygłosił referat pt. *Przedmiot ochrony przestępstwa znieważenia zwłok*, natomiast dr hab. **Lidia Fiejdasz-Buczek** wystąpiła z referatem pt. *Prawno-kanoniczna procedura stwierdzenia autentyczności doczesnych szczątków sług Bożych i przygotowanie relikwii*.

21 grudnia 2022 r. – dr hab. **Filip Ciepły**, prof. KUL, podczas II Międzynarodowej Konferencji Naukowej – XXXIX Dni Praw Człowieka pn. *Amerykańskie drogi i bezdroża prawa do urodzenia się. Od Roe v. Wade do Dobbs v. Jackson*, zorganizowanej przez Instytut Nauk Socjologicznych KUL, wygłosił referat pt. *Dehumanizacja jako narzędzie realizacji polityki proaborcyjnej*. Ponadto podczas Konferencji Naukowej pn. *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Perspektywa prawna, polityczna, społeczno-kulturowa*, zorganizowanej przez Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, Fundację „Myśląc Ojczyznę” oraz Ruch „Europa Christi”, ks. prof. dr hab. **Mirosław Sitarz** wygłosił referat pt. *Prawa dziecka w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Wybrane zagadnienia*, a dr **Agnieszka Romanko** wygłosiła referat pt. *Aktualność przesłania błogosławionego Stefana Kardynała Wyszyńskiego na temat rodziny*.

29 grudnia 2022 r. – dr **Artur Lis** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej zatytułowanej *Nauki humanistyczne i społeczne w ujęciu synchronicznym i diachronicznym*, zorganizowanej przez Lubelskie Seminarium Humanistyczne, Radę Wydziałową Samorządu Studentów Wydziału Filologicznego UMCS oraz Wydział Filologiczny UMCS w Lublinie, wygłosił referat pt. *Proliferacja mediacji sądowej i pozasądowej*.

**Bibliografia pracowników naukowych
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2017**

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin for 2017

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II за 2017 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету імені Івана Павла II за 2017 р.

DARIUSZ BUCIOR

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: dariusz.bucior@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5474-836X>

Adamowicz Leszek

VII

Adamowicz L., *Czy można podjąć zadania rodzica chrzestnego przez pełnomocnika?*, *Kwartalnik Prawny Proboszcza* 2017, nr 3, s. 3–6.

Bar Wiesław

II

Bar W., *Stowarzyszenia iberoamerykańskich szkół i wydziałów prawa w kontekście globalizacji*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2017, t. 10, s. 5–14.

Barankiewicz Tomasz

II

Barankiewicz T., *Etyka zawodowa audytora wewnętrznego w Polsce*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 51–63.

Barankiewicz T., Popielewska M., Kik A., *Kwestie etyczne w obszarze współpracy nauki z biznesem*, w: *Współpraca przemysł – nauka. Dobre praktyki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 65–74.

Barszcz Tomasz

II

Barszcz T., *Postępowanie dyscyplinarne wobec studentów. Kwestia prowadzenia rozprawy pod nieusprawiedliwioną nieobecność obwinionego*, *Forum Prawnicze* 2017, nr 6, s. 39–51.

Barszcz T., *Thinking Like a Lawyer. Two Determinants of Legal Reasoning*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 15–27.

Bednaruk Waldemar

I

Zrozumieć współczesny świat, red. W. Bednaruk, A. Wawryniuk, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2017, ss. 120.

II

Bednaruk W., *Kościół katolicki w Polsce wobec społeczeństwa w okresie Oświecenia*, w: *Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski. Historia i terażniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, s. 73–86.

Bednaruk W., *Między służbą ku chwale ojczyzny a cyniczną chciwością elit. Etos służby publicznej szlachty w okresie I Rzeczypospolitej na kilku wybranych przykładach*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 29–40.

Bednaruk W., *Sejmiki ziemskie wobec problemów finansowych państwa w dobie Rzeczypospolitej szlacheckiej*, w: *Samorząd terytorialny Polski Wschodniej wobec wyzwań rozwoju regionalnego. Polskie doświadczenia i wnioski dla Ukrainy*, red. I. Lasek-Surowiec, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełm 2017, s. 29–35.

Bednaruk W., *Struggle for the Polish Insurance Market in the Initial Years of Poland's Regained Independence*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 2, s. 7–15.

Bednaruk W., *Tymczasowość w strukturze Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 2017, t. 12, nr 1, s. 21–33.

Biały Aneta

II

Biały A., *Uгода – lepszy sposób rozwiązania sporu?*, *Acta Iuris Stetinensis* 2017, nr 3, s. 113–129.

Biały A., Broński W., Skrobotowicz G., Wałag M., Bondyra J., *Potencjalne formy współpracy przemysłu z uczelniami/szkołą wyższą w kształceniu studentów – praktyczne rozwiązania i dobre praktyki. Kształcenie na potrzeby gospodarki*, w: *Współpraca przemysł – nauka. Dobre praktyki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 117–145.

Bień-Węglowska Iwona

II

Bień-Węglowska I., *Zaburzenia psychiczne sprawcy czynu zabronionego jako przedmiot rozpoznania w procedurze wykroczeniowej po 1 lipca 2015 roku*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 3, s. 7–26.

Broński Włodzimierz

II

Broński W., *Postępowanie w sprawie pozasądowego rozwiązywania sporów konsumenckich w świetle ustawy z dnia 23 września 2016 roku*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 4, s. 7–17.

Broński W., Biały A., Skrobotowicz G., Wałag M., Bondyra J., *Potencjalne formy współpracy przemysłu z uczelnią/szkołą wyższą w kształceniu studentów – praktyczne rozwiązania i dobre praktyki. Kształcenie na potrzeby gospodarki*, w: *Współpraca przemysł – nauka. Dobre praktyki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 117–145.

Broński W., Jarota M., *Mediation as an Amicable Way of Settlement in Individual Disputes in Labour Law*, w: *Personal Freedoms of the Internal Market of the European Union in the Light of the Changing Political and Economic Situation in Europe*, red. E. Krzysztofik, Verlag de-iure-pl, Berlin 2017, s. 209–228.

Buczek Lech

II

Buczek L., *Political and Strategic Dimensions of the Relations between the EU and South Korea*, *Acta Asiatica Varsoviensia* 2017, nr 30, nr 2, s. 29–43.

Buczek L., *Polityczne, gospodarcze i kulturowe stosunki Unii Europejskiej i Republiki Korei*, *Studia Polityczne* 2017, t. 45, nr 1, s. 179–198.

Burzec Marcin

I

Essential Problems with Taxation of Agriculture, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 422.

II

Burzec M., *Pojęcie działalności rolniczej na gruncie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych – wnioski de lege ferenda*, *Przegląd Prawa Publicznego* 2017, nr 10, s. 55–67.

Burzec M., *Rozdział VII. Bezpośrednie podatki państwowe, § 29 Uproszczone formy podatku dochodowego od osób fizycznych*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 389–396.

Burzec M., *Rozdział VII. Bezpośrednie podatki państwowe, § 31 Podatek tonażowy*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 425–430.

Burzec M., *Rozdział VIII. Podatki samorządowe, § 36 Opodatkowanie nieruchomości*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 446–481.

Burzec M., *Rozdział X. Prawo podatkowe Unii Europejskiej, § 47 Wprowadzenie do prawa podatkowego UE*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 557–565.

Burzec M., *Rozdział X. Prawo podatkowe Unii Europejskiej, § 48 Harmonizacja podatków pośrednich, pkt I: Podatek od wartości dodanej i pkt II: podatek akcyzowy*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 565–570.

Burzec M., *Rozdział X. Prawo podatkowe Unii Europejskiej, § 50 Wymiana informacji. Współpraca w sprawach podatkowych w UE*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 596–604.

Burzec M., *Rozdział XI. Parapodatki, § 53 Opłaty lokalne*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 607–614.

- Burzec M., *Rozdział XI. Parapodatki, § 54 Oplata planistyczna*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 614.
- Burzec M., *Rozdział XI. Parapodatki, § 55 Oplata adiacencka*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 615.
- Burzec M., *Selected Issues in the VAT Taxation of Tourist Services in Poland*, *Tax Magazine* 2017, nr 2, s. 87–93.
- Burzec M., *Tax Preferences in the Czech and Polish Personal Income Taxes*, *Review of Comparative Law* 2017, t. 30, nr 3, s. 89–105.
- Burzec M., *Taxation of Specialist Agricultural Activity in Poland – an Attempt to Evaluate the Existing Solutions*, w: *Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 51–64.
- Burzec M., Kowalewska E., *Správní trestání ve finančním právu v polském právním řádu*, w: *Správní trestání*, red. K. Frumarová, Leges, Praha 2017, s. 342–354.

Bzdyrak Grzegorz

II

- Bzdyrak G., *Prawne gwarancje autonomii i niezależności Kościoła katolickiego w Polsce w zakresie władzy jurysdykcyjnej w sprawach małżeńskich*, *Przegląd Sejmowy* 2017, nr 4, s. 19–37.

Cieplý Filip

I

- Cieplý F., *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej wobec współczesnych tendencji polityki karnej w Polsce*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 566.

II

- Cieplý F., *Uwagi w przedmiocie paradygmatu nauk prawnych*, *Studia Prawnicze KUL* 2017, nr 2, s. 27–38.

Czech-Jeziarska Bożena

II

- Czech-Jeziarska B., *Miejsce procesu cywilnego w systematyce prawa rzymskiego*, *Zeszyty Naukowe KUL* 2017, t. 60, nr 3, s. 427–448.
- Czech-Jeziarska B., *Problematyczna pozycja prawa rzymskiego po II wojnie światowej w państwach socjalistycznych – przypadek Czechosłowacji*, w: *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk–Olsztyn 2017, s. 65–74.
- Czech-Jeziarska B., Dębiński A., *Prawo rzymskie w Polsce 1939–1945*, *Zeszyty Prawnicze* 2017, z. 17.3, s. 5–45.

Czelny Michał

II

- Czelny M., *Przemarsz konduktu pogrzebowego po drogach publicznych w kontekście zasad bezpieczeństwa ruchu drogowego*, w: *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek*

publiczny, red. J. Nikołajew, P. Sobczyk, K. Walczuk, Wydawnictwo UNITAS, Warszawa–Siedlce 2017, s. 23–36.

Czelny M., *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych (art. 196 kk) w najnowszym orzecznictwie sądów polskich*, w: *O wolności religijnej w Polsce*, red. K. Mazur, D. Stokłosa-Bieniara, Fundacja im. Świętej Królowej Jadwigi dla Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2017, s. 75–91.

Czelny M., Ordon M., Zawiślak M., *Poland. The Catholic Church's Influence on Social, Political and Private Life*, w: *Religion and Secularism in the European Union. State of Affairs and Current Debates*, red. J. Nelis, C. Sägeser, J.-P. Schreiber, Peter Lang, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2017, s. 141–146.

Czeczynska Emilia

II

Czeczynska E., *Structure of the Education System in England*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2017, nr 39, s. 141–154.

Czeczynska E., Pyter M., *Ewolucja ustawodawstwa oświatowego w Anglii w XIX i XX wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2017, t. 69, z. 1, s. 67–81.

Dąbrowski Marek

II

Dąbrowski M., *Obligatoryjność działań sądu w zakresie upowszechniania mediacji w sprawach cywilnych*, w: *Mediacje obligatoryjne*, red. K. Antolak-Szymanski, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 108–118.

Dębińska-Domagala Katarzyna

I

Dębińska-Domagala K., *Fundacje związane z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 232.

Dębiński Antoni

I

Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. 6, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, ss. 375.

Dębiński A., Jońca M., Leraczyk I., Łuka A., *Korespondencja Pliniusza Młodszego z cesarzem Trajanem. Tekst i tłumaczenie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 482.

Dębiński A., Jońca M., Leraczyk I., Łuka A., *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 346.

Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 244.

II

Dębiński A., *Prawo i postępowanie karne*, w: Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 185–233.

Dębiński A., Czech-Jeziarska B., *Prawo rzymskie w Polsce 1939–1945*, *Zeszyty Prawnicze* 2017, z. 17.3, s. 5–45.

Dobieżyński Krzysztof

II

- Dobieżyński K., *O potrzebie szczegółowej regulacji odstępstw od zasad ogólnych kodeksu postępowania administracyjnego w postępowaniach szczególnych*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 1117–1124.
- Dobieżyński K., *Zmiany w zakresie rozpatrywania zgłoszeń znaków towarowych wprowadzone Ustawą z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy Prawo własności przemysłowej (Dz. U. z 2015 r., poz. 1615) w kontekście szans i barier rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, w: *Szanse i bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce – w ujęciu prawa publicznego oraz prawa prywatnego*, red. L. Bielecki, J. Mojak, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2017, s. 377–387.

Dobrowolski Marek

II

- Dobrowolski M., *W sprawie prawidłowości kontynuowania 33. plenarnego posiedzenia Sejmu w sali kolumnowej (opinia druga)*, Przegąd Sejmowy 2017, nr 1, s. 145–157.

Duda-Hyz Michalina

II

- Duda-Hyz M., *Controversies over the Status of Flat-Rate Farmers in Polish Value Added Tax – Selected Issues*, w: *Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 65–78.
- Duda-Hyz M., *Kontrowersje wokół przepisów dotyczących zarządzania finansami instytucji gospodarki budżetowej*, Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem 2017, t. 9, nr 3, s. 39–58.
- Duda-Hyz M., *Loterie jako instrumenty pozyskiwania dochodów państwa w polskim prawie skarbowym w latach 1768–1871*, Czasopismo Prawno-Historyczne 2017, t. 69, z. 2, s. 89–109.
- Duda-Hyz M., *Rozdział II. Standardy polskiego prawa podatkowego, § 7 Źródła i zasady tworzenia prawa podatkowego*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 29–54.
- Duda-Hyz M., *Rozdział VI. Pośrednie podatki państwowe, § 24 Podatek od towarów i usług*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 272–325.
- Duda-Hyz M., *Rozdział VI. Pośrednie podatki państwowe, § 26 Podatek od gier*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 344–355.

Dudek Dariusz

I

- Zmieniać Konstytucję Rzeczypospolitej czy nie zmieniać?*, red. D. Dudek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 238.

II

- Dudek D., *Antoni Deryng*, w: A. Deryng, *Akty rządowe głowy państwa. Rozważania ustrojowe*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017 (reprint), s. VII–XXV.

Dudek D., *Prawo i prawda*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 93–115.

Dudek D., *Prezydent Rzeczypospolitej – reguły demokracji a etos republiki*, w: *Minikomentarz dla Maksiprofesora. Księga jubileuszowa profesora Leszka Garlickiego*, red. M. Zubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 613–631.

Dudek D., *Prezydent Rzeczypospolitej – reguły demokracji czy etos republiki?*, w: *Konstytucja w państwie demokratycznym*, red. S. Patyra, M. Sadowski, K. Urbaniak, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2017, s. 31–57.

V

Dudek D., *Marek Dobrowolski, Zasada suwerenności narodu w warunkach integracji Polski z Unią Europejską*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2014, ss. 335, ISBN 978-83-7702-908-4, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 1, s. 159–177.

Dworas-Kulik Judyta

II

Dworas-Kulik J., *Civil Registration in the Interwar Period in Poland*, w: *Научные вызовы экономико-правовые вызовы 2017*, t. 1, red. B. Надашкевич, Национальная Академия Научного Развития, Lviv 2017, s. 69–77.

Dworas-Kulik J., *Prawnokarne aspekty bigamii w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 2, s. 17–39.

Dworas-Kulik J., *Przyczyny i skutki legalnej bigamii w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk–Olsztyn 2017, s. 109–130.

IV

Dworas-Kulik J., *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 7 sierpnia 2012 r., sygn. akt I SA/Rz 542/12*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 1, s. 133–141.

Dyjakowska Marzena

II

Dyjakowska M., *Piękne czy wierne, czyli o polskich przekładach Instytucji Gaiusa (II w.)*, *Roczniki Humanistyczne* 2017, t. 65, z. 8, s. 11–29.

Fajgielski Paweł

II

Fajgielski P., *Prawo do przenoszenia danych*, *Informacja w Administracji Publicznej* 2017, nr 4, s. 26–30.

Fajgielski P., *Przetwarzanie szczególnych kategorii danych w świetle RODO*, *Informacja w Administracji Publicznej* 2017, nr 2, s. 15–18.

- Fajgielski P., *Rejestry czynności przetwarzania danych osobowych*, w: *Wdrażanie ogólnego Rozporządzenia o ochronie danych. Aktualne problemy prawnej ochrony danych osobowych*, red. G. Sibiga, Monitor Prawniczy. Dodatek specjalny 2017, nr 20, s. 35–39.
- Fajgielski P., *Unijna reforma ochrony danych osobowych a działalność urzędów stanu cywilnego*, *Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego* 2017, nr 2, s. 99–108.
- Fajgielski P., *Uprawnienie do uzyskania informacji o naruszeniu ochrony danych*, w: *Realizacja praw osób, których dane dotyczą, na podstawie RODO*, red. B. Fischer, M. Sakowska-Baryła, Wydawnictwo Presscom, Wrocław 2017, s. 331–344.

Fiejdasz-Buczek Lidia

I

- Fiejdasz-Buczek L., Misztal H., *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 348.

II

- Fiejdasz-Buczek L., *Nowy regulamin Konsulty Medycznej z 23 września 2016 roku*, *Kościół i Prawo* 2017, t. 6, nr 2, s. 241–250.

Fundowicz Sławomir

II

- Fundowicz S., *Administracja publiczna jako działania kulturowe*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 207–222.
- Fundowicz S., *Personalistyczna koncepcja administracji publicznej a bezdomność*, *Ekonomia Społeczna* 2017, nr 2, s. 16–24.
- Fundowicz S., *Służba publiczna w świetle personalistycznej koncepcji administracji publicznej*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 2017, t. 64, nr 2, s. 29–45.

Gałązka Małgorzata

II

- Gałązka M., *Kara łączna*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 278–283.
- Gałązka M., *Przestępstwa przeciwko mieniu i obrotowi gospodarczemu*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 406–424.
- Gałązka M., *Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów oraz obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 425–431.
- Gałązka M., *Zbieg przepisów*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 175–180.
- Gałązka M., *Zbieg przestępstw*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 167–174.
- Gałązka M., Grześkowiak A., *Okoliczności wyłączające bezprawność (kontratypy)*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 127–130.

Ganczar Małgorzata

II

- Ganczar M., *Problemy interpretacyjne regulacji zakazu missellingu – wpływ na rozwój przedsiębiorstw finansowych w Polsce*, w: *Szanse i bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce – w ujęciu prawa publicznego oraz prawa prywatnego*, red. L. Bielecki, J. Mojak, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2017, s. 181–192.
- Ganczar M., *The Influence of Information Systems Interoperability on Economic Activity in Poland*, *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* 2017, nr 52, s. 85–102.
- Ganczar M., *Umowne partnerstwo publiczno-prywatne w kontekście bezpieczeństwa sieci i informacji administracji publicznej*, w: *Internet. Strategie bezpieczeństwa*, red. A. Gryszczyńska, G. Szpor, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 149–160.
- Ganczar M., Sytek A., *Skuteczność rozwiązań prawnych w zakresie usług elektronicznej administracji publicznej*, w: *Sposoby realizacji zadań publicznych*, red. B. Dolnicki, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 253–263.
- Ganczar M., Szewczak M., *Pacjent jako konsument usług zdrowotnych – wybrane aspekty prawne*, *Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny* 2017, nr 3, s. 88–100.

Gapska Edyta

I

- Gapska E., Studzińska J., *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, ss. 977.

II

- Gapska E., *Cywilnoprosesowe skutki przekazania sądowi do rozpoznania sprawy o rozgraniczenie nieruchomości (uwagi na tle uchwały SN z 30.10.2014 r.)*, *Państwo i Prawo* 2017, z. 10, s. 51–64.
- Gapska E., *Doręczenia elektroniczne*, w: *Elektroniczne postępowanie upominawcze. Doświadczenia i perspektywy*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Jakubecki, J. Misztal-Konecka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2017, s. 83–107.
- Gapska E., *Droga sądowa w sprawie o zwrot odszkodowania za wywłaszczenie nieruchomości w razie uchylecia lub stwierdzenia nieważności decyzji, na podstawie której odszkodowanie zostało wypłacone*, w: *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, M. Tomalak, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 144–154.
- Gapska E., *Koszty postępowania nieprocesowego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 299–310.
- Gapska E., *Orzeczenia i zarządzenia*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 409–505.
- Gapska E., *Postępowanie nieprocesowe w strukturze postępowania cywilnego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 23–62.
- Gapska E., *Postępowanie wieczystoksięgowe*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 797–845.

- Gapska E., *Postępowanie z zakresu przepisów o przedsiębiorstwach państwowych i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 917–928.
- Gapska E., *Preparation of a Trial as a Condition of Effective Civil Procedure*, *Zeszyty Naukowe KUL* 2017, t. 60, nr 3, s. 61–87.
- Gapska E., *Przedmiot postępowania*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 229–258.
- Gapska E., *Przygotowanie rozprawy cywilnej – niewykorzystana szansa*, w: *Postępowanie cywilne w dobie przemian*, red. I. Gil, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 110–144.
- Gapska E., *Skuteczność zapisu na sąd polubowny zawartego w umowie podwykonawczej wobec inwestora ponoszącego odpowiedzialność solidarną na podstawie art. 6471 § 5 k.c.*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2017, nr 1, s. 38–43.
- Gapska E., *Sprawy z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 617–729.
- Gapska E., *Środki zaskarżenia*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 504–567.
- Gapska E., *Wynagrodzenie pełnomocnika reprezentującego współuczestników procesu cywilnego*, *Przegląd Sądowy* 2017, nr 3, s. 50–61.
- Gapska E., *Zastrzeżenie pozwanemu prawa powoływania się na ograniczenie odpowiedzialności na podstawie art. 319 KPC a odpowiedzialność za koszty procesu*, *Monitor Prawniczy* 2017, nr 10, s. 549–553.

IV

- Gapska E., *Glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 23 sierpnia 2016 r.*, *I ACz 1319/16*, *Przegląd Sądowy* 2017, nr 10, s. 124–132.
- Gapska E., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2014 r.*, *III CZP 119/13*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2017, nr 7–8, s. 162–170.

Gapski Maciej

II

- Gapski M., *Joint and Several Liability for Agricultural Tax of Natural Persons Who Are Joint Owners (Possessors) of Agricultural Land – Selected Judicial Problems*, w: *Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 115–124.
- Gapski M., *Rozpatrywanie wniosku o przywrócenie terminu prawa materialnego w postępowaniu administracyjnym*, *Casus* 2017, nr 87, s. 18–21.

IV

- Gapski M., *Glosa do wyroku NSA z dnia 14 lutego 2012 r.*, *I OSK 1709/11*, *Samorząd Terytorialny* 2017, nr 12, s. 90–94.
- Gapski M., *Glosa do wyroku NSA z dnia 3 marca 2017 r.*, *I OSK 2339/16*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2017, nr 12, s. 33–45.
- Gapski M., *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Bydgoszczy z dnia 21 sierpnia 2012 r.*, *II SA/Bd 283/12*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2017, nr 6, s. 51–58.

Gądzik Zuzanna

II

Gądzik Z., *Prawnokarna ocena stosowania dopingu u zwierząt*, Prokuratura i Prawo 2017, nr 7–8, s. 58–76.

Golema Kamil

II

Golema K., Sławicki P., *Zasada dobrowolności mediacji w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 10.9.2015 r.*, ADR. Arbitraż i Mediacja 2017, nr 4, s. 15–28.

Grądzka Ilona

II

Grądzka I., *Zasada nieograniczonego zakresu ustawy a członkostwo Polski w Unii Europejskiej*, Studia Prawnoustrojowe 2017, nr 35, s. 25–39.

Greszata-Telusiewicz Marta

II

Greszata-Telusiewicz M., Telusiewicz P., *Zawiadomienie w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 115–127.

Haładyj Anna

II

Haładyj A., *Granice partycypacji w podejmowaniu decyzji publicznej – przyczynek do dyskusji*, Samorząd Terytorialny 2017, nr 3, s. 18–25.

Haładyj A., *„Jakość życia” jako wartość podlegająca ochronie w prawie ochrony środowiska*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 2, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 299–309.

Haładyj A., Trzewik J., *Lokalizacja pni pszczelich na tle regulacji prawa administracyjnego i prawa cywilnego*, Studia Prawnoustrojowe 2017, nr 37, s. 145–176.

V

Haładyj A., Barczak A., *Sprawiedliwość ekologiczna w prawie i praktyce*, red. Tomasz Bojar-Fijałkowski, Gdańsk: Wydawnictwo Fundacji Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego 2016, ss. 421, ISBN 978-83-7531-272-0, Roczniki Nauk Prawnych 2017, t. 27, nr 2, s. 195–205.

Hałasa Michał

II

Hałasa M., Kędziora D., Karri T., Kraslawski A., *Nearshore Service Transfers in the EU: Legal and Economic Issues*, Economics and Sociology 2017, t. 10, nr 1, s. 290–309.

Herbet Andrzej

I

Prawo spółdzielcze. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe, red. A. Herbet, J. Misztal-Konecka, P. Zakrzewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 368.

II

Herbet A., *Projekt stanowiska Sejmu w sprawie o sygn. akt K 27/15*, *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych* 2017, nr 2, s. 263–282.

Hypś Sławomir

II

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 809–884.

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 361–369.

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 347–360.

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 335–346.

Hypś S., *Środki probacyjne*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 229–251.

Hypś S., *Wyłączenie karalności sprawcy, zatarcie skazania*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 284–291.

Hypś S., Hałas R., *Struktura przestępstwa*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 104–109.

Izdebski Jan

II

Izdebski J., Wysok R., *Ochrona praw własności intelektualnej powstałych w ramach prac B+R, w: Współpraca przemysł – nauka. Dobre praktyki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 43–64.

Jarota Maciej

II

Jarota M., Broński W., *Mediation as an Amicable Way of Settlement in Individual Disputes in Labour Law*, w: *Personal Freedoms of the Internal Market of the European Union in the Light of the Changing Political and Economic Situation in Europe*, red. E. Krzysztofik, Verlag de-iure-pl, Berlin 2017, s. 209–228.

Jaskuła Lidia

II

Jaskuła L., *Aksjologiczne ramy stanowienia prawa powszechnie obowiązującego przez Krajową Radę Radiofonii i Telewizji (zagadnienia wybrane)*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 463–478.

Jońca Maciej

I

Jońca M., Dębiński A., Leraczyk I., Łuka A., *Korespondencja Pliniusza Młodszeo z cesarzem Trajanem. Tekst i tłumaczenie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 482.

Jońca M., Dębiński A., Leraczyk I., Łuka A., *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 346.

II

Jońca M., *Audiatur utraque pars w 10 księdze korespondencji Pliniusza Młodszeo*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 149–160.

V

Jońca M., *Ks. Franciszek Longchamps de Bérier, Powtórka z Rzymu*, Bielsko-Biała, Kraków 2017, ss. 214, *Zeszyty Prawnicze* 2017, z. 17.2, s. 255–262.

VII

Jońca M., *Hippocentaurus – zapomniany bohater prawa zobowiązań*, *Edukacja Prawnicza* 2017/2018, nr 1, s. 66–71.

Jońca M., *Honor i prawo stanowione: słowo o polskich korporacjach akademickich*, *Edukacja Prawnicza* 2016/2017, nr 3, s. 65–70.

Jońca M., *In Memoriam. Wspomnienie Józefa Méléze-Modrzejewskiego*, *Zeszyty Prawnicze* 2017, z. 17.1, s. 225–229.

Jońca M., *Patron staropolskich sędziów*, *Kwartalnik Stowarzyszenia Sędziów Polskich IUSTITIA* 2017, nr 2, s. 108–109.

Jońca M., *Proces inkwizycyjny – o genezie bez uprzedzeń*, *Edukacja Prawnicza* 2016/2017, nr 2, s. 64–68.

Jońca M., *Lintott A., Rzym antyczny jest wciąż z nami*, *Zeszyty Prawnicze* 2017, z. 17.2, s. 235–247.

Kaleta Paweł

I

Kaleta P., *Legal Aspects of the Management of Church Property*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 204.

Kaleta P., *Prawne aspekty zarządzania dobrami kościelnymi*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 294.

Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 576.

II

Kaleta P., *Wytyczne Stolicy Apostolskiej dotyczące zarządzania dobrami w instytucjach życia konsekrowanego i w stowarzyszeniach życia apostolskiego*, *Prawo Kanoniczne* 2017, t. 60, nr 1, s. 63–76.

Kasprzak Sylwester

II

- Kasprzak S., *Historia gminy Gniezno*, w: *Poznać, aby zrozumieć – misyjny wymiar Kościoła*, red. B. Rozen, R. Kordonski, Wydział Teologii UWM Olsztyn, Olsztyn 2017, s. 269–278.
- Kasprzak S., *Prawo narodów do rozwoju i przyjęcia Ewangelii poprzez działalność misyjną Kościoła realizacją powszechnych praw człowieka*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 4, s. 19–39.
- Kasprzak S., *Rozwój osobowości kobiety i mężczyzny w sakramentalnym związku małżeńskim*, w: *Problemy małżeństwa i rodziny w prawodawstwie polskim, międzynarodowym i kanonicznym*, red. R. Sztuchmiller, J. Krzywkowska, M. Paszkowski, Kortowski Przegład Prawniczy Monografie, Olsztyn 2017, s. 163–172.
- Kasprzak S., *The Clerk and Their Ethical Acting in Public Administration*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 179–186.

Kawałko Agnieszka

I

- Kawałko A., Witczak H., *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 250.

II

- Kawałko A., *Obowiązek alimentacyjny*, w: *Prawo rodzinne. Meritum*, red. G. Jędrejek, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 1022–1162.
- Kawałko A., *Uzupełnienie braków formalnych pozwu po wniesieniu sprzeciwu w elektronicznym postępowaniu upominawczym*, w: *Elektroniczne postępowanie upominawcze. Doświadczenia i perspektywy*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Jakubecki, J. Misztal-Konecka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2017, s. 147–160.

Kisała Magdalena

II

- Kisała M., *Aksjologia współdziałania administracji samorządowej z administracją rządową*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 789–799.
- Kisała M., *The Role of Praxeological Principles in Shaping Competences of Local Governments*, *Review of Comparative Law* 2017, t. 29, nr 2, s. 105–118.

Kosińska Anna

I

- W obliczu kryzysu. Przyszłość polityki azylowej i migracyjnej Unii Europejskiej*, red. A. Kosińska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 228.

II

- Kosińska A., *Ewolucja koncepcji bezpiecznego kraju pochodzenia w dobie kryzysu migracyjnego*, w: *W obliczu kryzysu. Przyszłość polityki azylowej i migracyjnej Unii Europejskiej*, red. A. Kosińska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 141–164.

- Kosińska A., *How much further? Analiza wybranego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach przeciwko Grecji dotyczących naruszeń praw migrantów*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2017, nr 8, s. 77–89.
- Kosińska A., *Realizacja doktryny politycznej w architekturze EUR 42 w Rzymie*, Toruńskie studia polsko-włoskie – Studi polacco-italiani di Toruń 2017, t. 13, s. 7–28.
- Kosińska A., *The Problem of Exclusion from Refugee Status on the Grounds of Being Guilty of Terrorist Acts in the CJEU Case-law. Commentary on the Lounani Case*, European Journal of Migration and Law 2017, t. 19, nr 4, s. 425–446.
- Kosińska A., Sieniow T., *Applying Alternatives to Detention of Foreigners in Poland (2014–2015)*, Історико-Правовий Часопис 2017, nr 1, s. 166–177.

Krukowski Józef

I

- Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski. Historia i terażniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, ss. 268.
- Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, J. Gręźlikowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, ss. 208.

Krzysztofik Edyta

I

- Personal Freedoms of the Internal Market of the European Union in the Light of the Changing Political and Economic Situation in Europe*, red. E. Krzysztofik, Verlag de-iure-pl, Berlin 2017, ss. 284.

II

- Krzysztofik E., *The Position of the Principle of Respect for Constitutional Identity in EU Law*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego 2017, nr 6, s. 155–169.

Kucia-Guściora Beata

II

- Kucia-Guściora B., *Agricultural Producer Groups in Polish Corporate Income Tax*, w: *Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 23–36.
- Kucia-Guściora B., *Fiscal Status of Migrant Workers in the European Union in the Light of Polish Personal Income Tax*, w: *Personal Freedoms of the Internal Market of the European Union in the Light of the Changing Political and Economic Situation in Europe*, red. E. Krzysztofik, Verlag de-iure-pl, Berlin 2017, s. 145–163.
- Kucia-Guściora B., *Kontrola i programowanie państwowego długu publicznego z perspektywy kompetencji ministra właściwego do spraw finansów publicznych*, Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem 2017, t. 9, nr 1, s. 63–86.
- Kucia-Guściora B., *Rola ministra właściwego do spraw finansów publicznych w kształtowaniu zakresu państwowego długu publicznego. Wybrane problemy*, Roczniki Nauk Prawnych 2017, t. 27, nr 4, s. 41–62.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział V. Inne rodzaje postępowań w sprawach podatkowych, § 18 Interpretacje przepisów prawa podatkowego*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 239–239.

- Kucia-Guściora B., *Rozdział V. Inne rodzaje postępowań w sprawach podatkowych, § 19 Postępowanie w sprawie porozumień w sprawach ustalania cen transferowych*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 239–248.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział V. Inne rodzaje postępowań w sprawach podatkowych, § 22 Wymiana informacji podatkowych z innymi państwami*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 261–269.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział VII. Bezpośrednie podatki państwowe, § 30 Podatek dochodowy od osób prawnych*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 397–425.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział IX. Międzynarodowe prawo podatkowe*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 514–557.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział X. Prawo podatkowe Unii Europejskiej, § 48 Harmonizacja podatków pośrednich, pkt III Podatki pośrednie od gromadzenia kapitałów*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 572–574.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział X. Prawo podatkowe Unii Europejskiej, § 49 Harmonizacja podatków bezpośrednich*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 574–596.
- Kucia-Guściora B., *Rozdział 9: Rezydencja podatkowa w kontekście unikania i uchylania się od opodatkowania*, w: *Międzynarodowe unikanie opodatkowania. Wybrane zagadnienia*, red. D. Gajewski, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 127–140.
- Kucia-Guściora B., *Wybrane instrumenty oddziaływania ministra właściwego do spraw finansów publicznych na gospodarkę finansową jednostek samorządu terytorialnego*, w: *Księga jubileuszowa Profesor Krystyny Sawickiej. Gromadzenie i wydatkowanie środków publicznych. Zagadnienia finansowo-prawne*, red. W. Miemec, Oficyna Wydawnicza „Unimex”, Wrocław 2017, s. 123–136.

Kułak-Krzysiak Katarzyna

II

- Kułak-Krzysiak K., *Efektywność jako wartość w postępowaniu sądownoadministracyjnym*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 2, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 127–140.
- Kułak-Krzysiak K., *Europeizacja a efektywna administracja – zagadnienia wybrane*, w: *Oddziaływanie praw: międzynarodowego, europejskiego oraz wybranych państw na polski porządek prawny*, red. P. Bieś-Srokosz, J. Srokosz, E. Żelazko-Makowska, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2017, s. 45–55.
- Kułak-Krzysiak K., *Skuteczne wykonywanie orzeczeń sądów administracyjnych*, w: *Sądowa kontrola administracji publicznej. Doświadczenia, dylematy, perspektywy*, red. E. Wójcicka, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2017, s. 203–214.
- Kułak-Krzysiak K., *Zwolnienie przedsiębiorstwa z odpowiedzialności za działania osób, którymi posługuje się w wykonywaniu działalności*, w: *Szanse i bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce – w ujęciu prawa publicznego oraz prawa prywatnego*, red. L. Bielecki, J. Mojak, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2017, s. 387–400.

Kuś Bartosz

II

- Kuś B., *Pracownicy służby ratownictwa górniczego przedsiębiorcy oraz podmiotu zawodowo trudniącego się ratownictwem górniczym*, w: *Pracownicy formacji bezpieczeństwa i porządku publicznego, służb ratownictwa i ochrony*, red. M. Czuryk, M. Karpiuk, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2017, s. 281–295.
- Kuś B., *Samorząd terytorialny a bezpieczeństwo ekologiczne obywateli*, w: *Zadania i kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, obronności oraz ochrony przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej*, red. M. Karpiuk, M. Mazuryk, I. Wieczorek, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, Łódź 2017, s. 35–41.
- Kuś B., Trzewik J., *The Application of the Legal Structure of an Agreement in Public Administration*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2017, t. 26, nr 3, s. 66–76.

Leraczyk Izabela

I

- Leraczyk I., Dębiński A., Jońca M., Łuka A., *Korespondencja Pliniusza Młodszeo z cesarzem Trajanem. Tekst i tłumaczenie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 482.
- Leraczyk I., Dębiński A., Jońca M., Łuka A., *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 346.

Lis Wojciech

I

- Lis W., Bartnik M., Karpiuk M., Pawelec K., Tuleya I., *Ustawa o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego. Komentarz*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2017, ss. 494.
- Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu*, red. W. Lis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 240.
- Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa i bezpieczeństwu publicznemu*, red. W. Lis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 238.

II

- Lis W., *Bezpieczeństwo zdrowotne pacjentów w świetle obowiązujących przepisów*, w: *Prawna ochrona zdrowia pacjenta*, red. J. Pacian, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017, s. 19–30.
- Lis W., *Działania podejmowane w przypadkach zakażeń i chorób zakaźnych ze względu na ochronę bezpieczeństwa obywateli*, *Studia Prawnicze KUL* 2017, nr 3, s. 31–50.
- Lis W., *Funkcjonariusze Straży Ochrony Kolei*, w: *Pracownicy formacji bezpieczeństwa i porządku publicznego, służb ratownictwa i ochrony*, red. M. Czuryk, M. Karpiuk, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2017, s. 147–168.
- Lis W., *Istota służby w działalności funkcjonariuszy organów ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 2017, t. 64, nr 2, s. 121–130.

- Lis W., *Niedostatki w ochronie zabytków sztuki kościelnej w aspekcie kryminalistycznym*, *Santander Art and Culture Law Review* 2017, nr 1, s. 53–64.
- Lis W., *Problem ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego na Litwie*, *Studia Polonijne* 2017, t. 38, s. 115–127.
- Lis W., *Przestępstwa przeciwko symbolom państwowym i pomnikom*, w: *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa i bezpieczeństwu publicznemu*, red. W. Lis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 219–238.
- Lis W., *Przestępstwo dezinformacji wywiadowczej jako działanie skierowane przeciwko bezpieczeństwu państwa*, w: *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu*, red. W. Lis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 9–18.
- Lis W., *Rozdział I. Postanowienia ogólne*, w: M. Bartnik, M. Karpiuk, W. Lis, K. Pawelec, I. Tuleya, *Ustawa o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego. Komentarz*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2017, s. 17–98.
- Lis W., *Rozdział II. Organizacja Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego*, w: M. Bartnik, M. Karpiuk, W. Lis, K. Pawelec, I. Tuleya, *Ustawa o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego. Komentarz*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2017, s. 99–143.
- Lis W., *Zadania i kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony przeciwpożarowej*, w: *Zadania i kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, obronności oraz ochrony przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej*, red. M. Karpiuk, M. Mazuryk, I. Wieczorek, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, Łódź 2017, s. 113–120.
- Lis W., *Zgoda na udział w eksperymencie medycznym jako przejaw autonomii decyzyjnej pacjenta*, w: *Prawo a technologie medyczne*, red. M. Sadowska, K. Kukuryk, Międzynarodowe Towarzystwo Wspierania i Rozwoju Technologii Medycznej, Lublin 2017, s. 5–24.
- Lis W., *Zjawisko profilowania jako przejaw naruszenia prawa do prywatności w środowisku cyfrowym*, w: *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, red. K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 171–180.

VII

- Lis W., *Patriotic Values in the Constitution of the Republic of Poland*, *Studium Vilnense A* 2017, t. 14, s. 79–83.
- Lis W., *Zamość – a Perfect City – the Pearl of the Renaissance*, *Studium Vilnense A* 2017, t. 14, s. 52–56.

Łukasiewicz Sławomir

I

- Emigracyjne miscellanea. Studia z dziejów polskiej emigracji politycznej 1939–1990*, red. S. Łukasiewicz, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2017, ss. 352.
- Wasza solidarność – nasza wolność. Reakcje emigracji polskiej i świata na wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 (grudzień 1981 – styczeń 1982)*. *Your Solidarity – Our Liberty. Reactions of émigré Poles and the World to the Imposition of Martial Law in Poland on December 13th, 1981 (December 1981 – January 1982)*, red. S. Łukasiewicz, A. Jaczyńska, P. Pleskot, Instytut Pamięci Narodowej, Europejskie Centrum Solidarności, Lublin 2017, ss. 208.

II

- Łukasiewicz S., *Central and Eastern European Cold War émigrés in the European Integration Process*, *Journal of European Integration History* 2017, wyd. specjalne, s. 131–145.
- Łukasiewicz S., *Instytut Literacki i Katolicki Uniwersytet Lubelski – mało znane wątki kontaktów okresu zimnej wojny*, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 2017, nr 1, s. 69–87.

VII

- Łukasiewicz S., *Śp. Piotr Wandycz z perspektywy Lublina – pożegnanie*, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 2017, nr 1, s. 253–257.

Maćkowska Katarzyna

II

- Maćkowska K., *Lojalność polityczna czy podejście technokratyczne? Obsada urzędów lokalnych w USA. Studium historyczno-prawne*, *Zeszyty Prawnicze* 2017, z. 17.3, s. 47–77.

Mełgieś Katarzyna

II

- Mełgieś K., *Nowelizacja KPA – założenia podstawowe*, *Edukacja Prawnicza* 2016/2017, nr 3, s. 53–58.
- Mełgieś K., *Postępowanie w sprawach naruszających zbiorowe prawa pacjentów*, w: *Prawna ochrona zdrowia pacjenta*, red. J. Pacian, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017, s. 119–132.
- Mełgieś K., *Przymusowa licencja eksportowa jako publicznoprawny instrument zwalczania i zapobiegania chorobom zakaźnym*, *Studia Prawnicze KUL* 2017, nr 3, s. 51–68.
- Mełgieś K., *Zmiany w konstrukcji trybu odwoławczego w postępowaniu administracyjnym*, *Edukacja Prawnicza* 2017/2018, nr 1, s. 44–50.
- Mełgieś K., Miaskowska-Daszkiewicz K., *Zdrowie ludzkie jako wartość determinująca zadania administracji publicznej*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 257–272.

Miaskowska-Daszkiewicz Katarzyna

I

- Zarys prawa administracyjnego*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, S. Serafin, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 314.

II

- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Konstytucyjność ustaw podatkowych w ocenie Biura Analiz Sejmowych*, w: *Wybrane zagadnienia stanowienia i stosowania polskiego prawa podatkowego*, red. J. Kulicki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 45–69.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Prawne instrumenty wspierające bezpieczeństwo epidemiczne biorców ludzkich komórek, tkanek i narządów*, *Studia Prawnicze KUL* 2017, nr 3, s. 69–89.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Programy polityki zdrowotnej jednostek samorządu terytorialnego jako instrument realizacji dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej*, w: *Prawna*

- ochrona zdrowia pacjenta*, red. J. Pacian, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017, s. 149–161.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział II. Źródła prawa administracyjnego, § 8. Źródła prawa Unii Europejskiej*, w: *Zarys prawa administracyjnego*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, S. Serafin, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 39–47.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział III. Stosunek administracyjnoprawny*, w: *Zarys prawa administracyjnego*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, S. Serafin, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 65–72.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział IV. Formy działania administracji publicznej*, w: *Zarys prawa administracyjnego*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, S. Serafin, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 73–117.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., Lux M., Cirman A., Kährlik A., *Property Restitution after 1990*, w: *Private Rental Housing in Transition Countries. An Alternative to Owner Occupation?*, red. J. Hegedüs, M. Lux, V. Horváth, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 71–96.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., Mełgieś K., *Zdrowie ludzkie jako wartość determinująca zadania administracji publicznej*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 257–272.

Migdał Jerzy

I

- Prawo karne wykonawcze*, red. J. Hołda, Z. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, ss. 296.

II

- Migdał J., Hołda J., *Postępowanie wykonawcze*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. J. Hołda, Z. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 148–159.
- Migdał J., Hołda J., *Wykonywanie grzywny*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. J. Hołda, Z. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 173–183.
- Migdał J., Hołda J., *Wykonywanie kary ograniczenia wolności*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. J. Hołda, Z. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 183–201.
- Migdał J., Hołda J., *Wykonywanie środków zabezpieczających*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. J. Hołda, Z. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 278–292.
- Migdał J., Hołda J., *Wykonywanie warunkowego skazania*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. J. Hołda, Z. Hołda, J. Migdał, B. Żórawska, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 264–273.

Mikołajczuk Krzysztof

II

- Mikołajczuk K., *Odpowiedzialność kanoniczno-karna rodziców według kan. 1366 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, *Roczniki Teologiczne* 2017, t. 64, nr 10, s. 115–125.

Misztal Henryk

I

- Misztal H., Fiejdasz-Buczek L., *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 348.

II

Misztal H., *Dobra doczesne i świętość w średniowiecznej Europie*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 243–263.

Misztal-Konecka Joanna

I

Elektroniczne postępowanie upominawcze. Doświadczenia i perspektywy, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Jakubecki, J. Misztal-Konecka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2017, ss. 288.

Prawo spółdzielcze. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe, red. A. Herbet, J. Misztal-Konecka, P. Zakrzewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 368.

Środki zaskarżenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym. Zbiór studiów, red. J. Misztal-Konecka, Currenda, Sopot 2017, ss. 240.

Misztal-Konecka J., Dębiński A., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 244.

II

Misztal-Konecka J., *Część piąta. Sąd polubowny (arbitrażowy). Tytuł I. Przepisy ogólne* (wprowadzenie i komentarz do art. 1154–1160), w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4. *Art. 1096–1217. Komentarz*, red. A. Marciniak, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 516–569.

Misztal-Konecka J., *Kilka uwag o kosztach opieki nad poszkodowanym jako szkodzie podlegającej naprawieniu na podstawie art. 444 § 1 zd. 1 K.c.*, w: *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, M. Tomalak, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 877–886.

Misztal-Konecka J., *Kompetencje referendarza sądowego w cywilnym postępowaniu egzekucyjnym a wymierzanie sprawiedliwości*, *Monitor Prawniczy* 2017, nr 8, s. 427–438.

Misztal-Konecka J., *Koszty postępowania egzekucyjnego prowadzonego na podstawie wydanego w elektronicznym postępowaniu upominawczym nakazu zapłaty, który utracił moc – zagadnienia wybrane*, w: *Elektroniczne postępowanie upominawcze. Doświadczenia i perspektywy*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Jakubecki, J. Misztal-Konecka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2017, s. 223–238.

Misztal-Konecka J., *Legitymacja komornika do wnoszenia zażalenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym*, w: *Środki zaskarżenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym. Zbiór studiów*, red. J. Misztal-Konecka, Currenda, Sopot 2017, s. 117–136.

Misztal-Konecka J., *Organizacja administracji terytorialnej*, w: A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 101–117.

Misztal-Konecka J., *Organizacja armii rzymskiej*, w: A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 119–140.

Misztal-Konecka J., *Organizacja polityczna i społeczna republiki*, w: A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 13–42.

Misztal-Konecka J., *O udziale w postępowaniu cywilnym osób, które doznają przeszkód faktycznych w osobistym dokonywaniu czynności procesowych*, *Przegląd Sądowy* 2017, nr 11–12, s. 123–139.

- Miształ-Konecka J., *Środki dowodowe w postępowaniu o nadanie klauzuli wykonalności przeciwko małżonkowi dłużnika na podstawie art. 787 k.p.c.*, w: *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J. Łukasiewicz, A. Arkuszewska, A. Kościółek, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 435–454.
- Miształ-Konecka J., *The Participation of the Prosecutor in Civil Proceedings as a Guarantee of Ensuring the Effectiveness of Legal Protection. Some Remarks*, *Review of Comparative Law* 2017, t. 28, nr 1, s. 9–22.
- Miształ-Konecka J., *Ustrój polityczny i społeczny Rzymu królewskiego*, w: A. Dębiński, J. Miształ-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 1–8.
- Miształ-Konecka J., *W sprawie uzupełnienia orzeczenia wstępnego wydanego w cywilnym postępowaniu nieprocesowym*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 263–278.
- Miształ-Konecka J., *Wzięcie udziału przez prokuratora w postępowaniu cywilnym jako gwarancja zapewnienia efektywności ochrony prawnej*, *Zeszyty Naukowe KUL* 2017, t. 60, nr 3, s. 21–41.
- Miształ-Konecka J., *Zajmowanie spółdzielczego lokalu mieszkalnego bez tytułu prawnego w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego*, w: *Prawo spółdzielcze. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, red. A. Herbet, J. Miształ-Konecka, P. Zakrzewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 311–321.
- Miształ-Konecka J., *Źródła prawa rzymskiego*, w: A. Dębiński, J. Miształ-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 85–99.

IV

- Miształ-Konecka J., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2017, nr 6, s. 64–74.

Münnich Monika

I

- Münnich M., *Nieostre zwroty ocenne w polskim prawie podatkowym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 264.

II

- Münnich M., *Komentarz do art. 15, 17–17b, 18–18d, 131–132a*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 7, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 201–206, 211–228, 782–790.
- Münnich M., *Rozdział IV. Ordynacja podatkowa – część procesowa, § 12 Zasady ogólne postępowania podatkowego*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 148–162.
- Münnich M., *Rozdział IV. Ordynacja podatkowa – część procesowa, § 13 Uczestnicy postępowania podatkowego*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 162–175.
- Münnich M., *Rozdział IV. Ordynacja podatkowa – część procesowa, § 14 Wylączenie pracownika organu podatkowego oraz organu podatkowego*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 175–179.

- Münnich M., *Rozdział IV. Ordynacja podatkowa – część procesowa, § 15 Strona i podmioty uprawnione do uczestnictwa w postępowaniu na prawach strony*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 179–184.
- Münnich M., *Rozdział IV. Ordynacja podatkowa – część procesowa, § 16 Ogólne instytucje procesowe i czynności materialno-techniczne postępowania podatkowego*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 184–202.
- Münnich M., *Rozdział IV. Ordynacja podatkowa – część procesowa, § 17 Przebieg postępowania podatkowego (tryb zwyczajny i tryby nadzwyczajne)*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 203–238.
- Münnich M., *The Status of a Person Liable for Payment of Agricultural Tax in Light of the Tax Preferences Regulated in the Tax Ordinance Act*, w: *Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 191–202.

Nowik Paweł

II

- Nowik P., *Przyszłość prawa urzędniczego w Polsce*, w: *Tendencje rozwojowe indywidualnego i zbiorowego prawa pracy. Księga Jubileuszowa Profesora Grzegorza Goździewicza*, red. M. Szablowska-Juckiewicz, B. Rutkowska, A. Napiórkowska, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2017, s. 435–454.
- Nowik P., *Wygaśnięcie stosunku pracy*, w: *System Prawa Pracy*, t. 2. *Indywidualne prawo pracy. Część ogólna*, red. G. Goździewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 652–700.
- Nowik P., *Zbiorowe interesy pracowników a demokratyczna reguła większości*, w: *Demokracja w zakładzie pracy. Zagadnienia prawne*, red. Z. Hajn, M. Kurzynoga, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 119–140.

Ordon Marta

II

- Ordon M., Czelny M., Zawiślak M., *Poland. The Catholic Church's Influence on Social, Political and Private Life*, w: *Religion and Secularism in the European Union. State of Affairs and Current Debates*, red. J. Nelis, C. Sägerser, J.-P. Schreiber, Peter Lang, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2017, s. 141–146.

Orzeszyna Krzysztof

II

- Orzeszyna K., *Common Foreign and Security Policy of the European Union*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 137–146.

Parchomiuk Jerzy

II

- Parchomiuk J., *Aksjologiczne uwarunkowania koncepcji nadużycia prawa w prawie administracyjnym*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 1, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 143–157.

Parchomiuk J., *Konstrukcja nadużycia prawa w kontekście zasad ogólnych prawa administracyjnego*, w: *Zasady w prawie administracyjnym. Teoria, praktyka, orzecznictwo*, red. Z. Duniewska, M. Sthal, A. Krakąła, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 84–102.

Parchomiuk J., *Przesłanki dopuszczalności ograniczeń własności zabytków w świetle konstytucyjnych i konwencyjnych standardów ochrony własności*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 3, s. 63–89.

Parchomiuk J., *The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law: A Horizontal Perspective*, *Baltic Journal of Law and Politics* 2017, t. 10, nr 2, s. 1–25.

Parol Agnieszka

II

Parol A., *Zintegrowane zarządzanie granicami 2.0. Wpływ zasady dzielonej odpowiedzialności na pozycję krajowych i unijnych organów wykonawczych*, *Prawo i Polityka* 2017, t. 7, s. 86–102.

Potrzeszcz Jadwiga

II

Potrzeszcz J., *Opinia trzecia (w sprawie prawidłowości kontynuowania 33. plenarnego posiedzenia Sejmu w sali kolumnowej)*, *Przegląd Sejmowy* 2017, nr 1, s. 158–172.

Potrzeszcz J., *Projekt stanowiska Sejmu w sprawie o sygn. akt K 5/17*, *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych* 2017, nr 3, s. 205–238.

Potrzeszcz J., *Racjonalność aksjologiczna prawodawcy jako założenie interpretacyjne*, w: *Wykładnia prawa. Tradycja i perspektywy*, red. S. Sykuna, M. Hermann, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 53–72.

Pyter Magdalena

I

Pyter M., Balicki A., *Prawo oświatowe. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 685.

II

Pyter M., Czepczyńska E., *Ewolucja ustawodawstwa oświatowego w Anglii w XIX i XX wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2017, t. 69, z. 1, s. 67–81.

Romanko Agnieszka

I

Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL... kandydat na ołtarze, red. M. Sitarz, A. Słowikowska, A. Romanko, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017, ss. 184.

The Enrollment to the Catholic Church, red. S. Kawa, A. Romanko, M. Sitarz, A. Słowikowska, Libreria Editrice Vaticana, Roma 2017, ss. 167.

II

Romanko A., *Nowelizacja postępowania mediacyjnego przed sądami administracyjnymi*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 2017, t. 12, nr 14 (2), s. 35–48.

- Romanko A., *Potrzeba erygowania stałych organów mediacyjnych w polskim prawie partykularnym*, *Kościół i Prawo* 2017, t. 6, nr 2, s. 93–106.
- Romanko A., *Przesłania Biskupów Rzymu do Organizacji Narodów Zjednoczonych*, *Państwo i Prawo* 2017, nr 9, s. 75–88.
- Romanko A., *Reformy papieża Franciszka w dziedzinie prawa majątkowego Stolicy Apostolskiej*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2017, t. 10, s. 163–171.
- Romanko A., *Watykańskie instytucje finansowe*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 2017, t. 12, nr 14 (1), s. 65–79.
- Romanko A., *Współdziałanie wiernych chrześcijan świeckich we władzy rządzenia w organach kolegialnych Kościoła partykularnego*, *Journal of Modern Science* 2017, t. 34, nr 3, s. 11–28.

Sieniow Tomasz

II

- Sieniow T., Kosińska A., *Applying Alternatives to Detention of Foreigners in Poland (2014–2015)*, *Историко-Правовой Часопис* 2017, nr 1, s. 166–177.

Sienkiewicz Tomasz

I

- Sienkiewicz T., *Decyzja administracyjna w sprawie usunięcia drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 215.

II

- Sienkiewicz T., *Aksjologia stosowania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 2, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 733–748.
- Sienkiewicz T., *The Need for Research on Public Subjective Rights of Persons with Disabilities from the Perspective of Polish Administrative Law*, *Review of Comparative Law* 2017, t. 28, nr 1, s. 41–65.
- Sienkiewicz T., *Zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia jako prawna forma działania wojewódzkiego konserwatora zabytków*, *Santander Art and Culture Law Review* 2017, nr 1, s. 93–114.

Sitarz Mirosław

I

- Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, J. Gręźlikowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, ss. 208.
- Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców*, t. 4, red. M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Polska Akademia Nauk, Lublin–Warszawa 2017, ss. 268.
- Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski. Historia i terażniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, ss. 268.

Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL... kandydat na ołtarze, red. M. Sitarz, A. Słowikowska, A. Romanko, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017, ss. 184.

The Enrollment to the Catholic Church, red. S. Kawa, A. Romanko, M. Sitarz, A. Słowikowska, Libreria Editrice Vaticana, Roma 2017, ss. 167.

II

Sitarz M., *I criteri di appartenenza alla Chiesa*, Journal of Modern Science 2017, t. 33, nr 2, s. 27–48.

Sitarz M., *Kompetencje diecezjalnych organów kolegialnych w sprawach majątkowych*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 173–184.

Sitarz M., *Kształtowanie się Kongregacji Edukacji Katolickiej*, Kościół i Prawo 2017, t. 6, nr 2, s. 107–122.

Sitarz M., *Lata studenckie Księdza Stefana Wyszyńskiego w Lublinie*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2017, t. 12, nr 14 (1), s. 81–101.

Sitarz M., *Przesłanie Stefana Kardynała Wyszyńskiego do prawników*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2017, t. 12, nr 14 (2), s. 49–62.

Sitarz M., *Wymogi na urząd kanclerza kurii diecezjalnej*, Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 2017, t. 27, nr 30, s. 103–116.

VII

Sitarz M., *Absolwenci i przyjaciele WPPKiA*, Przegląd Uniwersytecki 2017, t. 165, nr 1, s. 10.

Skrobotowicz Grzegorz

II

Skrobotowicz G., *Mediacja karna w świetle badań*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 365.

Skrobotowicz G., Biały A., Broński W., Wałąg M., Bondyra J., *Potencjalne formy współpracy przemysłu z uczelnią/szkołą wyższą w kształceniu studentów – praktyczne rozwiązania i dobre praktyki. Kształcenie na potrzeby gospodarki*, w: *Współpraca przemysł – nauka. Dobre praktyki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 117–145.

Skubisz-Kęпка Katarzyna

II

Skubisz-Kęпка K., *Komentarz do art. 110–116*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Habdas, M. Fras, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 914–928.

Skwarzyński Michał

II

Skwarzyński M., *Opinia prawna dotycząca oceny spektaklu „Kłątwa” w reżyserii Olivera Frljicia według strasburskich standardów ochrony wolności słowa*, Przegląd Prawa Wyznaniowego 2017, nr 9, s. 281–309.

Skwarzyński M., *Współoddziaływanie ius cogens i soft law w prawie międzynarodowym w kontekście sprzeciwu sumienia*, w: *Ius cogens – soft law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, red. B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 361–369.

Sławicki Piotr

II

- Sławicki P., *Obowiązki mediatora w zakresie przygotowania ugody przed nim zawartej i złożenia protokołu mediacyjnego w sądzie*, ADR. Arbitraż i Mediacja 2017, nr 2, s. 91–103.
- Sławicki P., Golema K., *Zasada dobrowolności mediacji w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 10.9.2015 r.*, ADR. Arbitraż i Mediacja 2017, nr 4, s. 15–28.
- Sławicki P., Sławicki P., *Należności biegłego w postępowaniu cywilnym – wybrane zagadnienia*, Polski Proces Cywilny 2017, nr 2, s. 208–229.
- Sławicki P., Sławicki P., Blus P., *Przeniesienie z urzędu wpisów ujawnionych w dziale III księgi wieczystej do współobciążenia*, Rejent 2017, nr 4, s. 26–58.

Słowikowska Anna

I

- Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL... kandydat na ołtarze*, red. M. Sitarz, A. Słowikowska, A. Romanko, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017, ss. 184.
- The Enrollment to the Catholic Church*, red. S. Kawa, A. Romanko, M. Sitarz, A. Słowikowska, Libreria Editrice Vaticana, Roma 2017, ss. 167.

II

- Słowikowska A., *Aborcja po urodzeniu w kontekście prawa naturalnego*, Journal of Modern Science 2017, t. 35, nr 4, s. 33–50.
- Słowikowska A., *Podstawy odpowiedzialności wiernych za materialne potrzeby Kościoła*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 213–231.
- Słowikowska A., *Podstawy prawne odpowiedzialności wiernych za materialne potrzeby Kościoła*, Kościół i Prawo 2017, t. 6, nr 2, s. 123–141.

Smarzewski Marek

II

- Smarzewski M., *Cyberterroryzm a cyberprzestępstwa o charakterze terrorystycznym*, Ius Novum 2017, t. 11, nr 1, s. 64–75.
- Smarzewski M., Banach M., *Ochrona tajemnicy adwokackiej w procesie karnym w związku z czynnościami przesłuchania i przeszukania*, Palestra 2017, nr 3, s. 75–87.

Smoleń Paweł

I

- Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 422.
- Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 628.

II

- Smoleń P., *Agricultural Tax Preferences Connected with Gratuitous Acquisition of Assets, w: Essential Problems with Taxation of Agriculture*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 161–176.
- Smoleń P., *Komentarz do art. 13–13a, 16, 19–20*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 7, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 110–125, 206–211, 228–230.
- Smoleń P., *Opłaty*, w: *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, red. W. Wójtowicz, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 359–370.
- Smoleń P., *Podatek leśny*, w: *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, red. W. Wójtowicz, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 339–341.
- Smoleń P., *Podatek od nieruchomości*, w: *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, red. W. Wójtowicz, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 349–353.
- Smoleń P., *Podatek rolny*, w: *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, red. W. Wójtowicz, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 332–339.
- Smoleń P., *Rozdział VIII. Podatki samorządowe, § 37 Podatek od spadków i darowizn*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 481–500.
- Smoleń P., *Rozdział VIII. Podatki samorządowe, § 39 Karta podatkowa*, w: *Prawo podatkowe*, red. P. Smoleń, W. Wójtowicz, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 506–511.

Sobieraj Kamila

II

- Sobieraj K., *Dostęp do informacji o środowisku w sprawach z zakresu zmian klimatu w świetle orzecznictwa unijnego*, *Forum Prawnicze* 2017, nr 6, s. 52–71.
- Sobieraj K., *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako instrument prawnej ochrony wartości przyrodniczych oraz krajobrazowych*, w: *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 2, red. J. Zimmermann, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 355–363.
- Sobieraj K., *Public Participation Rights Enhancement within the Wind Power Plants Location in Poland in the Context of EU Renewable Energy Requirements*, w: *Procedural Environmental Rights: Principle X in Theory and Practice*, red. J. Jendroška, M. Bar, Intersentia, Cambridge–Antwerp–Portland 2017, s. 193–206.
- Sobieraj K., *Reforma funkcjonowania unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 1, s. 113–131.
- Sobieraj K., *Wpływ Porozumienia paryskiego na zmianę polityki klimatyczno-energetycznej Unii Europejskiej i unijnych regulacji prawnych w tym zakresie*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2017, t. 79, nr 4, s. 177–190.

Stanisz Piotr

I

- Stanisz P., *Religion and Law in Poland*, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn 2017, ss. 177.

II

- Stanisz P., *Conscientious Objection of Medical Professionals According to Polish Law and the Encyclical Evangelium Vitae*, w: *The Value of Life. The Present Time through the Prism of*

- St. John Paul II's Encyclical Evangelium vitae*, red. K. Wiak, A. Lekka-Kowalik, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017, s. 165–177.
- Stanisz P., *Konstytucyjny status prawa do sprzeciwu sumienia (uwagi na kanwie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 7 października 2015 r., K. 12/14)*, w: *Tendencje rozwojowe indywidualnego i zbiorowego prawa pracy. Księga Jubileuszowa Profesora Grzegorza Goździewicza*, red. M. Szablowska-Juckiewicz, B. Rutkowska, A. Napiórkowska, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2017, s. 175–185.
- Stanisz P., *La Commissione congiunta dei rappresentanti del Governo della Repubblica di Polonia e della Conferenza Episcopale Polacca come un modello del “dialogo strutturato”*, *Epemerides Iuris Canonici* 2017, nr 1, s. 161–185.
- Stanisz P., *Lekarski sprzeciw sumienia w ujęciu prawa polskiego i encykliki Evangelium vitae*, w: *Wartość życia. Współczesność przez pryzmat encykliki św. Jana Pawła II Evangelium vitae*, red. K. Wiak, A. Lekka-Kowalik, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017, s. 165–177.
- Stanisz P., *Ochrona wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym w postulatach Stolicy Apostolskiej i w traktatach Unii Europejskiej. Zbieżności i rozbieżności*, w: *Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski. Historia i teraźniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, s. 225–245.
- Stanisz P., Bębeniec D., *Geneza i treść wytycznych w sprawie realizacji przez Komisję Europejską art. 17 ust. 3 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2017, t. 20, s. 383–392.
- Stanisz P., Pawlikowski J., *Il diritto dei medici all'obiezione di coscienza in Polonia: recenti sviluppi*, *Quaderni di diritto e politica ecclesiastica* 2017, nr 2, s. 459–473.

Stasiak Kinga

I

- Stasiak K., Szarek-Zwijacz A., Staszewski W.Sz., *Stosunki polsko-armeńskie. Wybór dokumentów z wprowadzeniem*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 171.

II

- Stasiak K., *Odpowiedzialność dyscyplinarna funkcjonariuszy ONZ*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 233–247.

Staszewski Wojciech

I

- Staszewski W.Sz., Szarek-Zwijacz A., Stasiak K., *Stosunki polsko-armeńskie. Wybór dokumentów z wprowadzeniem*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 171.

II

- Staszewski W.Sz., *Międzynarodowa współpraca bibliotek w świetle traktatów o zawartych przez Polskę po 1989 r.*, *Themis Polska Nova* 2017, nr 1, s. 177–191.
- Staszewski W.Sz., *Ochrona cmentarzy i grobów w traktatach o przyjaźni i współpracy zawartych przez Polskę z państwami sąsiednimi*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga*

Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 343–352.

Stepnowska Marta

I

Prawo wojskowe, red. M. Stepnowska, W. Kitler, D. Nowak, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, ss. 690.

II

Stepnowska M., *Gospodarowanie mieniem wojskowym*, w: *Prawo wojskowe*, red. M. Stepnowska, W. Kitler, D. Nowak, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 389–398.

Stepnowska M., *Ograniczenia w uprawnieniach informacyjnych członka spółdzielni mieszkaniowej, a ochrona danych osobowych*, w: *Bezpieczeństwo informacyjne. Aspekty prawno-administracyjne*, red. W. Kitler, J. Taczowska-Olszewska, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Warszawa 2017, s. 344–355.

Stepnowska M., *Zakres postępowania lustracyjnego spółdzielni*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 249–260.

Stepnowska M., *Zakwaterowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo wojskowe*, red. M. Stepnowska, W. Kitler, D. Nowak, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 235–245.

Studzińska Joanna

I

Studzińska J., Gapska E., *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, ss. 977.

II

Studzińska J., *Czynności procesowe w postępowaniu nieprocesowym*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 259–298.

Studzińska J., *Informatyzacja postępowania cywilnego w orzecznictwie sądów powszechnych i Sądu Najwyższego*, w: *E-obywatel, E-sprawiedliwość, E-usługi*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 155–170.

Studzińska J., *Instytucja opieki i kurateli wobec osób z zaburzeniami psychicznymi – aspekty materialnoprawne i proceduralne*, w: *Problematyka osób z zaburzeniami psychicznymi*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, B. Karakiewicz, A. Klich, Currenda, Sopot 2017, s. 311–336.

Studzińska J., *Komentarz do art. 1130–1135*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4. *Art. 1096–1217. Komentarz*, red. A. Marciniak, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 235–277.

Studzińska J., *Podmioty postępowania nieprocesowego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 141–228.

Studzińska J., *Postanowienia wstępne w postępowaniu nieprocesowym a ustalenie wartości przedmiotu zaskarżenia w skardze kasacyjnej*, *Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej* 2017, nr 1, s. 69–84.

Studzińska J., *Postępowania z zakresu prawa osobowego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 571–616.

Studzińska J., *Postępowania z zakresu prawa rzeczowego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 730–797.

- Studzińska J., *Postępowanie w sprawach rejestrowych*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 957–976.
- Studzińska J., *Postępowanie w sprawach spadkowych*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 846–916.
- Studzińska J., *Sąd i inne organy w postępowaniu nieprocesowym*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 98–140.
- Studzińska J., *Sądowy podział majątku wspólnego małżonków po ustaniu małżeństwa – wybrane problemy praktyczne*, w: *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J. Łukasiewicz, A. Arkuszewska, A. Kościółek, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 492–517.
- Studzińska J., *Sprawy depozytowe*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 929–956.
- Studzińska J., *Sprzeciw w elektronicznym postępowaniu upominawczym i jego skutki dla uczestników postępowania de lege lata i de lege ferenda*, w: *Elektroniczne postępowanie upominawcze. Doświadczenia i perspektywy*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Jakubecki, J. Misztal-Konecka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2017, s. 239–259.
- Studzińska J., *Wszczęcie i przebieg postępowania*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 311–408.
- Studzińska J., *Zasadność zwolnienia prokuratora od ponoszenia kosztów związanych z zabezpieczeniem majątkowym*, w: *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, M. Tomalak, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 721–743.
- Studzińska J., *Zasady i przesłanki postępowania nieprocesowego*, w: E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 63–97.

Sura Rafał

I

- Ustawa o Bankowym Funduszu Gwarancyjnym, systemie gwarantowania depozytów oraz przymusowej restrukturyzacji. Komentarz, red. P. Zawadzka, P. Zimmerman, R. Sura, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 607.

II

- Sura R., *Komentarz do art. 3–4, 28–34b, 316*, w: *Ustawa o Bankowym Funduszu Gwarancyjnym, systemie gwarantowania depozytów oraz przymusowej restrukturyzacji. Komentarz*, red. P. Zawadzka, P. Zimmerman, R. Sura, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 61–72, 132–133, 537–538.

Syczewski Tadeusz

I

- Młdzież i doświadczenie wiary. Dialog w kontekście Świątowych Dni Młdzieży w Krakowie*, red. M. Składanowski, T. Syczewski, J. Połowianiuk, K. Mielnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 197.
- Młdzież i przesłanie Kościoła. Dialog w kontekście Świątowych Dni Młdzieży w Krakowie*, red. M. Składanowski, T. Syczewski, J. Połowianiuk, K. Mielnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 138.

Młodzież. Wartości. Kultura. Dialog w kontekście Świątowych Dni Młodzieży w Krakowie, red. M. Składanowski, T. Syczewski, J. Połowianiuk, K. Mielnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 178.

II

Syczewski T., *Patronaty świętych i błogosławionych w aktualnym prawodawstwie Kościoła łacińskiego*, Roczniki Nauk Prawnych 2017, t. 27, nr 4, s. 109–126.

Syczewski T., *The Liturgical Feasts, Celebrations, Devotions, and Popular Piety of the Easter Season in the Roman Catholic Diocese of Drohiczyn, Poland*, Rocznik Teologii Katolickiej 2017, t. 16, nr 2, s. 23–39.

Szarek-Zwijacz Anna

I

Szarek-Zwijacz A., Stasiak K., Staszewski W., *Stosunki polsko-armeńskie. Wybór dokumentów z wprowadzeniem*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 171.

Szczot Elżbieta

I

Prawo sakramentów. Wybór źródeł Kościoła łacińskiego, red. E. Szczot, D. Kwiatkowski, W. Lech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 1066.

Szeleszczuk Damian

II

Szeleszczuk D., *Degradacja w polskim wojskowym prawie karnym od XVII do XIX wieku*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 2017, nr 4, s. 114–125.

Szeleszczuk D., *Formy stadialne przestępstwa*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 150–157.

Szeleszczuk D., *Kary*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 197–208.

Szeleszczuk D., *Przepadek przedsiębiorstwa (art. 44a k.k.)*, Prokuratura i Prawo 2017, nr 12, s. 37–54.

Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 421–495.

Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko obronności i obowiązkowi pełnienia służby wojskowej*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 432–436.

Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 295–302.

Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 303–309.

Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 382–391.

Szeleszczuk D., *Środki karne, przepadek i środki kompensacyjne*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 209–228.

Szewczak Marcin

II

Szewczak M., Ganczar M., *Pacjent jako konsument usług zdrowotnych – wybrane aspekty prawne*, Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny 2017, t. 6, nr 3, s. 88–100.

Tabaszewski Robert

II

Tabaszewski R., *Access to Health Care for Migrating Citizens in a Host State of the European Union*, w: *Personal Freedoms of the Internal Market of the European Union in the Light of the Changing Political and Economic Situation in Europe*, red. E. Krzysztofik, Verlag de-iure-pl, Berlin 2017, s. 163–183.

Tabaszewski R., *Dopuszczalne ograniczenia prawa podejmowania i prowadzenia działalności zawodowej lub gospodarczej ze względu na przesłankę ochrony zdrowia*, w: *Ochrona praw człowieka w Polsce. Aksjologia – instytucje – nowe wyzwania – praktyka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 118–135.

Tabaszewski R., *Human Rights and Freedoms in Systems of Human Rights Protection*, w: *Wolność człowieka i jej granice*, red. K. Koziół, Wydawnictwo Regis, Lublin 2017, s. 10–31.

Tabaszewski R., *Ordery i odznaczenia jako odbicie konstytucyjnych zasad i wartości. Uwagi de lege lata*, w: *Dwadzieścia lat obowiązywania Konstytucji RP. Polska myśl konstytucyjna a międzynarodowe standardy demokratyczne*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 400–414.

Tabaszewski R., *Polish Financial Ombudsman's Responsibilities within Protection of Economic Human Rights and Liberties*, *Roczniki Ekonomii i Zarządzania* 2017, t. 9, nr 1, s. 57–71.

Tabaszewski R., *Powstanie i organizacja c.k. Sądu Obwodowego w Nowym Sączu w latach 1855–1914*, *Rocznik Sądecki* 2017, t. 45, s. 93–120.

Tabaszewski R., *Právo pacienta na pastorační péči ve světle předpisů mezinárodního práva*, *Church Law Review* 2017, t. 23, nr 69/4, s. 45–56.

Tabaszewski R., *Rola ius cogens i soft law Światowej Organizacji Zdrowia w kształtowaniu praw i wolności człowieka*, w: *Ius cogens – soft law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, red. B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 361–369.

Tabaszewski R., Machowicz K., *Koncepcja CSR jako norma soft law Rady Europy*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*. Seria: Administracja i Zarządzanie 2017, nr 40, s. 107–119.

Telusiewicz Piotr

II

Telusiewicz P., *Elektroniczne postępowanie upominawcze – ocena przepisów obowiązujących od dnia 8 września 2016 roku*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2017, nr 41, s. 82–92.

Telusiewicz P., *Kilka uwag odnośnie przyszłości e-sądu*, w: *Człowiek – Prawo – Państwo. Księga Jubileuszowa dedykowana Stanisławowi Leszkowi Stadniczeńko*, red. J. Jeżewski, A. Pawlak, Vizja Press, Warszawa 2017, s. 1025–1032.

Telusiewicz P., Greszata-Telusiewicz M., *Zawiadomienie w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 115–127.

Trzebiatowski Marcin

II

- Trzebiatowski M., *Ograniczenie skutków rejestracji znaku towarowego przez prawo do swobody wyrażania opinii, w tym do ekspresji artystycznej – problem regulacji prawnej UE*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace z Prawa Własności Intelektualnej* 2017, nr 4, s. 105–127.
- Trzebiatowski M., *Rozdział XXXIV. Uprawniony do znaku towarowego*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 557–581.
- Trzebiatowski M., *Rozdział XXXIX. Prawo ochronne na znak towarowy*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 847–900.
- Trzebiatowski M., *Rozdział XL. Wspólne prawo ochronne na znak towarowy*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 901–950.
- Trzebiatowski M., *Rozdział XLI. Obowiązek używania znaku towarowego*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 951–1013.
- Trzebiatowski M., *Umowa licencyjna w „sporze” o prawa własności intelektualnej, czyli o legitymacji procesowej czynnej licencjodawcy*, w: *Prawo kontraktów*, red. Z. Kuniewicz, D. Sokołowska, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 500–521.
- Trzebiatowski M., *Zakres przedmiotowy prawa ochronnego na wzór użytkowy – czyli o interpretacji zastrzeżeń ochronnych na tle art. 96 w zw. z art. 63 ust. 2 p.w.p.*, w: *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 713–722.
- Trzebiatowski M., Gierszewski W., *Ochrona prawa do prywatności „osoby zamożnej”*, *Przeгляд Prawa Handlowego* 2017, nr 5, s. 4–10.
- Trzebiatowski M., Skubisz R., *Rozdział XXXII. Znaki towarowe w prawie międzynarodowym i w prawie Unii Europejskiej*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 385–467.

Trzewik Jacek

II

- Trzewik J., *Człowiek na tle społeczno-gospodarczych uwarunkowań ochrony środowiska*, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 2017, nr 2, s. 63–73.
- Trzewik J., *O swobodzie kontraktowania w prawie ochrony środowiska*, w: *Prawo kontraktów*, red. Z. Kuniewicz, D. Sokołowska, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 522–538.

- Trzewik J., *Status procesowy wojewódzkiego konserwatora zabytków w postępowaniu cywilnym na tle art. 95 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Roczniki Nauk Prawnych 2017, t. 27, nr 2, s. 77–96.
- Trzewik J., *Status procesowy wojewódzkiego konserwatora zabytków w postępowaniu cywilnym na tle zmian legislacyjnych*, Roczniki Nauk Prawnych 2017, t. 27, nr 3, s. 91–107.
- Trzewik J., Haładaj A., *Lokalizacja pni pszczelich na tle regulacji prawa administracyjnego i prawa cywilnego*, Studia Prawnoustrojowe 2017, nr 37, s. 145–176.
- Trzewik J., Kuś B., *The Application of the Legal Structure of an Agreement in Public Administration*, Studia Iuridica Lublinensia 2017, t. 26, nr 3, s. 65–76.

Tunia Anna

II

- Tunia A., *Obowiązek zachowania kanonicznej formy zawarcia małżeństwa – gwarancją czy limitacją wolności religijnej jednostki?*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 409–419.
- Tunia A., *Procedura zawarcia małżeństwa „konkordatowego” – administracyjna czy cywilna?*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica 2017, nr 81, s. 83–97.
- Tunia A., *Przesłanki warunkujące zawarcie małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej*, w: *Rodzina i prawo*, red. D. Jaroszevska-Choraś, A. Kilińska-Pękacz, A. Wedeł-Domaradzka, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2017, s. 63–72.
- Tunia A., *Sytuacje niweczące skuteczność oświadczeń woli o zawarciu małżeństwa w demokratycznym państwie prawnym*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2017, nr 40, s. 22–38.

Wąsek-Wiaderek Małgorzata

II

- Wąsek-Wiaderek M., *Dopuszczalność wstrzymania wykonania postanowienia o zastrzeżeniu zmiany tymczasowego aresztowania na poręczenie majątkowe (art. 257 § 2 k.p.k.)*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 477–480.
- Wąsek-Wiaderek M., *Komentarz do art. 4, 20–24*, w: *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, red. A. Sakowicz, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 16–21, 130–155.
- Wąsek-Wiaderek M., *Niesłuszne skazanie w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, w: *Niesłuszne skazania – przyczyny i skutki*, red. Ł. Chojniak, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 17–28.
- Wąsek-Wiaderek M., *Orzekanie w przedmiocie kosztów procesu*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 524–529.
- Wąsek-Wiaderek M., *Początek biegu terminu do wniesienia apelacji przez obrońcę wyznaczonego z urzędu w celu dokonania tej czynności*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 489–492.

- Wąsek-Wiaderek M., *Podstawa normatywna obowiązku doręczenia wyroku sądu odwoławczego*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 510–512.
- Wąsek-Wiaderek M., *Ryzyko naruszenia praw człowieka jako przesłanka odmowy wykonania europejskiego nakazu aresztowania (uwagi na tle najnowszego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej)*, w: *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015–2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej*, red. T. Grzegorzczak, R. Olszewski, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 486–499.
- Wąsek-Wiaderek M., *Stosowanie ustawy o grach hazardowych w kontekście odpowiedzialności karnej za czyn stypizowany w art. 107 k.k.s.*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 549–555.
- Wąsek-Wiaderek M., *Subsydiarność przepisów k.p.k. wobec umów międzynarodowych (art. 615 § 2 k.p.k.)*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 521–523.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wykładnia art. 439 § 2 k.p.k.*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 501–504.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zakres zasady specjalności w sytuacji przekazania osoby do Polski na podstawie europejskiego nakazu aresztowania (art. 607e § 1 k.p.k.)*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2016*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2017, s. 515–519.

Wiak Krzysztof

I

- Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 576.
- Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 448.
- The Value of life. The Present Time through the Prism of St. John Paul II's Encyclical Evangelium vitae*, red. K. Wiak, A. Lekka-Kowalik, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017, ss. 224.
- Wartość życia. Współczesność przez pryzmat encykliki św. Jana Pawła II Evangelium vitae*, red. K. Wiak, A. Lekka-Kowalik, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017, ss. 224.

II

- Wiak K., *Formy współdziałania przestępnego*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 158–166.
- Wiak K., *Godność człowieka jako podstawa aksjologiczna polskiego prawa karnego*, w: *Aksjologiczne podstawy polskiego prawa karnego w perspektywie jego ewolucji*, red. A. Grześkowiak, I. Zgoliński, Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2017, s. 9–25.

- Wiak K., *Kryminalizacja obrazy uczuć religijnych w polskim prawie karnym*, w: *Pecunia servare debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 441–452.
- Wiak K., *Legal Solutions in in the Field of Assisted Procreation in the Light of Evangelium vitae*, w: *The Value of Life. The Present Time through the Prism of St. John Paul II's Encyclical Evangelium vitae*, red. K. Wiak, A. Lekka-Kowalik, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017, s. 153–164.
- Wiak K., *Pojęcie „dziecko” w Kodeksie karnym na tle wzorców międzynarodowych i konstytucyjnych*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 261–273.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 392–401.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 310–327.
- Wiak K., *Rozwiązania prawne dotyczące wspomaganiej prokreacji w świetle Evangelium Vitae*, w: *Wartość życia. Współczesność przez pryzmat encykliki św. Jana Pawła II Evangelium vitae*, red. K. Wiak, A. Lekka-Kowalik, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017, s. 153–163.
- Wiak K., *Ustawa karna i jej obowiązywanie*, w: *Prawo karne*, red. K. Wiak, A. Grześkowiak, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 57–78.

Widło Jacek

I

- Zabezpieczenia wierzytelności w prawie polskim. W 20-lecie przywrócenia zastawu rejestrowego*, red. A. Jakubecki, J. Mojak, J. Widło, Wydawnictwo Naukowe Innovatio Press, Lublin 2017, ss. 397.

II

- Widło J., *Dowód z dokumentu nieobejmującego podpisu wystawcy (w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego i Kodeksu postępowania cywilnego)*, Przegląd Sądowy 2017, nr 9, s. 81–104.
- Widło J., *Umowa konsorcjum jako sposób kooperacji gospodarczej w przetargach publicznych*, w: *Szanse i bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce – w ujęciu prawa publicznego oraz prawa prywatnego*, red. L. Bielecki, J. Mojak, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2017, s. 293–303.
- Widło J., Mojak J., *Umowna zmiana podmiotu w stosunku zobowiązaniowym – uwagi na tle prac Komisji Kodyfikacyjnej*, w: *Prawo kontraktów*, red. Z. Kuniewicz, D. Sokołowska, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 551–565.

Witczak Hanna

I

- Witczak H., Kawałko A., *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 6, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 250.

II

- Witczak H., *Dopuszczalność częściowego wyłączenia od dziedziczenia w przepisach Kodeksu cywilnego*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 275–288.

Witkowski Wojciech

II

Witkowski W., *Dawne i obecne umocowania prawne procesu dokumentalnego*, Kościół i Prawo 2017, t. 6, nr 2, s. 207–227.

Wójcik Monika

I

Wójcik M., Dębiński A., Misztal-Konecka J., *Prawo rzymskie publiczne*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 244.

Wrzaszcz Paweł

II

Wrzaszcz P., *Skarga na czynności komornika w postępowaniu upadłościowym*, w: *Środki zażalenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym. Zbiór studiów*, red. J. Misztal-Konecka, Currenda, Sopot 2017, s. 101–115.

Wytrązek Wojciech

II

Wytrązek W., *Muzyk – artysta czy usługodawca? Wykonanie utworu muzycznego w kontekście prawnym*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, red. K. Wiak, P. Kaleta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 479–487.

Wytrązek W., *Wolność zrzeszania się osób wykonujących zawody artystyczne*, w: *Człowiek – Prawo – Państwo. Księga Jubileuszowa dedykowana Stanisławowi Leszkowi Stadniczeńko*, red. J. Jeżewski, A. Pawlak, Vizja Press, Warszawa 2017, s. 1083–1090.

Zacharczuk Piotr

I

Zacharczuk P., *Obszary specjalne w polskim materialnym prawie administracyjnym*, C.H. Beck, Warszawa 2017, ss. 724.

II

Zacharczuk P., *Administracyjnoprawne aspekty ograniczania emisji zanieczyszczeń do powietrza pochodzących z eksploatacji instalacji spalania paliw stałych w budynkach mieszkalnych*, *Studia Prawnicze KUL* 2017, nr 1, s. 153–177.

Zacharczuk P., *Prawne skutki wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2014 r. sygn. akt P 19/13*, w: *Prawo zarządzania środowiskiem – aspekty sprawiedliwości ekologicznej*, red. M. Nyka, T. Bojar-Fijałkowski, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017, s. 33–42.

Zakrzewski Piotr

I

Prawo spółdzielcze. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe, red. A. Herbet, J. Misztal-Konecka, P. Zakrzewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 368.

II

- Zakrzewski P., *Dopuszczalność zwiększenia obciążeń właścicieli lokali użytkowych z tytułu wydatków i ciężarów związanych z utrzymaniem nieruchomości wspólnej ze względu na obowiązek podatkowy wspólnoty mieszkaniowej*, w: *Prawo i Państwo. Księga jubileuszowa 200-lecia Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej*, red. L. Bosek, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 424–433.
- Zakrzewski P., *Entrance of Heirs of the Deceased Partner into a Civil-law Partnership*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2017, t. 10, s. 299–310.
- Zakrzewski P., *Lustracja spółdzielni i kontrola jakości związków rewizyjnych „de lege lata” wraz z projektem przepisów prawnych*, w: *Prawo spółdzielcze. Zagadnienia materialno-prawne i procesowe*, red. A. Herbet, J. Misztal-Konecka, P. Zakrzewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 151–166.
- Zakrzewski P., *Obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przez komornika sądowego przy wykonywaniu czynności*, w: *Środki zaskarżenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym. Zbiór studiów*, red. J. Misztal-Konecka, Currenda, Sopot 2017, s. 179–194.
- Zakrzewski P., *Stan aktualny i perspektywy rozwoju polskiego prawa spółdzielczego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2017, t. 27, nr 4, s. 87–108.
- Zakrzewski P., Jedliński A., *Zarys projektu wykorzystania spółdzielczego lokatorskiego prawa do lokalu mieszkalnego w Narodowym programie budowy mieszkań*, *Prawo i Więź* 2017, nr 21, s. 11–20.

IV

- Zakrzewski P., *Komentarz do uchwały Sądu Najwyższego z 18 czerwca 2015 r., III CZP 31/15, OSNC 2016, nr 6, poz. 67, Rocznik Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego oraz Prawa Spółek Handlowych* 2017, t. 7, s. 195–201.

Zawiślak Michał

II

- Zawiślak M., *The Limitations of Religious Practices in Polish Prisons*, *Review of Comparative Law* 2017, t. 30, nr 3, s. 107–123.
- Zawiślak M., Czelný M., Ordon M., *Poland. The Catholic Church's Influence on Social, Political and Private Life*, w: *Religion and Secularism in the European Union. State of Affairs and Current Debates*, red. J. Nelis, C. Sägerser, J.-P. Schreiber, Peter Lang, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2017, s. 141–146.

Zdanikowski Paweł

IV

- Zdanikowski P., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 7 lutego 2014 r., III CZP 114/13*, *Palestra* 2017, nr 10, s. 89–93.

Spis treści

STUDIA I ARTYKUŁY

KS. GRZEGORZ BZDYRAK

Zaburzenia osobowości typu *borderline* jako przyczyna natury psychicznej
niezdolności do zawarcia małżeństwa w orzecznictwie Sądu Metropolitalnego w Lublinie 7

Borderline personality disorders as a cause of mental incapacity to marry in the judicature
of the Metropolitan Court in Lublin

Пограничное расстройство личности (*borderline*) как психическая причина неспособности
вступить в брак в практике Церковного суда Люблинской Митрополии

Розлади особистості типу бордерлайн як причина психічної неспроможності одружитися
в юриспруденції Митрополичого суду в Любліні

MARTA JASIŃSKA

Dopuszczalność stosowania podstępu przez rzecznika dyscyplinarnego podczas
przesłuchania obwinionego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów 27

The admissibility of the use of deception by the disciplinary ombudsman during the interrogation of
the accused in the disciplinary proceedings of police officers

Допустимость использования дисциплинарным уполномоченным уловки в ходе допроса
обвиняемого в дисциплинарном производстве в отношении сотрудников полиции

Допустимість застосування підступу дисциплінарним речником під час
допиту обвинувачених у дисциплінарному провадженні поліцейських

SAMANTA KOWALSKA

Prawa przyrody w ochronie środowiska i wzmacnianiu bezpieczeństwa ekologicznego 43

Laws of nature in environmental protection and strengthening ecological security

Права природи в охороне оточуючої середовища та укріпленні екологічної безпеки

Закони природи в охороні навколишнього середовища та зміцненні екологічної безпеки

JOACHIM KRYSZEK

Uciążliwość zapachowa przedsięwzięć 63

Odour nuisance of projects

Обременительность, связанная с неприятным запахом при реализации проектов

Ароматна незручність заходів

PRZEMYSŁAW KRZYKOWSKI

Rozprawa zdalna – wyjątek od reguły czy nowy model postępowania przed sądami
administracyjnymi? 81

Remote trial – an exception to the rule or a new model of proceedings before administrative courts?

Дистанционное судебное заседание – исключение из правил или новая модель для
производства в административных судах?

Дистанційне слухання – виняток від правила чи нова модель провадження в адміністративних судах?

TETYANA KURYLO, ANNA BARANKEVYCH	
Особливості спадкування неповнолітніми особами в країнах Європейського союзу – порівняльно-правовий аналіз	97
Specyfika dziedziczenia przez osoby małoletnie w krajach Unii Europejskiej – analiza prawno-porównawcza	
Specificities of inheritance rights of minors in European Union countries – a comparative legal analysis	
Особенности наследования несовершеннолетними в странах Европейского союза – сравнительно-правовой анализ	
PAWEŁ LASKOWSKI	
Instytucja prawna łańcucha dostaw w ustawie <i>offshore</i>	111
The legal institution of the supply chain in the <i>Offshore Wind Act</i>	
Правовой институт цепи поставок в Законе <i>offshore</i>	
Правовий інститут ланцюга поставок в в законі про офшор (<i>offshore</i>)	
AGNIESZKA LEWICKA-ZELENT, AGNIESZKA PYTKA	
Opinie więźniów na temat wykonywanej przez nich pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności w polskich zakładach karnych	131
Prisoners' opinions on their work during their imprisonment in Polish prisons	
Мнения заключенных о работе, выполняемой ими во время отбывания наказания в польских исправительных учреждениях	
Відгуки засуджених про роботу, яку вони виконують під час відбування покарання у польських тюрмах	
MAJA MACIEJEWSKA-SZAŁAS, JUSTYNA ŚWIĄTEK-RUDOMAN	
Wybrane konsekwencje prawne śmierci i zaginięcia żywiciela rodziny względem osób uprawnionych do alimentacji a potrzeba wprowadzenia tymczasowej renty rodzinnej	153
Selected legal consequences of the death and disappearance of the breadwinner for persons entitled to maintenance and the need to introduce temporary survivor's pension	
Отдельные правовые последствия смерти и пропажи кормильца в отношении лиц, имеющих право на получение алиментов и необходимость установления временной пенсии по случаю потери кормильца	
Вибрані правові наслідки смерті та зникнення годувальника сім'ї щодо осіб, які мають право на аліменти а необхідність запровадження тимчасової пенсії у зв'язку з втратою годувальника	
MARTA ZBUCKA-GARGAS, CLÁUDIO IANNOTTI DA ROCHA, AUGUSTO GRIECO SANT'ANNA MEIRINHO, VANESSA ROCHA FERREIRA	
Do you know the history of the chocolate you eat? The need for a special look at the cocoa production chain as a mechanism to combat slave labour	175
Czy znasz historię czekolady, którą jesz? Przybliżenie warunków pracy w globalnych łańcuchach produkcji kakao jako mechanizm walki z pracą niewolniczą	
Знаєш ли ты историю шоколада, который ты ешь? Представление условий труда в глобальных цепочках производства какао как механизма борьбы с использованием рабского труда	
Чи знаєте ви історію шоколаду, який ви їсте? Апроксимація умов праці в глобальних ланцюгах виробництва какао як механізм боротьби з рабською працею	

MATERIAŁY I GLOSY

KRZYSZTOF DĄBKOWSKI

Występek czynnej napaści na Prezydenta RP w Kodeksie karnym z 1997 r. 195

The offence of active assault on the President of the Republic of Poland
in the Criminal Code of 1997Уголовный проступок активного нападения на Президента Республики Польша
в Уголовном кодексе 1997 г.Злочин активного нападу на Президента Республіки Польща
в Кримінальному кодексі 1997 року

JAKUB ALI FARHAN, KATARZYNA SOCHA

Kompetencje Unii Europejskiej a żywnościowe przyczyny chorób niezakaźnych 213

Competences of the European Union and food-related causes of non-communicable diseases

Компетенция Европейского Союза и причины неинфекционных заболеваний, связанные
с областью питания и пищевых продуктов

Компетенції Європейського Союзу а харчові причини неінфекційних захворювань

KS. TOMASZ RAKOCZY

Wykładnia orzecznicza przepisu zawierającego termin „wspólne gospodarowanie”

Glosa aprobująca do Wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu

z dnia 4 czerwca 2020 r., II SA/Po 743/19 229

Judicial interpretation of the provision containing the term 'joint management'. Approving
commentary to the judgment of the Voivodeship Administrative Court in Poznań of 4 June 2020,
II SA/Po 743/19Судебное толкование положения, содержащего термин «совместное ведение домашнего
хозяйства». Апробирующая глосса к решению Воеводского Административного Суда
в Poznani от 4 июня 2020 года, II SA/Po 743/19Судове тлумачення положення, що містить термін «спільне господарство». Науковий коментар
рішення Воеводського адміністративного суду в Познані від 4 червня 2020 р., II SA/Po 743/19

WERONIKA WOŹNA-BURDZIAK

Reklama piwa jako przejaw nierównego traktowania przedsiębiorców 243

Beer advertisement as a manifestation of unequal treatment of entrepreneurs

Реклама пива как проявление неравного отношения к предпринимателям

Реклама пива як прояв нерівного ставлення до підприємців

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWEJOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA, BARTŁOMIEJ DZIEDZIC, MARIA LINDNER,
GRZEGORZ MELKA*Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Rozdział V 261*Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Chapter V*Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Глава V*Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Розділ V

RECENZJE I ARTYKUŁY RECENZYJNE

KINGA DRÓŻDŹ-CHMIEL

Recenzja pracy zbiorowej pod redakcją profesora Sławomira Cieślaka pt. *Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, ss. 388 275

A review of the collective work edited by Professor Sławomir Cieślak, entitled *Legal professional privilege and other trust remedies in civil proceedings*, Wolters Kluwer, Warsaw 2022, p. 388

Рецензия на коллективную работу под редакцией профессора Славомира Цесьяка под заглавием *Адвокатская и нотариальная тайны, а также другие меры защиты доверия в гражданском производстве*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, с. 388

Рецензія під редакцією професора Славоміра Цесьяка монографії під назвою *Таємниця адвоката, юридичного радника і нотаріальна та інші засоби захисту довіри в цивільному процесі*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, стор. 388

JANUSZ KONECKI

Katarzyna Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, ss. 448 283

Katarzyna Lenczowska-Soboń, *The offence of destroying or damaging a protected monument*, Wolters Kluwer, Warsaw 2022, p. 448

Катажина Ленчовска-Собонь, *Преступление уничтожения или повреждения памятника истории и культуры*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, с. 448

Катажина Ленчовська-Собонь, *Злочин руйнування або пошкодження пам'ятника*, Wolters Kluwer, Варшава 2022, стор. 448

SPRAWOZDANIA

AGNIESZKA DRAGAN-PAWLUSIAK

Sprawozdanie z Seminarium eksperckiego nr 1 pt. „Prawo nowych technologii a Wielki Reset”, zorganizowanego w ramach projektu „Architektura i infrastruktura Wielkiego Resetu – studium transformacji ku cywilizacji informacyjnej”, Warszawa, 25 listopada 2022 r. 291

Report on Expert Seminar No. 1 on „The law of new technologies and the Great Reset”, organised under the project „Architecture and infrastructure of the Great Reset – a study of the transformation towards information civilisation”, Warsaw, 25 November 2022

Отчет об экспертном семинаре № 1 под названием «Право новых технологий и Великая перезагрузка», организованном в рамках проекта «Архитектура и инфраструктура Великой перезагрузки – исследование трансформации в сторону информационной цивилизации», Варшава, 25 ноября 2022 года

Доповідь експертного семінару № 1 під назвою «Закон нових технологій а Велике перезавантаження», організованого в рамках проекту «Архітектура та інфраструктура Великого перезавантаження – дослідження трансформації до інформаційної цивілізації», Варшава, 25 листопада 2022 р.

Z ŻYCIA WYDZIAŁU

PAWEŁ BUCOŃ

Diariusz. Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, październik – grudzień 2022 r. 297

Diary. Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin, October – December 2022

Календарь мероприятий. Главные научные события с участием сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II, октябрь – декабрь 2022 года

Журнал подій. Календар головних наукових заходів за участю співробітників факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету, жовтень – грудень 2022 р.

DARIUSZ BUCIOR

Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2017 303

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin for 2017

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II за 2017 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету імені Івана Павла II за 2017 р.